

σύγχρονη
σκέψη

εκδόσεις
θεμέλιο

ΘΕΣΕΙΣ

Λονί

ΦΡΟΪΝΤ ΚΑΙ ΛΑΚΑΝ **Άλτουσέρ**

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΣΑΝ ΟΠΛΟ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

ΠΩΣ ΝΑ ΔΙΑΒΑΖΟΥΜΕ «ΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ»

ΜΑΡΕΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΑΛΗ ΤΩΝ ΤΑΞΕΩΝ

ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟΙ
ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ ΤΗΣ ΑΜΙΕΝΗΣ

ζ' έκδοση

Ὁ ἀναγνώστης θὰ βρεῖ στὸ μικρὸ τοῦτο βιβλίο ἀνθολογημένα μερικὰ ἄρθρα, πὺ τὰ περισσότερά τους ἔχουν γίνεи δυσέυρετα.

Καλύπτοντας μιὰ περίοδο πὺ ἐκτείνεται ἀπὸ τὸ 1964 στὸ 1975, καταλαβαίνει κανεῖς γιὰτὶ φρόντισα νὰ τὰ χ ρ ο ν ο λ ο γ ῆ σ ω: ὄχι μόνο γιὰ νὰ θυμίσω τὴ χρονικὴ συγκυρία, δηλαδὴ τὶς συνθῆκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες δημοσιεύτηκαν (ῆ ψυχανάλυση, π.χ., δὲν ἔχαιρε καὶ μεγάλης ἐκτίμησης μετὰξὺ τῶν κομμουνιστῶν, ὅταν δημοσίευσα, στὰ 1964, τὸ «Φρόντ καὶ Λακάν»); ἀλλὰ ἐπίσης γιὰ νὰ σημειώσω, πὺς μερικὲς θέσεις πὺ θὰ συναντήσει κανεῖς στὰ πρῶτα κείμενα, ἔχουν κιόλας ἀ ν α θ ε ω ρ ῆ θ ε ῖ. Ἐξηγήθηκα ἤδη ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ σημεῖο, στὰ «Στοιχεῖα αὐτοκριτικῆς» (Hachette, 1973).

Τὰ ἄρθρα αὐτὰ παρουσιάζονται ἐδῶ μὲ τὴ σειρά τῆς ἐμφάνισῆς τους, χωρὶς ἀλλαγὲς μῆτε διορθώσεις.

Λοὺὶ Ἀλτουσέρ

Τίτλος πρωτοτύπου:

LOUIS ALTHUSSER

POSITIONS (1964-1975)

Editions sociales, Paris 1976

ΛΟΥΙ· ΑΛΤΟΥΣΣΕΡ

Θ Ε Σ Ε Ι Σ

(1964-1975)

ΦΡΟ·Υ·ΝΤ ΚΑΙ ΛΑΚΑΝ — Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΣΑΝ ΟΠΛΟ
ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ — ΠΩΣ ΝΑ ΔΙΑΒΑΖΟΥΜΕ «ΤΟ
ΚΕΦΑΛΑΙΟ» — ΜΑΡΕΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΑΛΗ ΤΩΝ ΤΑ-
ΞΕΩΝ — ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟΙ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΙ
ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ — ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ ΤΗΣ ΑΜΙΕΝΗΣ

Μετάφραση

ΞΕΝΟΦΩΝ ΓΙΑΤΑΓΑΝΑΣ

ISBN 960-310-100-1

© Για την ελληνική γλώσσα

ΘΕΜΕΛΙΟ, 1999

Σόλωνος 84, τηλ. 36 08 180

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Φρόνυτ καὶ Λακάν	11-36
Ἡ φιλοσοφία σὰν ὄπλο τῆς ἐπανάστασης	37-49
Πῶς νὰ διαβάζουμε «Τὸ Κεφάλαιο»	51-62
Μαρξισμὸς καὶ πάλι τῶν τάξεων	63-68
Ἰδεολογία καὶ ἰδεολογικοὶ μηχανισμοὶ τοῦ κράτους	69-121
Ὑποστήριξη τῆς Ἀμιένης	123-166

Σ η μ ε ί ω σ η

Ο αναγνώστης θα βρει στο μικρό τούτο βιβλίο ανθολογημένα μερικά άρθρα, που τα περισσότερά τους έχουν γίνει δυσέρετα.

Καλύπτοντας μια περίοδο που εκτείνεται από το 1964 στο 1975, καταλαβαίνει κανείς γιατί φρόντισα να τα χρονολογήσω: όχι μόνο για να θυμίσω τη χρονική συγκυρία, δηλαδή τις συνθήκες κάτω από τις οποίες δημοσιεύτηκαν (ή ψυχανάλυση, π.χ., δεν έχαιρε και μεγάλης εκτίμησης μεταξύ των κομμουνιστών, όταν δημοσίευσα, στα 1964, το «Φρόντ και Λακάν»); αλλά επίσης για να σημειώσω, πώς μερικές θέσεις που θα συναντήσει κανείς στα πρώτα κείμενα, έχουν κιόλας να θεωρηθούν. Έξηγήθηκα ήδη ως προς αυτό το σημείο, στα «Στοιχεία αυτοκριτικής» (Hachette, 1973).

Τα άρθρα αυτά παρουσιάζονται εδώ με τη σειρά της εμφάνισής τους, χωρίς αλλαγές μήτε διορθώσεις.

Νοέμβρης 1975

Λουί Άλτουσέρ

ΦΡΟ·Υ·ΝΤ ΚΑΙ ΛΑΚΑΝ¹

Προεισαγωγικό σημείωμα

Ἐς τὸ ποῦμε δίχως περιστροφές: ὅποιος θέλει σήμερα ἀπλῶς νὰ κατανοήσῃ τὴν ἐπαναστατικὴ ἀνακάλυψη τοῦ Φρόντι, ὅχι μόνον ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν ὑπαρξή της, ἀλλὰ νὰ καταλάβῃ τὸ νόημά της, ὀφείλῃ νὰ διασχίσῃ —καταβάλοντας μεγάλες κριτικὰς καὶ θεωρητικὰς προσπάθειες— τὸ ἀχανὲς διάστημα κάθε λογῆς ιδεολογικῶν προκαταλήψεων, πὺν μᾶς χωρίζει ἀπὸ τὸν Φρόντι. Γιατὶ ὅχι μόνον ἡ ἀνακάλυψη τοῦ Φρόντι ὑποβιβάσθηκε, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, σὲ ἄλλες ἐπιστημὲς πὺν τῆς ἦσαν οὐσιαστικὰ ξένες (βιολογία, ψυχολογία, κοινωνιολογία, φιλοσοφία)· ὅχι μόνον πολλοὶ ψυχχαναλιτὲς (κυρίως τῆς ἀμερικανικῆς σχολῆς) ἔγιναν συνήγοροι σ' αὐτὸν τὸν ἀναθεωρητισμό· ἀλλὰ, πράγμα πολὺ σημαντικότερον, ὁ ἀναθεωρητισμὸς αὐτὸς χρησίμευσε ἀντικειμενικὰ στὴν ἐκπληκτικὴ ιδεολογικὴ ἐκμετάλλευση, τῆς ὁποίας ἡ ψυχχανάλυση ὑπῆρξε ταυτόχρονα τὸ ἀντικείμενον καὶ τὸ θέμα. Ὑπῆρχε κάποιος λόγος, διὰν κάποτε (στὰ 1948) Γάλλοι μαρξιστὲς κατήγγειλαν σὺν πρόσωπο αὐτῆς τῆς ἐκμετάλλευσης μιὰν «ἀντιιδεολογικὴν ιδεολογίαν», πὺν χρησιμεύει σὰν ἐπιχείρημα τῆς ιδεολογικῆς πάλης ἐνάντια σὺν μαρξισμῷ, καὶ σὰν πρακτικὸ μέσον ἐκφοβισμοῦ καὶ μυστικοποίησης τῶν συνειδήσεων.

Ἀλλὰ σήμερα, μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ, ὅτι οἱ ἴδιοι αὐτοὶ μαρξιστὲς ὑπῆρξαν, μὲ τὸν τρόπο τους, ἅμεσος ἢ ἔμμεσος, τὰ πρῶτα θύματα τῆς ιδεολογίας πὺν κατὰγγελλαν: γιατί τὴ σύγχυσαν μὲ τὴν ἐπαναστατικὴ ἀνακάλυψη τοῦ Φρόντι, παραδεχόμενοι ἔτσι στὴν πράξη τὴς θέσεις τοῦ ἀντίπαλου, ἀποδεχόμενοι τοὺς ὅρους του καὶ ἀναγνωρίζοντας στὴν εἰκόνα πὺν αὐτοῦ τοὺς εἶχε ἐπιβάλλῃ τὴν δῆθεν πραγματικότητα τῆς ψυχχανάλυσης. Ὁλόκληρον τὸ πα-

1. «La Nouvelle Critique», ἀριθ. 161 - 162, Δεκέμβριος - Ἰανουάριος 1964 - 1965.

ρελθόν των σχέσεων μεταξύ μαρξισμού και ψυχανάλυσης θαρύνεται, κατά κύριο λόγο, από τούτη τη σύγκυση και από τούτη την πλάνη.

Ότι ήταν ιδιαίτερα δύσκολο να ξεφύγει κανείς, το καταλαβαίνουμε, πριν απ' όλα από τη λειτουργία τούτης της ιδεολογίας: οι «κυρίαρχες» ιδέες έπαιξαν, στην περίπτωση αυτή, τέλεια τον «κυριαρχικό» τους ρόλο, αφού κατάφεραν να επιβληθούν «έν αγνοία» τους ακόμα και στα πνεύματα εκείνα που ήθελαν να τις καταπολεμήσουν. Άλλα το καταλαβαίνουμε επίσης από την ύπαρξη του ψυχαναλυτικού αναθεωρητισμού που έκανε δυνατή αυτή την εκμετάλλευση: το καιρακώλisma στην ιδεολογία άρχισε πράγματι με την πτώση της ψυχανάλυσης στο βιολογισμό, στον ψυχολογισμό και στον κοινωνιολογισμό.

Ότι ο αναθεωρητισμός αυτός μπόρεσε να χρησιμοποιήσει ορισμένες έννοιες του Φρόντ, που ήταν αναγκασμένος, όπως όλοι που ανακαλύπτουν κάτι, να σκεφτεί την ανακάλυψή του μέσω θεωρητικών έννοιών που προϋπήρχαν, που είχαν επομένως κατασκευαστεί για άλλους σκοπούς, κι αυτό μπορούμε να το καταλάβουμε (μήπως και ο ίδιος ο Μάρξ δεν αναγκάστηκε να σκεφτεί την ανακάλυψή του χρησιμοποιώντας ορισμένες χειρελιανές έννοιες;). Δεν υπάρχει τίποτα σ' όλα τούτα που θα μπορούσε να εκπλήξει κάποιον λίγο έστω πληροφορημένο πάνω στην ιστορία των νεώτερων επιστημών — και που γνωρίζεται να αναδείξει τη μοναδικότητα μιας ανακάλυψης και του αντικειμένου της μέσα από τις έννοιες που την εκφράσανε στη γένεσή της, και πού, έχοντας καταστεί παρωχημένες με την πρόοδο των γνώσεων, μπορούν άργότερα να τη συνοτήσουν.

Η επιστροφή στον Φρόντ επιβάλλει λοιπόν σήμερα:

1. Όχι μόνο να καταγγείλουμε σαν χονδροειδή μυστικοποίηση το ιδεολογικό επικάλυμμα της εκμετάλλευσής του από μέρους της αντίδρασης.

2. Άλλα να αποφύγουμε επίσης να πέσουμε σε διαφορούμενα πιο λεπτά, που σιγοντάρονται επιπλέον από το γόητρο ορισμένων παρα-επιστημών του ψυχαναλυτικού αναθεωρητισμού.

3. Να αφιερωθούμε τέλος σε μια σταθερή δουλειά ιστορικο-θεωρητικής κριτικής, για να εντοπίσουμε και να ορίσουμε, μέσα στις έννοιες που ο Φρόντ αναγκάστηκε να χρησιμοποιήσει, την αληθινή επιστημολογική σχέση που υφίσταται μεταξύ των εν-

νοιών αυτών και του περιεχομένου, που προσρίζονταν κάθε φορά να εκφράσουν.

Χωρίς αυτή την τριπλή εργασία ιδεολογικής κριτικής (1, 2) και επιστημολογικής διασάφησης (3), που εγκαινιάστηκε πρακτικά στη Γαλλία από τον Λακάν, η ανακάλυψη του Φρόντ θα παραμείνει, ως προς την ιδιαιτερότητά της, έξω από το όπτικό μας πεδίο. Και ακόμα, πράγμα θαρύτερο, θα πάρουμε για τον Φρόντ, τι ακριβώς έχει τεθεί στη διάθεσή μας, είτε θέλουμε να το αρνούμαστε (σαν αντιδραστική ιδεολογική εκμετάλλευση), είτε —λίγο ως πολύ άσυνείδητα— το υιοθετούμε και συνυπογράφουμε (σαν τις διάφορες μορφές του βιο-ψυχο-κοινωνιολογικού αναθεωρητισμού). Και στις δυο περιπτώσεις παραμένουμε δέσμοι, σε διαφορετικά επίπεδα, ορισμένων διανοητικών κατηγοριών, εκφρασμένων ή μή, της ιδεολογικής εκμετάλλευσης και του θεωρητικού αναθεωρητισμού. Οι μαρξιστές, που γνωρίζουν από εμπειρίες τις παραμορφώσεις που επιβλήθηκαν στη σκέψη του Μάρξ από τους αντιπάλους του, μπορούν να καταλάβουν ότι ο Φρόντ υπέστη, με τον τρόπο του, την ίδια μοίρα, καθώς και τη θεωρητική σημασία μιας αυθεντικής «επιστροφής στον Φρόντ».

Θα παραδεχθείτε πως ένα τόσο σύντομο άρθρο, που προτίθεται να προσεγγίσει ένα πρόβλημα τέτοιας σημασίας, πρέπει να περιοριστεί στο ουσιαστικό, αν δε θέλει να το προδώσει: να προσδιοριστεί δηλαδή το αντικείμενο της ψυχανάλυσης, για να του δοθεί εν συνεχεία ένας πρώτος ορισμός, με τη βοήθεια των εννοιών που επιτρέπουν τον εντοπισμό, αναγκαίο προηγούμενο για την διευκρίνιση αυτού του αντικειμένου. Κατά συνέπεια, θα δεχτείτε επίσης, ότι οι έννοιες αυτές θα επεμβαίνουν —κατά το δυνατό— στην ακριβή τους μορφή, όπως γίνεται σε κάθε επιστημονικό λόγο, δίχως να εκχυμώνονται και να καταντούν σε κατά προσέγγιση εκλαϊκευτικά σχόλια και δίχως να καταβάλλεται προσπάθεια να αναπτυχθούν σε μιαν ανάλυση, που θα απαιτούσε τελείως διαφορετική έκταση.

Η σοβαρή μελέτη του Φρόντ και του Λακάν, που καθένας μπορεί ν' αρχίσει, θα δώσει μόνη αυτή το ακριβές μέτρο αυτών των εννοιών, και θα επιτρέψει να ορίσουμε τα προβλήματα που εκκρεμούν, στο πλαίσιο μιας θεωρητικής αναζήτησης, που είναι κίβλας πλούσια σε αποτελέσματα και σε υποσχέσεις.

Α. Α.

Φίλοι μου έκαναν, καὶ δίκαια, τὴν παρατήρηση, πὼς μίλησα γιὰ τὸν Λακὰν σὲ τρεῖς σειρές²: πὼς μίλησα πολὺ γι' αὐτὸν σχετικὰ μὲ ὅ,τι ἔλεγα, καὶ πὼς εἶπα λίγα γι' αὐτὸν σὲ σχέση μὲ ἐκεῖνα ποὺ συμπερασματικὰ ἐννοοῦσα. Μοῦ ζητοῦν δυὸ - τρία λόγια, γιὰ νὰ δικαιολογήσουν τὴν ἀναφορά μου αὐτὴν στὸν Λακὰν καὶ τὸ ἀντικείμενό της. Ἴδου λοιπὸν δυὸ-τρία λόγια, ἐκεῖ ὅπου θὰ χρειαζόταν ἓνα βιβλίο ὁλόκληρο.

Στὴν ἱστορία τοῦ Δυτικοῦ πολιτισμοῦ, οἱ γεννήσεις ἀποτελοῦν τὸ ἀντικείμενο μύριων φροντίδων, πρόβλεψης, προφυλάξεων, προκαταλήψεων κλπ. Τὸ Προγενετικὸ στάδιο εἶναι θεσμοποιημένο. Ὅταν γεννιέται μιὰ καινούρια ἐπιστήμη, ὁ οἰκογενειακὸς κύκλος εἶναι ἤδη ἔτοιμος γιὰ τὴν ἐκπληξη, τὴν ἀγαλλίαση καὶ τὰ βαφτίσια. Ἀπὸ παλιά, κάθε παιδί ποὺ ἐρχόταν στὸν κόσμος, ἀκόμα κι ὅταν ἡ πατρὸτητα μποροῦσε νὰ προσδιοριστεῖ μὲ σχετικὴ ἀσφάλεια, γινόταν τὸ μῆλο τῆς ἑρίδος ἐκ μέρους τῶν πιθανῶν πατεράδων του· ἰδιαίτερα σὰν ἐπρόκειτο γιὰ κάποιο παιδί - θαῦμα. Στὸ σημερινὸ κορεσμένο κόσμος μας, ἔχει προβλεφετὴ χώρος γιὰ τὴ γέννηση· ἔχει ἀκόμα προβλεφετὴ καὶ χώρος γιὰ τὴν πρόβλεψη τῆς γέννησης: «prospective».

Ἀπ' ὅσο γνωρίζω, κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 19ου αἰῶνα, γεννήθηκαν δυὸ ἢ τρία παιδιὰ, ποὺ δὲν τὰ περίμεναν: ὁ Μάρξ, ὁ Νίτσε καὶ ὁ Φρόυντ. «Φυσικὰ» παιδιὰ (ἐξώγαμα), μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἡ φύση προσβάλλει ἐδῶ τὰ ἥθη, τὸ δίκαιο, τὴν ἠθικὴ καὶ τοὺς κανόνες τῆς χρηστῆς συμπεριφορᾶς: φύση, ποὺ θὰ πεί προσβολὴ τοῦ κανόνα, ἀνύπαντρη μητέρα, δηλαδὴ ἀπουσία νόμιμου πατέρα. Παιδί χωρὶς πατέρα, πληρῶνει ἀκριβὰ τὸ «κρίμα» του σὲ τοῦτο

2. Βλ. «Revue de l'Enseignement philosophique», Ἰούνιος - Ἰούλιος 1963, «Φιλοσοφία καὶ Ἐπιστῆμες τοῦ Ἀνθρώπου», σελ. 7 καὶ 11, σημ. 14: «Ὁ Μάρξ θεμελίωσε τὴ θεωρία του στὴν ἀπόρριψη τοῦ μύθου τοῦ "homo economicus", ὁ Φρόυντ θεμελίωσε τὴ δική του θεωρία στὴν ἀπόρριψη τοῦ μύθου τοῦ "homo psychologicus". Ὁ Λακὰν εἶδε καὶ κατάλαβε τὴν ἀπελευθερωτικὴ τομὴ τοῦ Φρόυντ. Τὴν κατανόησε, στὴν πλήρη ἔννοια τοῦ ὅρου, παίρνοντάς τὴν στὸ γράμμα τῆς αὐστηρότητάς της καὶ ἐξωθώντας τὴν νὰ παράγει, δίχως χρονοτριβὴ μῆτε παραχωρήσεις, τὶς ἴδιες τὶς συνέπειες. Μπορεῖ, ὅπως καθένas μας, νὰ σφάλει σὲ λεπτομέρειες, στὴν ἐκλογὴ π.χ. τῶν φιλοσοφικῶν του συντεταγμένων: τοῦ ὀφείλουμε ὁμως τὸ οὐσιώδες».

τὸ Δυτικὸ Πολιτισμὸ. Ὁ Μάρξ, ὁ Νίτσε, ὁ Φρόυντ βρέθηκαν στὴν ἀνάγκη νὰ ξεχρεώσουν τὸ λογαριασμὸ, πράγμα συχνὰ σκληρὸ γιὰ τὴν ἐπιδίωξη: τίμημα ποὺ μετρίεται μὲ ἀποκλεισμούς, καταδίκες, ὕβρεις, κακομοιρίες, πείνα καὶ θανάτους, ἢ τρέλα. Δὲ μιλῶ παρὰ γι' αὐτοὺς τοὺς τρεῖς (θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ μιλήσει καὶ γι' ἄλλους καταραμένους, ποὺ ζήσανε τὴ θανατικὴ τους πράξη στὸ χρῶμα, στοὺς ἤχους ἢ στὴν ποίηση). Δὲ μιλῶ παρὰ γι' αὐτοὺς τοὺς τρεῖς, γιατί αὐτοὶ οἱ τρεῖς γέννησαν ἐπιστήμες, ἢ κριτικὴ ἐπιστημῶν.

Τὸ ὅτι ὁ Φρόυντ γνώρισε τὴ φτώχεια, τὴ συκοφαντίαν καὶ τὶς διώξεις, τὸ ὅτι εἶχε ψυχὴ ἀρκετὰ στέρεη ὥστε νὰ ὑπομείνει, ἐρμηνεύοντάς τες, ὅλες τὶς ὕβρεις τοῦ αἵωνα — νὰ κάτι ποὺ ἔχει ἴσως κάποια σχέση μὲ ὁρισμένα ἀπὸ τὰ ὅρια καὶ τὰ ἀδιέξοδα τῆς μεγαλοφυΐας του. Ἄς ἀφήσουμε ὅμως τὸ σημεῖο τοῦτο, τοῦ ὁποῖου ἡ ἐξέταση εἶναι, δίχως ἀμφιβολία, ἀνώριμη ἀκόμα. Ἄς πάρουμε μόνο ὑπόψη μας τὴ μοναξιά τοῦ Φρόυντ στὸν καιρὸ του. Δὲν ἐννοῶ τὴν ἀνθρώπινη μοναξιά (εἶχε δάσκαλους καὶ φίλους, παρ' ὅλη τὴ μιζέρια του), μιλῶ κυρίως γιὰ τὴ θεωρητικὴ του ἀπομόνωση. Γιατί, σὰ θέλησε νὰ σκεφτεῖ, νὰ ἐκφράσει δηλαδὴ, ὑπὸ μορφὴ ἐνὸς αὐστηροῦ συστήματος ἀφηρημένων ἐννοιῶν, τὴν ἐκπληκτικὴ ἀνακάλυψη ποὺ συναντοῦσε κάθε μέρα στὴν ἐπαγγελματικὴ του πρ α κ τ ι κ ῇ, ἔψαξε μάταια νὰ βρεῖ θεωρητικὰ προηγούμενα, προγόνους στὴ θεωρία, δὲ βρῆκε τίποτα τέτοιο. Ἀναγκάστηκε νὰ ὑποστεί καὶ νὰ διευθετήσῃ τὴν ἀκόλουθη θεωρητικὴ συγκυρία: νὰ εἶναι αὐτός, ὁ ἴδιος ὁ πατέρας του, νὰ κατασκευάσει μὲ τὰ ἴδια του τὰ χέρια τὸ θεωρητικὸ χῶρο, ὅπου νὰ ἐγγράψῃ τὴν ἀνακάλυψή του, νὰ ὑφάνῃ μὲ δανεικὴ κλωστή, παρμένη δεξιά κι ἀριστερά, τὸ μεγάλο κομπόσκοινο δίχτυ, ὅπου θὰ ἔπιανε, στὴν ἄβυσσο τῆς τυφλῆς ἐμπειρίας, τὸ παραπανήσιο ψάρι τοῦ ἀσυνείδητου, ποὺ οἱ ἄνθρωποι τὸ λένε βουδῶ, ἐπειδὴ μιλάει, ἀκόμα κι ὅταν κοιμούνται.

Γιὰ νὰ ἐκφραστοῦμε μὲ καντιανούς ὅρους, αὐτὸ θὰ πεῖ: ὁ Φρόυντ βρέθηκε στὴν ἀνάγκη νὰ θεωρήσῃ τὴν ἀνακάλυψή του καὶ τὴν πρακτικὴ τῆς μὲ ἔννοιες ξενοφερμένες, δανεισμένες ἀπὸ τὴν ἐνεργειακὴ φυσικὴ —κυριαρχοῦσε τότε— ἀπὸ τὴν πολιτικὴ οἰκονομία καὶ τὴ βιολογία τοῦ καιροῦ του. Δὲν ὑπάρχει νόμιμη κληρονομιά πίσω του: ἐκτὸς ἀπὸ ἓναν ἀριθμὸ φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν (συνείδηση, ὑπο-συνείδητο, ἀσυνείδητο κλπ.), ἴσως περισσότερο ἐνοχλητικῶν παρὰ γόνιμων, ἐξαιτίας τῆς ἐπιρροῆς μιᾶς προβληματικῆς γιὰ τὴ συνείδηση, ποὺ ἦταν παρούσα τότε καὶ περιοριστικὴ: καμιὰ δοθήθεια κληρονομημένη ἀπὸ ὁποιοδήποτε πρόγονο:

ὅλοι κι ὅλοι οἱ προηγούμενοι, μερικοὶ συγγραφεῖς: ὁ Σοφοκλῆς, ὁ Σαίξπηρ, ὁ Μολιέρος, ὁ Γκαίτε — μερικὲς φράσεις κλπ. Θεωρητικά, ὁ Φρόυντ ἔχτισε μόνος του τὴν ὑπόθεση: παράγοντας τὶς δικές του ἔννοιες, ἔννοιες «ἐξημερωμένες» μὲ τὴ φροντίδα ἄλλων δανεισμένων ἐννοιῶν ἀπὸ τὶς ὑπάρχουσες ἐπιστήμες, καί, πρέπει νὰ εἰπωθεῖ, μέσα στὸν κλειστὸ ὀρίζοντα τοῦ ἰδεολογικοῦ κόσμου, ἀπ' ὅπου προέρχονταν οἱ ἔννοιες αὐτές.

Ἔτσι δεχτήκαμε τὸν Φρόυντ. Μακριὰ σειρὰ κειμένων μὲ βάθος, ἄλλοτε καθαρῶν ἄλλοτε σκοτεινῶν, συχνὰ αἰνιγματικῶν καὶ ἀντιφατικῶν, προβληματικῶν, ὀπλισμένων μὲ ἔννοιες ποὺ φαίνονται, σὲ πρώτη ματιὰ, ξοφλημένες, ἀσύμμετρες ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενό τους, ξεπερασμένες. Γιατὶ σήμερα, δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἀμφιβολία γιὰ τὴν ὑπαρξὴ αὐτοῦ τοῦ περιεχομένου: ἡ ἴδια ἡ ἀναλυτικὴ πρακτικὴ, τὸ ἀποτέλεσμά του.

Ἄς συνοψίσουμε λοιπὸν τοῦτο τὸ ἀντικείμενο ποὺ εἶναι γιὰ μᾶς ὁ Φρόυντ:

1. Μιὰ πρακτικὴ (ἡ ἀναλυτικὴ θεραπεία). 2. Μιὰ τεχνικὴ (μέθοδος τῆς θεραπείας), ποὺ δίνει λαθὴ γιὰ μιὰ ἀφηρημένη ἔκθεση, θεωρητικοῦ χαρακτήρα. 3. Μιὰ θεωρία ποὺ σχετίζεται μὲ τὴν πρακτικὴ καὶ μὲ τὴν τεχνικὴ. Αὐτὸ τὸ ὀργανικὸ σύνολο πρακτικῆς(1), τεχνικῆς(2), θεωρίας(3), μᾶς φέρνει στὸ νοῦ τὴ δομὴ κάθε ἐπιστημονικοῦ λόγου. Τυπικὰ, αὐτὸ ποὺ μᾶς δίνει ὁ Φρόυντ ἔχει ὅπωςδήποτε τὴ δομὴ μιᾶς ἐπιστήμης. Τυπικά: γιατί οἱ δυσκολίες τῆς ἐννοιολογικῆς ὁρολογίας τοῦ Φρόυντ, ἡ αἰσθητὴ, καμιὰ φορὰ, δυσαναλογία μεταξὺ τῶν ἐννοιῶν ποὺ χρησιμοποιεῖ καὶ τοῦ περιεχομένου τους, μᾶς ὁδηγεῖ στὸ νὰ θέσουμε τὸ ἐρώτημα: τοῦτο τὸ ὀργανικὸ σύνολο πρακτικὸ - τεχνικὸ - θεωρητικὸ, πρόκειται γιὰ ἓνα σύνολο πραγματικὰ σταθεροποιημένο, πραγματικὰ καθορισμένο στὸ ἐπιστημονικὸ ἐπίπεδο; Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ θεωρία εἶναι πραγματικὰ θεωρία μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ σημασία τοῦ ὅρου; Μήπως εἶναι μόνο μιὰ ἀπλὴ μεθοδολογικὴ μεταφορὰ τῆς πρακτικῆς (τῆς θεραπείας); Ἀπὸ δῶ ἀπορρέει καὶ ἡ γενικὰ ἀποδεκτὴ ἄποψη, ὅτι παρὰ τὸ θεωρητικὸ της μανδύα (ποὺ ὀφείλεται στὴ σεβαστὴ, ἀλλὰ μάταιη φιλοδοξία τοῦ Φρόυντ), ἡ ψυχανάλυση παραμένει μιὰ ἀπλὴ πρακτικὴ, ποὺ ἔχει καμιὰ φορὰ ἀποτελέσματα, ὅχι ὅμως πάντα: ἀπλὴ πρακτικὴ μὲ τεχνικὲς ἐπεκτάσεις (κανόνες τῆς ἀναλυτικῆς μεθόδου), ἀλλὰ χωρὶς θεωρία, ἢ, ἔστω, χωρὶς πραγματικὴ θεωρία: αὐτὸ ποὺ δηλώνει σὰ θεωρία μὴ ὄντας παρὰ τυφλὲς ἔννοιες τεχνικοῦ χαρακτήρα, μὲ τὶς ὁποῖες ἡ ψυχανάλυση σκέφτεται τοὺς κανόνες τῆς πρακτικῆς τῆς ἀπλῆς πρακτικῆς δίχως θεω-

ρία... Ίσως λοιπόν, όπως τὸ λέει ὁ πολὺς κόσμος, κάποιου εἶδους μαγεία; ποὺ πετυχαίνει τὸ μοναδικό της προσορισμό — τὸν πραγματικό της προσορισμό — όπως καὶ κάθε μαγεία ἄλλωστε, μὲ τὴν ἀντανάκλαση τοῦ γοήτρου της, ποὺ ἔχει μπεῖ στὴν ὑπηρεσία μιᾶς κοινωνικῆς ἀνάγκης ἢ ἀπαίτησης. Ὁ Λέβι Στρώς ἔκανε μιὰ ἀπόπειρα θεωρητικοποίησης αὐτῆς τῆς μαγείας, τούτης τῆς κοινωνικῆς πρακτικῆς ποὺ εἶναι ἡ ψυχανάλυση, ὑποδεικνύοντας ὅτι τὸ *chaman* εἶναι ὁ πρόγονος τοῦ Φρόυντ.

Πρακτικὴ λοιπόν ποὺ ἐγκυμονεῖ μιὰ θεωρία ἐν μέρει ἀκόμα σιωπηλῇ. Πρακτικὴ ὑπερήφανη ἢ ντροπισμένη ποὺ δὲν εἶναι παρὰ ἡ κοινωνικὴ μαγεία τῶν νεώτερων χρόνων; Τί εἶναι τέλος πάντων ἡ ψυχανάλυση;

Ἡ πρώτη λέξη τοῦ Λακὰν ἦταν: Καταρχὴν ὁ Φρόυντ θεμελίωσε μιὰν ἐπιστήμη. Μιὰ καινούρια ἐπιστήμη, ποὺ εἶναι ἡ ἐπιστήμη ἐνὸς νέου ἀντικειμένου: τοῦ ἀσυνείδητου.

Σαφέστατη διακήρυξη. Ἄν ἡ ψυχανάλυση εἶναι ἐπιστήμη, γιατί εἶναι ἡ ἐπιστήμη ἐνὸς ἰδιαίτερου ἀντικειμένου, θὰ εἶναι τότε καὶ ἐπιστήμη κατὰ τὴ δομή: θὰ διαθέτει δηλαδή μιὰ θεωρία καὶ μιὰ τεχνικὴ (μέθοδο), ποὺ θὰ ἐπιτρέπουν τὴ γνώση καὶ τὸ μετασχηματισμὸ τοῦ ἀντικειμένου της σὲ μιὰν εἰδικὴ πρακτικὴ. Σὲ κάθε ὁλοκληρωμένη αὐθεντικὴ ἐπιστήμη, ἡ πρακτικὴ δὲν εἶναι τὸ πᾶν, ἀλλὰ μία στιγμὴ θεωρητικὰ ὑποταγμένη: ἡ στιγμὴ ποὺ ἡ θεωρία, ἔχοντας γίνῃ μέθοδος (τεχνικὴ) δημιουργεῖ θεωρητικούς δεσμούς (γνώση) ἢ πρακτικὴ (θεραπεία) μὲ τὸ ἴδιο της τὸ ἀντικείμενο (τὸ ἀσυνείδητο).

Ἄν ἡ θέσις αὕτη εἶναι σωστή, ἡ ἀναλυτικὴ πρακτικὴ (θεραπεία), ποὺ ἀπορροφᾷ ὁλόκληρὴ τὴν προσοχὴ τῶν ἐρμηνευτῶν καὶ τῶν φιλοσόφων ἁπλοῦστων γιὰ τὴν οἰκειότητα τοῦ ἀπόρρητου ζευγαριοῦ, ὅπου ἡ ὁμολογία τοῦ ἀσθενούς καὶ τὸ ἱατρικὸ ἐπαγγελματικὸ μυστικὸ ἀνταλλάσσουν τὶς ἱερὲς ὑποσχέσεις τῆς διυποκειμενικότητος, δὲν κατέχει τὰ μυστικὰ τῆς ψυχανάλυσης: κατέχει μόνον ἓνα μέρος τῆς πραγματικότητάς της, αὐτὸ ποὺ ἐνυπάρχει στὴν πρακτικὴ. Δὲν κατέχει τὰ θεωρητικὰ μυστικὰ της. Ἄν καὶ ἡ θέσις αὕτη εἶναι σωστή, ἡ τεχνικὴ, ἡ μέθοδος, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ κατέχει παρὰ μόνο, ὅπως κάθε μέθοδος, «κατ' ἐκχώρησιν» τῆς θεω-

ρίας καὶ ὄχι τῆς πρακτικῆς, τὰ μυστικὰ τῆς ψυχανάλυσης. Μόνῃ ἡ θεωρία τὰ κατέχει, ὅπως συμβαίνει σὲ κάθε ἐπιστήμη.

Σ' ἓνα σωρὸ σημεία τοῦ ἔργου του ὁ Φρόυντ αὐτοαποκαλεῖται θεωρητικός: ὅταν συγκρίνει τὴν ψυχανάλυση, σὰν ἐπιστήμη, μὲ τὴ φυσικὴ ἐπιστήμη ποὺ ξεκίνησε μὲ τὸν Γαλιλαῖο: ὅταν ἐπαναλαμβάνει ὅτι ἡ πρακτικὴ (ἡ θεραπεία) καὶ ἡ ἀναλυτικὴ τεχνικὴ (ἀναλυτικὴ μέθοδος), εἶναι αὐθεντικὲς ἐπειδὴ θεμελιώνονται σὲ μιὰν ἐπιστημονικὴ θεωρία. Ὁ Φρόυντ εἶπε καὶ ξαναεἶπε, ὅτι μιὰ πρακτικὴ καὶ μιὰ τεχνικὴ, ἀκόμα κι ὅταν εἶναι γόνιμες, δὲ θὰ μπορούσαν νὰ ἀποκληθοῦν ἐπιστημονικὲς, παρὰ μόνον ὅταν μιὰ θεωρία τοὺς ἔδινε αὐτὸ τὸ δικαίωμα, θεμελιώνοντάς τες μὲ σαφήνεια καὶ αὐστηρότητα καὶ ὄχι μὲ μιὰν ἀπλὴ διακήρυξη.

Τὸ πρῶτο πράγμα ποὺ κάνει ὁ Λακὰν εἶναι νὰ πάρει τὶς κουβέντες αὐτὲς κατὰ γράμμα. Καὶ νὰ προχωρήσει στὶς συνέπειες: νὰ ἐπιστρέψει στὸν Φρόυντ γιὰ ν' ἀναζητήσει, νὰ διακρίνει καὶ ν' ἀνασυνθέσει μέσα στὸ ἔργο του τὴ θεωρία, ἀπὸ τὴν ὁποία ὅλα τὰ ὑπόλοιπα, τεχνικὴ καὶ πρακτικὴ, ἀπέρρευσαν φυσιολογικά.

Ἐπιστροφή στὸν Φρόυντ: Γιατί αὕτη ἡ νέα ἐπάνοδος στὶς πηγές; Ὁ Λακὰν δὲν ξαναγυρίζει στὸν Φρόυντ ὅπως ὁ Χούσερλ στὸν Γαλιλαῖο ἢ στὸν Θαλή, γιὰ νὰ συλλάβει μιὰ γέννηση τὴν ὥρα τῆς γέννησης — νὰ πραγματοποιήσει δηλαδή ἐκείνη τὴ φιλοσοφικοθηρησκευτικὴ πρόληψη τῆς καθαρότητος, ποὺ ὅπως τὸ νερὸ ἀντικρίζοντας τὸ φῶς τῆς μέρας δὲν εἶναι καθαρὸ παρὰ μόνο τὴ στιγμή, τὴ μιὰ στιγμή, τῆς γέννησός του, τὴ στιγμὴ τοῦ περάσματος ἀπὸ τὴν μὴ - ἐπιστήμη στὴν ἐπιστήμη. Γι' αὐτὸν τὸ πέρασμα τοῦτο δὲν εἶναι καθαρὸ, εἶναι ἀκόμα θολό: ἡ καθαρότητα ἔρχεται ὕστερα, δὲν ὑπάρχει ἀκόμα μέσα στὸ «θόρβορο» τῆς μεταβατικῆς κατάστασης (λασπωμένη ἀπὸ τὸ παρελθόν της, αἰωρεῖται μέσα στὸ νερὸ ποὺ γεννιέται καὶ ὑποκρίνεται ἀκόμα τὴ διαφάνεια δηλαδή τὴν ἀθωότητα). Ἐπιστροφή στὸν Φρόυντ πᾶει νὰ πεί: ἐπιστροφή στὴ θεωρία ποὺ εἶναι κιόλας καλὰ ἀποκατεστημένη, καλὰ ἀρθρωμένη, καλὰ ἐγκατεστημένη μέσα στὸ ἔργο τοῦ ἴδιου τοῦ Φρόυντ, στὴν ὥριμη, ἐπεξεργασμένη, διατυπωμένη, ἐπαληθευμένη θεωρία, στὴ θεωρία ποὺ ἔχει προχωρήσει ἀρκετά, ποὺ ἔχει διεισδύσει στὴ ζωὴ (καὶ στὴν πρακτικὴ ζωὴ) γιὰ νὰ κατασκευάσει ἐκεῖ τὸ ἐνδιαίτημά της, νὰ παράγει τὴ μέθοδό της, νὰ ἐγκαινιάσει τὴν πρακτικὴ της. Ἡ ἐπιστροφή στὸν Φρόυντ δὲν εἶναι ἐπιστροφή στὴ γέννηση τοῦ Φρόυντ: εἶναι ἐπιστροφή στὴν ὥριμότητά του. Ἡ νεότητά τοῦ Φρόυντ, αὐτὸ τὸ συγκινησιακὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν ὄχι — ἀκόμα — ἐπιστήμη, στὴν ἐπιστήμη (ἡ περίοδος τῶν σχέσεων μὲ τὸν Σαρκό, Μπερνέμ, Μπρόυερ, μέχρι τὶς μελέτες γύρω στὴν

υστερία — 1895), μπορεί βέβαια να μάς ενδιαφέρει, αλλά υπό ένα τελείως διαφορετικό πρίσμα: υπό το πρίσμα ενός παραδείγματος αρχαιολογίας μιάς έπιστήμης — ή σαν άρνητική ένδειξη της έλλειψης ώριμότητας, για να χρονολογήσουμε σωστά την εμφάνιση αυτής της ώριμότητας. 'Η νεότητα μιάς έπιστήμης συμπίπτει με την ώριμη ηλικία της: πριν από την ηλικία αυτή, είναι γερασμένη, έφόσον έχει την ηλικία των προλήψεων με τις όποιες ζεί, όπως το παιδί που ζεί με τις προλήψεις, που έχει δηλαδή την ηλικία των γονιών του.

Μία νεαρή θεωρία, έπομένως ώριμη, είναι δυνατό να έκπέσει στην παιδικότητα, δηλαδή να θυσιστεί στις προλήψεις των μεγαλύτερων και των άπογόνων τους: το άποδεικνύει ολόκληρη η ιστορία της ψυχανάλυσης. 'Εκεί βρίσκεται το βαθύτερο νόημα της έπιστροφής στον Φρόυντ, που έπαγγέλλεται ο Λακάν. 'Οφείλουμε να ξαναγυρίσουμε στον Φρόυντ, για να ξαναγυρίσουμε στην ώριμότητα της φροϋδικής θεωρίας, όχι στην παιδική αλλά στην ώριμη ηλικία της, που είναι η πραγματική της νεότητα — οφείλουμε να ξαναγυρίσουμε στον Φρόυντ πέρα και έξω από το θεωρητικό παιδισμό, άποφεύγοντας το ξανακύλισμα στην παιδική ηλικία, όπου μια μερίδα της σύγχρονης ψυχανάλυσης, ιδιαίτερα της άμερικανικής, γεύεται άνεμελα τους καρπούς της έγκατάλειψής της.

Τούτο το ξανακύλισμα στην παιδική ηλικία φέρει ένα όνομα, που οι φαινομενολόγοι θα καταλάβουν με μιάς, χωρίς δυσκολία: ψυχολογισμός — ή και άκόμα ένα, που οι μαρξιστές δε θά 'χουν δυσκολία να κατανοήσουν: πραγματισμός. 'Η σύγχρονη ιστορία της ψυχανάλυσης εικόνογραφεί την κρίση του Λακάν. 'Ο Δυτικός όρθολογισμός (νομικός, θρησκευτικός, ήθικός και πολιτικός, παρ'ά έπιστημονικός όρθολογισμός) πράγματι άρνεϊται να συγκατανεύσει, μετά από χρόνων παραγνώριση, περιφρόνηση και ύβρεις — μέσα που παραμένουν άλλωστε πάντοτε σε διαρκή διαθεσιμότητα — στη σύναψη ενός συμβολαίου είρηνικής συνύπαρξης με την ψυχανάλυση, παρ'ά μόνον υπό τον όρο ότι θα την προσαρτήσει στις δικές του έπιστήμες ή στους δικούς του μύθους: στην ψυχολογία, είτε είναι μπιχεδιοριστική (Νταλμπιέζ), είτε φαινομενολογική (Μερλώ - Ποντύ), είτε ύπαρξιστική (Σάρτρ)· στη βιονευρολογία, λίγο - πολύ τζακσονική ('Ει)· στην «κοινωνιολογία» τύπου «πολιτισμικού» ή «άνθρωπολογικού» (κυριαρχεί στις ΗΠΑ: Κάρντινερ, Μ. Μήντ, κλπ.) και στη φιλοσοφία (πρβλ. την «ύπαρξιακή ψυχανάλυση» του Σάρτρ, την «άνάλυση του είναι-έδώ» του Μπισθάνγκερ κλπ.). Σε τούτες τις συγχύσεις και σ' αυτή τη μυστικοποίηση της ψυχανάλυσης, έπιστήμης έπίσημα άναγνωρισμένης με άντάλλα-

γμα συμμαχίες και συμβιβασμούς, οι ψυχαναλυτές προσυπογράφουν, πανευτυχείς που θγαίνουν έπιτέλους από το θεωρητικό τους γκέτο, που «άναγνωρίστηκαν» σαν ισότιμα μέλη της μεγάλης οίκογένειας της ψυχολογίας, της νευρολογίας, της ψυχιατρικής, της ιατρικής, της κοινωνιολογίας, της ανθρωπολογίας, της φιλοσοφίας — πανευτυχείς που μπορούν πλέον να έπικολλήσουν στην πρακτική τους έπιτυχία την έτικέτα αυτής της «θεωρητικής» άναγνώρισης, που τους παραχωρούσε έπιτέλους, μετά από δεκαετίες ύβρεων και έξορίας, δικαίωμα έγκατάστασης μέσα στον κόσμο: τον κόσμο των έπιστημών της ιατρικής και της φιλοσοφίας. Δεν προφυλάχτηκαν από την ύποπτη σύναψη αυτής της συμφωνίας, πιστεύοντας ότι ο κόσμος παραδίδεται στα δικάια τους — την ώρα που αυτοί οι ίδιοι παρεδίδοντο, υπό βροχή τιμών στα δικάια του κόσμου, προκρίνοντας τις τιμές από τις ύβρεις.

'Ετσι, ξεχνούσαν ότι μια έπιστήμη δεν άξίζει το όνομά της παρ'ά μόνον όταν μπορεί, με τ'ά ίδια της πιά μέσα, να διεκδικήσει την κυριότητα ενός *ιδιαιτέρου* άντικείμενου — που είναι δικό της, και μόνο δικό της — και όχι κάποιο παραχωρημένο μερίδιο ενός δανεικού άντικείμενου, έγκαταλελειμμένου από μίαν άλλη έπιστήμη, σε μία από τις «όψεις» της, στα *ύπολείμματα* της. Πράγματι, εάν το σύνολο της ψυχανάλυσης έξαντλείται στην μπιχεδιοριστική ή παθολογική «διάπλωση» της μικρής παιδικής ηλικίας· εάν έξαντλείται στη διαλεκτική των σταδίων που περιέγραψε ο Φρόυντ με την όνοματολογία του στοματικού, του πρωκτικού και του γεννητικού, της νηπιακής ηλικίας και της έφηβείας· εάν έξαντλείται τέλος στην πρωταρχική έμπειρία της χεγκελιανής πάλης για το φαινομενολογικό «άλλο», ή στο «χαίνον» είναι της χαίντερ-γκεριανής φιλοσοφίας· εάν ολόκληρη ή ψυχανάλυση δεν είναι παρ'ά ή τεχνική του μαγειρέματος των ύπολειμμάτων της νευρολογίας, της βιολογίας, της ψυχολογίας, της ανθρωπολογίας και της φιλοσοφίας, ποιά είναι τότε το ιδιαίτερο άντικείμενο που της προσιδάζει, που την διακρίνει πραγματικά από τις έπιστήμες αυτές και που την άναδεικνύει σε αυτόδύναμη έπιστήμης;³

3. Οι πιά άπειλητικοί πειρασμοί άντιπροσωπεύονται από τη φιλοσοφία (που εύχαρίστως ύποβιβάζει ολόκληρη την ψυχανάλυση στη δυϊκή έμπειρία της θεραπείας και βρίσκει εκεί με τί να «έπαληθεύσει» τ'ά θέματα της φαινομενολογικής διυποκειμενικότητας της ύπαρξης σ'α σχεδίου και γενικότερα του περσοναλισμού)· από την ψυχολογία που υιοθετεί τις περισσότερες από τις κατηγορίες της ψυχανάλυσης, σαν κατηγορήματα ενός «ύποκειμένου», που έμφανώς δεν της δημιουργούν προβλήματα· τέλος, από την κοινωνιολογία, που έρχόμενη σε άρωγή της ψυχολογίας, προμηθεύει το υλικό

Στο σημείο αυτό επεμβαίνει ο Λακάν: για να υπερασπίσει, ενάντια σ' αυτές τις «μειώσεις» και αποκλίσεις που κυριαρχούν σήμερα ένα μεγάλο μέρος των θεωρητικών ερμηνειών της ψυχανάλυσης, την άκεραιότητά της, που είναι *αδυναμία μείωσης του αντικειμένου της*. Ότι χρειάζεται, για την υποστήριξη αυτή, καθαρότητα και αυστηρότητα πνεύματος πέρα από το κοινό μέτρο, ικανότητα να άπωθήσει όλους τους χείμαρρους της λαίμαργης φιλοξενίας των έπιστημών που άπαριθμήσαμε πιο πάνω, κανείς δεν μπορεί να άμφιβάλει: κανείς που έστω και μία φορά στη ζωή του αίσθάνθηκε την άνάγκη ασφάλειας (θεωρητικής, ήθικης, κοινωνικής, οικονομικής), δηλαδή την άνησυχία των συντεχνιών (των οποίων το καταστατικό είναι άδιαίρετα έπιστημονικό - έπαγγελματικό-νομικό-οικονομικό) όταν άπειλείται ή ίσορροπία και οί άνέσεις τους από την έμφάνιση μίας ιδιότυπης έπιστήμης, που έξαναγκάζει τον καθένα να διερωτηθεί, όχι μόνο πάνω στην έπιστήμη του, αλλά και για τους λόγους που πιστεύει σ' αυτήν, δηλαδή που τον κάνει ν' άμφιβάλει: από την έμφάνιση μιάς έπιστήμης, πού, όσο λίγο κι αν την πιστεύουμε, τείνει να παραβιάσει τὰ παραδεγεμένα όρια και ν' άναμοχλεύσει το στάτους κβδ πολλών άλλων έπιστημών. Γι' αυτό και το πάθος που περιέχεται, ή παθιασμένη άμφιβολία του Λακανικού λόγου, που δεν μπορεί να ζήσει, ούτε να έπιζήσει, παρὰ μόνο σε μία κατάσταση συνεχούς συναγερμού και προφύλαξης: λόγος ενός πολιορκημένου ανθρώπου, καταδικασμένου από τη συνθλιπτική δύναμη των δομών και των συντεχνιών που άπειλούνται, να προλαβαίνει τὰ χτυπήματά τους, να ύποκρίνεται τουλάχιστο πώς τὰ άνταποδίδει πριν καν τὰ δεχτεί, άποθαρρύνοντας έτσι τον αντίπαλο ότι θα τον λιώσει με τὰ δικά του. Γι' αυτό έπίσης, έτούτη ή προσφυγή, συχνά παράδοξη, στην καλή μαρτυρία φιλοσοφιών άπολύτως ξένων προς την έπιστημονική του άπόπειρα (Χέγκελ, Χάιντεγκερ), όπως σε τό-

που θα προσδώσει στην «άρχη της πραγματικότητας», το αντικειμενικό της περιεχόμενο (οί κοινωνικές και οικογενειακές έπιταγές), που το «ύποκειμένο» δεν έχει παρὰ να «έσωτερικεύσει» για να όπλισθεί με ένα «ύπερεγώ» και με τις άνάλογες κατηγορίες. Υποταγμένη έτσι στην ψυχολογία ή στην κοινωνιολογία, ή ψυχανάλυση ύποβιβάζεται συχνά σε μία τεχνική «συγκινησιακής» ή «συναισθηματικής» άναπροσαρμογής, σε μία έπαναγωγή της «μεθεκτικής Λειτουργίας» που δεν έχουν άπολύτως τίποτα το κοινό με το πραγματικό της αντικείμενο, αλλά που άντιστοιχούν δυστυχώς σε μία ίσχυρη ζήτηση, και —πράγμα χειρότερο— κατευθυνόμενη, μέσα στο σημερινό κόσμο. Μέσ' άπ' αυτό το δρόμο κατάντησε ή ψυχανάλυση ένα αντικείμενο τρέχουσας κατανάλωσης του πολιτισμού μας, της μοντέρνας δηλαδή ιδεολογίας.

σους μάρτυρες έκφοβισμού, για να συγκρατούν το σεβασμό των μέν, όπως σε τόσους άλλους μάρτυρες, έλλογης άντικειμενικότητας —φυσικού συμμάχου της σκέψης του— για να καθουσιάζει και να διδάσκει τους ύπόλοιπους. Για να καταδικάσει κανείς τελείως την άναγκαιότητα μιάς τέτοιας προσφυγής για να ύποστηριχθούν θέσεις που άπευθύνονται άπ' ό το μέσα μόνο σε γιατρούς, θα έπρεπε να άγνοεί, τόσο την έννοιολογική ίσχύότητα των ιατρικών σπουδών γενικά, όσο και τη βαθιά άνάγκη της θεωρίας, που αίσθάνονται οί καλύτεροι γιατροί. Και μιά που μιλά για το λόγο του, που άποτελεί για τους μέν δλη τη γοητεία του Λακάν («Gongoga της ψυχανάλυσης», «Μέγας δραγώνος», μεγάλος μύστης μιάς έσωτερικής θρησκείας, όπου ή χειρονομία, ή σιγή, ή κατάνυξη, μπορούν να συνθέσουν το τελεουργικό μιάς πραγματικής έπικοινωνίας, ή μιάς πολύ «παρισινής» γοητείας), για τους δε (κυρίως λογίους και φιλοσόφους) το «πυροτέχνημά» του, την ιδιοτροπία του και τον «έσωτερισμό» του, μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι δεν είναι καθόλου άσχετος με τις συνθήκες της παιδαγωγικής του άσκησης: έχοντας να διδάξει τη θεωρία του άσυνείδητου σε γιατρούς, ψυχαναλυτές ή ψυχαναλυόμενους, ο Λακάν τους δίνει, με τη ρητορική του λόγου του, τη μίμηση του λόγου του άσυνείδητου, που είναι στην άπώτατη ουσία του, όπως το γνωρίζει ο καθένας, «witz», καλαμπούρι, μεταφορά άποτυχημένη ή πετυχημένη: τους δίνει το ισότιμο της έμπειρίας που δίωσαν στην πρακτική τους είτε σαν ψυχαναλυτές είτε σαν ψυχαναλυόμενοι.

Άρκει να κατανοήσει κανείς τις ιδεολογικές και παιδαγωγικές συνθήκες αυτού του λόγου —να πάρει δηλαδή την άπόσταση της ιστορικής και θεωρητικής «έξωτερικότητας» από την παιδαγωγική «έσωτερικότητα», για να διακρίνει την αντικειμενική σημασία και το νόημά του— και για να άναγνωρίσει το βασικό σκοπό του: να προικίσει την άνακάλυψη του Φρόντι με τις κατάλληλες θεωρητικές έννοιες, όρίζοντας έπίσης, με όση αυστηρότητα γίνεται, το άσυνείδητο και τους «νόμους» του, που άποτελούν το αντικείμενο της ψυχανάλυσης.

II

Ποιό είναι το αντικείμενο της ψυχανάλυσης; — Αυτό με το όποιο έχει να κάνει ή αναλυτική τεχνική μέσα στην αναλυτική πρακτική της θεραπείας, δηλαδή: όχι ή ίδια ή θεραπεία, όχι αυτή ή δήθεν άντιπαραθετική κατάσταση, όπου ή πρώτη τυχούσα φαι-

νομενολογία ή ήθικη καταφέρει να ικανοποιήσει την ανάγκη της, αλλά οι μακροχρόνιες «άντανακλάσεις», μέσα στο έπιζών ενήλικο άτομο της καταπληκτικής περιπέτειας, πού, από τη γέννηση έως την κατάρρευση του Οιδίποδα, μεταβάλλει ένα μικρό ζώο καμωμένο από έναν άντρα και μία γυναίκα, σε μικρό ανθρώπινο παιδί.

Μιά από τις «άντανεκλάσεις» του ανθρώπινου γίγνεσθαι, της μικροσκοπικής αυτής βιολογικής ύπαρξης, πού προήλθε από την ανθρώπινη ένωση: ίδου λοιπόν το αντικείμενο της ψυχανάλυσης πού ονομάζεται απλούστερα *ύποσυνείδητο*.

“Οτι έπιβίωσε τελικά ή μικροσκοπική αυτή βιολογική ύπαρξη, και ότι άντί να έπιβιώσει σάν παιδί του δάσους, μικρό του λύκου ή της άρκούδας (δείχνανε τέτοιες περιπτώσεις στις πριγκιπικές αώλές του 18ου αιώνα), έπιβίωσε σάν *άνθρώπινο παιδί* (άφου ξέφυγε άπ’ όλους τους θανάτους της παιδικής ηλικίας, πολλοί άπ’ τους όποιους είναι θάνατοι άνθρώπων, θάνατοι πού κυρώνουν την άποτυχία του ανθρώπινου γίγνεσθαι), τέτοια είναι ή δοκιμασία πού ξεπέρασαν όλοι οι ένήλικες άνθρωποι: είναι *άμνημονες γιά πάντα*, οι μάρτυρες και συχνά τά θύματα της νίκης αυτής, φέροντας στα πιό κρύφια μέρη του έαυτού τους, δηλαδή στα πιό φανερά, τά τραύματα, τις άναπηρίες και τις κοπώσεις άπό τη μάχη εκείνη γιά τη ζωή ή γιά τó θάνατο. Μερικοί, οι περισσότεροι, βγαίνουν σχεδόν άθικτοι — ή τουλάχιστον αυτό διαλαλούν όσο πιό δυνατά μπορούν— πολλοί άπό τους παλαίμαχους αυτούς άγωνιστές μένουν σημαδεμένοι γιά όλη τους τη ζωή· όρισμένοι θά πεθάνουν, λίγο άργότερα, σε τούτο τόν άγώνα, όταν θ’ ανοίξουν ξαφνικά οι παλιές πληγές, μέσα στην ψυχωτική έκρηξη, μέσα στην τρέλα, την ύστατη παρώθηση μιός άρνητικής θεραπευτικής αντίδρασης· άλλοι, πιό πολλοί αυτοί, θά πεθάνουν με τόν πιό «φυσικό» τρόπο, υπό τó κάλυμμα μιός «όργανικής» άνεπάρκειας. ‘Η άνθρωπότητα καταγράφει μόνο τους έπίσημους νεκρούς της στα πολεμικά της μνημεία: αυτούς πού πέθαναν στόν καιρό τους, δηλαδή άργά, άνθρώπους πού έπεσαν σε πολέμους μεταξύ ανθρώπων, όπου κατασπαράσσονται και θυσιάζονται άνθρωποι - λώκοι και άνθρωποι - θεοί. ‘Η ψυχανάλυση άσχολείται, στο πρόσωπο τών γνήσιων έκπροσώπων της, με μιάν άλλη μάχη, με τó μοναδικό πόλεμο δίχως μνήμες και δίχως μνημεία, πού ή άνθρωπότητα καμώνεται ότι ποτέ δέν κήρυξε, αυτόν τόν πόλεμο πού νομίζει ότι έχει κερδίσει έκ τών προτέρων, απλούστατα έπειδή ή άνθρωπότητα ύπάρχει γιαντί έπέζησε σε τούτο τόν πόλεμο, ζεί και άναπτύσσεται σάν πολιτισμός μέσα στόν άνθρώπινο πολιτισμό:

πόλεμος πού διεξάγεται κάθε στιγμή μέσα σε καθέναν άπ’ τους θλαστούς του, πού, άφημένοι στην τύχη του ό καθένας, μέσα στη μοναξιά και στην έπιθανάτια άγωνία, έχουν να διατρέξουν τη μεγάλη άναγκαστική πορεία, πού άπό θηλαστικά έμβρυα, μεταβάλλει τά παιδιά - άνθρώπους σε *ύποκείμενα*.

Σ’ ένα τέτοιο αντικείμενο ό βιολόγος δέν άναγνωρίζει την άρμοδιότητά του: βεβαίως, ή ιστορία αυτή δέν είναι βιολογική! άφού κυριαρχείται όλόκληρη, εύθως έξαρχής, άπό την έξαναγκαστή καταπίεση της άνθρώπινης τάξης, πού όλες οι μητέρες σμιλεύουν στο μικρό άνθρώπινο ζώο, με τη μορφή της «άγάπης» ή τού μητρικού μίσους, ήδη άπό την περίοδο τού θηλασμού. Τό ότι ή ιστορία, ή «κοινωνιολογία» ή ή άνθρωπολογία, δέν έχουν τίποτα να κάνουν με την ύπόθεση αυτή δέν προκαλεί καμιά έκπληξη, άφού σχετίζονται με την κοινωνία, έπομένως με τόν πολιτισμό, δηλαδή με κάτι πού δέν έχει πλέον να κάνει με τó μικρό ζώο — πού δέ γίνεται άνθρώπινο, παρά άφου διασχίσει τó άπέραντο διάστημα πού χωρίζει τη ζωή άπό τó άνθρώπινο, τó βιολογικό άπό τó ιστορικό, τη «φύση» άπό τόν «πολιτισμό». Στο ότι ή ψυχολογία χάνεται έδώ μέσα, τίποτα τó περίεργο! άφού νομίζει πώς διατηρεί σχέσεις, μέσω τού «άντικειμένου» της, με κάποια άνθρώπινη «φύση» ή «μη - φύση», με τη γένεση μιός ύπαρξης, διακεκριμένης και καταγεγραμμένης κάτω άπό τόν έλεγχο τού ίδιου τού πολιτισμού (τού άνθρώπινου) — τη στιγμή πού τó αντικείμενο της ψυχανάλυσης είναι τó άπόλυτο προκαταρκτικό έρώτημα, τó γεννάσθαι και τó μη - είναι, ή άβυσσος πού χωρίζει τó άνθρώπινο άπό τó μη - άκόμα - άνθρώπινο μέσα σε κάθε άπόγονο τού άνθρώπου. “Οτι ή «φιλοσοφία» χάνει μέσα δώ, τά αύγά και τά πασχάλια, φυσικά και τά χάνει! άφού οι ιδιότροπες αυτές πηγές την άπογυμνώνουν άπό τις μόνες εκείνες πηγές τις όποιες τιμά: τó Θεό, τó λόγο, τη συνείδηση, την ιστορία, και τόν πολιτισμό. ‘Υποψιάζεται λοιπόν ό καθένας, ότι τó αντικείμενο της ψυχανάλυσης έχει μιá ιδιαιτερότητα, και ότι ό τροπισμός (modalité) της ύλης του, όπως και ή ιδιαιτερότητα τών «μηχανισμών» του (γιά να χρησιμοποιήσουμε μιá λέξη τού Φρόντι), είναι τελείως διαφορετικά άπό την πρώτη ύλη και τους «μηχανισμούς» πού καλείται να γνωρίσει ό βιολόγος, ό νευρολόγος, ό άνθρωπολόγος, ό κοινωνιολόγος, ό ψυχολόγος ή ό φιλόσοφος. ‘Αρκει ν’ άναγνωρίσει κανείς την ιδιαιτερότητα αυτή, έπομένως να δει τó διακριτό τού αντικειμένου πού την θεμελιώνει, γιά ν’ άναγνωρίσει στην ψυχανάλυση ένα άπόλυτο δικαίωμα ιδιαιτερότητας τών έννοιών της, σύμφωνα με την ιδιαιτερότητα τού αντικειμένου της: τού ύποσυνείδητου και τών άντανεκλάσεών του.

III

Ὁ Λακάν δὲ θ' ἀμφισβητοῦσε, πὼς χωρὶς τὸ ξεπέταγμα μιᾶς καινούριας ἐπιστήμης, τῆς γλωσσολογίας, ἡ δική του ἀπόπειρα θεωρητικοποίησης θὰ ἀποδεικνυόταν ἀδύνατη. Ἔτσι κινεῖται ἡ ἱστορία τῶν ἐπιστημῶν, ὅπου μιὰ ἐπιστήμη συχνὰ δὲν ἀναδεικνύεται παρὰ μόνο μὲ τὴ βοήθεια καὶ τὴ συνδρομὴ ἄλλων ἐπιστημῶν, ὅχι μόνο ἐκείνων πού συμβαίνει νὰ ὑπάρχουν στὰ θαφτίσια της, ἀλλὰ καὶ ἄλλων νεοφερμένων ἐπιστημῶν, πού πήραν καιρὸ γιὰ νὰ φανοῦν στὸ προσκήνιο. Ἡ προσωρινὴ σκοτεινιά τῆς σκιάς πού ἔριξε στὴ φροῦδική θεωρία τὸ μοντέλο τῆς ἐνεργιστικῆς φυσικῆς τῶν Χέλμολτς καὶ Μάξγουελ, ἄρθηκε σήμερα ἀπὸ τὸ φῶς πού ἔριξε ἡ δομιστικὴ γλωσσολογία στὸ ἀντικείμενο τῆς ψυχανάλυσης, ἐπιτρέποντας μιὰ κατανόησιμη πρόσβαση σ' αὐτό. Ὁ Φρόυντ εἶχε ἤδη πεί, πὼς ὅλα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸ λόγο (langage). Ὁ Λακάν συγκεκριμενοποιεῖ: «Τὸ ἰδίωμα (discours) τοῦ ὑποσυνείδητου εἶναι δομημένο ὅπως ἓνας λόγος». Στὸ πρῶτο του μεγάλο βιβλίο, τὴν «Ἐπιστήμη τῶν ὁνείρων», πού δὲν εἶναι ἀνεκδοτολογικὸ μῆτε ἐπιφανειακὸ ὅπως νομίζουν μερικοί, ἀλλὰ θεμελιώδες, ὁ Φρόυντ εἶχε μελετήσει τοὺς «μηχανισμούς», ἢ «νόμους» τοῦ λόγου, συνοψίζοντας τὶς παραλλαγές τους σὲ δύο: τὴ μετὰ τὸ πῖσι καὶ τὴ σὺμπύκνωσι. Ὁ Λακάν διέγνωσε ἐδῶ δυὸ ἀπὸ τὶς οὐσιώδεις μορφές πού μᾶς διδάσκει ἡ γλωσσολογία: τὴ μετωνυμία καὶ τὴ μεταφορά. Ἔτσι, τὸ λεκτικὸ λάψους, ἡ ἀποτυχημένη πράξη, ἡ πνευματώδης κουθέντα καὶ τὸ σύμπτωμα μετατρέπονταν, ὅπως τὰ στοιχεῖα τοῦ ἴδιου τοῦ ὁνείρου σὲ Σημαίνοντα, ἐγγεγραμμένα στὴν ἀλυσίδα ἑνὸς ὑποσυνείδητου λόγου, ντουμπλάροντας σιωπηλά, μὲ φωνὴ δηλαδὴ χαμηλή, μέσα στὴν παραγνώριση τῆς «ἀπώθησης», τὴν ἀλυσίδα τῆς προφορικῆς ὁμιλίας τοῦ ἀνθρώπινου ὑποκειμένου. Ἔτσι, μπήκαμε στὸ νόημα τοῦ γνωστοῦ παράδοξου τῆς γλωσσολογίας, ὅπου ὁ λόγος εἶναι διπλὸς καὶ ἓνας, ὑποσυνείδητος καὶ προφορικὸς, μὴν ἔχοντας διπλὸ πεδίο, παρὰ ἓνα καὶ μοναδικὸ πεδίο χωρὶς τίποτα πέρα ἀπ' αὐτὸ παρὰ μέσα σ' αὐτὸ τὸ ἴδιο: τὸ πεδίο τῆς «σημαίνουσας Ἀλυσίδας». Ἔτσι, τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα πορίσματα τοῦ Σωσσὺρ καὶ τῆς γλωσσολογίας πού ἐγκαινιάστηκε ἀπὸ κείνον, συνέβαλλαν δικαιωματικὰ στὴν κατανόηση τῆς διαδικασίας τόσο τῆς ὁμιλίας τοῦ ὑποσυνείδητου, ὅσο καὶ τοῦ προφορικῶν λόγου, τοῦ ὑποκειμένου καὶ τῶν σχέσεών τους, δηλαδὴ τῆ μὴ - σχέσης τους σὰ μορφὴ σχέσης, κοντολογίς τοῦ διπλασιασμοῦ τους καὶ τῆς ἀσυνέχειάς τους. Ἀπὸ δῶ, οἱ φιλοσοφικο-ἰδεαλιστικὲς ἐρμηνείες τοῦ ὑποσυνείδητου σὰ δευτέρης συ-

νείδησης, σὰν κακῆς πίστεως (Σάρτρ), σὰν καρκινώδους ἐπιβίωσης μιᾶς ἀνεπὶκαιρῆς δομῆς ἢ σὰν μὴ - ἐννοίας (Μερλώ - Ποντύ), ὅλες οἱ ἐρμηνείες τοῦ ὑποσυνείδητου σὰ βιολογικὸ - ἀρχετυπικὸ «ἐκείνο» (Γιούγκ), ἀποδεικνύονταν αὐτὸ πού πραγματικὰ ἦταν: ὄχι ἡ ἀπαρχὴ μιᾶς θεωρίας, ἀλλὰ ψευδοθεωρίες, ἀπλὲς ἰδεολογικὲς παρεξηγήσεις.

Ἐμεινε νὰ ὀρισθεῖ (εἶμαι ἀναγκασμένος νὰ ὑποκύψω στὴ χειρότερη σχηματοποίηση, ἀλλὰ πὼς νὰ ξεφύγω σὲ μερικὲς γραμμές;) τὸ νόημα αὐτῆς τῆς προτεραιότητος τῆς τυπικῆς δομῆς τοῦ λόγου καὶ τῶν «μηχανισμῶν» του, πού συναντήσαμε στὴν πρακτικὴ τῆς ἀναλυτικῆς ἐρμηνείας, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ θεμελίωση τῆς πρακτικῆς αὐτῆς: τὸ ἀντικείμενό της, δηλαδὴ οἱ σημερινὲς «ἀντανεκλάσεις», στοὺς ἐπιζήσαντες, τῆς ἀναγκαστικῆς «ἀνθρωποποίησης» τοῦ μικροῦ ἀνθρώπινου ζώου σὲ ἄνδρα ἢ σὲ γυναῖκα. Γιὰ ν' ἀπαντήσουμε στὸ ἐρώτημα αὐτό, δὲν ἀρκεῖ νὰ ἐπικαλεσθῶμε ἀπλῶς τὴν προτεραιότητα τοῦ γεγονότος τοῦ λόγου, πού ἀποτελεῖ τὸ μόνο ἀντικείμενο καὶ μέσο τῆς ἀναλυτικῆς πρακτικῆς. Ὅτι προκύπτει στὴ διάρκεια τῆς θεραπείας παίζεται ἀσφαλῶς μέσα στὸ λόγο καὶ ἀπὸ τὸ λόγο (περιλαμβανομένης καὶ τῆς σιωπῆς, τῶν ρυθμῶν της καὶ τῶν διαστημάτων της). Πρέπει ὅμως νὰ καταδειχθεῖ συγκεκριμένα γιὰτὶ καὶ πὼς ὁ ρόλος τοῦ λόγου στὴ θεραπεία, συγχρόνως πρώτη ὕλη τῆς ἀναλυτικῆς πρακτικῆς, καὶ μέσο παραγωγῆς τῶν ἀποτελεσμάτων της (τὸ πέραςμα, ὅπως λέει ὁ Λακάν, ἀπὸ ἓνα «κενὸν λόγο» σ' ἓνα «μεστὸν λόγο») δὲ θεμελιώνεται στὴν πραγματικότητα μέσα στὴν ἀναλυτικὴ πρακτικὴ παρὰ μόνον ἐπειδὴ θεμελιώνεται δικαιοματικὰ στὸ ἀντικείμενό της, πού θεμελιώνει, σὲ τελευταία ἀνάλυση, ἐφόσον ὑπάρχει ἐπιστήμη, θεμελιώνεται στὴ θεωρία τοῦ ἀντικειμένου της.

Ἐδῶ βρίσκεται, δίχως ἀμφιβολία, τὸ πιὸ πρωτότυπο τμῆμα τοῦ ἔργου τοῦ Λακάν: ἡ ἀνακάλυψή του. Τὸ πέραςμα αὐτὸ ἀπὸ τὴ βιολογικὴ ὑπαρξὴ στὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξή, ἔδειξε ὁ Λακάν, ὅτι πραγματοποιεῖται κάτω ἀπὸ τὸ Νόμο τῆς Τάξης, πού ἐγὼ θὰ ὀνομάσω Νόμο τοῦ Πολιτισμοῦ, καὶ ὅτι ὁ Νόμος αὐτὸς συγχέεται στὴν τυπικὴ του οὐσία μὲ τὴν τάξη τοῦ λόγου. Τί νὰ ἐννοήσῃ κανεὶς μὲ τούτῃ τὴν αἰνιγματικὴ, σὲ πρώτη προσέγγιση, διατύπωση; Πρὶν ἀπ' ὅλα, ὅτι τὸ σύνολο τοῦ περάσματος αὐτοῦ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ κατανοηθεῖ παρὰ μόνον μέσω ἑνὸς παλινδρομικοῦ λόγου, πού ὑποδεικνύεται ἀπὸ τὰ λεγόμενα τοῦ ἐνήλικου ἀτόμου ἢ τοῦ παιδιοῦ σὲ κατὰστασὴ θεραπείας, πού προσδιορίζεται, ἐπισημαίνεται, ἐντοπίζεται, μὲ τὴ σειρά του,

μέσω τῶν νόμων τοῦ λόγου, στοὺς ὁποίους ἐδράζεται καὶ ἀπολήγει ὁλόκληρη ἡ ἀνθρώπινη τάξη, κάθε ἐπομένως ἀνθρώπινος ρόλος. Καὶ ἔπειτα, ὅτι μὲ τοῦτο τὸν προσδιορισμὸ τῆς θεραπείας ἀπὸ τὸ λόγο, διαφαίνεται ἡ ἐπικαιρὴ καὶ διαρκὴς παρουσία τῆς ἀπόλυτης δραστηριότητος τῆς τάξης μέσα στὸ ἴδιο τὸ πέρασμα, τοῦ Νόμου τοῦ Πολιτισμοῦ μέσα στὸ ἀνθρώπινο γίνεσθαι.

Γιὰ νὰ τὸ δείξουμε μὲ συντομία, ἃς σημειώσουμε, στὸ σημεῖο αὐτό, τὶς δυὸ μεγάλες στιγμὲς αὐτοῦ τοῦ περάσματος: 1) Τῇ στιγμῇ τῆς θυϊκῆς, προ-οἰδιπόδειας σχέσης, ὅπου τὸ παιδί, μὴν ἔχοντας νὰ κάνει παρὰ μ' ἓνα ἄλλο - ἐγώ, τῇ μητέρα, ποὺ διαιρεῖ τὴ ζωὴ του μὲ τὴν παρουσία της (da!) καὶ μὲ τὴν ἀπουσία της (fort!), βιώνει αὐτὴ τὴ θυϊκὴ σχέση μὲ τὸν τρόπο τῆς φανταστικῆς γοητείας τοῦ ἐγώ, ὄντας τὸ ἴδιο αὐτὸς ὁ ἄλλος, ἐκεῖνος ὁ ἄλλος, ὁ ἄλλος οἱ ἄλλοι, καὶ ἄλλος τῆς πρώτης ναρκισσικῆς ταυτότητας, χωρὶς ποτὲ νὰ μπορεῖ νὰ πάρει, οὔτε ἀπέναντι στὸν ἄλλον οὔτε ἀπέναντι τοῦ ἑαυτοῦ του, τὴν ἀντικειμενικοποιὸ ἀπόσταση τοῦ τρίτου. 2) Τῇ στιγμῇ τοῦ Οἰδίποδα, ὅπου ξεπετιέται ἀπὸ τὸ βάθος τῆς θυϊκῆς δομῆς μία τριαδικὴ δομὴ, ὅταν ὁ τρίτος (ὁ πατέρας) ἀνακατεύεται παρειακτὸς στὴ φανταστικὴ ἱκανοποίηση τῆς θυϊκῆς γοητείας, ἀνακατῶνει τὴν οἰκονομία της, σπάζει τὴ γοητεία της, καὶ εἰσάγει τὸ παιδί σ' αὐτὸ ποὺ ὁ Λακὰν ὀνομάζει Συμβολικὴ Τάξη, τὸ χῶρο τοῦ ἀντικειμενικοποιοῦ λόγου, ποὺ θὰ τοῦ ἐπιτρέψει ἐπιτέλους νὰ πεῖ: ἐγώ, ἐσύ, αὐτὸς ἢ αὐτή, ποὺ θὰ ἐπιτρέψει δηλαδὴ στὸ μικροσκοπικὸ ὄν νὰ τοποθετηθεῖ σὰν ἀνθρώπινος παῖς μέσα σ' ἓνα κόσμον ἐνηλίκων τρίτων.

Δυὸ μεγάλες στιγμὲς λοιπόν: 1) ἐκείνῃ τοῦ φανταστικοῦ (προ-οἰδιπόδεια)· 2) ἐκείνῃ τοῦ συμβολικοῦ (οἰδιπόδεια), ἢ γιὰ νὰ μιλήσουμε ἐδῶ μὴ διαφορετικὴ γλῶσσα, ἡ στιγμὴ τῆς ἀντικειμενικότητας ποὺ εἶναι ἀναγνωρίσιμη στὴ χρῆση (τῇ συμβολικῇ), ἀλλὰ ὄχι ἀκόμα γνωστὴ (ἡ γνώση τῆς ἀντικειμενικότητας προϋποθέτει μὴ τελείως ἄλλη «ἡλικία», καὶ ἐπίσης μὴ τελείως ἄλλη πρακτικὴ).

Καὶ ἰδοὺ τὸ κεφαλαῖωδες σημεῖο ποὺ φώτισε ὁ Λακὰν: οἱ δυὸ αὐτὲς στιγμὲς κυριαρχοῦνται, διευθύνονται καὶ καθορίζονται ἀπὸ ἓναν καὶ μοναδικὸ Νόμον, τὸ Νόμον τοῦ Συμβολικοῦ. Ἡ στιγμὴ τοῦ φανταστικοῦ, ποὺ μόλις παρουσιάσαμε μερικὲς γραμμὲς παρα-

4. Αὐτὲς ἐδῶ εἶναι οἱ δυὸ γερμανικὲς ἐκφράσεις ποὺ ἔγιναν διάσημες ἀπὸ τὸν Φρόντ — μὲ τὶς ὁποῖες ἓνα μικρὸ παιδί ποὺ παρατηροῦσε, ἐπικύρωνε τὴν ἐμφάνισιν καὶ τὴν ἐξαφάνισιν τῆς μητέρας του, περιεργαζόμενο ἓνα ὁποιοδήποτε ἀντικείμενον ποὺ τὴν «παρίστανε»: «ἐκεῖ!», «ἐφυγε!». Στὴ συγκεκριμένη περίπτωσιν ἦταν ἓνα φίλμ.

πάνω, γιὰ νὰ ξεκαθαριστεῖ σὰν προηγούμενον τοῦ συμβολικοῦ καὶ διακριτὸ ἀπὸ κείνον — ἡ πρώτη στιγμὴ λοιπόν, ὅπου τὸ παιδί βιώνει τὴν ἄμεση σχέση του μὲ ἓνα ἀνθρώπινον ὄν (μητέρα) χωρὶς πρακτικὰ νὰ ἀναγνωρίζει τὴ συμβολικότητα αὐτῆς τῆς σχέσης (δηλαδὴ σὰ σχέσης ἐνὸς μικροῦ ἀνθρώπινου παιδιοῦ μὲ μὴ ἀνθρώπινῃ ἐπίσης μητέρα) — *σημαδεύεται καὶ δομεῖται στὴ διαλεκτικῇ τῆς ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ διαλεκτικῇ τῆς Συμβολικῆς Τάξης*, δηλαδὴ τῆς ἀνθρώπινῃς Τάξης, τῆς ἀνθρώπινῃς νόρμας (οἱ νόρμες, οἱ χρονικοὶ ρυθμοὶ τῆς τροφῆς, τῆς ὑγιεινῆς, τῆς συμπεριφορᾶς, τῶν συγκεκριμένων στάσεων ἀναγνώρισης — ὅπου ἡ ἀποδοχή, ἡ ἄρνησις, τὸ ναὶ ἢ τὸ ὄχι πρὸς τὸ παιδί, δὲν ἀποτελοῦν παρὰ τὴ μικρογραφία, τοὺς ἐμπειρικοὺς τρόπους αὐτῆς τῆς συντακτικῆς Τάξης, τάξης τοῦ Νόμου καὶ τοῦ Δικαίου ἐνὸς ἀπονεμητικοῦ ἢ ἀπαγορευτικοῦ προσδιορισμοῦ) μὲ τὴ μορφή τῆς Τάξης τοῦ σημαίνοντος, δηλαδὴ μὲ τὴ μορφή μιᾶς Τάξης καὶ τυπικὰ ὁμοίας μὲ τὴ γλωσσικὴ τάξη⁵.

Ἐκεῖ ὅπου μὴ ἐπιφανειακὴ ἢ κατευθυνόμενη ἀνάγνωσις τοῦ Φρόντ δὲν ἔβλεπε παρὰ μὴ εὐτυχισμένη, δίχως νόμους παιδικὴ ἡλικία, τὸν παράδεισον τῆς «πολύμορφης διαστροφῆς», ἓνα εἶδος φυσικῆς κατάστασης, ποὺ διακόπτεται μόνο ἀπὸ στάδια βιολογικῆς ὕψης, συνδεόμενα μὲ τὴ λειτουργικὴ προτεραιότητα αὐτοῦ ἢ ἐκείνου τοῦ τμήματος τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, μέρη ποὺ καλύπτουν «ζωτικὰς» ἀνάγκες (τὸ στοματικόν, τὸ πρωκτικόν, τὸ γεννητικόν)⁶, ὁ Λακὰν δείχνει τὴ δραστηριότητα τῆς Τάξης, τοῦ Νόμου, ποὺ παραμονεύει, πρὶν ἀκόμα ἀπὸ τὴ γέννησίν του, κάθε μέλλοντα ἀν-

5. Τυπικὰ: Γιατὶ ὁ Νόμος τοῦ Πολιτισμοῦ, τοῦ ὁποῦ ὁ λεκτικὸς τύπος ἀποτελεῖ τὴν πρώτη μορφή καὶ πρόσβασις, δὲν ἐξαντλεῖται στὸ λόγο: ἔχει σὰν περιεχόμενον τὶς πραγματικὰς δομὰς τῆς συγγένειας, καὶ τοὺς συγκεκριμένους ἰδεολογικοὺς σχηματισμούς, μέσα στοὺς ὁποίους τὰ ἐγγεγραμμένα στὴ δομὴ αὐτὴ πρόσωπα, βιώνουν τὴ λειτουργία τους. Δὲν ἀρκεῖ νὰ γνωρίζουμε ὅτι ἡ θυϊκὴ οἰκογένεια εἶναι πατριαρχικὴ καὶ ἐξωγαμικὴ (δομὴ τῆς συγγένειας) — πρέπει ἐπίσης νὰ ξεκαθαρίσουμε τοὺς ἰδεολογικοὺς σχηματισμούς ποὺ καθορίζουν τὴ συζυγικὴ σχέση, τὴν πατρότητα, τὴ μητρότητα καὶ τὴν παιδικὴ ἡλικία: τί εἶναι τὸ «νὰ εἶσαι σύζυγος», «νὰ εἶσαι πατέρας», «νὰ εἶσαι μητέρα», «νὰ εἶσαι παιδί» μέσα στὸ σημερινὸ μας κόσμον; Πάνω σὲ τούτους τοὺς ἰδιαίτερους ἰδεολογικοὺς σχηματισμούς μένει ἀκόμα νὰ γίνῃ μὴ ὁλόκληρη ἐρευνητικὴ δουλειά.

6. Κάποιο παρακλάδι τῆς νευρο-βιολογίας κι ἄλλο ἓνα τῆς ψυχολογίας μὲ μεγάλη εὐκολία ἀνακάλυψαν στὸν Φρόντ μὴ θεωρία «σταδίων», ποὺ χωρὶς νὰ διστάσουν μετὰφρασαν ἄμεσα καὶ ἀναλυτικὰ σὲ μὴ θεωρία «σταδιακῆς ὀρίμανσης», νευρο-βιολογικῆς ἢ βιο-νευρο-ψυχολογικῆς — ἀποδίδοντας μηχανιστικὰ στὴ νευρο-βιολογικὴ ὀρίμανση τὸ ρόλον μιᾶς «οὐσίας»

θρῶπο, καὶ ποὺ τὸν ἀδράχνει ἀπὸ τὴν πρώτη του κιόλας κραυγή, γιὰ νὰ τοῦ προσδιορίσει τὴ θέση καὶ τὸ ρόλο του, τὸν ἀναγκα-
στικό του προσορισμό. Τὸ πέρασμα ὧλων τῶν σταθμῶν ἀπὸ τὸ νεο-
γνὸ τοῦ ἀνθρώπου, ἐγίνε ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ Νόμου, τοῦ κώδικα
προσδιορισμοῦ, ἀνθρώπινης ἐπικοινωνίας ἢ μὴ-ἐπικοινωνίας· οἱ
«ἱκανοποιήσεις» ποὺ φέρουν μέσα τους ἀνεξίτηλα καὶ συντακτικὰ
σημάδια τοῦ Νόμου, τῶν τάσεων τοῦ ἀνθρώπινου Νόμου, ποὺ ὅπως
κάθε νόμος δὲν «ἀγνοεῖται» ἀπὸ κανέναν, ἰδιαίτερα ἀπ' αὐτοὺς ποὺ
τὸν ἀγνοοῦν, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ καταστρατηγηθεῖ ἢ νὰ παραβιαστεῖ
ἀπ' τὸν καθένα, ἰδιαίτερα μάλιστα ἀπὸ τοὺς καθαρόαιμους ὑπο-
στηρικτὲς του. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο, κάθε ὑποβιθασμὸς τῶν παιδικῶν
τραυματισμῶν σὲ μιὰ ἀπλή ἀπαρίθμηση τῶν βιολογικῶν «στερη-
σεων» εἶναι λαθεμένη στὴ βάση της, ἀφοῦ ὁ Νόμος ποὺ τὶς ἀφορᾷ,
κάνει ἀφαίρεση, σὰ Νόμος ποὺ εἶναι, ὧλων τῶν περιεχομένων, δὲν
ὑπάρχει οὔτε ἐνεργεῖ σὰ Νόμος παρὰ μέσω καὶ μέσα σὲ τούτῃ τὴν
ἀφαίρεση, καὶ ἀφοῦ τὸ νεογνὸ τοῦ ἀνθρώπου ὑφίσταται καὶ δέχε-
ται αὐτὸν τὸν κανόνα ἀπὸ τὴν πρώτη του κιόλας ἀναπνοή. Ἀπὸ
τὸ σημεῖο αὐτὸ ἀρχίζει πάντα, καὶ ἀρχίζει, ἀκόμα κι ὅταν δὲν
ὑπάρχει πατέρας ζωντανός, αὐτὸ ποὺ ἀποκαλοῦμε ἔμπρακτη πα-
ρουσία τοῦ Πατέρα (ποὺ εἶναι Νόμος), δηλαδὴ τῆς Τάξης τοῦ ἀν-
θρώπινου σημαίνοντος, τοῦ Νόμου τοῦ Πολιτισμοῦ: αὐτὸς ὁ λό-
γος, ἀναγκαῖα προϋπόθεση κάθε λόγου, αὐτὸς ὁ λόγος ποὺ εἶναι
ἐπιφανειακὰ παρῶν, δηλαδὴ ἀπὼν μέσα στὴν ἄβυσσο τῆς ὑπαρ-
ξης, λόγος προφορικός ὁ λόγος αὐτῆς τῆς Τάξης, αὐτὸς ὁ λόγος

τῆς ὁποίας τὰ φροῦδικὰ «στάδια» δὲν ἀποτελοῦν παρὰ ἓνα καθαρὸ καὶ ἀπλὸ
«φαινόμενο». Προοπτικὴ ποὺ εἶναι ἡ ἐπανεκδόση τοῦ παλίου μηχανιστικοῦ
παραλληλισμοῦ.

7. Θὰ κινδυνεύαμε νὰ ὑποτιμήσουμε τὴ θεωρητικὴ σημασία τούτης
τῆς τυπικῆς προϋπόθεσης, ἂν τῆς ἀντιπαραθέταμε τὴ βιολογικὴ φαινομε-
νικότητα ἐννοιῶν, ὅπως λίμπιντο, αἰσθήματα, τάσεις, πόθος, μὲ τὴ βοήθεια
τῶν ὁποίων θεωρεῖ ὁ Φρόυντ τὸ «περιεχόμενο» τοῦ ὑποσυνείδητου. Ὅπως
ὅταν λέει ὅτι τὸ ὄνειρο εἶναι ἡ «πλήρωση-τοῦ-πόθου» (Wunscherfüllung).
Μὲ τὸ ἴδιο νόημα θέλει ὁ Λακὰν νὰ ἐπαναφέρει τὸν ἀνθρωπο-στὸν ὑποσυν-
είδητο «λόγο τοῦ πόθου» του. Ὅμως, μόνο μετὰ ἀπ' αὐτὴν τὴν τυπικὴ
προϋπόθεση οἱ ἐννοιες αὐτὲς (φαινομενικὰ βιολογικὲς) ἀποκτοῦν τὴν αὐθεν-
τικὴ τους σημασία, ἡ σημασία αὐτὴ μπορεῖ νὰ προσδιοριστεῖ καὶ νὰ θεωρη-
θεῖ, καὶ ἡ τεχνικὴ τῆς θεραπείας μπορεῖ νὰ ὁριστεῖ καὶ νὰ ἐφαρμοστεῖ. Ὁ
πόθος, θεμελιώδης κατηγορία τοῦ ὑποσυνείδητου, δὲν εἶναι κατανοήσιμος
στὴν ἰδιαιτερότητά του, παρὰ μόνο σὰν εἰδικὴ σημασία τῆς ὁμιλίας τοῦ ὑπο-
συνείδητου τοῦ ἀνθρώπινου ὑποκειμένου: ἡ σημασία ποὺ ξεπετάγεται μέσα
στὸ «παιχνίδι» καὶ ἀπὸ τὸ «παιχνίδι» τῆς σημαίνουσας ἀλυσίδας, ἀπὸ τὴν
ὁποία συντίθεται ὁ λόγος τοῦ ὑποσυνείδητου.

τοῦ Ἄλλου, τοῦ μεγάλου Τρίτου προσώπου, ποὺ εἶναι ἡ ἴδια ἡ
Τάξη: ὁ λόγος τοῦ ὑποσυνείδητου. Ἀπὸ δῶ μᾶς
προσφέρεται μιὰ ἐννοιολογικὴ πρόσβαση στὸ ὑποσυνεί-
δητο, ποὺ, μέσα σὲ κάθε ἀνθρώπινη ὑπαρξη, ἀποτελεῖ τὸν ἀπόλυτο
τόπο, ὅπου ὁ συνηθισμένος λόγος ψάχνει νὰ τοποθετηθεῖ, ψάχνει,
ἀποτυχαίνει, καὶ ἀποτυχαίνοντας βρίσκει τὸ δικό του τόπο, τὸ
δικό του ἀγκυροβόλιο μὲ τὴν ἐπιβολή, τὴν ἀπάτη, τὴν συνενοχὴ καὶ
τὴν ἄρνηση τῆς ἴδιας του τῆς φανταστικῆς γοητείας.

Μὲ τὸν Οἰδίποδα, τὸ οὐδέτερο ἀνθρώπινο πλάσμα, γίνεται ἀν-
θρώπινο σεξουαλικὸ παιδί (ἄνδρας-γυναίκα), ὑποβάλλοντας στὴ
δοκιμασία τοῦ Συμβολικοῦ τὶς φαντασιώσεις του καὶ καταλήγει,
ἂν ὅλα πᾶνε καλά, νὰ γίνε καὶ νὰ ἀποδεχτεῖ αὐτὸ ποὺ ἔγινε: ἀγο-
ράκι ἢ κοριτσάκι μετὰξὺ ἐνηλίκων ἀνθρώπων, ἔχοντας τὰ δικαιώ-
ματα τοῦ παιδιοῦ μέσα στὸν κόσμο τῶν «μεγάλων» καὶ διαθέτον-
τας, ὅπως ὅλα τὰ παιδιὰ, κάθε δικαίωμα νὰ γίνε μιὰ μέρα
«σὰν τὸν μπαμπά», δηλαδὴ ἓνας ἀρσενικός ἀνθρωπος, ποὺ ἔχει μιὰ
γυναίκα (καὶ ὄχι μόνο μιὰ μητέρα), ἢ «σὰν τὴ μαμά», δηλαδὴ ἓνας
θηλυκὸς ἀνθρωπος ποὺ ἔχει ἓνα σύζυγο (καὶ ὄχι μόνον ἓναν πα-
τέρα)— πράγμα ποὺ εἶναι τὸ τέρμα τῆς μακριᾶς ἀναγκαστικῆς
πορείας πρὸς τὴν παιδικὴ ἡλικία τῆς ἀνθρωπότητος.

Σὲ τούτο τὸ ὕστατο δράμα ὅλα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸ ὕλικὸ μῖας
προκατασκευασμένης γλώσσας, ποὺ, στὸν Οἰδίποδα, σπονδυλῶ-
νεται καὶ διατάσσεται γύρω ἀπὸ τὸ σημαῖνον: φ α λ λ ο ί: σημάδι
τοῦ Πατέρα, σημάδι τοῦ δικαίου, σημάδι τοῦ Νόμου, φαντασμα-
τικὴ εἰκόνα κάθε Δικαίου —νὰ κάτι ποὺ μπορεῖ νὰ φαίνεται ἐκ-
πληκτικὸ ἢ καὶ αὐθαίρετο— ἀλλὰ ὅλοι οἱ ψυχαναλυτὲς τὸ ἐπι-
βεβαιώνουν σὰν πειραματικὸ δεδομένο.

Τὸ τελευταῖο στάδιο τοῦ Οἰδίποδα, ὁ «εὐνουχισμός», μπορεῖ νὰ
μᾶς δώσει μιὰ ἰδέα. Ὅταν τὸ μικρὸ ἀγόρι βιώνει καὶ προσπαθεῖ
νὰ ἐπιλύσει τὴν τραγικὴ κατάσταση τοῦ εὐνουχισμοῦ, δέχεται νὰ
μὴν ἔχει τὸ ἴδιο δικαίωμα (φαλλὸς) μὲ τὸν πατέρα του, ἰδιαί-
τερα νὰ μὴν ἔχει τὰ δικαιώματα τοῦ πατέρα πάνω στὴ μητέρα του,
ποὺ ἀναδεικνύεται ἔτσι προικισμένη μ' ἓναν ἀπαράδεκτο διπλὸ
ρόλο: μητέρα γιὰ τὸ μικρὸ ἀγόρι, γυναίκα γιὰ τὸν πατέρα· ἀλλὰ
μὲ τὸ νὰ παραδέχεται τὸ ἀγόρι, πῶς δὲν ἔχει τὰ ἴδια δικαιώματα
μὲ τὸν πατέρα του, ἀποκτᾷ συγχρόνως τὴ θεβαιότητα πῶς θὰ ἔχει
μιὰ μέρα, ἀργότερα, ὅταν θὰ ἐνηλικιωθεῖ, τὸ δικαίωμα ποὺ σήμε-
ρα τοῦ ἀρνοῦνται, λόγω ἑλλειψης «μέσων». Σήμε-
ρα δὲν ἔχει παρὰ ἓνα
μικρὸ δικαίωμα, ποὺ θὰ γίνε μεγάλο, ἂν καταφέρει νὰ μεγαλώσει
καὶ ὁ ἴδιος, «τρώγοντας τὴ σούπα του» σὰν καλὸ παιδί. Ὅταν,
ἀπὸ τὴν πλευρὰ της, ἡ κοπελίτσα βιώνει καὶ ὑφίσταται τὴν τρα-

γική κατάσταση του εύνουχισμού, αποδέχεται να μην έχει τα ίδια δικαιώματα με τη μητέρα της, αποδέχεται δηλαδή διπλά να μην έχει το ίδιο δικαίωμα (φαλλός), με τον πατέρα της, αφού ούτε η μητέρα της το έχει (έλλειψη φαλλού), αν και η γυναίκα, έπειδη άκριβώς είναι γυναίκα, και δέχεται, συγχρόνως, να μην έχει ούτε τα ίδια δικαιώματα με τη μητέρα της, δηλαδή να μην είναι ακόμα γυναίκα όπως είναι η μητέρα της. Κερδίζει όμως κι αυτή, σε αντίταγμα, το μικρό της δικαίωμα: το δικαίωμα της κοπελίτσας, και την προσδοκία ενός μεγάλου δικαιώματος, της πλήρους γυναικάς, για όταν θα μεγαλώσει, αν θα τα καταφέρει βέβαια να ενηλικιωθεί με το να παραδέχεται το Νόμο της ανθρώπινης Τάξης, δηλαδή με το να υποτάσσεται σ' αυτόν, έστω και με σκοπό να τον παραβεί — μην τρώγοντας «καλά» τη σούπα της.

Σε κάθε περίπτωση, είτε τη στιγμή της ανταγωνιστικής γοητείας του Φανταστικού(1), είτε τη στιγμή (Οιδίποδας) της βιωμένης αναγνώρισης ότι έγινε η ένταξη μέσα στη συμβολική Τάξη(2), δηλ. η διαλεκτική του περάσματος είναι σημαδεμένη, στην πεμπουσία της, με τη σφραγίδα της ανθρώπινης Τάξης του Συμβολικού, του οποίου η γλωσσολογία μας αποκαλύπτει τους τυπικούς νόμους, δηλαδή την τυπική έννοια.

Η ψυχανalyτική θεωρία μάς δίνει έτσι, αυτό το στοιχείο που διαχωρίζει την έπιστήμη από μια άπλη θεωρητικολογία: τον όρισμό της τυπικής ουσίας του αντικειμένου της, αναγκαία προϋπόθεση για τη δυνατότητα πρακτικής ή τεχνικής εφαρμογής, πάνω στα ίδια της τα συγκεκριμένα αντικείμενα. Με τον τρόπο αυτό, η ψυχανalyτική θεωρία ξεφεύγει από τις κλασικές ιδεαλιστικές αντινομίες, που διατυπώθηκαν από τον Πόλιτσερ π.χ., όταν ο συγγραφέας αυτός (ο πρώτος στη Γαλλία που συνέλαβε την επαναστατική θεωρητική διάσταση της ψυχανάλυσης), απαιτώντας της να είναι έπιστήμη του «συγκεκριμένου», αληθινή «συγκεκριμένη ψυχολογία», της πρόσαπτε όρισμένες αφαιρετικές έννοιες που χρησιμοποιεί: υποσυνείδητο, οιδιπόδειο σύμπλεγμα, πλέγμα εύνουχισμού κλπ. Πώς, διερωτόταν ο Πόλιτσερ, μπορεί η ψυχανάλυση να ισχυρίζεται ότι είναι έπιστήμη του συγκεκριμένου, που θέλει και μπορεί να γίνει, όταν έπιμένει σε αφαιρέσεις, που δεν αποτελούν παρά άλλοτριωμένη αντανάκλαση του «συγκεκριμένου» στο πλαίσιο μιας άφηρημένης και μεταφυσικής ψυχολογίας; Πώς θα συλλάβει το «συγκεκριμένο» μέσ' από τέτοιες αφαιρετικές έννοιες; Στην πραγματικότητα, δεν υπάρχει έπιστήμη που να μπορεί ν' αποφύγει τις αφαιρέσεις, ακόμα κι όταν έχει να κάνει στην «πρακτική» της (που δεν είναι, προσέξτε

πολύ, ή θεωρητική πρακτική αυτής της έπιστήμης, αλλά ή πρακτική της συγκεκριμένης έφ α ρ μ ο γ ή ς της) με αυτές τις ιδιομορφες και μοναδικές, κάθε φορά, παραλλαγές, όπως είναι τα άτομικά «δράματα». Όπως τη σκέφτεται ο Λακάν μέσα στο φρούδικό έργο —και ο Λακάν δε σκέφτεται τίποτ' άλλο από τις έννοιες του Φρόντι, δίνοντάς τους μορφή έπιστημολογική, τη μόνη που υπάρχει— οι «αφαιρέσεις» της ψυχανάλυσης είναι πράγματι οι έπιστημονικές έννοιες του αντικειμένου τους, στο μέτρο που, σαν έννοιες του αντικειμένου τους, περικλείουν μέσα τους το δείκτη, το μέτρο και το θεμέλιο της αναγκαιότητας της αφαιρέσης, δηλαδή το μέτρο της σχέσης τους με το «συγκεκριμένο», άρα τη σχέση με τη συγκεκριμένη εφαρμογή τους, που ονομάζεται συνθέςτερα αναλυτική πρακτική (τη θεραπεία).

Ο Οιδίποδας δεν είναι λοιπόν ένα κρυφό νόημα, που δεν του λείπει τάχα ή συνείδηση ή ο λόγος —δεν είναι δομή που έχει καταφύγει στο παρελθόν, που μπορεί να αναδομηθεί και να ξεπεραστεί, «ανάζωγονώντας της το νόημα»: ο Οιδίποδας αποτελεί τη δραματική δομή, τη «θεατρική μηχανή»⁸ που έπιβάλλεται από το Νόμο του Πολιτισμού σε κάθε ύποψήφιο —άθελτον και έξαναγκασμένο να έξανθρωπιστεί— μια δομή που περιέχει μέσα της, όχι μόνο τη δυνατότητα, αλλά την αναγκαιότητα των συγκεκριμένων παραλλαγών μέσα στις οποίες ύ π ά ρ χ ε ι, για κάθε άτομο που μπορεί να φτάσει μέχρι το κατώφλι της, να το ζήσει και να έπιζηήσει. Η ψυχανάλυση, στην εφαρμογή της —στην πρακτική της (θεραπεία)— δουλεύει πάνω στα συγκεκριμένα «άποτελέσματα»⁹ αυτών των παραλλαγών, δηλαδή πάνω στον τροπισμό της ιδιαίτερης και άπόλυτα μοναδικής διασύνδεσης, με την οποία έγινε, γίνεται, ξεπερνιέται, μερικά άποτυχημένα ή έπιτυχημένα, το πέραςμα του Οιδίποδα από καθένα άτομο. Οί παραλλαγές αυτές μπορούν να γίνουν αντικείμενο έρευνας και γνώσης στην ίδια τους την ουσία, μέσω της δομής του σταθερού και άμετάβλητου Οιδίποδα, για το λόγο άκριβώς που κάθε πέραςμα

8. Έκφράσεις του Λακάν («μηχανή»), που μεταχειρίζεται τις αντίστοιχες του Φρόντι («θέαμα» - Schauspiel). Από τον Πόλιτσερ, που μιλάει για «δράμα» μέχρι τον Φρόντι και τον Λακάν, που μιλούν για θέατρο, σκηνή, σκηνοθεσία, θεατρικό είδος, σκηνοθέτη κλπ., υπάρχει ή άπόσταση του θεατή, που δεν υπάρχει στο δράμα.

9. Αν θεωρήσουμε τον όρο «άποτελεσμα» στο πλαίσιο της κλασικής θεωρίας της αιτιότητας, θα ένοήσουμε μ' αυτόν τη σύγχρονη παρουσία της αιτίας μέσα στο άποτελεσμα (βλ. Σπινόζα).

έχει σημαδευτεί, από το προηγούμενό του κιάλας στάδιο τής γοητείας, μέχρι τις πιό «άτυχες» του μορφές ως τις πιό «φυσιολογικές», από το Νόμο αυτής τής δομής, την ύστατη μορφή πρόσβασης στο Συμβολικό κάτω από τον ίδιο το Νόμο του Συμβολικού.

Γνωρίζω καλά πώς οι παραπάνω σύντομες ένδειξεις όχι μόνο φαίνονται αλλά είναι πραγματικά περιληπτικές και σχηματικές και πώς ένα πλήθος έννοιών, που αναφέρονται εδώ, θα απαιτούσαν μακριές αναπτύξεις για να δικαιολογηθούν και να θεμελιωθούν. 'Ακόμα κι όταν φωτίζονται οι ρίζες τους, και οι σχέσεις τους με το σύνολο των έννοιών που τις στηρίζουν, ακόμα κι όταν γίνεται κατά γράμμα αναφορά στις αναλύσεις του Φρόυντ, τίθενται νέα προβλήματα: όχι μόνο προβλήματα έννοιολογικών διατυπώσεων, όρισμών και επεξηγήσεων, αλλά καινούρια πραγματικά ζητήματα, που ανακύπτουν αναγκαστικά με την πρόοδο τής απόπειρας θεωρητικοποίησης, για την οποία μιλούσαμε παραπάνω. Για παράδειγμα: πώς να συλλάβουμε με επιστημονική αυστηρότητα τη σχέση μεταξύ τής τυπικής δομής τής γλώσσας, σαν απαραίτητη προϋπόθεση τής δυνατότητας για την ύπαρξη και τη γνώση του ύποσυνείδητου από τη μια μεριά, των συγκεκριμένων δομών συγγενείας από την άλλη, και των συγκεκριμένων τέλος ιδεολογικών σχηματισμών, μέσα στους οποίους διώνονται οι ιδιαίτερες λειτουργίες (πατρότητα, μητρότητα, παιδική ηλικία) που εμπλέκονται μέσα στις δομές τής συγγένειας; Μπορούμε να πούμε, πώς η ιστορική διαμόρφωση αυτών των δομών (συγγένεια, ιδεολογία) μπορεί να επηρεάσει αίσθητά αυτή ή την άλλη όψη των μεμονομένων στοιχείων που επισήμανε ο Φρόυντ; 'Αλλο έρώτημα: Μέχρι ποιο σημείο, μπορεί ή ανακάλυψη του Φρόυντ, όρθολογικά θεωρημένη, να επιδράσει, μόνο με το όρισμένο του αντικείμενο της και του πεδίου εφαρμογής της, πάνω σε επιστήμες συγγενείς αλλά διακριτές (ψυχολογία, ψυχοκοινωνιολογία, κοινωνιολογία) και να τους προκαλέσει έρωτήματα για την κατάσταση (συχνά προβληματική) του αντικειμένου τους; Τελευταία έρώτηση, ανάμεσα σ' άλλες: Ποιές είναι οι υπάρχουσες σχέσεις μεταξύ τής αναλυτικής θεωρίας και α) των ιστορικών όρων τής εμφάνισής της; β) των κοινωνικών όρων τής εφαρμογής της;

1. *Ποιός ήταν λοιπόν ο Φρόυντ*, που κατάφερε σ υ γ χ ρ ό ν ω ν να θεμελιώσει την αναλυτική θεωρία και να εγκαιनिώσει σαν 'Αναλυτής No 1, α υ τ ο - ά ν α λ υ μ έ ν ο ς, Προπάτορας, τη μακρόσυρτη σειρά των κατοπινών πρακτικών ψυχαναλυτών που διεκδικούν την καταγωγή τους απ' αυτόν; 2. *Ποιοί είναι αυτοί οι ψυχαναλυτές*, που δέχτηκαν σ υ γ χ ρ ό ν ω ν (και απόλυτα φυ-

σιολογικά) τη φροϋδική θεωρία, τη διδακτική παράδοση που διακόπηκε μετά τον Φρόυντ και τους οικονομικούς και κοινωνικούς όρους (το κοινωνικό καθεστώς των «κοινωνιών» τους, που είναι στενά δεμένο με το ί α τ ρ ι κ ό επαγγελματικό κατεστημένο), μέσα στους οποίους ασκούν την ψυχαναλυτική πρακτική; 'Ως ποιο σημείο οι ιστορικές καταβολές, και οι οικονομικο-κοινωνικοί όροι άσκησης τής ψυχανάλυσης, αντανakλούν πάνω στη θεωρία και στην αναλυτική τεχνική; Σε ποιο μέτρο κυρίως, γιατί αυτή είναι η κατάσταση, επιδρά ή θεωρητική σ ι ω π ή των ψυχαναλυτών πάνω στα προβλήματα αυτά, ή θεωρητική ά π ώ θ η σ η από την οποία πάσχουν τα ζητήματα αυτά μέσα στον κόσμο των αναλυτών, στη θεωρία και στην αναλυτική τεχνική, και μάλιστα στο ίδιο τους το περιεχόμενο; Το αίτιο σύνθημα του «τέλους τής ψυχανάλυσης» δε σχετίζεται άραγε με τούτη την άπώθηση, δηλαδή με την *αγνωση σκέψης πάνω στα προβλήματα αυτά*, που άφορούν μια επιστημολογική ιστορία τής ψυχανάλυσης και μια κοινωνική (και ιδεολογική) ιστορία του κόσμου των ψυχαναλυτών;

Τόσα και τόσα σημαντικά προβλήματα, πραγματικά άνοιχτά, που αναδεικνύονται από τώρα σε ισάριθμα πεδία έρευνας. Δεν είναι αδύνατο να δγούν μερικές έννοιες αναθεωρημένες από τη δοκιμασία αυτή.

'Η δοκιμασία αυτή, αν πάμε σε βάθος, είναι εκείνη, στην οποία υπόθαλε ο Φρόυντ, στον τομέα του, την παραδοσιακή, νομική, ήθική και φιλοσοφική εικόνα, δηλαδή τελικά ιδεολογική, του «άνθρώπου», του ανθρώπινου «υποκείμενου». Δεν είναι τυχαίο, που ο Φρόυντ συσχέτιζε, καμιά φορά, την κριτική άπήχηση τής ανακάλυψής του με τις ανακατατάξεις που προξένισε ή Κοπερνικιανή 'Επανάσταση. Μετά τον Κοπέρνικο γνωρίζουμε ότι η Γη δεν άποτελεί το «κέντρο» του σύμπαντος. Μετά τον Μάρξ, γνωρίζουμε ότι το ανθρώπινο υποκείμενο, το οικονομικό, πολιτικό και φιλοσοφικό έγώ δεν είναι το κέντρο τής ιστορίας — μάλιστα γνωρίζουμε σήμερα, ενάντια στους Διαφωτιστές και ενάντια στον Χέγκελ, πώς η ιστορία δεν έχει «κέντρο», αλλά διαθέτει δομή, χωρίς κέντρο, που είναι αναγκαίο μόνο στο πλαίσιο τής ιδεολογικής άγνοιας. 'Ο Φρόυντ μάς άποκαλύπτει, με τη σειρά του, πώς το πραγματικό υποκείμενο, το άτομο στη μοναδική του ούσία, δεν έχει τη μορφή ενός υποκειμένου σπονδυλωμένου γύρω από το «έγώ», τη «συνείδηση», ή την «ύπαρξη» — είτε την ύπαρξη γι' αυτό (pour-soi), είτε την ύπαρξη του σώματος, είτε τής «συμπεριφοράς» — πώς το ανθρώπινο υποκείμενο είναι κεντρόφυγο, πώς άποτελείται από μια δομή, που κι αυτή επίσης δεν έχει «κέντρο» παρ'ά μόνο στη φαν-

ταστική παραγνώριση (άγνοια) του «έγώ», δηλαδή μόνο μέσα στους ιδεολογικούς σχηματισμούς, όπου «άναγνωρίζεται».

*Έτσι, θα τὸ παρατηρήσατε κιόλας, μᾶς ἀνοίγεται ἀναμφίβολα ἓνας δρόμος, ἀπὸ τὸν ὁποῖο θὰ ὀδηγηθούμε ἴσως κάποια μέρα στὴν κατανόηση τῆς δομῆς τῆς ἄγνοιας, ποὺ ἐνδιαφέρει, κατὰ κύριο λόγο, τὶς ἐρευνες ποὺ γίνονται πάνω στὴν ἰδεολογία¹⁰.

Γενάρης, 1964

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΣΑΝ ΟΠΛΟ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ¹

(*Ἀπάντηση σὲ ὀχτὼ ἐρωτήματα*)²

Ἐρώτημα 1.

— Μπορεῖς νὰ μᾶς πεῖς δυὸ λέξεις γιὰ τὴν προσωπικὴ σου ἱστορία; Πῶς καὶ γιὰτί δέχτηκες τὴ μαρξικὴ φιλοσοφία;

— Τὸ 1948, στὰ 30 μου, ἔγινα καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας, καὶ προσχώρησα στὸ Γαλλικὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα.

Ἡ φιλοσοφία μὲ ἐνδιέφερε: προσπαθοῦσα νὰ κάνω καλὰ τὴ δουλειά μου.

Ἡ πολιτικὴ μὲ πάθιαζε: προσπαθοῦσα νὰ γίνω ἓνας ἐνεργὸς κομμουνιστής.

Στὴ φιλοσοφία, τὸ ἐνδιαφέρον μου συγκεντρωνόταν στὸν ὕλισμὸ καὶ στὴν κριτικὴ τῆς λειτουργίας: γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ γνῶση, ἐνάντια στὶς μυθοποιήσεις τῆς ἰδεολογικῆς «γνώσης». Ἐνάντια στὴν ἀπλὴ ἠθικὴ καταγγελία τῶν ψεμάτων καὶ τῶν μύθων, γιὰ μιὰ ὀρθολογικὴ καὶ αὐστηρὴ κριτικὴ τους.

Στὴν πολιτικὴ, αὐτὸ ποὺ μὲ πάθιαζε, ἦταν τὸ ἐνστικτο, ἡ ἐξυπνάδα, τὸ θάρρος καὶ ὁ ἐπαναστατικὸς ἥρωισμὸς τῆς ἐργατικῆς τάξης στὸν ἀγῶνα τῆς γιὰ τὸ σοσιαλισμό. Ὁ πόλεμος καὶ τὰ χρόνια τῆς αἰχμαλωσίας μὲ εἶχαν φέρει σὲ ἐπαφὴ μὲ ἐργάτες καὶ χωρικοὺς καὶ εἶχα γνωρίσει ἀρκετοὺς κομμουνιστές.

Ἡ πολιτικὴ ἀποφάσισε γιὰ ὅλα. Ὁχι γενικὰ ἡ πολιτικὴ: ἡ μαρξιστικὴ - λενινιστικὴ πολιτικὴ.

1. «Λά Πανσέ», ἀριθ. 138 (Ἀπρίλης 1968).

2. Τὸ κείμενο αὐτὸ εἶναι ὁλόκληρη ἡ συνέντευξη ποὺ δόθηκε στὴν ἀνταποκρίτρια τῆς «Οὐνιτά», Μ.Α. Μακιάκι. Στὰ ἰταλικά κυκλοφόρησε στὸ φύλλο τῆς «Οὐνιτά» (καθημερινὴ ἑφημερίδα τοῦ ΙΚΚ), τῆς 1ης Φεβρουαρίου 1968, μὲ τὸν ἴδιο τίτλο.

10. Βιβλιογραφικὸ σημείωμα: Τὸ ἔργο τοῦ Λακάν, διάσπαρτο μέχρι σήμερα σὲ πολλὰ συλλογικὰ δημοσιεύματα, εἶναι δυνατὸ νὰ προσεγγιστεῖ, γιὰ λόγους διευκόλυνσης, μὲ τὴν ἀκόλουθη σειρά:

1. «Τὰ οικογενειακὰ πλέγματα στὴν παθολογία» («Γαλλικὴ Ἑγκυκλοπαιδεία Μονζιέ», τόμ. 8, «Ἡ ζωὴ τοῦ νοῦ», 1938).
 2. «Ἡ φυσικὴ αἰτιότητα» («Ψυχιατρικὴ Ἐξέλιξη», 1947, τεῦχος 1).
 3. «Τὸ στάδιο τοῦ καθρέπτη σὰν δημιουργικὸς σταθμὸς τῆς λειτουργίας τοῦ ἐγώ» («Γαλλικὴ Ἐπιθεώρηση Ψυχανάλυσης», 1949, XIII, 4).
 4. «Ἡ φροῦδικὴ ὑπόθεση» («Ψυχιατρικὴ Ἐξέλιξη», 1956, τεῦχος 1).
 5. «Οἱ σχηματισμοὶ τοῦ ὑποσυνείδητου» (Σεμινάριο 58 - 59) («Δελτίο Ψυχολογίας», ἀριθ. 10).
 6. «Οἱ σχέσεις ἀντικειμένου καὶ οἱ φροῦδικές δομές» (Σεμινάριο 56 - 57) («Δελτίο Ψυχολογίας», ἀριθ. 10).
 7. «Ἡ ἐπιθυμία καὶ ἡ ἐρμηνεία τῆς» (Σεμινάριο 58 - 59) («Δελτίο Ψυχολογίας», Γενάρης 1960).
 8. Τὰ ἑπτὰ τεύχη τῆς Ἐπιθεώρησης: «Ἡ Ψυχανάλυση» (PUF) καὶ ἰδίως ἡ ἀνακοίνωση καὶ οἱ παρεμβάσεις τοῦ Λακάν στὸ Συνέδριο τῆς Ρώμης (ἀριθ. 1) (ἀνακοίνωση Λακάν: «Ὁ λόγος καὶ ἡ γλῶσσα στὴν ψυχανάλυση»).
- Τὰ δύο κείμενα ποὺ περιέχονται στὸν ἀριθ. 6 («Παρατηρήσεις πάνω στὴν ἀνακοίνωση τοῦ Ντ. Λαγκάς. Ἡ διεύθυνση τῆς θεραπείας»).
- Τὸ κείμενο τοῦ ἀριθ. 3 («Τὸ στοιχεῖο τοῦ γράμματος στὸ ὑποσυνείδητο»).
- Τὸ κείμενο τοῦ ἀριθ. 6 («Γιὰ τὶς ψυχώσεις») κλπ.
9. Μεταξὺ τῶν κειμένων ποὺ δημοσίευσαν οἱ μαθητὲς τοῦ Λακάν, ἡ ἄλλοι ἐρευνητὲς ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὴ διδασκαλία του, θὰ συναντούσαμε κυρίως τὰ ἄρθρα τοῦ Σ. Λεκλαίρ στὴν ἐπιθεώρηση «Ἡ Ψυχανάλυση»· τὸ ἄρθρο τῶν Σ. Λεκλαίρ καὶ Ζ. Λαπλάνς γιὰ τὸ ὑποσυνείδητο, στὸ περιοδικὸ «Τὰν Μοντέρν», Ἰούλιος 1961· τὰ ἄρθρα τοῦ Ζ.Β. Λεφέβρ - Πονταλὶς γιὰ τὸν «Φρόντ σήμερα», στὸ ἴδιο, ἀριθ. 124, 125, 126/1956· τὸ βιβλίον τοῦ Ζ. Λαπλάνς γιὰ τὸν «Ἐλντερλιν» (PUF)· τὸ βιβλίον τοῦ Μῶ - Μανοννί, «Τὸ καθυστερημένο παιδί καὶ ἡ μητέρα του» (Seuil).

Χρειάστηκε πρώτα να την βρώ και να την κατανοήσω. Πράγμα που είναι πάντα εξαιρετικά δύσκολο για ένα διανοούμενο. Ήταν πιο δύσκολο στα χρόνια '50-'60 για τους λόγους που ξέρουμε: οι επιπτώσεις της «προσωπολατρείας», το 20ο Συνέδριο, ύστερα ή κρίση του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος. Κυρίως, δεν ήταν εύκολο ν' αντισταθεί κανείς στο σύγχρονο «ούμανιστικό» ιδεολογικό παραλήρημα, και στίς άλλες εφόδους της άστικής ιδεολογίας ενάντια στο μαρξισμό.

Όταν κατάλαβα καλύτερα τη μαρξιστική - λενινιστική πολιτική, άρχισα να παθιάζομαι έπίσης με τη φιλοσοφία, γιατί μπορούσα επιτέλους να κατανοήσω τη μεγάλη θέση του Μάρξ, του Λένιν και του Γκράμσι: πώς η φιλοσοφία είναι βασικά πολιτική.

Όλα όσα έχω γράψει, στην αρχή μόνος, αργότερα σε συνεργασία με πιο νέους φίλους και συντρόφους, περιστρέφονται, παρά την «άφαίρεση» των κειμένων, γύρω απ' αυτά τα πολύ συγκεκριμένα ερωτήματα.

Ερώτημα 2.

— Μπορείς να διευκρινίσεις: Γιατί είναι τόσο δύσκολο, γενικά, να είναι κανείς κομμουνιστής - φιλόσοφος;

— Τό να είσαι κομμουνιστής στη φιλοσοφία, σημαίνει να γίνεις όπαδός και πρωτεργάτης της μαρξιστικής - λενινιστικής φιλοσοφίας: του διαλεκτικού υλισμού.

Δεν είναι εύκολο να γίνει κάποιος μαρξιστής - λενινιστής φιλόσοφος. Όπως όλοι οι «διανοούμενοι», έτσι κι ένας καθηγητής φιλοσοφίας είναι ένας μικροαστός. Όταν ανοίγει το στόμα του μιλάει ή μικροαστική του ιδεολογία: τα άποθέματα και οι πονηριές της είναι ατελείωτα.

Ξέρεις τί λέει ο Λένιν για τους «διανοούμενους». Όρισμένοι μπορεί, άτομικά και πολιτικά, να είναι δηλωμένοι έπαναστάτες, και ίσως θαρραλέοι. Στο σύνολο όμως παραμένουν, από την ιδεολογία τους, ολοκληρωτικά μικροαστοί. Ο ίδιος ο Γκόρκι ήταν για τον Λένιν ένας μικροαστός έπαναστάτης, παρ' ότι θαύμαζε το συγγραφικό του ταλέντο. Για να γίνουν «ιδεολόγοι της εργατικής τάξης» (Λένιν), «όργανοι διανοούμενοι» του προλεταριάτου (Γκράμσι), οι διανοούμενοι πρέπει να κάνουν ριζική έπανάσταση στο σύστημα των ιδεών που έχουν: μακρόχρονη, επίπονη

και δύσκολη έπανεκπαίδευση. Ένας αγώνας έξωτερικός και έσω-τερικός, δίχως τέλος.

Οί προλετάριοι διαθέτουν «ταξικό ένστικτο», που διευκολύνει το πέρασμά τους στίς «ταξικές θέσεις» της εργατιάς. Αντίθετα, οι διανοούμενοι διαθέτουν ταξικό μικροαστικό ένστικτο που αντίστέκεται άγρια σε τούτο το πέρασμα.

Η προλεταριακή ταξική θέση είναι κάτι παραπάνω από άπλο προλεταριακό ταξικό ένστικτο. Είναι ή συνείδηση και ή πρακτική που ανταποκρίνονται στην άντικειμενική πραγματικότητα της ταξικής πάλης του προλεταριάτου. Το ταξικό ένστικτο είναι ύποκειμενικό και αϋθόρμητο, ή ταξική θέση είναι άντικειμενική και όρθολογική. Το ταξικό ένστικτο των προλετάρων, έχει ανάγκη να έκπαιδευτεί μόνο για να μετατραπεί σε προλεταριακή ταξική θέση: αντίθετα, το ταξικό ένστικτο των μικροαστών, και των διανοουμένων έπομένως, πρέπει να έπαναστατικόποιηθεί. Αϋτή ή έκπαίδευση και ή έπανάσταση καθορίζονται, σε τελευταία άνάλυση, από την ταξική πάλη της εργατικής τάξης, που διεξάγεται πάνω στίς άρχές της θεωρίας του μαρξισμού - λενινισμού.

Η γνώση της θεωρίας αϋτής μπορεί να βοηθήσει, όπως λέει το «Μανιφέστο», μερικούς διανοούμενους να περάσουν στίς ταξικές θέσεις του προλεταριάτου.

Η μαρξιστική - λενινιστική θεωρία περιλαμβάνει μία έπισημη (τον ιστορικό υλισμό), και μία φιλοσοφία (το διαλεκτικό υλισμό).

Η φιλοσοφία του μαρξισμού - λενινισμού άποτελεί έπομένως ένα από τα δύο άπαραίτητα θεωρητικά όπλα στον ταξικό άγώνα της εργατικής τάξης. Οί κομμουνιστές όφείλουν να άφομοιώσουν και να χρησιμοποιήσουν τίς άρχές της θεωρίας αϋτής: την έπιστήμη και τη φιλοσοφία.

Η προλεταριακή έπανάσταση χρειάζεται και έπιστήμονες (ιστορικός υλισμός) και φιλόσοφους (διαλεκτικός υλισμός), που βοηθούν στην ύποστήριξη και στην άνάπτυξη της θεωρίας.

Η κατάρτιση όμως των φιλοσόφων αϋτών σκοντάφτει σε δυό μεγάλες δυσκολίες.

1) Πρώτη δυσκολία: πολιτικής φύσης. Ένας έπαγγελματίας φιλόσοφος που προσχωρεί στο Κόμμα, παραμένει, ιδεολογικά, μικροαστός. Πρέπει να έπαναστατικοποιήσει τη σκέψη του για να άποκτήσει προλεταριακή ταξική τοποθέτηση στη φιλοσοφία.

‘Η πολιτική αυτή δυσκολία είναι «καθοριστική σὲ τελευταία ἀνάλυση».

2) Δεύτερη δυσκολία: *θεωρητικὴ φύσις*. Γνωρίζουμε πρὸς ποιά κατεύθυνση καὶ μὲ ποιῆς ἀρχὲς πρέπει νὰ ἐργαστοῦμε, γιὰ νὰ ὀρίσουμε τὴν ταξικὴ αὐτὴ θέση στὴ φιλοσοφία. Χρειάζεται ὅμως συγχρόνως νὰ προχωρήσει ἡ μαρξιστικὴ φιλοσοφία: εἶναι θεωρητικὰ καὶ πολιτικὰ ἐπείγον νὰ γίνῃ. ‘Η δουλειὰ ποὺ ἔχει νὰ γίνῃ εἶναι τεράστια καὶ δύσκολη. Γιατί, στὴ μαρξιστικὴ θεωρία, ἡ φιλοσοφία καθυστερεῖ σὲ σχέση μὲ τὴν ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας.

Στὶς χώρες μας, σήμερα, ἡ δυσκολία αὐτὴ εἶναι ἡ «κυρίαρχη».

Ἑρώτημα 3.

— *Διακρίνεις λοιπὸν στὴ μαρξιστικὴ θεωρία μία ἐπιστήμη καὶ μία φιλοσοφία; Γνωρίζεις θέβαια πὼς αὐτὴ ἡ διάκριση σήμερα ἀμφισβητεῖται.*

— Τὸ ξέρω. Ὅμως ἐτούτῃ ἡ «ἀμφισβήτηση» εἶναι μιὰ παλιὰ ἱστορία.

Μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ, μὲ ἐντελὸς σχηματικὸ τρόπο, ὅτι ἡ κατάργηση αὐτῆς τῆς διάκρισης, μέσα στὴν ἱστορία τοῦ μαρξικοῦ κινήματος, ἐκφράζει μία παρέκκλιση, πότε δεξιὰ, πότε ἀριστερή. ‘Η δεξιὰ παρέκκλιση καταργεῖ τὴ φιλοσοφία: δὲ μένει παρὰ μόνο ἡ ἐπιστήμη (θετικισμός). ‘Η ἀριστερὴ παρέκκλιση καταργεῖ τὴν ἐπιστήμη: δὲ μένει παρὰ μόνο ἡ φιλοσοφία (ὑποκειμενισμός). Ὑπάρχουν θέβαια «ἐξαιρέσεις» (περιπτώσεις «ἀντιστροφῆς» τῶν ὁρῶν), ἀλλὰ καὶ αὐτὲς «ἐπιβεβαιώνουν» τὸν κανόνα.

Οἱ μεγάλοι ἡγέτες τοῦ ἐργατικοῦ Κινήματος, ἀπὸ τὸν Μάρξ καὶ τὸν Ἐνγκελς μέχρι τὶς μέρες μας, ἔλεγαν πάντοτε: οἱ παρεκκλίσεις αὐτὲς ἀποτελοῦν ἀντανάκλαση τῆς ἐπίδρασης καὶ τῆς κυριαρχίας τῆς ἀστικής ἰδεολογίας πάνω στὸ μαρξισμό. Ἐκεῖνοι, ὑποστήριζαν πάντα τὴ διάκριση μεταξύ ἐπιστήμης καὶ φιλοσοφίας ὄχι μόνο γιὰ θεωρητικούς λόγους, ἀλλὰ ἐπίσης γιὰ ζωτικούς πολιτικούς λόγους. Ἄς σκεφτοῦμε τὸν Λένιν, στὸ «Ὑλισμός καὶ Ἑμπειριοκριτισμός» καὶ στὴν «Παιδικὴ ἀρρώστια». Οἱ λόγοι εἶναι προφανεῖς.

Ἑρώτημα 4.

— *Πὼς δικαιολογεῖς τὴ διάκριση αὐτὴ μετὰ τὴν ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφίας μέσα στὴ μαρξιστικὴ θεωρία;*

— Θὰ σοῦ ἀπαντήσω προβάλλοντας ὀρισμένες σχηματικὲς καὶ προσωρινὲς θέσεις.

1) ‘Η συγχώνευση τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας μὲ τὸ ἐργατικὸ Κίνημα ἀποτελεῖ τὸ πῶς μεγάλο γεγονός ὁλόκληρης τῆς ἱστορίας τῆς πάλης τῶν τάξεων, δηλαδὴ πρακτικὰ, ὁλόκληρης τῆς ἱστορίας. (Πρῶτα ἀποτελέσματα: οἱ σοσιαλιστικὲς ἐπαναστάσεις).

2) ‘Η μαρξιστικὴ θεωρία (ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφία) ἀντιπροσωπεύει μία, δίχως προηγούμενο, ἐπανάσταση στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρώπινης γνώσης.

3) Ὁ Μάρξ θεμελίωσε μία νέα ἐπιστήμη: τὴν ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας. Θὰ χρησιμοποίησω μιὰ εἰκόνα. Οἱ ἐπιστήμες ποὺ γνωρίζουμε εἶναι ἐγκατεστημένες πάνω σὲ μερικὲς μεγάλες «ἡπείρους». Δύο ἡπείροι εἶχαν ἀνοιχτεῖ στὴν ἐπιστημονικὴ γνώση πρὶν ἀπὸ τὸν Μάρξ: ἡ ἡπειρος - Μαθηματικὰ καὶ ἡ ἡπειρος - Φυσικὴ. ‘Η πρώτη ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες (Θαλῆς), ἡ δευτέρη ἀπὸ τὸν Γαλιλαῖο. Ὁ Μάρξ ἄνοιξε στὴν ἐπιστημονικὴ γνώση μιὰ τρίτη ἡπειρο: τὴν ἡπειρο - Ἱστορία.

4) Τὸ ἄνοιγμα τῆς καινούριας αὐτῆς ἡπείρου προκάλεσε ἐπανάσταση στὴ φιλοσοφία. Εἶναι νόμος: ἡ φιλοσοφία συνδέεται πάντα μὲ τὶς ἐπιστήμες.

‘Η φιλοσοφία γεννήθηκε (στὸν Πλάτωνα) μὲ τὸ ἄνοιγμα τῆς ἡπείρου - Μαθηματικὰ. Μεταμορφώθηκε (στὸν Ντεκάρτ) μετὰ τὸ ἄνοιγμα τῆς ἡπείρου - Φυσικὴ. Σήμερα ἐπαναστατικοποιεῖται μὲ τὸ ἄνοιγμα τῆς ἡπείρου - Ἱστορία ἀπὸ τὸν Μάρξ. ‘Η ἐπανάσταση αὐτὴ ὀνομάζεται: διαλεκτικὸς ὕλισμός.

Οἱ μεταμορφώσεις τῆς φιλοσοφίας ἀποτελοῦν πάντα τὸν ἀντίκτυπο μεγάλων ἐπιστημονικῶν ἀνακαλύψεων. Στὴν οὐσία, ἔρχονται λοιπὸν κατ’ὀρίαν οἱ ἡπείροι. Γι’ αὐτό, στὴ μαρξιστικὴ θεωρία, ἡ φιλοσοφία καθυστερεῖ σὲ σχέση μὲ τὴν ἐπιστήμη. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι λόγοι ποὺ ὅλοι γνωρίζουμε. Αὐτὸς ὅμως ὁ λόγος εἶναι σήμερα ὁ κυρίαρχος.

5) Στὸ σύνολό τους, μόνον οἱ πολιτικὰ ἐνεργοὶ προλετάριοι ἔχουν ἀναγνωρίσει τὴν ἐπαναστατικὴ σημασία τῆς ἐπιστημονικῆς ἀνακάλυψης τοῦ Μάρξ. Ἀπόδειξη, ἡ πολιτικὴ τους πρακτικὴ, ποὺ μεταμορφώθηκε ἀνάλογα.

Καί ἰδοὺ τὸ πῶς μεγάλο θεωρητικὸ σκάνδαλο τῆς σύγχρονης ἱστορίας.

Στὸ σύνολό τους, ἀντίθετα, οἱ διανοούμενοι, δὲν κατανόησαν ἀληθινά, ἢ δὲ θέλησαν νὰ κατανοήσουν τὴν τεράστια σημασία τῆς ἐπιστημονικῆς ἀνακάλυψης τοῦ Μάρξ, τὴν καταδίκασαν, τὴν περιφρόνησαν, τὴν παραποιοῦν ὅταν μιλοῦν γι' αὐτήν, παρὰ τὸ ὅτι πρόκειται στὸ κάτω κάτω γιὰ τὸ «ἐπάγγελμά» τους (σὰν εἰδικοί τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου, φιλόσοφοι κλπ.).

Ἐκ τὸς ἐξαίρεσεων, ἀκόμα καὶ σήμερα ἐξακολουθοῦν νὰ τὰ «μπαλώνουν» στὴν πολιτικὴ οἰκονομία, στὴν κοινωνιολογία, στὴν ἐθνολογία, στὴν «ἀνθρωπολογία», στὴν «ψυχο-κοινωνιολογία» κλπ., κλπ., ἐκ τὸ χρόνιον μετὰ τὸ «Κεφάλαιο», ὅπως ἀκριβῶς τὰ «μπαλώνανε» στὴ φυσικὴ οἱ ὁπαδοὶ τοῦ Ἀριστοτελισμοῦ, πενήντα χρόνια μετὰ τὸν Γαλιλαῖο. Οἱ «θεωρίες» τους ἀποτελοῦν γηραλέα ἰδεολογικὰ παρασκευάσματα, ποὺ ἀνανεώνονται μὲ πολὺ κόπο, μὲ διανοουμένιστα τερτίπια καὶ μὲ ὑπερ-σύγχρονες μαθηματικὲς τεχνικές.

Ὅμως, τὸ θεωρητικὸ αὐτὸ σκάνδαλο, δὲν εἶναι τελικὰ καθόλου σκάνδαλο. Ἀποτελεῖ ἀντανάκλαση τῆς ἰδεολογικῆς ταξικῆς πάλης: γιὰ τὴν «ἡγεμονία» ἀσκεῖ ἀκόμα ἡ ἀστικὴ ἰδεολογία, ἡ ἀστικὴ «κουλτούρα», ποὺ βρίσκεται στὴν ἐξουσία. Συνολικά, οἱ διανοούμενοι, μαζί καὶ πολλοὶ κομμουνιστὲς καὶ μαρξιστὲς διανοούμενοι, κυριαρχοῦνται ἀκόμα, ἐκ τὸς ἐξαίρεσεων, στὴ θεωρητικὴ τους δουλειά, ἀπὸ τὴν ἀστικὴ ἰδεολογία. Οἱ «ἐπιστήμες τοῦ ἀνθρώπου» ἐπίσης, ἐκ τὸς ἐξαίρεσεων.

6) Ἡ ἴδια σκανδαλῶδης κατάσταση ἐπικρατεῖ καὶ στὴ φιλοσοφία. Ποιὸς κατάλαβε τὴν ἐκπληκτικὴ φιλοσοφικὴ ἐπανάσταση ποὺ προκλήθηκε ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ Μάρξ; Μόνον οἱ προλετάριοι ἡγέτες καὶ ἀπλοὶ ἀγωνιστές. Ἀντίθετα, στὸ σύνολό τους, οἱ ἐπαγγελματίες φιλόσοφοι οὔτε ποὺ τὴν ὑποψιάστηκαν. Ὅταν μιλοῦν γιὰ τὸν Μάρξ, τὸ κάνουν πάντα, ἐκτὸς σπανιοτάτων ἐξαιρέσεων, γιὰ νὰ τὸν πολεμήσουν, νὰ τὸν καταδικάσουν, νὰ τὸν «χωνέψουν», νὰ τὸν ἐκμεταλλεῦτον ἢ νὰ τὸν ἀναθεωρήσουν.

Ἐκεῖνοι ποὺ ὑπεράσπισαν τὸ διαλεκτικὸ ὕλισμό, ὅπως ὁ Ἐνγκελς καὶ ὁ Λένιν, θεωροῦνται φιλοσοφικὲς ποταπότητες. Τὸ ἀληθινὸ σκάνδαλο εἶναι πῶς ὀρισμένοι μαρξιστὲς φιλόσοφοι ἐνδίδουν, στὸ ὄνομα τοῦ «ἀντι-δογματισμοῦ», στὸ ἴδιο μικρόβιο. Κι ἐδῶ ἀκόμα ἡ αἰτία παραμένει: ἀντανάκλαση τῆς πάλης τῶν τάξεων στὸ ἰδεολογικὸ ἐπίπεδο. Ἐπειδὴ βρίσκεται στὴν ἐξουσία ἡ ἀστικὴ ἰδεολογία καὶ ἡ ἀστικὴ «κουλτούρα».

7) Κύρια καθήκοντα γιὰ τὸ κομμουνιστικὸ κίνημα σ τὸ ν τομέα τῆς θεωρίας:

— Ἀναγνώριση καὶ γνώση τῆς θεωρητικῆς ἐπαναστατικῆς σημασίας τῆς μαρξιστικῆς-λενινιστικῆς ἐπιστήμης καὶ φιλοσοφίας.

— Ἀγῶνας ἐνάντια στὴν ἀστικὴ καὶ μικροαστικὴ κοσμοαντίληψη, ποὺ ἀπειλεῖ πάντα τὴ μαρξιστικὴ θεωρία καὶ σήμερα τὴν διαβρώνει βαθιά. Γενικὴ μορφή τῆς κοσμοαντίληψης αὐτῆς: ὁ Οἰκονομισμὸς (σήμερα «τεχνοκρατισμός») καὶ τὸ «πνευματικὸ τοῦ σύνδρομο» ὁ Ἡθικὸς Ἰδεαλισμὸς (σήμερα «Οὐμανισμός»). Οἰκονομισμὸς καὶ ἠθικὸς ἰδεαλισμὸς ἀποτελοῦν τὸ βασικὸ δίπτυχο τῆς ἀστικῆς κοσμοαντίληψης, ἀπὸ τὴ γέννηση κιόλας τῆς ἀστικῆς τάξης. Σύγχρονη φιλοσοφικὴ μορφή αὐτῆς τῆς κοσμοαντίληψης: ὁ νεο-θετικισμὸς καὶ τὸ «πνευματικὸ τοῦ σύνδρομο», ὁ φαινομενολογικὸς/ὕπαρξιστικὸς ὑποκειμενισμὸς. Ἰδιαίτερη παραλλαγή του στὶς Ἐπιστήμες τοῦ ἀνθρώπου: ἡ λεγόμενη «στρουκτουραλιστικὴ» ἰδεολογία.

— Νὰ κατακτηθοῦν στὴν ἐπιστήμη οἱ πῶς πολλὲς ἀπὸ τίς Ἐπιστήμες τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πρὶν ἀπ' ὅλες οἱ κοινωνικὲς Ἐπιστήμες, πού, ἐκτὸς ἐξαίρεσεων, κατέχουν ἀπατηλὰ τὴν ἥπειρο-ἱστορία, τῆς ὁποίας τὰ κλειδιά μᾶς παράδωσε ὁ Μάρξ.

— Ν' ἀναπτύξουμε, μὲ ὅση αὐστηρότητα καὶ θάρρος ἀπαιτοῦνται, τὴ νέα ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφία, συνδέοντάς τες μὲ τίς ἀνάγκες καὶ τὴν ἐφευρετικότητά τῆς ἐπαναστατικῆς πρακτικῆς τοῦ ταξικοῦ ἀγῶνα.

Σ τὴ θεωρία, ὁ σύγχρονος καθοριστικὸς κρίκος εἶναι ἡ μαρξιστικὴ -λενινιστικὴ φιλοσοφία.

Ἐρώτημα 5.

— Εἶπες δυὸ πράγματα φαινομενικὰ ἀντιφατικὰ ἢ διαφορετικά: 1) ἡ φιλοσοφία εἶναι βασικὰ πολιτικὴ 2) ἡ φιλοσοφία συνδέεται μὲ τίς ἐπιστήμες. Πῶς συλλαμβάνεις αὐτὴ τὴ διπλὴ σχέση;

— Καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀπαντῶ μὲ σχηματικές, προσωρινὲς θέσεις.

1) Οἱ ταξικὲς θέσεις ποὺ συγκρούονται στὴν πάλη τῶν τάξεων «ἀντιπροσωπεύονται» στὸ πεδίο τῶν πρακτικῶν ἰδεολογιῶν (θρησκευτικὴ, ἠθικὴ, νομικὴ, πολιτικὴ, αἰσθητικὴ ἰδεολογία)

ἀπὸ κοσμοαντιλήψεις με τάσεις ἀνταγωνιστικές: σὲ τελευταία ἀνάλυση αὐτὲς εἶναι ἰδεαλιστικές (ἀστικές) καὶ ὕλιστικές (προλεταριακές). Κάθε ἄνθρωπος διαπνέεται αὐθόρμητα ἀπὸ κάποια ἀντίληψη γιὰ τὸν κόσμο.

2) Οἱ κοσμοαντιλήψεις ἀντιπροσωπεύονται στὸ πεδίο τῆς θεωρίας (ἐπιστήμες-ἰδεολογίες «θεωρητικές», στὶς ὁποῖες τσαλαβουτᾶνε ἐπιστήμες καὶ ἐπιστήμονες) ἀπὸ τὴ φιλοσοφία. Ἡ φιλοσοφία ἀντιπροσωπεύει τὴν πάλη τῶν τάξεων στὴ θεωρία. Γι' αὐτὸ ἡ φιλοσοφία εἶναι ἀγώνας (Κάμπφ, ἔλεγε ὁ Κάντ), ἀγώνας βασικὰ πολιτικός: ταξικός ἀγώνας. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι αὐθόρμητα φιλόσοφοι: μποροῦν ὅμως νὰ γίνουν.

3) Ἡ φιλοσοφία ἀρχίζει νὰ ὑπάρχει, μαζί με τὴν ἐμφάνιση τοῦ θεωρητικοῦ πεδίου: μόλις δηλαδὴ ὑπάρξει κάποια ἐπιστήμη (μετὰ τὴ στενὴ ἔννοια). Χωρὶς ἐπιστήμες, δὲν ὑπάρχει φιλοσοφία, παρὰ μόνο κοσμοαντιλήψεις. Πρέπει νὰ διακρίνουμε τὸ σκοπὸ τῆς μάχης, ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς μάχης. Ὁ ἀπώτερος στόχος τῆς φιλοσοφικῆς πάλης, εἶναι ἡ μάχη γιὰ τὴν κατὰκτησὴ τῆς ἡγεμονίας μεταξὺ τῶν δύο κύριων τάξεων στὶς ἀντιλήψεις γιὰ τὸν κόσμο (ἰδεαλιστικῆς καὶ ὕλιστικῆς). Τὸ βασικὸ πεδίο τῆς μάχης, στὸν πόλεμο αὐτόν, εἶναι ἡ ἐπιστημονικὴ γνώση: ὑπὲρ ἢ ἐναντίον τῆς. Ἡ φιλοσοφικὴ μάχη Νο 1, διεξάγεται ἐπομένως στὰ ὅρια μεταξὺ τοῦ ἐπιστημονικοῦ καὶ τοῦ ἰδεολογικοῦ. Οἱ ἰδεαλιστὲς φιλόσοφοι, ποὺ ἐκμεταλλεύονται τὶς ἐπιστήμες, μάχονται ἐκεῖ ἐναντίον τῶν ὕλιστῶν φιλοσόφων ποὺ τὶς ὑπηρετοῦν. Ἡ φιλοσοφικὴ πάλη ἀποτελεῖ ἓνα τομέα τοῦ ταξικοῦ ἀγώνα μεταξὺ τῶν συγκρουόμενων κοσμοαντιλήψεων. Στὸ πρᾶγμα, ὁ ἰδεαλισμὸς κυριάρχησε πάντοτε πάνω στὸν ὕλισμό.

4) Ἡ ἐπιστήμη ποὺ θεμελίωσε ὁ Μάρξ ἀλλάζει δλόκληρη τὴν κατάστασι στὸ θεωρητικὸ πεδίο. Πρόκειται γιὰ καινὸ ὄριον ἐπιστήμη: τὴν ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας. Ἐπιτρέπει λοιπόν, γιὰ πρώτη φορὰ στὸν κόσμον, νὰ γνωρίσουμε τὴ δομὴ τῶν κοινωνικῶν σχηματισμῶν καὶ τῆς ἱστορίας τους. Ὁδηγεῖ στὴ γνώση τῶν κοσμοαντιλήψεων ποὺ ἀντιπροσωπεύει ἡ φιλοσοφία μέσα στὴ θεωρία: ὁδηγεῖ τελικὰ στὴ φιλοσοφικὴ γνώση. Παρέχει τὰ μέσα γιὰ τὴ μεταβολὴ τῶν κοσμοθεωριῶν (ἐπαναστατικοὶ ταξικοὶ ἀγῶνες ποὺ διεξάγονται μετὰ τὶς ἀρχὲς τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας). Ἡ φιλοσοφία ἐπαναστατικοποιεῖται ἔτσι διπλά: ὁ μηχανιστικὸς ὕλισμός, «ἰδεαλισμὸς στὴν ἱστορία», μετατρέπεται σὲ διαλεκτικὸ ὕλισμό. Ἀνατρέπεται ὁ συσχετισμὸς τῶν δυνάμεων: ἀπὸ δῶ καὶ μπρός, ὁ ὕλισμός μπορεῖ νὰ κυριαρχήσει πάνω στὸν ἰδεαλισμὸ στὸ φιλο-

σοφικὸ πεδίο, καὶ ἂν μάλιστα πληρωθοῦν οἱ πολιτικὲς προϋποθέσεις, μπορεῖ ἀκόμα καὶ νὰ ὑπερισχύσει στὴν ταξικὴ πάλη ποὺ διεξάγεται γιὰ τὴν ἡγεμονία μεταξὺ τῶν διαφόρων κοσμοθεωριῶν.

Ἡ μαρξιστικὴ-λενινιστικὴ φιλοσοφία, ἡ διαλεκτικὸς ὕλισμός, ἀντιπροσωπεύει τὴν προλεταριακὴ πάλη τῶν τάξεων στὸ θεωρητικὸ πεδίο. Ἀπὸ τὴ στιγμή τῆς συνένωσης τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας μετὰ τὸ ἐργατικὸ κίνημα (ὑστατὴ πραγματικότητὴ τῆς ἐνότητος θεωρίας καὶ πράξης), ἡ φιλοσοφία —ὅπως λέει ὁ Μάρξ— παύει νὰ «ἐρμηνεύει τὸν κόσμον». Γίνεται ὄπλο γιὰ τὴν «μεταβολὴ» του: γιὰ τὴν ἐπανάστασι.

Ἐρώτημα 6.

— Γιὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους λοιπὸν ἐπιμένεις σήμερον πὼς πρέπει νὰ διαβάσουμε «Τὸ κεφάλαιο»;

— Ναί, πρέπει νὰ διαβάσουμε καὶ νὰ μελετοῦμε «Τὸ Κεφάλαιο»:

— Γιὰ νὰ καταλάβουμε ἀληθινὰ, ὅλη τὴ σημασίαν καὶ ὅλες τὶς συνέπειες, ἐπιστημονικὲς καὶ φιλοσοφικὲς, αὐτὸ ποὺ οἱ προλεταριοὶ ἀγωνιστὲς εἶχαν καταλάβει πολὺ νωρίτερα μέσα στὴν πρακτικὴ τους: τὸν ἐπαναστατικὸ χαρακτῆρα τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας.

— Γιὰ νὰ ὑπερασπίσουμε τὴ θεωρίαν αὐτὴ ἐνάντια σ' ὅλες τὶς ἐρμηνεῖες, δηλαδὴ ἐνάντια σ' ὅλους τοὺς ἀστικούς καὶ μικροαστικούς ἀναθεωρητισμούς, ποὺ σήμερον τὴν ἀπειλοῦν ἐπικίνδυνα: κατὰ πρῶτον λόγον, ἐνάντια στὸ δίπτυχον: Οἰκονομισμὸς/Ἀνθρωπισμὸς.

— Γιὰ νὰ ἀναπτύξουμε τὴ μαρξιστικὴ θεωρίαν καὶ νὰ παράγουμε τὶς ἀναγκαῖες ἐπιστημονικὲς ἔννοιες, ποὺ θὰ βοηθήσουν στὴν ἀνάλυσιν τῆς πάλης τῶν τάξεων σήμερον, στὶς χώρες μας καὶ ἄλλου.

Πρέπει νὰ διαβάσουμε καὶ νὰ μελετοῦμε «Τὸ Κεφάλαιο». Προσέτω: ὀφείλουμε νὰ διαβάσουμε καὶ νὰ μελετοῦμε τὸν Λένιν, καὶ ὅλα τὰ μεγάλα κείμενα, παλιότερα καὶ πιὸ πρόσφατα, ὅπου ἔχει ἀποθησαυριστεῖ ἡ πείρα τῶν ταξικῶν ἀγῶνων τοῦ παγκόσμιου ἐργατικοῦ κινήματος. Πρέπει νὰ μελετᾶμε τὰ πρακτικὰ ἔργα τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, μέσα στὴν πραγματικότητά τους, στὰ προβλήματά τους καὶ στὶς ἀντιφάσεις τους: τὴν περασμένην ἱστορίαν, ἀλλὰ καὶ τὴ σημερινήν ἱστορικὴ παρουσίαν.

Υπάρχουν σήμερα, στις χώρες μας, τεράστια αποθέματα για επαναστατικούς ταξικούς αγώνες. Πρέπει όμως να τα ψάξει κανείς εκεί που βρίσκονται: στις έκμεταλλευόμενες λαϊκές μάζες. Δε θα τ' «άνακαλύψουμε» χωρίς στενή επαφή με τις μάζες αυτές και δίχως τα όπλα της μαρξιστικής - λενινιστικής θεωρίας. Οί άστικές, ιδεολογικές έννοιες της «βιομηχανικής κοινωνίας», του «νεοκαπιταλισμού», της «νέας εργατικής τάξης», της «καταναλωτικής κοινωνίας», της «άλλοτρίωσης» και τόσες άλλες είναι άντιεπιστημονικές και άντιμαρξιστικές: είναι φτιαγμένες για να καταπολεμήσουν τους επαναστάτες.

Προσθέτω τώρα μιὰ τελευταία παρατήρηση: την πιό σπουδαία.

Για να κατανοήσουμε πραγματικά αυτά που «διαβάζουμε» και μελετάμε σέ τούτα τὰ θεωρητικά έργα, πολιτικά και ιστορικά, πρέπει ν' άποκτήσουμε και μείς οί ίδιοι την άμεση άμπειρία των δύο πραγματικότητων που τὰ καθορίζουν πέρα για πέρα: την πραγματικότητα της θεωρητικής πρακτικής (έπιστήμη, φιλοσοφία) στην καθημερινή της ζωή· την πραγματικότητα της επαναστατικής ταξικής πάλης, στην καθημερινή της έκφραση, σέ στενή σύνδεση με τις λαϊκές μάζες. Γιατί, και άν άκόμα ή θεωρία έπιτρέπει την κατανόηση των ιστορικών νόμων, ούτε οί διανοούμενοι, ούτε καν οί θεωρητικοί, αλλά οί μάζες είναι αυτές που δημιουργούν την ιστορία. Πρέπει να μαθητεύσει κανείς κοντά στη θεωρία, πρέπει όμως, συγχρόνως και κυρίως, να διδάσκεται και από τη δράση των λαϊκών μαζών.

Έρώτημα 7.

— Δίνεις μεγάλη σημασία στην επιστημονική αυστηρότητα, άκόμα και στο λεξιλόγιο που χρησιμοποιείς. Γιατί;

— Μια και μοναδική λέξη είναι σέ θέση να άποδώσει την όδηγητική ή λειτουργία της φιλοσοφικής πρακτικής: «*πὸ νὰ χαράξεις τὴ διαχωριστὴ γραμμὴ*» ανάμεσα στις σωστές και στις λαθεμένες ιδέες. Ή έκφραση άνήκει στὸν Λένιν.

Όμως, ή ίδια έκφραση είναι σέ θέση να εικονογραφήσει έπίσης, μία από τις ουσιώδεις ενέργειες της πρακτικής του ταξικού αγώνα: «*νὰ χαράξεις τὴ διαχωριστικὴ γραμμὴ*» ανάμεσα στις άντιμαχόμενες κοινωνικές τάξεις. Ή ανάμεσα στους ταξικούς φίλους και στους ταξικούς έχθρους.

Πρόκειται για τὴν ἴδια έκφραση. Θεωρητική διαχωριστική γραμμὴ ανάμεσα στις άληθινές και στις σφαλερές ιδέες. Πολιτική διαχωριστική γραμμὴ ανάμεσα στὸ λαὸ (τὸ προλεταριάτο και οί σύμμαχοί του) και στους έχθρους του λαοῦ.

Ή φιλοσοφία άντιπροσωπεύει τὴν ταξική πάλη του λαοῦ στὸ θεωρητικὸ πεδίο. Βοηθάει τὸ λαὸ νὰ ξεχωρίσει μέσα στη θεωρία και μέσα σ' όλες τις ιδέες (πολιτικές, ήθικές, αίσθητικές κλπ.) αυτές που είναι σωστές από κείνες που είναι λαθεμένες. Καταρχήν, οί σωστές ιδέες ύπηρετοῦν πάντα τὸ λαό· οί λαθεμένες ιδέες ύπηρετοῦν πάντα τους έχθρους του λαοῦ.

Γιατί ή φιλοσοφία άγωνίζεται για τις λέξεις; Οί πραγματικότητες της ταξικής πάλης «άντιπροσωπεύονται» από «ιδέες», που «άντιπροσωπεύονται», με τὴ σειρά τους, από λέξεις. Οί λέξεις (έννοιες, κατηγορίες) άποτελοῦν γνωστικά «έργαλεία» στους έπιστημονικούς και φιλοσοφικούς συλλογισμούς. Μέσα όμως στην πολιτική, ιδεολογική και φιλοσοφική πάλη, οί λέξεις μπορεί ν' άποτελέσουν έπίσης όπλα έκρηκτικά ή νὰ έξελιχτοῦν σέ ήρεμιστικά, ή δηλητήριο για τὸ λαό. Τὸ σύνολο του ταξικού αγώνα είναι δυνατό, καμιά φορά, νὰ περιληφθεῖ στην πάλη για μιὰ λέξη, ενάντιον μιᾶς άλλης λέξης. Όρισμένες λέξεις άντιπαλεύουν μεταξύ τους, σὰν έχθροί. Άλλες λέξεις δίνουν λαβὴ για διφορούμενα, δημιουργοῦν άμφιβολίες: άποτελοῦν τὸ σκοπὸ μιᾶς μάχης, καθοριστικής συνάμα και άμφίρροπης.

Παράδειγμα: Οί κομμουνιστές παλεύουν για τὴν κατάργηση των τάξεων και για μιὰ κομμουνιστική κοινωνία, όπου, μιὰ μέρα, όλοι οί άνθρωποι θα ζοῦν έλεύθερα και άδελφωμένα. Όμως, όλόκληρη ή κλασική μαρξιστική παράδοση άρνείται νὰ χαρακτηρίσει τὸ μαρξισμό σὰν ἕναν Ἀνθρωπισμό. Γιατί; Έπειδὴ πρακτικά, δηλαδή μέσα στη καθημερινή πραγματικότητα, ή λέξη Ἀνθρωπισμός γίνεται άντικείμενο έκμετάλλευσης από τὴν άστική ιδεολογία που τὴν χρησιμοποιοῦν για νὰ καταπολεμήσει, δηλαδή για νὰ σκοτώσει μιὰ άλλη λέξη άληθινή και ζωτική για τὴν εργατική τάξη: τὴν πάλη των τάξεων.

Παράδειγμα: Οί επαναστάτες γνωρίζουν ότι όλα έξαρτιώνται, σέ τελευταία άνάληψη, όχι από τὰ όπλα, τὴ στρατηγική τεχνική κλπ., αλλά από τους άγωνιστές, από τὴν ταξική τους συνείδηση, τὴν άφοσίωση και τὸ θάρρος τους. Όμως, όλόκληρη ή μαρξιστική παράδοση άρνείται νὰ πεί, ότι «ὁ ἄνθρωπος» φτιάχνει τὴν ιστορία. Γιατί; Γιατί πρακτικά, δηλαδή

μέσα στην καθημερινή πραγματικότητα, ή έκφραση αυτή γίνεται αντικείμενο έκμετάλλευσης από την άστική ιδεολογία που την χρησιμοποιεί για να καταπολεμήσει, δηλαδή για να σκοτώσει μια άλλη έκφραση, αληθινή και ζωτική για το προλεταριάτο: *οι μάζες δημιουργούν την ιστορία*.

Η φιλοσοφία, μέχρι τα πιο μακρόσυρτα, θεωρητικά, άφηρημένα και δυσνόητα κείμενά της, αγωνίζεται συγχρόνως και για τις λέξεις: ενάντια στις ψεύτικες λέξεις, ενάντια στις διφορούμενες λέξεις· για τις σωστές λέξεις. Αγωνίζεται πάνω στις «αποχρώσεις».

Ο Λένιν είπε: «Χρειάζεται να είναι κάποιος μύωπας για να θεωρεί άκαιρες και άσκοπες τις συζητήσεις πάνω στα νοήματα και την αυστηρή οροθέτηση των αποχρώσεων. Από την επικράτηση αυτής ή εκείνης της “απόχρωσης” μπορεί να εξαρτηθεί το μέλλον της ρώσικης σοσιαλδημοκρατίας για πολλά, για πάρα πολλά χρόνια» («Τί να κάνουμε;»).

Ο φιλοσοφικός αυτός αγώνας για τις λέξεις, αποτελεί τμήμα του πολιτικού αγώνα. Η μαρξιστική - λενινιστική φιλοσοφία δε θα είναι σε θέση να ολοκληρώσει τη θεωρητική, αφαιρετική, αυστηρή, συστηματική εργασία της, αν δε μάχεται συγχρόνως για τις λέξεις· από τις πιο «σοφές» (έννοια, θεωρία, διαλεκτική, αλλοτρίωση κλπ.) μέχρι τις πιο άπλες (άνθρωπος, μάζες, λαός, ταξική πάλη).

Έρώτημα 8.

— Πώς δουλεύεις;

— Εργάζομαι μαζί με τρεις - τέσσερις συντρόφους και φίλους, καθηγητές φιλοσοφίας.

Ό,τι γράφουμε είναι φυσικά σημαδεμένο από την άπειρία και την άγνοιά μας: υπάρχουν επομένως ανακρίβειες και λάθη. Τα κείμενα και οι διατυπώσεις μας είναι λοιπόν προσωρινά, και υπόκεινται σε διορθώσεις. Στη φιλοσοφία συμβαίνει το ίδιο με την πολιτική: δεν υπάρχει διόρθωση δίχως κριτική. Επιζητούμε να μάς απευθύνουν μαρξιστικές - λενινιστικές κριτικές.

Παίρνουμε ιδιαίτερα υπόψη μας τις κριτικές των αγωνιστών που μετέχουν στην επαναστατική πάλη των τάξεων. Όπως π.χ., οι κριτικές που μάς απηύθυναν όρισμένοι σύντροφοι, κατά τη διάρκεια της συνόδου της Κεντρικής Επιτροπής στο Άρζαντέιγ, οι

οποῖες μάς βοήθησαν πολύ. Κι άλλες ακόμα. Στη φιλοσοφία δὲν μπορεί νὰ γίνει τίποτα ἔξω ἀπὸ τὴν προλεταριακὴ ταξικὴ θέση. Χωρὶς ἐπαναστατικὴ θεωρία δὲν ὑπάρχει ἐπαναστατικὸ κίνημα. Δίχως ὅμως ἐπαναστατικὸ κίνημα, δὲν ὑπάρχει ἐπαναστατικὴ θεωρία — ἰδιαίτερα στὸ φιλοσοφικὸ τομέα. Ἡ πάλη τῶν τάξεων καὶ ἡ μαρξιστικὴ - λενινιστικὴ φιλοσοφία εἶναι ἐνωμένες, ὅπως τὰ δόντια μὲ τὰ χεῖλη.

Νοέμβρης 1967

ΠΩΣ ΝΑ ΔΙΑΒΑΖΟΥΜΕ «ΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ»¹

«Τὸ Κεφάλαιο» δημοσιεύτηκε ἔδῳ κι ἕναν αἰῶνα (1867). Διατηρεῖ τὴν πρώτη του φρεσκάδα καὶ παραμένει πάντα ἐπίκαιρο· σήμερα μάλιστα ὅσο ποτὲ ἄλλοτε.

Οἱ ἄστοι ἰδεολόγοι, κι ὅταν ἀκόμα εἶναι «οἰκονομολόγοι», «ἱστορικοὶ» ἢ «φιλόσοφοι» περνοῦν τὸν καιρὸ τους, ἔδῳ καὶ ἑκατὸ χρόνια, προσπαθώντας νὰ τὸ «ἀρνηθοῦν». Δήλωσαν ὅτι οἱ θεωρίες γιὰ τὴν ἀξία τῆς ἐργασίας, γιὰ τὴν ὑπεραξία, καὶ γιὰ τὴν ἀξία γενικὰ ἀποτελοῦν «μεταφυσικὲς» θέσεις, ποὺ δὲν ἔχουν καμιά σχέση μὲ τὴν «πολιτικὴ οἰκονομία». Πράγματι, μὲ τὴ δικιά τους πολιτικὴ οἰκονομία δὲν ἔχουν τίποτα νὰ κάνουν οἱ θεωρίες τοῦ Μάρξ. Ὁ τελευταῖος τῆς σειρᾶς τῶν ἰδεολόγων αὐτῶν εἶναι ὁ κ. Ἀρόν. Ἐπαναλαμβάνει λέξη πρὸς λέξη τετριμμένα πράγματα², ἐνῶ πιστεύει πὼς κάνει καινοτομίες.

Οἱ προλετάριοι ποὺ διαβάζουν «Τὸ Κεφάλαιο» μποροῦν νὰ τὸ καταλάβουν εὐκολότερα ἀπ' ὅλους τοὺς εἰδικοὺς ἀστούς, ὅσο κι ἂν αὐτοὶ εἶναι «σοφοί». Γιατί ἄραγε; Ἐπειδὴ, ἀπλούστατα, «Τὸ Κεφάλαιο» μιλάει γιὰ καπιταλιστικὴ ἐκμετάλλευση, τῆς ὁποίας εἶναι θύματα. «Τὸ Κεφάλαιο» ξεσκεπάζει καὶ ἀποδεικνύει τοὺς μηχανισμοὺς αὐτῆς τῆς ἐκμετάλλευσης, ποὺ ὑφίστανται καθημερινὰ οἱ προλετάριοι, μὲ ὅλες τὶς μορφές ποὺ σκαρφίζεται ἡ ἀστικὴ τάξη: αὐξηση τοῦ χρόνου ἐργασίας, ἐντατικοποίηση τῆς παραγωγικότητος καὶ τῆς συχνότητος τῆς ἐργασίας, μείωση τοῦ μισθοῦ, ἀνεργία κλπ. «Τὸ Κεφάλαιο» εἶναι τὸ βιβλίον τῆς τάξης τους.

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς προλετάριους, ὑπάρχουν κι ἄλλοι ἀναγνώστες τοῦ «Κεφαλαίου», ποὺ τὸ παίρνουν στὰ σοβαρά: οἱ μισθωτοὶ

1. Δημοσιεύτηκε στὴν «Οὐμανιτέ» τῆς 21ης Μάρτη 1969.

2. Ὁ ἰταλὸς φιλόσοφος Μπ. Κρότσε τοὺς ἔδωσε τὴν πιδ «τέλεια» μορφή ποὺ γνωρίζω, ἥδη πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο τοῦ 1914.

έργαζόμενοι, υπάλληλοι, στελέχη επιχειρήσεων, και κατά γενικό κανόνα, όρισμένοι από κείνους που ονομάζονται «έργαζόμενοι του πνεύματος» (καθηγητές, έρευνητές, μηχανικοί, τεχνικοί, γιατροί, αρχιτέκτονες κλπ.), μαζί δέβαια με τους φοιτητές και τους μαθητές. Οί άναγνώστες αύτοί, διψασμένοι για γνώση, θέλουν να κατανόησουν τους μηχανισμούς τής καπιταλιστικής κοινωνίας, για να προσανατολιστούν μέσα στην πάλη τών τάξεων. Διαβάζουν «Τό Κεφάλαιο», που είναι ή έπιστημονική και έπαναστατική εργασία, που έξηγεί τόν καπιταλιστικό κόσμο· διαβάζουν τόν Λένιν, που συνεχίζει τις μαρξικές αναλύσεις και δείχνει πώς ό καπιταλισμός έφτασε στο άνώτατο και άπώτατο στάδιο: στόν ίμπεριαλισμό.

Δύο δυσκολίες.

Παρ' όλα αυτά, δέν είναι για όλο τόν κόσμο εύκολο να διαβάσει και να καταλάβει «Τό Κεφάλαιο».

Πράγματι, πρέπει κανείς να γνωρίζει έξαρχής, ότι ή ανάγνωση του προσκρούει σε δυό μεγάλες δυσκολίες: μιá δυσκολία Νο 1, πολιτική, που είναι καθοριστική· και μιá δυσκολία Νο 2, θεωρητική, που είναι παράγωγη.

Ή δυσκολία Νο 1 είναι πολιτική. Για να «κατανοηθεί» «Τό Κεφάλαιο», είτε πρέπει (όπως οί εργάτες) να έχει κανείς την άμεση έμπειρία τής καπιταλιστικής έκμετάλλευσης, είτε (όπως οί έπαναστάτες αγωνιστές, εργάτες και διανοούμενοι) να έχει κάνει την άπαραίτητη προσπάθεια για να προσεγγίσει «τις θέσεις τής εργατικής τάξης». Έκείνοι που δέν είναι ούτε εργάτες ούτε έπαναστάτες αγωνιστές, άκόμα κι όταν είναι πολύ «σοφοί» (όπως οί «οίκονομολόγοι», οί «ιστορικοί» και οί «φιλόσοφοι»), όφείλουν να ξέρουν, πώς τό τίμημα που έχουν να πληρώσουν για την κατανόηση αύτου του βιβλίου, ίσοδυναμεί με μιá έπανάσταση στη συνείδησή τους, που κυριαρχείται συνολικά από τις προκαταλήψεις τής άστικής ιδεολογίας.

Ή δυσκολία Νο 2 είναι θεωρητική. Είναι δευτερεύουσα σε σχέση με την πρώτη δυσκολία, αλλά είναι πραγματική. Αύτοί που συνηθίζουν να εργάζονται θεωρητικά, ιδιαίτερα οί έπιστήμονες, τουλάχιστον οί έπιστήμονες τών άληθινών έπιστημών (οί Έπιστήμες του ανθρώπου είναι κατά 80% νόθες έπιστήμες, ιδεολογικά κατασκευάσματα τής άστικής τάξης), μπορούν να ξεπεράσουν τις δυσκολίες

που προέρχονται από τό γεγονός ότι «Τό Κεφάλαιο» είναι ένα βιβλίο καθαρά θεωρητικό. Οί υπόλοιποι, οί εργάτες π.χ., που δέν είναι συνηθισμένοι στην καθαρή θεωρία, πρέπει να καταβάλουν μιá πρόσθετη, προσεκτική και επίμονη προσπάθεια, για να καταφέρουν να προχωρήσουν στη θεωρία. Χρέος μας είναι να τους βοηθήσουμε. Και θα δούν, ότι ή δυσκολία αύτή δέν είναι καθόλου άξεπέραστη.

Για την ώρα άρκει να ξέρουν:

1. Πώς «Τό Κεφάλαιο» είναι ένα καθαρά θεωρητικό βιβλίο: πώς άσχολείται με τη θεώρηση του «καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και τών ανταλλακτικών σχέσεων, που λειτουργούν σ' αύτόν» (Μάρξ)· πώς «Τό Κεφάλαιο» έχει έπομένως ένα «άφηρημένο» αντικείμενο (που δέν είναι δυνατό δηλαδή «ν' άγγίξει κανείς με τὰ χέρια του»)· πώς δέν είναι έπομένως ένα βιβλίο συγκεκριμένης ιστορίας ή έμπειρικής οίκονομίας, όπως φαντάζονται πολλοί «ιστορικοί» και «οίκονομολόγοι».

2. Πώς κάθε θεωρία χαρακτηρίζεται από τό βαθμό άφαίρεσης τών έννοιών που χρησιμοποιεί, και από την έπιστημονική αύστηρότητα του συστήματος που τις διέπει· πώς πρέπει έπομένως να έξοικειωθούμε με την άφαίρεση και την έπιστημονική αύστηρότητα· άφηρημένες έννοιες και έπιστημονικά αύστηρό σύστημα έννοιών δέν άποτελούν πολυτέλειες τής φαντασίας, αλλά είναι τὰ ίδια τὰ εργαλεία τής παραγωγής έπιστημονικών γνώσεων, άκριβώς όπως τὰ έξαρτήματα, οί μηχανές, και ή άκριβής ρύθμισή τους, άποτελούν τὰ εργαλεία παραγωγής ύλικών αγαθών (αύτοκίνητα, ραδιόφωνα κλπ.).

Ύστερα από τις παραπάνω προφυλάξεις, περνάω τώρα σε μερικές πρακτικές συμβουλές για την ανάγνωση του πρώτου Βιβλίου από «Τό Κεφάλαιο».

Οί πιό μεγάλες δυσκολίες, θεωρητικές και άλλες, που δυσκολεύουν την ανάγνωση του Βιβλίου Ι, από «Τό Κεφάλαιο», δρίσκονται δυστυχώς (ή εύτυχώς) συγκεντρωμένες στην άρχή κιόλας του Βιβλίου Ι, πιό συγκεκριμένα στην Ένότητα Ι του πρώτου Βιβλίου, που πραγματεύεται «Τό έμπόρευμα και τό χρήμα».

Υπεραξία και πρόσθετες ώρες εργασίας...

Δίνω λοιπόν άμέσως την έξής πρακτική συμβουλή:

Άρχίστε την ανάγνωση του πρώτου Βιβλίου από την Ένότητα

II: «Ή μετατροπή του χρήματος σε κεφάλαιο».

Δέν μπορεί κανείς, κατὰ τὴ γνώμη μου, οὔτε καὶ νὰ ἀρχίσει (μόνο νὰ ἀρχίσει) νὰ καταλαβαίνει τὴν Ἑνότητα I, ἂν δὲ διαβάσει καὶ ξαναδιαβάσει πολλές φορές τὸ Βιβλίον I ἀπὸ τὴν Ἑνότητα II καὶ πέρα.

Πρόκειται γιὰ κάτι παραπάνω ἀπὸ συμβουλή: εἶναι σύσταση, καί, θὰ μοῦ ἐπιτραπεί νὰ πῶ, σύσταση προστακτική.

Ὅλοι μποροῦν νὰ κάνουν τὴν πειραματική τῆς ἐπιθεδαίωση.

Ἄν ἀρχίσουμε τὴν ἀνάγνωση τοῦ Βιβλίου I ἀπὸ τὴν ἀρχή του, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν Ἑνότητα I, εἴτε πελαγώνουμε καὶ ἐγκαταλείψουμε ὁλόκληρο τὸ βιβλίον, εἴτε νομίζουμε πὼς καταλάβαμε, πράγμα πολὺ πιὸ ἐπικίνδυνον, γιὰτὶ ὑπάρχουν πολλές πιθανότητες νὰ ἔχουμε καταλάβει τελείως ἄλλα πράγματα ἀπ' αὐτὰ ποὺ ἐκτίθενται ἐκεῖ.

Ἀπὸ τὴν Ἑνότητα II («Ἡ μετατροπὴ τοῦ χρήματος σὲ κεφάλαιο»), τὰ πράγματα ξελαμπικάρουν. Διεισδύουμε τότε ἀμέσως στὴν καρδιά τοῦ Βιβλίου I.

Λέγοντας «καρδιά» ἐννοοῦμε τὴ θεωρία τῆς ὑπεραξίας, ποὺ οἱ προλετάριοι μποροῦν νὰ κατανοήσουν δίχως καμιά ἀπολύτως δυσκολία, ἐπειδὴ ἀπλουστάτα πρόκειται γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ θεωρία αὐτοῦ ποὺ διώνουν καθημερινά: τῆς ταξικῆς ἐκμετάλλευσης.

Ἀκολουθοῦν δύο ἐνότητες πολὺ πυκνές, ἀλλὰ ξεκάθαρες καὶ καθοριστικές γιὰ τὴν ταξικὴ πάλιν, ἀκόμα καὶ σήμερα: οἱ Ἑνότητες III καὶ IV. Πραγματεύονται τὶς δυὸ βασικὲς μορφές τῆς ὑπεραξίας, ποὺ χρησιμοποιοῖ ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν γιὰ νὰ σπρώξει στὸ ἀνώτατο ὄριο τὴν ἐκμετάλλευση τῆς ἐργατικῆς τάξης: ὁ Μάρξ τὶς ἀποκαλεῖ ἀπόλυτη καὶ σχετικὴ ὑπεραξία.

Ἡ ἀπόλυτη ὑπεραξία (Ἑνότητα III) ἀφορᾷ τὴ διάρκεια τῆς ἡμέρας ἐργασίας. Ὁ Μάρξ ἐξηγεῖ πὼς οἱ κεφαλαιοκράτες ὠθοῦν συνεχῶς πρὸς τὴν αὐξηση τοῦ ἐργάσιμου χρόνου καὶ πὼς ἡ ἐργατικὴ τάξη, μὲ τοὺς ἐκατόχρονους ἀγῶνες τῆς, ἔχει τάξει σὰν ἀντικειμενικὸ τῆς σκοπὸ τὴ μείωση τῆς διάρκειας τῆς ἡμέρας ἐργασίας, παλεύοντας ἐνάντια στὴν αὐξηση αὐτή.

Γνωρίζουμε τὶς ἱστορικὲς φάσεις τοῦ σκληροῦ τούτου ἀγῶνα: ἡμέρα τῶν 12 ὥρων, τῶν 10 ὥρων, ὕστερα τὸ 8ωρο, καὶ τέλος, μὲ τὸ Λαϊκὸ Μέτωπο, ἡ κατάκτηση τῆς ἑβδομάδας τῶν 40 ὥρων (καὶ ἡ πληρωμένη ἄδεια). Δυστυχῶς, ξέρουμε ἐπίσης, ὅτι ἡ κεφαλαιοκρατικὴ τάξη χρησιμοποιοῖ ὅλες τὶς δυνάμεις καὶ τὰ μέσα ποὺ διαθέτει, νόμιμα καὶ μισονόμιμα, γιὰ νὰ μεγαλώσει τὴ διάρκεια τῆς πραγματικῆς ἐργασίας, κι ὅταν ἀκόμα εἶναι ἀναγκασμένη νὰ τὴν περιορίσει νομότυπα, μετὰ τὴ θέσπιση νομοθετημάτων κοινωνικῆς πρόνοιας, ποὺ ἔχουν κατακτηθεῖ μὲ σκληροὺς ἀγῶνες τῆς ἐργατικῆς τάξης (παράδειγμα: 1936).

Σήμερα, ἡ διάρκεια τῆς ἑβδομάδας ἐργασίας ποικίλλει μεταξὺ 45 καὶ 54 ὥρων... καὶ ἡ ἐργοδοσία βρῆκε τὸ πονηρὸ κόλπο τῶν «ὑπερωριῶν». Ὑπάρχει ἀκόμα ἡ λεγόμενη «μαύρη ἐργασία» πέρα ἀπὸ τὴν «κανονική».

Μιὰ λέξη γιὰ τὶς «ὑπερωρίες». Ἀνάλογα μὲ τὸ ὥράριο πληρώνονται 25%, 50%, ἀκόμα καὶ 100% πάνω ἀπὸ τὴν ταρίφα τῶν «κανονικῶν ὥρων». Ἐξωτερικά, φαίνεται νὰ «κοστίζουν ἀκριβὰ» στὴν ἐργοδοσία. Στὴν πραγματικότητά οἱ ὑπερωρίες τῆς εἶναι εὐνοϊκές. Γιὰτὶ ἐπιτρέπουν στοὺς καπιταλιστὲς νὰ δουλεύουν τὶς πανάκριβες μηχανές τους 24 ὥρες τὸ 24ωρο, γιὰ νὰ τὶς ἀποσθέσουν τὸ ταχύτερο δυνατό, πρὶν θεθοῦν ἐκτὸς μόχλης ἀπὸ ἄλλες καινούριες μηχανές, ἀκόμα πιὸ ἀποτελεσματικές, ποὺ ἡ σύγχρονη τεχνολογία ρίχνει ἀδιάκοπα στὴν ἀγορά. Γιὰ τὸ προλεταριάτο, οἱ «ὑπερωρίες» κάθε ἄλλο παρὰ «δῶρο» ἀποτελοῦν, ποὺ τοὺς παραχωροῦν δῆθεν οἱ ἐργοδότες. Οἱ ἐργάτες ἀποκοῦν βέβαια, μὲ τὸν τρόπο αὐτό, ἓνα συμπληρωματικὸ εἰσόδημα, ποὺ τοὺς εἶναι ἀπαραίτητο, ἀλλὰ ἡ ὑγεία τους καταστρέφεται. Οἱ «ὑπερωρίες» λοιπόν, κάτω ἀπὸ τὸ ἀπατηλὸ τους προσωπεῖο, ἀποτελοῦν πρὸς θετὴ ἐκμετάλλευσή γιὰ τοὺς ἐργάτες.

Ἄς περάσουμε τώρα στὴν Ἑνότητα IV τοῦ «Κεφαλαίου». («Παραγωγή τῆς σχετικῆς ὑπεραξίας»). Τὸ πρόβλημα εἶναι καυτό.

Ἡ σχετικὴ ὑπεραξία (Ἑνότητα IV) εἶναι ἡ μορφή Νο I τῆς σύγχρονης ἐκμετάλλευσης. Εἶναι πολὺ πιὸ ἔντεχνη. Ἀφορᾷ τὴν αὐξηση τοῦ μηχανικοῦ ἐξοπλισμοῦ τῆς βιομηχανίας (καὶ τῆς γεωργίας), ἐπομένως καὶ τοὺς νέους ρυθμοὺς παραγωγικότητας ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴν αὐξηση αὐτή. Ἡ ἀνοδος τῆς παραγωγικότητος (πολὺ θεαματικὴ ἐδῶ καὶ 10 - 15 χρόνια) πραγματοποιεῖται, ὄχι μόνο μὲ τὴ χρησιμοποίησιν ὅλο καὶ τελειότερων μηχανημάτων, ποὺ ἐπιτρέπουν τὴν παραγωγή τῆς ἴδιας ποσότητας προϊόντων σὲ ὅλο καὶ μικρότερο χρονικὸ διάστημα, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἐντατικοποίηση τοῦ ρυθμοῦ τῆς ἐργασίας (συχνότητες - cadences).

Αὐτὸ εἶναι τὸ ζήτημα ποὺ πραγματεύεται ὁ Μάρξ στὴν τέταρτη Ἑνότητα. Ἀναλύει τοὺς μηχανισμοὺς τῆς ἐκμετάλλευσης, ποὺ πραγματοποιεῖται μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς παραγωγικότητος, στὶς συγκεκριμένες τῆς μορφές· καὶ ἀποδεικνύει, ὅτι δὲν εἶναι ποτὲ δυνατό νὰ ὠφεληθεῖ αὐτόματα ἡ ἐργατικὴ τάξη ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τῆς παραγωγικότητος, ἀφοῦ ἡ αὐξηση αὐτῆς τῆς παραγωγικότητος γίνεται ἀκριβῶς γιὰ νὰ ἐντείνει τὴν ἐκμετάλλευσή της.

Αὐτὸ ποὺ μπορεῖ νὰ κάνει ἡ ἐργατικὴ τάξη, εἶναι, ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῆς διάρκειας τῆς ἐργασίας, νὰ ἀγωνιστεῖ ἐνάντια στὶς εἰδικὲς μορφές ἐκμετάλλευσης μέσω τῆς αὐξησης τῆς πα-

ραγωγικότητας, για να μειώσει τα αποτελέσματα (πάλη ενάντια στις συχνότητες εργασίας, ενάντια στην εντατικοποίηση του ρυθμού εργασίας, ενάντια στην κατάργηση όρισμένων εργασιών, δηλαδή ενάντια στο φαινόμενο που αποκαλείται «άνεργία παραγωγικότητας» κλπ.). Ο Μάρξ αποδεικνύει με αδιάσειστα επιχειρήματα πως οι εργαζόμενοι δεν πρέπει να ελπίζουν ότι θα ωφεληθούν μακροχρόνια από την ανάπτυξη της παραγωγικότητας, πριν από την κατάληψη της εξουσίας από την εργατική τάξη και τους συμμάχους της· πώς, μέχρι τότε, μπορούν μόνο ν' αγωνίζονται για να περιορίσουν τα αποτελέσματα αυτής της ανάπτυξης, δηλαδή να παλεύουν ενάντια στην έκμεταλλευση, που είναι ο τελικός σκοπός της, μέσα στη σκληρότητα της ταξικής πάλης.

Ο αναγνώστης μπορεί τώρα να παραλείψει προσωρινά την Ένότητα V («Μεταγενέστερες έρευνες πάνω στην υπεραξία»), που έχει αρκετά τεχνικό χαρακτήρα, και να περάσει άτευθειας στην Ένότητα VI, που πραγματεύεται το μισθό.

Παραγωγικότητα και πάλη των τάξεων.

Και στο κεφάλαιο αυτό, οι εργάτες πρέπει να αίσθάνονται σα να σ τ ο σ π ί τ ι τ ο υ ς, έφ'όσον ο Μάρξ ξετράζει έδω, έκτος από την άστική μυστικοποίηση που διαδίδει πως ή «έργασία» του εργάτη «πληρώνεται στην αξία της», τις διάφορες μορφές του μισθού, πρώτα του μισθού με το χρόνο, ύστερα της άμοιθής με το κομμάτι, δηλαδή τις διάφορες πα γ ί δ ε ς, με τις όποιες προσπαθούν οι άστοι να έγκλωβίσουν την εργατική τάξη και να καταστρέψουν μέσα της κάθε θέληση για άγώνα.

Έδω καταλαβαίνουν οι προλετάριοι ότι το ζήτημα του μισθού, ή, όπως το λένε οι άστοι ιδεολόγοι, το πρόβλημα του «βιοτικού επιπέδου», είναι σε τελευταία ανάλυση ζ ή τ η μ α τ ή ς τ α ξ ι κ ή ς π ά λ η ς (και όχι πρόβλημα ανάπτυξης της «παραγωγικότητας», από την οποία «φυσιολογικά» θα ωφελούνταν και οι εργαζόμενοι).

Σα συμπέρασμα από τις Ένότητες II ως VI, οι προλετάριοι θα κρατήσουν το ότι ο τ α ξ ι κ ό ς ά γ ώ ν α ς τους στον οικονομικό τομέα δεν μπορεί να είναι άλλο παρά ή μάχη που δίνει ή τάξη τους ενάντια στις δ υ ο κύριες μορφές έκμεταλλευσης, που αποτελούν αναπόδραστη τάση του κεφαλαιοκρατικού συστήματος.

1. Α ύ ξ η σ η της διάρκειας της ήμέρας εργασίας.

2. Μείωση του μισθού.

Οι δυο βασικοί αντικειμενικοί στόχοι (και συνθήματα) της ταξικής πάλης των προλεταρίων, στον οικονομικό τομέα, έ ν ά ν τ ι α στην καπιταλιστική έκμεταλλευση, είναι έπομένως ά μ ε σ α ά ν τ α γ ω ν ι σ τ ι κ ο ι προς τους αντικειμενικούς σκοπούς του άγώνα της τάξης των κεφαλαιοκρατών.

1. Ένάντια στην αύξηση του εργάσιμου χρόνου.

2. Ένάντια στη μείωση των μισθών.

Αν υπογραμμίσουμε πως ή ταξική οικονομική πάλη είναι άγώνας ενάντια στην αύξηση του εργάσιμου χρόνου και ενάντια στη μείωση του μισθού, το κάναμε για να έπισημάνουμε τις έξής θεμελιακές άρχές:

1. Αποτελεί άυταπάτη, που καλλιεργείται από τους άναθεωρητές, το γεγονός πως άφήνουν να νομίζεται, ότι μπορεί να αύξηθεί ο μισθός, στο καπιταλιστικό σύστημα, σαν άπλη συνέπεια της άνόδου της παραγωγικότητας. Πρόκειται για άπόκρυψη της άναπόφευκτης τάσης του καπιταλισμού, που ρέπει προς τη μείωση του μισθού. Οι κομμουνιστές όφείλουν να υπενθυμίζουν την τάση αυτή στους συναδέλφους τους. Μέσα στο καπιταλιστικό σύστημα, κάθε άγώνας γύρω από τους μισθούς άποτελεί μάχη ενάντια στην πτωτική τους τάση. Έννοείται πως ή πάλη ενάντια στην πτώση του μισθού είναι συγχρόνως και μάχη για την α ύ ξ η σ ή του.

2. Οι άναθεωρητές συσκοτίζουν την άλήθεια αυτή, έπειδή παρακάμπτουν την ταξική πάλη. Το ζήτημα της πάλης έ ν ά ν τ ι α στην αύξηση του εργάσιμου χρόνου και έ ν ά ν τ ι α στην πτώση του μισθού δεν είναι ζήτημα ανάπτυξης της παραγωγικότητας, αλλά πρόβλημα της ταξικής πάλης: πιο συγκεκριμένα της ο ί κ ο ν ο μ ι κ ή ς ταξικής πάλης.

3. Η ο ί κ ο ν ο μ ι κ ή ταξική πάλη έχει περιορισμένα μόνο αποτελέσματα, γιατί άποτελεί μάχη άμυνας ενάντια στην έ π ι δ ε ί ν ω σ η της οικονομικής έκμεταλλευσης, που είναι αναπόδραστη τάση του καπιταλισμού. Η μοναδική ταξική άναμέτρηση, που είναι σε θέση να μετατρέψει την άμυντική, οικονομική πάλη (έ ν ά ν τ ι α στη συχνότητα εργασίας, έ ν ά ν τ ι α στην άνεργία παραγωγικότητας, έ ν ά ν τ ι α στη μείωση του μισθού, έ ν ά ν τ ι α στις άυθαιρεσίες των πρίμ κλπ.) σε άγώνα έπιθετικό, είναι ή πάλη των τάξεων στο πολιτικό έπίπεδο. Η πολιτική πάλη των τάξεων θέτει σαν άντικειμενικό της σκοπό τ η σ ο σ ι α λ ι σ τ ι κ ή έ π α ν ά σ τ α σ η. Οι ταξικοί άγώνες που συναιρούν το πολιτικό και το οικονομικό στοιχείο, είναι οι άγώνες των κομμουνιστών, ο άγώνας για τη σοσιαλιστική επανάσταση.

Όλα τούτα φαίνονται πολύ καθαρά μέσα στο «Κεφάλαιο», παρ' όλο που ο Μάρξ δεν κάνει εκεί τη διάκριση μεταξύ οίκονομικής και πολιτικής ταξικής πάλης. Τη διάκριση αυτή την συναντάμε διατυπωμένη με σαφήνεια, στους επιγόνους του Μάρξ, ιδιαίτερα στον Λένιν (στο «Τί να κάνουμε;») και σ' όλους τους επαναστάτες - ήγέτες (ο Μωρίς Τορέζ επέμενε συχνά σ' αυτή).

Καμία επαναστατική προοπτική δεν είναι δυνατή, χωρίς να δίνεται προτεραιότητα στην πολιτική ταξική πάλη, σχετικά με τους άπλους οικονομικούς αγώνες. Η άπλη οικονομική, «άπολιτική» πάλη, οδηγεί στον οικονομισμό, δηλαδή στην ταξική συνεργασία. Αντίστροφα, η προτεραιότητα της πολιτικής πάλης, που θα υποτιμούσε τους οικονομικούς αγώνες, είναι πιθανό να καταλήξει στο βολонταρισμό, δηλαδή σε ενέργειες τυχοδιωκτικού χαρακτήρα.

Αυτή η ταξική πάλη πρέπει να διεξάγεται σε έθνικό επίπεδο, παίρνοντας υπόψη τις έθνικές ιδιομορφίες, αλλά και σαν αναπόσπαστο τμήμα της πάλης των τάξεων σε παγκόσμια κλίμακα. Άς μην ξεχνάμε πως από το 1864, δηλαδή τρία χρόνια πριν εμφανιστεί «Το Κεφάλαιο», ο Μάρξ και οι επαναστάτες αγωνιστές της εποχής ίδρυσαν την Πρώτη Διεθνή, προλεταριακή απάντηση στη Διεθνή του Κεφαλαίου, που υπήρχε από τα πράγματα και που κυριαρχούσε στη «διεθνή αγορά».

«Χιονοστιβάδα» και σφαγές.

Μετά την Ένότητα VI πάνω στο μισθό, οι αναγνώστες μπορούν να περάσουν στην Ένότητα VII («Η συσσώρευση του Κεφαλαίου»), που είναι επίσης βατή. Ο Μάρξ εξηγεί εκεί, πως η τάση του καπιταλισμού έγκειται στο να μετατρέπει αδιάκοπα σε κεφάλαιο την υπεραξία που βγάζει από τους εργάτες, δηλαδή πως η κεφαλαιοποίηση προχωρεί σά «χιονοστιβάδα», ότι δηλαδή το κεφάλαιο αναπαράγεται σε όλο και πιο διευρυμένη βάση, για να είναι σε θέση να αποσπᾶ περισσότερη υπερεργασία (υπεραξία) από τους εργάτες. Η θέση αυτή εικονογραφείται παραστατικότερα από το ευστοχότατο συγκεκριμένο παράδειγμα της Άγγλιας. Στην είκοσαετία 1846 - 1866. Μετά τον Λένιν γνωρίζουμε ακόμα, ότι η αναπαραγωγή του καπιταλισμού πήρε, από τα τέλη του 19ου αιώνα, την ιμπεριαλιστική της μορφή: συγχώνευση τραπεζικού και βιομηχανικού κεφαλαίου, δημιουργία του χρηματιστικού κεφαλαίου και άμεση υπερεκμετάλλευση του «υπόλοιπου κό-

σμου» με άποικιακή μορφή, που προξένησε τους άποικιακούς πολέμους, αργότερα τους διιμπεριαλιστικούς, οι όποιοι και φανέρωσαν, σ' όλο τον κόσμο, με τρόπο κατάδηλο, πως ο ιμπεριαλισμός μπήκε πια στο στάδιο της επιθανάτιας αγωνίας του, αφού οι δυο μεγάλοι παγκόσμιοι πόλεμοι κατάληξαν, ανάμεσα στ' άλλα, να δημιουργήσουν τις «προϋποθέσεις» για τη Ρώσικη Έπανάσταση (1917), για την έγκαθίδρυση των λαϊκών δημοκρατιών, για την επικράτηση της Κινέζικης Έπανάστασης (1949).

Όσο για την Ένότητα VIII («Η πρωταρχική συσσώρευση»), που κλείνει το Βιβλίο I του «Κεφαλαίου», περιλαμβάνει μιάν ανάκαλυψη μεγάλης σημασίας. Ο Μάρξ καταγγέλλει εκεί την άστική μυθοποίηση, που εξηγεί ήρεμα τη γένεση του καπιταλισμού μέ... την αποταμίευση του πρώτου κεφαλαιοκράτη, που αφού δήθεν δούλεψε σκληρά, έβαλε στην πάντα χρήματα και δημιούργησε έτσι το πρώτο κεφάλαιο! Ο Μάρξ αποδεικνύει, ότι στην πραγματικότητα ο καπιταλισμός δε θα είχε γεννηθεί στις δυτικές κοινωνίες, αν δεν είχε προϋπάρξει εκεί μιὰ τεράστια «συσσώρευση» χρήματος στα χέρια όρισμένων «άτόμων», και ότι η συσσώρευση αυτή ήταν το αποτέλεσμα αιώνων βαναυσότητας, άρπαγών, έκστρατειών, κλοπών, πλιάτσικου και σφαγιασμού όλόκληρων λαών (όπως π.χ., των απογόνων των Ίνκας και άλλων κατοίκων του μυθικού Περου, που ήταν πλούσιο σε χρυσάφι).

Η θέση αυτή του Μάρξ για τις ιστορικές πηγές του καπιταλισμού εξακολουθεί να είναι έξαιρετικά επίκαιρη. Γιατί, αν και ο καπιταλισμός λειτουργεί σήμερα σχετικά ανάιμακτα στις «μητροπόλεις», χρησιμοποιεί πάντα τις ίδιες μεθόδους κλοπής, άρπαγής, βίας και σφαγών σ' αυτό που άποκαλείται «περιφέρειά» του και που είναι οι χώρες του «Τρίτου Κόσμου»: Λατινική Άμερική, Άφρική, Άσία. Οι σφαγές που γίνονται από τους Άμερικανούς στο Βιετνάμ, άποτελούν, άκόμα και σήμερα, την άπόδειξη της αλήθειας των όσων εκθέτει ο Μάρξ στην Ένότητα VIII του «Κεφαλαίου», σχετικά με τις άπώτερες πηγές του καπιταλισμού.

Η κατάσταση όμως έχει αλλάξει ριζικά. Οι λαοί δεν άφήνονται πια να σφαγιάζονται: έμαθαν να οργανώνονται και να άμύνονται, πράγμα που όφείλεται μερικά στον Μάρξ, στον Λένιν και στους επιγόνους τους, που διαπαιδαγόησαν γενιές όλόκληρες επαναστατών-άγωνιστών της ταξικής πάλης. Δεν είναι άσχετο το ότι ό βιετναμέζικος λαός βαδίζει προς μία μεγαλειώδη νίκη, στο πεδίο της μάχης, ενάντια στην είσβολή της πιο μεγάλης στρατιωτικής

δύναμης του κόσμου, χάρη στο λαϊκό πόλεμο, που διεξάγει με την καθοδήγηση των οργανώσεων που δημιουργήσει ο ίδιος.

Αν θέλουμε να διαβάσουμε «Τὸ Κεφάλαιο», να διαβάσουμε τὸν Λένιν (καὶ ἰδιαίτερα τὰ «ὀρισμένα συμπεράσματα» που βρίσκονται στὸ τέλος τῆς «Παιδικῆς Ἀρρώστιας», όπου γίνεται ἄμεσα λόγος γιὰ τοὺς ὅρους τῆς σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης στὰ καπιταλιστικά κράτη τῆς Δύσης), θὰ μπορέσουμε ἴσως νὰ βγάλουμε τὸ δίδαγμα καὶ νὰ συμπεράνουμε, ὅτι μερικοὶ ἀπὸ μᾶς θὰ ζήσουνε τὸ θρίαμβο τῆς Ἐπανάστασης καὶ στὴ δική μας τῇ χώρα.

Αὐτὸς ὁ χρυσὸς κανόνας...

Ἀνακεφαλαιῶν λοιπὸν τὶς πρακτικὲς μου συμβουλὲς γιὰ τὴν ἀνάγνωση τοῦ «Κεφάλαιου», με τὸν παρακάτω τρόπο:

1. Ἀφήστε συστηματικὰ στὴν ἄκρη τὴν Ἑνότητα I.
2. Ἀρχίστε ἀπὸ τὴν Ἑνότητα II.
3. Διαβάστε πολὺ προσεκτικὰ τὶς Ἑνότητες II, III, IV, VI ὡς VIII (παραλείψτε δηλαδὴ τὴν Ἑνότητα V).
4. Προσπαθήστε κατ'ὅσον νὰ διαβάστε τὴν πρώτη Ἑνότητα, ἔχοντας συνείδηση, πὼς εἶναι ἔτσι κι ἄλλωὶς δύσκολη καὶ πὼς ἀπαιτεῖ πολλὲς εἰδικότερες ἐπεξηγήσεις³.

3. Δὲν μπορῶ νὰ ἀφιερῶσω ἐδῶ παρὰ μόνο μιὰ μικρὴ σημείωση στὶς θεωρητικὲς δυσκολίες, που ἐμποδίζουν μιὰ γρήγορη ἀνάγνωση τοῦ Βιβλίου I τοῦ «Κεφάλαιου». (Ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ τὸ σύνταξε ἄλλωστε καμιά δεκαριά φορές πρὶν τοῦ δώσει τὴν τελειωτικὴ του μορφή: ὄχι μόνο γιὰ λόγους ὕφους).

Μὲ μιὰ λέξη θίγω τὸ πρόβλημα:

1. Ἡ θεωρία τῆς ἀξίας - ἐργασίας δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ κατανοηθεῖ παρὰ μόνο σὰ μιὰ περίπτωσή αὐτοῦ που ὁ Μάρξ καὶ ὁ Ἐνγκελς ὀνόμασαν γενικὸ νόμο τῆς ἀξίας. Καὶ ἡ ὀνομασία ὅμως αὕτη (νόμος τῆς ἀξίας) δημιουργεῖ πολλὰ προβλήματα.
2. Ἡ θεωρία γιὰ τὴν ὑπεραξία ἀποτελεῖ εἰδικὸ τμῆμα μιᾶς εὐρύτερης θεωρίας: τῆς θεωρίας γιὰ τὴν ὑπερεργασία που ὑπάρχει σ' ὅλες τὶς κοινωνίες, ἀλλὰ που «ἐξάγεται» μόνο στὶς ταξικὲς κοινωνίες, ἀφοῦ ἀποσπᾶται ἀπὸ τοὺς ἄμεσους παραγωγούς. Ἡ θεωρία γιὰ τὴν ὑπερεργασία, δὲν βρίσκεται, συνολικὰ ἐπεξεργασμένη, στὸ Βιβλίο I τοῦ «Κεφάλαιου».

Τὸ Βιβλίο I ἐπομένως, παρουσιάζει τὴν ἐξῆς ιδιοτροπία: περιέχει ὀρισμένες λύσεις προβλημάτων που τίθενται στὰ Βιβλία II, III καὶ IV καὶ ὀρισμένα προβλήματα τῶν ὁποίων οἱ λύσεις δὲ δίνονται παρὰ στὰ ἐπόμενα Βιβλία.

Ὑστερα ἀπ' ὅλα αὐτά, θὰ μπορούσα νὰ συμβουλέψω ἀκόμα τοὺς ἀναγνώστες τοῦ «Κεφάλαιου» νὰ προτάξουν, στὴ μελέτη τους τοῦ ὀδηγητικοῦ αὐτοῦ ἔργου τοῦ Μάρξ, τὴν ἀνάγνωση τῶν παρακάτω κειμένων που θὰ τοὺς χρησίμευαν σὰν κατατοπιστικὸτατὴ εἰσαγωγή:

1. «Μισθωτὴ ἐργασία καὶ Κεφάλαιο», τοῦ Μάρξ (1847).

2. «Τὸ Κεφάλαιο», ἄρθρο τοῦ Ἐνγκελς, γραμμένο στὰ 1868, ἀναδημοσιευμένο στὸν τρίτο τόμο τοῦ «Κεφάλαιου» (Ἐντιστὸν Σοσιάλ, σελ. 219 - 225), που ἀποτελεῖ θαυμάσια περιληπτικὴ ἐκθεση τῶν θέσεων τοῦ Βιβλίου I.

Ὅσοι ἀπὸ σᾶς θὰ θελήσουν νὰ δοῦν, σ' ἓνα κείμενο ἀπλὸ καὶ κατανοητὸ, ὀρισμένες σημαντικὲς συνέπειες τῶν θέσεων τοῦ Βιβλίου I, μποροῦν νὰ διαβάσουν, μετὰ τὴ μελέτη τοῦ Βιβλίου I, τὸ «Μισθός, τιμὴ, κέρδος», τοῦ Μάρξ (1865), δημοσιευμένο στὶς Ἐντιστὸν Σοσιάλ καὶ στὸν ἴδιο τόμο μετὰ τὸ «Μισθωτὴ ἐργασία καὶ Κεφάλαιο». Σημειῶνω ἐδῶ, πὼς τὰ δύο αὐτὰ κείμενα εἶναι διαλέξεις που ἔγιναν ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Μάρξ, ἡ πρώτη ἀρκετὰ νωρίς, τὸ 1847, ἡ δευτέρη ἀργότερα, τὸ 1865, μπροστὰ σὲ κοινὸ ἐργατῶν κατὰ τὴ διάρκειά τῶν ἐργασιῶν τοῦ «Γενικοῦ Συμβουλίου τῆς Πρώτης Διεθνούς».

Διαβάζοντάς τες, θὰ διαπιστώσουμε τὸν ἐκφραστικὸ τύπο, που ὁ Μάρξ θεωρεῖ καθήκον του νὰ χρησιμοποιήσῃ μιλώντας μπροστὰ σὲ ἐργάτες καὶ ἀγωνιστὲς τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Ὁ Μάρξ ἤξερε νὰ μιλάει μιὰ ἀπλή, καθαρὴ καὶ ἄμεση γλῶσσα, ἀλλὰ συγχρόνως ἀρνιόταν νὰ κάνει ὅποιαδήποτε παραχώρηση σχετικὰ μετὰ τὸ ἐπιστημονικὸ περιεχόμενο τῶν θεωριῶν του. Πίστευε ὅτι οἱ ἐργάτες ἔχουν δικαιώματα πάνω στὴν ἐπιστήμη καὶ ὅτι μπορούσαν θαυμάσια νὰ ὑπερπηδήσουν τὶς δυσκολίες που δημιουργεῖ στὸν καθένα ἡ μελέτη ἐνὸς πραγματικὰ ἐπιστημονικοῦ κειμένου. Αὐτὸς ὁ χρυσὸς κανόνας ἦταν καὶ θὰ μᾶς εἶναι μάθημα.

Μάρτης 1969

Στὸν «προθύστερο» αὐτὸν χαρακτήρα πρέπει ν' ἀναζητήσουμε, κατὰ κύριο λόγο, τὶς ἀντικειμενικὲς δυσκολίες που δημιουργεῖ ἡ ἀνάγνωση τοῦ Βιβλίου I τοῦ «Κεφάλαιου». Πρέπει νὰ τὸ γνωρίζουμε αὐτό, καὶ νὰ σεβαστοῦμε τὶς συνέπειές του, νὰ διαβάζουμε δηλαδὴ τὸ Βιβλίο I, παίρνοντας πάντοτε ὑπόψη τὰ Βιβλία II, III καὶ IV.

Κατὰ δεύτερο λόγο, ὅμως καὶ ἡ πλευρά αὕτη δὲν εἶναι καθόλου ἀμελητέα, ὀρισμένες δυσκολίες τοῦ Πρώτου Βιβλίου, ἰδιαίτερα αὐτὲς που παρουσιάζει τὸ κεφάλαιο I τῆς πρώτης Ἑνότητας καὶ ἡ θεωρία γιὰ τὸ «φειχιστικὸ» χαρακτήρα τοῦ ἐμπορεύματος, ἀφείλονται, σύμφωνα με ὁμολογία τοῦ ἴδιου τοῦ Μάρξ, στὴν κληρονομημένη ἀπὸ τὸν Χέγκελ ὁρολογία, μετὰ τὴν ὁποία ὁ ἴδιος εἶχε τὴν ἀδυναμία νὰ «φλερτάρει» (kokettieren).

ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΑΛΗ ΤΩΝ ΤΑΞΕΩΝ¹

“Ας μοῦ ἐπιτραπεί, παρουσιάζοντας τὴ νέα ἔκδοση τοῦ μικροῦ ἐγχειρίδιου τῆς Μάρτα Χάρνεκερ, νὰ ὑπενθυμίσω μιὰ πολὺ ἀπλὴ ἰδέα.

Ἡ ἰδέα εἶναι ἀπλή: οἱ θεωρητικὲς καὶ πολιτικὲς τῆς συνέπειες εἶναι ὅμως σημαντικὲς.

Ἴδου λοιπὸν αὐτὴ ἡ ἰδέα: ὅλη ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ, δηλαδὴ ἡ ἐπιστῆμη ποὺ θεμελίωσε (ὁ ἱστορικὸς ὕλισμος) καὶ ἡ φιλοσοφία τῆς ὁποίας ἄνοιξε τὸ δρόμο (ὁ διαλεκτικὸς ὕλισμος) ἔχουν κέντρο καὶ καρδιά τους τὴν πάλη τῶν τάξεων.

Ἡ πάλη τῶν τάξεων ἀποτελεῖ λοιπὸν «τὸν καθοριστικὸ κρίκο», ὄχι μόνον γιὰ τὴν πολιτικὴ πρακτικὴ τοῦ μαρξιστικοῦ - λενινιστικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ θεωρία γιὰ τὴ μαρξιστικὴ ἐπιστῆμη καὶ φιλοσοφία.

Ὁ Λένιν μᾶς δίδαξε μὲ σαφήνεια, πῶς ἡ φιλοσοφία ἀντιπροσωπεύει τὴν πάλη τῶν τάξεων στὴ θεωρία: πρὸ συγκεκριμένα, πῶς κάθε φιλοσοφία ἀντιπροσωπεύει καὶ μία ταξικὴ ἄποψη μέσα στὴ θεωρία, σὲ ἀντιπαράθεση μὲ ἄλλες ἀντίθετες ταξικὲς ἀντιλήψεις. Γνωρίζουμε ἐπομένως, ὅτι ἡ μαρξιστικὴ - λενινιστικὴ φιλοσοφία (ὁ διαλεκτικὸς ὕλισμος) ἀντιπροσωπεύει τὴν ταξικὴ ἄποψη τῶν προλεταρίων μέσα στὴ θεωρία: ἐδῶ θρίσκεται τὸ «κομβικὸ σημεῖο» γιὰ τὴν κατανόηση τῆς μαρξιστικῆς - λενινιστικῆς φιλοσοφίας καὶ γιὰ τὴν παραπέρα ἀνάπτυξή της. Πρόκειται γιὰ τὸν «καθοριστικὸ κρίκο» ποὺ βοηθάει νὰ καταλάβουμε γιατί ἡ φιλοσοφία αὐτὴ μπορεῖ νὰ πᾶσει νὰ «ἐρμηνεύει» τὸν κόσμο, καὶ νὰ συμβάλει στὴν ἐπαναστατικὴ του ἀλλαγὴ.

Ἴσως ὅμως εἶναι ἀκόμα δυσκολότερο νὰ κατανοηθεῖ, γιατί ἡ

1. Πρόλογος στὴ δεύτερη ἔκδοση τοῦ ἐγχειρίδιου τῆς Μάρτα Χάρνεκερ: «Στοιχεῖώδεις ἀρχὲς τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου» (Σίγκλο ΧΧΙ, Μεξικό).

πάλη των τάξεων αποτελεί τον «καθοριστικό κρίκο», για την κατανόηση της επιστημονικής θεωρίας του Μάρξ.

Ἀρκούμαι σ' ένα μόνο παράδειγμα: «Τὸ Κεφάλαιο». Νά ἕνα βιβλίο πού περιέχει τή μαρξική ἐπιστήμη, τὶς θεμελιώδεις ἀρχές τῆς μαρξικῆς ἐπιστήμης. Ὅμως, δὲν πρέπει νὰ ἔχουμε αὐταπάτες. Δὲν ἀρκεῖ νὰ ᾿χεις μπροστά σου ἕνα βιβλίο: πρέπει νὰ ξέρεις νὰ τὸ διαβάσεις. Ὑπάρχουν ὅμως τρόποι νὰ «διαβάζεται» «Τὸ Κεφάλαιο», νὰ «κατανοεῖται» καὶ νὰ «ἐκτίθεται» τὸ περιεχόμενό του, πού μπορεῖ κάλλιστα νὰ εἶναι ἀστικοί. Ἀστικός τρόπος ἀνάγνωσης σημαίνει: ἐπηρεασμένος, σημαδεμένος, διαβρωμένος ἀπὸ τὴν ἀστική ἰδεολογία, πὶδ συγκεκριμένα ἀπὸ τὶς οἰκονομιστικές καὶ κοινωνιολογικὲς ἀστικὲς ἰδεολογίες.

Εἶναι δυνατό, π.χ., νὰ διαβαστεῖ «Τὸ Κεφάλαιο» μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο: σὰ μιὰ θεωρία πολιτικῆς οἰκονομίας τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς. Θ' ἀρχίσει κάποιος ἀπὸ τὴν ὑποδομή, θὰ ἐξετάσει τὴ «διαδικασία ἐργασίας», θὰ διακρίνει τὶς «παραγωγικὲς δυνάμεις» ἀπὸ τὶς «σχέσεις παραγωγῆς», θὰ ἀναλύσει τὸ ἐμπόρευμα, τὸ χρῆμα, τὴν ὑπεραξία, τὸ μισθό, τὴν ἀναπαραγωγή, τὴν πρόσοδο, τὸ κέρδος, τὸν τόκο, τὴν πτωτική τάση τοῦ ποσοστοῦ κέρδους κλπ., κλπ. Κοντολογίς, θὰ ἀνακαλύψει στὸ «Κεφάλαιο» τοὺς «νόμους» τῆς (καπιταλιστικῆς) οἰκονομίας. Καὶ ὅταν θὰ ἔχει τελειώσει τὴν ἀνάλυση ὅλων αὐτῶν τῶν «οἰκονομικῶν» μηχανισμῶν, θὰ προσθέσει κάποιο σύντομο παράρτημα: οἱ κοινωνικὲς τάξεις, ἡ πάλη τῶν τάξεων.

Μήπως καὶ τὸ μικροσκοπικό, μισοτελειωμένο κεφάλαιο πού ἀφορᾷ τὶς κοινωνικὲς τάξεις δὲ βρίσκεται στὸ τέλος τοῦ «Κεφαλαίου»; Δὲν εἶναι θεμιτὸ νὰ μιλάμε γιὰ κοινωνικὲς τάξεις, μόνον ἀφοῦ ξεσκεπαστεῖ ὁλόκληρος ὁ μηχανισμὸς τῆς κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας; Μήπως ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ δὲ μᾶς καλεῖ νὰ θεωρήσουμε τὶς κοινωνικὲς τάξεις (ἐπομένως καὶ τὴν ταξικὴ πάλη) σὰν ἀπλὸ προϊόν, σὰν τελικὸ προϊόν τῆς δομῆς τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας, σὰν ἀποτέλεσμά της; Μήπως δὲν εἶναι οἱ κοινωνικὲς τάξεις ἀπλὸ ἀποτέλεσμα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας, καὶ ἡ πάλη τῶν τάξεων μιὰ ἀπλὴ ἀντανάκλαση τῆς ὑπαρξῆς τῶν τάξεων;

Αὐτὴ ἡ ἀνάγνωση, αὐτὴ ἡ ἐρμηνεία τοῦ «Κεφαλαίου», συνιστοῦν βαριὰ παραμόρφωση τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας: μιὰ παραμόρφωση οἰκονομιστικὴ (ἀστική). Οἱ κοινωνικὲς τάξεις δὲ βρίσκονται στὸ τέλος τοῦ «Κεφαλαίου»: Εἶναι παρούσες μέσα στὸ «Κεφάλαιο», ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος. Ἡ πάλη τῶν τάξεων δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα (παράγωγο) τῆς ὑπαρξῆς τῶν κοινωνικῶν τά-

ξεων: ἡ πάλη τῶν τάξεων καὶ ἡ ὑπαρξὴ τους ἀποτελοῦν ἕνα καὶ τὸ αὐτό. Ἡ πάλη τῶν τάξεων εἶναι «ὁ καθοριστικὸς κρίκος» γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ «Κεφαλαίου».

Ὅταν ὁ Μάρξ ἔδωσε στὸ «Κεφάλαιο» τὸν ὑπότιτλο: «Κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας», δὲν ἤθελε νὰ ὑπονοήσῃ μόνο πὼς θὰ ἀσκούσε κριτικὴ στοὺς κλασσικοὺς οἰκονομολόγους, ἀλλὰ καὶ στὴν ἴδια τὴν οἰκονομιστικὴ (ἀστική) αὐταπάτη. Ἦθελε νὰ ἀσκήσῃ καταλυτικὴ κριτικὴ στὴν αὐταπάτη τῶν ἀστῶν πού διαχωρίζουν, μὲ ἐπιμέλεια, τὴν παραγωγικὴ καὶ ἀνταλλακτικὴ δραστηριότητα (οἰκονομία) ἀπὸ τὶς κοινωνικὲς τάξεις καὶ τοὺς πολιτικὸς ἀγῶνες. Ὁ Μάρξ ἤθελε ν' ἀποδείξῃ ὅτι τὸ σύνολο τῶν ὄρων παραγωγῆς, κυκλοφορίας καὶ διανομῆς τῶν ἀγαθῶν στὸ καπιταλιστικὸ σύστημα (δηλαδὴ ὁλόκληρη ἡ λεγόμενη πολιτικὴ οἰκονομία) κυριαρχοῦνται καὶ διαπερνῶνται ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ κοινωνικῶν τάξεων καὶ ἀπὸ τὴν ταξικὴ πάλη.

Ἄς ἐξηγήσουμε μὲ λίγα λόγια τὴ βασικὴ ἀρχὴ τῆς θέσης τοῦ Μάρξ.

Δὲν ὑπάρχει «καθαρὴ» οἰκονομικὴ παραγωγή, δὲν ὑπάρχουν «καθαρὲς» ἀνταλλακτικὲς σχέσεις, οὔτε «καθαρὴ» κυκλοφορία τῶν ἀγαθῶν, δὲν ὑπάρχει «καθαρὴ» διανομή. Τὰ οἰκονομικὰ αὐτὰ φαινόμενα ἀποτελοῦν διαδικασίες πού πραγματοποιοῦνται κάτω ἀπὸ ἕναν συσχετισμὸ κοινωνικῶν δυνάμεων, πού εἶναι, σὲ τελευταία ἀνάλυση καὶ παρὰ τὰ «φαινόμενα», ταξικὸς συσχετισμὸς, σχέσεις ἀνταγωνιστικῶν κοινωνικῶν τάξεων, δηλαδὴ σχέσεις τῆς ταξικῆς πάλης.

Ἄς πάρουμε τὴν ὕλική παραγωγή ἀντικειμένων κοινῆς χρήσης (ἀξίες χρήσης), ὅπως ἐμφανίζεται στὸν ἀπλὸ παρατηρητὴ, μέσα στὶς παραγωγικὲς μονάδες (ἐργοστάσια, ἀγροτικὲς ἐκμεταλλεύσεις, κλπ.). Ἡ ὕλικὴ αὐτὴ παραγωγή προϋποθέτει τὴν ὑπαρξὴ «παραγωγικῶν δυνάμεων», ὅπου ἡ «ἐργατικὴ δύναμη» (οἱ ἐργάτες) θέτουν σὲ κίνηση τὰ ἐργαλεῖα τῆς παραγωγῆς (σύνεργα καὶ μηχανές), πού μεταμορφώνουν μιὰ πρώτη ὕλη. Ἕνας ἀστὸς «οἰκονομολόγος», ἢ ἕνας «οἰκονομιστὴς» ἀναγνώστης τοῦ «Κεφαλαίου», δὲ θὰ διαγνώσῃ ἐδῶ, παρὰ μιὰ ἀπλὴ τεχνικὴ διαδικασία ἐργασίας. Ἀρκεῖ ὅμως νὰ σκεφεῖ κανεὶς λιγάκι, μαζί μὲ τὸν Μάρξ, γιὰ νὰ διαπιστώσῃ πὼς πρόκειται γιὰ πλήρη παρανόηση. Ἐκεῖνο πού πρέπει νὰ ποῦμε εἶναι: οἱ παραγωγικὲς δυνάμεις μπηκνὺν σὲ κίνηση μέσα στὴ διαδικασία ἐργασίας, κάτω ἀπὸ τὴν κυριαρχία σχέσεων παραγωγῆς, πού καθορίζονται σὰ σχέσεις ἐκμετάλλευσης. Τὸ ὅτι ὑπάρχουν ἐργάτες, σημαίνει πὼς εἶναι μισθωτοί, ἐπομένως ἐκμεταλλευόμενοι· τὸ ὅτι ὑπάρχουν μισθωτοί, πού δὲ διαθέ-

του τον τίποτ' άλλο παρά την εργατική τους δύναμη και είναι αναγκασμένοι (λόγω πείνας: λέει ο Λένιν) να την πουλήσουν, σημαίνει πώς υπάρχουν κεφαλαιοκράτες, που κατέχουν τα μέσα παραγωγής και αγοράζουν την εργατική δύναμη για να την εκμεταλλευτούν, για να εξάγουν απ' αυτήν, την υπεραξία. Η ύπαρξη επομένως των ανταγωνιστικών κοινωνικών τάξεων εγγράφεται μέσα στην ίδια την παραγωγή, βρίσκεται στην καρδιά της: μέσα στις σχέσεις παραγωγής.

Τώρα πρέπει να πάμε ακόμα πιο μακριά: οι σχέσεις παραγωγής δεν είναι κάτι που απλώς προστίθεται στις παραγωγικές δυνάμεις σαν σκέτος «τύπος». Οι σχέσεις παραγωγής εισδύουν στις παραγωγικές δυνάμεις, αφού η εργατική δύναμη που θέτει σε κίνηση τις «παραγωγικές δυνάμεις» αποτελεί κι αυτή μέρος τους, και εφόσον η καπιταλιστική παραγωγική διαδικασία τείνει άσταμάτητα προς τη μέγιστη δυνατή εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης. Και εφόσον η τάση αυτή κυριαρχεί στην καπιταλιστική παραγωγική διαδικασία, πρέπει να παραδεχτούμε πώς οι τεχνικοί μηχανισμοί της παραγωγής υποτάσσονται στους ταξικούς μηχανισμούς της πάλης των τάξεων. Αυτό που ονομάζουμε παραγωγικές δυνάμεις, αποτελεί συγχρόνως την υλική βάση («τεχνική βάση», λέει ο Μάρξ) και την ιστορική μορφή ύπαρξης των σχέσεων παραγωγής, δηλαδή των σχέσεων εκμετάλλευσης. Ο Μάρξ έδειξε, με θαυμαστό τρόπο (στα κεφάλαια 14 και 15, της τέταρτης Ένότητας του Βιβλίου I του «Κεφάλαιου») ότι οι βάσεις και οι διαδοχικές μορφές στην οργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας (από τη βιοτεχνία στη μεγάλη βιομηχανία) δεν ήταν άλλο από τις βάσεις και τις διαδοχικές μορφές της υλικής και ιστορικής ύπαρξης των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής. Αποτελεί επομένως οικονομιστικό και τεχνοκρατικό λάθος να χωρίζονται οι παραγωγικές δυνάμεις από τις σχέσεις παραγωγής. Αυτό που συμβαίνει πραγματικά είναι η τάση ένοποίησης, των υλικών μορφών ύπαρξης παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων παραγωγής, υπό την κυριαρχία των σχέσεων παραγωγής.

Αν έτσι είναι τα πράγματα, δεν υπάρχει «καθαρή» παραγωγή, ούτε «καθαρή» οικονομία. Με τις σχέσεις παραγωγής, οι ανταγωνιστικές τάξεις είναι ήδη παρούσες στην παραγωγική διαδικασία. Μέσα στον ταξικό αυτό συσχετισμό αντιμαχόμενων συμφερόντων, μπαίνουν τα θεμέλια της πάλης των τάξεων: η ταξική πάλη είναι κυριολεκτικά ριζωμένη μέσα στην ίδια την παραγωγή.

Το θέμα βέβαια δεν εξαντλείται εδώ. Καμιά κοινωνία δεν είναι δυνατό να υπάρξει, δεν έχει δηλαδή ιστορική διάρκεια, εάν, συνε-

χίζοντας την παραγωγή νέων αγαθών, δεν αναπαράγει συγχρόνως τους υλικούς και κοινωνικούς όρους της ύπαρξής της (της παραγωγής της). Οι όροι ύπαρξης της καπιταλιστικής κοινωνίας είναι οι προϋποθέσεις εκμετάλλευσης, που επιβάλλουν οι κεφαλαιοκράτες στην εργατική τάξη: η καπιταλιστική τάξη πρέπει λοιπόν να αναπαράγει τους όρους αυτούς «πάση θυσία». Για να κατανοήσουμε επομένως «Το Κεφάλαιο», πρέπει να αναχθούμε στην προβληματική της αναπαραγωγής: και θα δούμε τότε πώς η άστική τάξη δεν είναι σε θέση να διασφαλίσει τη σταθερότητα και τη διάρκεια της εκμετάλλευσης (που επιβάλλει στην παραγωγή) παρά μόνο με την προϋπόθεση ότι θα διεξάγει μία συνεχή ταξική πάλη ενάντια στους εργαζόμενους. Την ταξική αυτή πάλη, την διεξάγει συντηρώντας και αναπαράγοντας τους υλικούς, ιδεολογικούς και πολιτικούς όρους της εκμετάλλευσης. Την διεξάγει μέσα στην παραγωγή (μείωση του μισθού με σκοπό την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης: καταπίεση, κυρώσεις, απολύσεις, αντισυνδικαλιστική πρακτική κλπ.). Την διεξάγει επίσης έξω από την παραγωγή: εδώ έπεμβαίνει ο ρόλος του κράτους, του καταπιεστικού κρατικού μηχανισμού και των ιδεολογικών μηχανισμών του κράτους (πολιτικό σύστημα, σχολείο, εκκλησίες, μέσα ενημέρωσης), για να υποτάξουν την εργατική τάξη με την υλική και ιδεολογική πίεση.

Αν το διαβάσουμε με τον τρόπο αυτό, «Το Κεφάλαιο» παύει να είναι μια θεωρία «πολιτικής οικονομίας» του καπιταλισμού, και γίνεται η θεωρία των υλικών, νομικο-πολιτικών και ιδεολογικών μορφών ενός τρόπου παραγωγής, που βασίζεται στην εκμετάλλευση της μισθωτής εργασίας — γίνεται έτσι μια επαναστατική θεωρία.

Αν διαβαστεί με τον τρόπο αυτό «Το Κεφάλαιο», όλα μπαίνουν στη θέση τους: η πολιτική οικονομία, οι παραγωγικές δυνάμεις, η τεχνική κλπ.

Αν όμως είναι έτσι τα πράγματα, μπορούμε τώρα να σχηματίσουμε μια ιδέα για την πάλη των τάξεων, και ν' άπαρηθούμε όρισμένες «άνθρωπιστικές» αυταπάτες, που προέρχονται από μικροαστική ιδεολογία (και που αποτελούν το συμπλήρωμα των «οικονομιστικών» ψευδαισθήσεων). Είμαστε πράγματι αναγκασμένοι να εγκαταλείψουμε την ιδέα πώς η καπιταλιστική κοινωνία είχε υπάρξει δήθεν πριν από την πάλη των τάξεων και ότι η ταξική πάλη που γνωρίζουμε σήμερα αποτελεί τάχα αποτέλεσμα της ύπαρξης του προλεταριάτου (και των συμμάχων του) που ξεσηκώνονται ενάντια στην κοινωνική «αδικία». Στην πραγματικότητα, η

πάλη των τάξεων, που διεξάγεται στην καπιταλιστική κοινωνία είναι φαινόμενο σύμφυτο μ' αυτήν: άρχισε μαζί μ' αυτήν, και η άστική τάξη ήταν εκείνη που επιδόθηκε σ' αυτήν έξαρχής με πρωτοφανήρωτη αγριότητα, ενάντια σ' ένα προλεταριάτο που ήταν ακόμα τότε άνοργάνωτο. 'Η έργατική τάξη όχι μόνο δεν ξεσηκώθηκε άπλά και μόνο ενάντια σέ κάποιες «άδικίες», αλλά, στην άρχή, *άμύνθηκε ενάντια στήν επίθεση των κεφαλαιοκρατών*, πρίν όργανωθεί, και άναπτύξει τή συνείδησή του γιά νά περάσει στην άντεπίθεση, και ύστερα στην επίθεση μέχρι τήν κατάληψη τής έξουσίας.

"Αν έτσι έχει ή κατάσταση, εάν ή έπιστημονική θεωρία του Μάρξ μάς παρέχει τήν άπόδειξη του ότι όλα έξαρτώνται άπό τήν πάλη των τάξεων, θά καταλάβουμε καλύτερα τίς αίτίες ενός φαινομένου δίχως προηγούμενο στην 'Ιστορία τής άνθρωπότητας: τή «συγχώνευση» τής μαρξικής θεωρίας και του έργατικού κινήματος. Δέν έχουμε ακόμα καλοσκεφτεί τó γεγονός αυτό: γιατί και πώς τó έργατικό κίνημα, που ύπήρχε πρίν νά γράψουν ο Μάρξ και ο Ένγκελς τó «Κομμουνιστικό Μανιφέστο», άναγνώρισε τόν έαυτό του σ' ένα έργο τόσο δύσκολο όσο «Τό Κεφάλαιο»; 'Εξαιτίας ενός κοινού σημείου: τής πάλης των τάξεων. Αύτή ήταν τó έπίκεντρο τής καθημερινής πρακτικής του έργατικού κινήματος. Είναι επίσης ή καρδιά του «Κεφάλαιου» και τής μαρξικής θεωρίας. 'Ο Μάρξ έδωσε σάν έπιστημονική θεωρία στο έργατικό κίνημα, ό,τι είχε πάρει άπ' αυτό σάν πολιτική έμπειρία.

"Όπως λέει ο Μάο: δέν πρέπει νά ξεχνάμε π ο τ έ τήν πάλη των τάξεων.

Γενάρης 1970

ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟΙ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ¹

(Σημειώσεις γιά μιá έρευνα)*

Γιά τήν άναπαραγωγή των όρων τής παραγωγής.

...Τώρα πρέπει ν' άσχοληθούμε με ένα ζήτημα, που είχαμε άναφέρει, σάν άστραπή, στην άνάλυσή μας, όπου μιλούσαμε γιά τήν άνάγκη άνανέωσης των μέσων παραγωγής σάν όρο γιά τήν όμαλή συνέχιση τής ίδιες τής παραγωγής. Ήταν μιá ένδειξη διαστικής. Θά άσχοληθούμε τώρα ειδικά μ' αύτήν.

"Όπως έλεγε ο Μάρξ, ακόμα κι ένα παιδι καταλαβαίνει, πώς αν ένας κοινωνικός σχηματισμός δέν άναπαράγει τους όρους τής παραγωγής, έπιτελώντας συγχρόνως τήν παραγωγική διαδικασία, δέν πρόκειται νά επιζήσει ούτε γιά ένα χρόνο². 'Ο ύστατος λοιπόν όρος τής παραγωγής, είναι ή άναπαραγωγή των όρων τής παραγωγής. 'Η άναπαραγωγή αύτή μπορεί νά είναι «άπλη» (νά άναπαράγει δηλαδή μόνο τους όρους τής ύφιστάμενης παραγωγής) ή «διευρυμένη» (νά διευρύνει δηλαδή τους όρους αυτούς).

1. «Λά Πανσέ», άριθ. 151, 'Ιούνης 1970. Τó άρθρο αυτό άπαρτίζεται άπό άποσπάσματα μιáς ευρύτερης μελέτης.

* Ένα μέρος του κειμένου αυτού έχει ήδη δημοσιευτεί στα έλληνικά, στο περιοδικό «Πολίτης», τεύχος 3-4, 'Ιούλης-Αύγουστος 1976, σελ. 71, με τόν τίτλο «Γιά τήν ιδεολογία» και σέ μετάφραση 'Αγγελου Έλεφάντη. (Σ.τ.μ.).

2. Γράμμα στον Κούγκελμαν, 11 'Ιούλη 1868. (Βλ. «Γράμματα πάνω στο "Κεφάλαιο"», 'Εντισιόν Σοσιάλ, σελ. 229).

“Ας αφήσουμε στην άκρη, για την ώρα, την τελευταία αυτή διάκριση.

Τί είναι λοιπόν, *ή αναπαραγωγή των όρων της παραγωγής;*

Καταπιανόμαστε έτσι μ' ένα θέμα συνάμα πολύ οίκειο (μετά το Βιβλίο ΙΙ του «Κεφάλαιου»), μα και ιδιαίτερα παραγνωρισμένο. Τὰ ἐπίμονα φαινόμενα (ιδεολογικά ἐπιφαινόμενα ἐμπειρικού τύπου) τῆς ἀπλῆς παραγωγῆς, δηλαδή τῆς ἀπλῆς παραγωγικής πρακτικῆς (πού κι αὐτὴ παραμένει ἀφηρημένη σχετικὰ μὲ τὸ σύνολο τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας), εἶναι τόσο ἐνσωματωμένα στὴν καθημερινή μας «συνείδηση», ὥστε εἶναι ἐξαιρετικὰ δύσκολο, γιὰ νὰ μὴν ποῦμε σχεδὸν ἀδύνατο, νὰ ἀρθεῖ κανεὶς *στὴν προβληματική τῆς ἀναπαραγωγῆς*. Ὡστόσο, ἔξω ἀπὸ μιὰ τέτοια ὀπτική, ὅλα παραμένουν ἀφηρημένα (ὄχι μόνον ἀποσπασματικά, ἀλλὰ καὶ παραμορφωμένα) —ἀκόμα καὶ στὸ ἐπίπεδο τῆς παραγωγῆς, καί, κατὰ μείζονα λόγο, τῆς ἀπλῆς παραγωγικῆς πρακτικῆς.

“Ας προσπαθήσουμε νὰ ἐξετάσουμε τὸ ζήτημα μεθοδικά.

Γιὰ νὰ ἀπλοποιήσουμε τὸ κείμενό μας, καὶ ἐφόσον δεχόμαστε πὼς σὲ κάθε κοινωνικὸ σχηματισμὸ ἐπικρατεῖ ἕνας τρόπος παραγωγῆς, μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ παραγωγικὴ διαδικασία θέτει σὲ κίνηση τὶς ὑπάρχουσες παραγωγικὲς δυνάμεις μέσα στὸ πλαίσιο καὶ ὑπὸ τὸ κράτος ὁρισμένων σχέσεων παραγωγῆς.

Ἔπεται, πὼς γιὰ νὰ ὑπάρξει ὁ ὁποιοσδήποτε κοινωνικὸς σχηματισμός, πρέπει τὴν ἴδια ὥρα πού παράγει, καὶ γιὰ νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ παράγει, νὰ ἀναπαράγει τοὺς ὅρους τῆς παραγωγῆς του. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἀναπαράγει:

- 1) Τὶς παραγωγικὲς δυνάμεις·
- 2) τὶς ὑπάρχουσες σχέσεις παραγωγῆς.

Ἀναπαραγωγή των μέσων παραγωγῆς.

Ὅλοι ἀναγνωρίζουν σήμερα (ἀκόμα καὶ οἱ ἄστοι οἰκονομολόγοι πού ἐργάζονται στὸ λογιστήριό τοῦ κράτους, καὶ οἱ «θεωρητικοὶ» τῆς σύγχρονης «μακροοικονομικῆς ἀνάλυσης»), γιὰ τὴν ἡ Μάρξ τὸ ἀπόδειξε ἀδιάσειστα στὸ Βιβλίο ΙΙ τοῦ «Κεφάλαιου», πὼς ἡ παραγωγή δὲν εἶναι δυνατὴ χωρὶς τὴν ἐξασφάλιση τῆς ἀναπαραγωγῆς τῶν ὑλικῶν ὀρων τῆς παραγωγῆς: δίχως δηλαδή τὴν ἀναπαραγωγή τῶν μέσων παραγωγῆς.

Ὁ πρῶτος τυχὼν οἰκονομολόγος, πού δὲ διαφέρει ἐδῶ κατὰ

τίποτα ἀπὸ τὸν πρῶτο τυχόντα κεφαλαιοκράτη, ὀφείλει κάθε χρόνο νὰ προβλέπει, μὲ τί θὰ ἀντικαταστήσει ὅ,τι ἐξαντλεῖται καὶ φθεῖραιτα μέσα στὴν παραγωγή: πρῶτες ὕλες, ἀκίνητες ἐγκαταστάσεις (κτίρια), ἐργαλεῖα τῆς παραγωγῆς (μηχανές) κλπ. Λέμε: ὁ πρῶτος τυχὼν οἰκονομολόγος = ὁ πρῶτος τυχὼν κεφαλαιοκράτης, γιὰ τὴν ἐκφράζουν καὶ οἱ δυὸ τὴν ἀποψη τῆς ἐπιχειρήσεως, μὲ τὴν ἐννοία πὼς ἀρκοῦνται στὴ λογιστικὴ πρακτικὴ τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ μόνον σ' αὐτήν.

Γνωρίζουμε, ὅμως, χάρις στὴ διάνοια τοῦ Κεναί, πού ἔθεσε πρῶτος αὐτὸ τὸ «ὀφθαλμοφανές» πρόβλημα, καὶ χάρις στὴ διάνοια τοῦ Μάρξ πού τὸ ἔλυσε, ὅτι δὲν εἶναι δυνατό ν' ἀντιμετωπίσουμε τὴν ἀναπαραγωγή τῶν ὑλικῶν ὀρων τῆς παραγωγῆς μόνον στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐπιχειρήσεως, ἐπειδὴ δὲν πληροῦνται μέσα στὴν ἐπιχείρηση οἱ πραγματικὲς προϋποθέσεις αὐτῆς τῆς ἀναπαραγωγῆς. Ἐκεῖνο πού συμβαίνει στὴν ἐπιχείρηση ἀποτελεῖ ἀπλή ἀντανάκλαση πού δίνει μόνον μιὰ ἰδέα τῆς ἀναγκαιότητος γιὰ ἀναπαραγωγή, πού δὲν ἐπιτρέπει ὅμως καθόλου νὰ σκεφτοῦμε τίς προϋποθέσεις καὶ τοὺς μηχανισμούς της.

Μιὰ στιγμή μόνον ἂν σκεφτοῦμε, ἀρκεῖ γιὰ νὰ μᾶς πείσει: ὁ κύριος Χ, κεφαλαιοκράτης, πού παράγει στὸ ὑφαντουργεῖο τοῦ μάλλινου ὑφάσματος, ὀφείλει νὰ «ἀναπαράγει» τὴν πρώτη του ὕλη, τὰ μηχανήματά του κλπ. Ὁμως, τὰ εἶδη αὐτὰ δὲν τὰ παράγει ὁ ἴδιος γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς δικιάς του μόνον παραγωγῆς — ἀλλὰ ἄλλοι καπιταλιστές: ὁ κύριος Ψ, μεγαλοκτηνοτρόφος προβάτων στὴν Αὐστραλία π.χ., παράγει μαλλί, ἐνῶ ὁ κύριος Φ πού ἔχει μεταλλουργεῖο, παράγει μηχανήματα καὶ ἐργαλεῖα κλπ., κλπ., κι αὐτοὶ ὅμως, μὲ τὴ σειρά τους, γιὰ νὰ παράγουν τὰ προϊόντα αὐτά, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐξαρτᾶται ἡ ἀναπαραγωγή τῶν ὀρων παραγωγῆς τοῦ κυρίου Χ, πρέπει ν' ἀναπαράγουν τοὺς ὅρους τῆς δικιάς τους παραγωγῆς, κ.ο.κ., ἐπ' ἀπειρον — καὶ ἡ ὅλη διαδικασία πρέπει νὰ γίνεται σὲ ἀναλογίες τέτοιες στὴν ἐθνικὴ καὶ στὴν παγκόσμια ἀγορά, ὥστε ἡ ζήτηση σὲ μέσα παραγωγῆς (γιὰ ἀναπαραγωγή) νὰ μπορεῖ νὰ ἱκανοποιεῖται ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη προσφορά.

Γιὰ νὰ συλλάβει κανεὶς αὐτὸ τὸ μηχανισμό πού καταλήγει σ' ἕνα εἶδος «ἀτέλειωτης ἀλυσίδας», πρέπει ν' ἀκολουθήσει τὴ «συνολικὴ» ἀντιμετώπιση τοῦ Μάρξ, νὰ μελετήσῃ δηλαδή τὶς σχέσεις κυκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου μεταξὺ τοῦ τομέα 1 (παραγωγή μέσων παραγωγῆς) καὶ τοῦ τομέα 2 (παραγωγή εἰδῶν κατανάλωσης), καὶ πραγματοποίησης τῆς ὑπεραξίας, στὰ Βιβλία ΙΙ καὶ ΙΙΙ τοῦ «Κεφάλαιου».

Δε θα μπορούμε εδώ στην ανάλυση του προβλήματος αυτού. Ἀρκούμεστε στην επισήμανση της αναγκαιότητας για αναπαραγωγή των υλικών ὄρων της παραγωγής.

Ἀναπαραγωγή τῆς ἐργατικῆς δύναμης.

Ὡστόσο, ὑπάρχει κάτι πού θα κάνει ὁπωσδήποτε ἐντύπωση σὸν ἀναγνώστη. Μιλήσαμε γιὰ τὴν ἀναπαραγωγή τῶν μέσων παραγωγῆς — ἀλλὰ ὄχι γιὰ τὴν ἀναπαραγωγή τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Ἀντιπαρήλθαμε λοιπὸν «ἐν σιγῇ» αὐτὸ πού διακρίνει τὶς παραγωγικὲς δυνάμεις ἀπὸ τὰ μέσα παραγωγῆς, δηλαδὴ τὴν ἀναπαραγωγή τῆς ἐργατικῆς δύναμης.

Ἄν ἡ παρατήρηση τῆς λειτουργίας τῆς ἐπιχείρησης, καὶ ἰδιαίτερα ἡ ἐξέταση τῆς οἰκονομικο-λογιστικῆς πρακτικῆς, τῶν προβλέψεων ἀπόσβεσης - ἐπένδυσης, μπορούσε νὰ μᾶς δώσει μία κατὰ προσέγγιση ἰδέα γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῆς υλικῆς διαδικασίας ἀναπαραγωγῆς, μπαίνουμε τώρα σ' ἓναν τομέα ὅπου ἡ ἀπλὴ παρατήρηση τῶν ὧσων συμβαίνουν μέσα στὴν ἐπιχείρηση ἀποδεικνύεται, ἂν ὄχι στὸ σύνολο, τουλάχιστον σχεδὸν ὀλικὰ ἀνήμερη νὰ μᾶς ὁδηγήσει κάπου, καὶ τοῦτο γιὰ ἓναν εὐδιάκριτο λόγο: Ἡ ἀναπαραγωγή τῆς ἐργατικῆς δύναμης διενεργεῖται, κατὰ κύριο λόγο, ἔξω ἀπὸ τὴν ἐπιχείρησή.

Πῶς ἐξασφαλίζεται ἡ ἀναπαραγωγή τῆς ἐργατικῆς δύναμης; Ἐξασφαλίζεται μὲ τὸ νὰ παραχωρεῖται στὴν ἐργατικὴ δύναμη, ὅτι τῆς εἶναι υλικά ἀναγκαῖο γιὰ νὰ ἀναπαραχθεῖ: μὲ τὸ μισθό. Ὁ μισθὸς ἐμφανίζεται στοὺς λογιστικοὺς πίνακες ὧσων τῶν ἐπιχειρήσεων, ἀλλὰ καταχωρεῖται ἐκεῖ σὰν «κεφάλαιο προσωπικοῦ»³, καὶ καθόλου βέβαια σὰν ὅρος τῆς υλικῆς ἀναπαραγωγῆς τῆς ἐργατικῆς δύναμης.

Ὡστόσο, ἔτσι «ἐνεργεῖ», ἀφοῦ ὁ μισθὸς ἀντιπροσωπεύει μόνον τὸ τμῆμα τῆς ἀξίας πού παράχθηκε ἀπὸ τὴν κατανάλωση ἐργατικῆς δύναμης καὶ εἶναι ἀναγκαῖο γιὰ τὴν ἀναπαραγωγή της: δηλαδὴ ἀναγκαῖο γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ἐργατικῆς δύναμης τοῦ μισθωτοῦ (νὰ κοιμηθεῖ, νὰ ντυθεῖ, νὰ φάει, κοντολογίς νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ θρεθεῖ πάλι τὴν ἄλλη μέρα στὴν πόρτα τοῦ ἐργοστασίου γιὰ νὰ πιᾶσει δουλειά). ἀναγκαῖο ἐπίσης γιὰ τὴν ἀνατροφή τῶν παιδιῶν, μὲ τὰ ὁποῖα ἀναπαράγεται ὁ προλετάριος σὰν ἐργατικὴ δύναμη.

3. Ὁ Μάρξ ἔδωσε τὴν ἐπιστημονικὴ του ἐννοιολογικὴ ἐκφραση: «τὸ μεταβλητὸ κεφάλαιο».

Ἄς θυμηθοῦμε ἀκόμα πῶς αὐτὴ ἡ ποσότητα ἀξίας (ὁ μισθὸς) πού εἶναι ἀναγκαῖα γιὰ τὴν ἀναπαραγωγή τῆς ἐργατικῆς δύναμης, δὲν καθορίζεται μόνον ἀπὸ ἓνα κατώτατο ὄριο «βιολογικῆς» ἀντοχῆς, ἀλλὰ διαμορφώνεται ἐπίσης ἱστορικὰ (ὁ Μάρξ παρατηροῦσε πῶς οἱ Ἀγγλοὶ ἐργάτες χρειάζονται τὴν μύρα καὶ οἱ Γάλλοι συνάδελφοί τους τὸ κρασί), εἶναι δηλαδὴ ἱστορικὰ μεταβαλλόμενο.

Ἐπισημαίνουμε ἀκόμα ὅτι τὸ ἐλάχιστο αὐτὸ ὄριο εἶναι ἱστορικά, διπλὰ καθορισμένο, μὲ τὴν ἐννοια πῶς δὲ διαμορφώνεται μόνον ἀπὸ τὶς ἱστορικὲς ἀνάγκες τῆς ἐργατικῆς τάξης, πού «ἀναγνωρίζουν» οἱ ἐργοδότες, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς κατακτήσεις τῶν ἐργατῶν μέσα στὴν πάλη τῶν τάξεων (διπλὸς ταξικὸς ἀγώνας: ἐνάντια στὴν αὔξηση τοῦ ἐργάσιμου χρόνου καὶ ἐνάντια στὴ μείωση τῶν μισθῶν).

Ὡστόσο, δὲν ἀρκεῖ νὰ ἐξασφαλίζονται στὴν ἐργατικὴ δύναμη οἱ υλικοὶ ὅροι τῆς ἀναπαραγωγῆς της, γιὰ νὰ ἀναπαράγεται σὰν τέτοια. Εἴπαμε ἤδη πῶς ἡ διαθέσιμη ἐργατικὴ δύναμη πρέπει νὰ εἶναι «ἀρμόδια», δηλαδὴ ἱκανὴ νὰ ἐνσωματωθεῖ στὸ πολὺπλοκο σύστημα τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καὶ ἡ ἱστορικὰ διαμορφωμένη ἐνεία σύστασή τους, σὲ μιὰ χρονικὴ στιγμή, ἀπαιτοῦν νὰ εἶναι ἡ ἐργατικὴ δύναμη (ποικιλόμορφα) εἰδικευμένη καὶ ἐπομένως νὰ ἀναπαράγεται σὰν τέτοια. Ποικιλόμορφα: πού σημαίνει ἀνάλογα μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ κοινωνικο-τεχνικοῦ καταμερισμοῦ ἐργασίας, στίς διάφορες «θέσεις» καὶ «εἰδικότητες».

Ἀλλὰ πῶς πετυχαίνεται αὐτὴ ἡ (διαφοροποιημένη) εἰδίκευση τῆς ἐργατικῆς δύναμης στὸ καπιταλιστικὸ σύστημα; Διαφορετικὰ μὲ ὅτι συνέβαινε στοὺς δουλοκτητικοὺς καὶ φεουδαρχικοὺς κοινωνικοὺς σχηματισμούς, ἡ ἀναπαραγωγή αὐτῆς τῆς εἰδικευμένης ἐργατικῆς δύναμης τείνει (πρόκειται γιὰ τάση) νὰ πραγματοποιεῖται ὄχι πιὰ «ἐπὶ τόπου» (μαθητεία μέσα στὴν ἴδια τὴν παραγωγή), ἀλλὰ ὅλο καὶ πιὸ συχνὰ ἔξω ἀπὸ τὴν παραγωγή: μὲ τὸ σχολικὸ σύστημα, καὶ μὲ ἄλλους θεσμοὺς καὶ μηχανισμοὺς.

Ὅμως, τί μαθαίνει κανεὶς στὸ σχολεῖο; Ὅσο κι ἂν προχωρήσει κανεὶς στίς σπουδές του, ἔτσι κι ἄλλιῶς ἔχει κιόλας διδαχθεῖ νὰ διαβάζει, νὰ γράφει, νὰ μετράει — ἔχει μάθει δηλαδὴ μερικὲς τεχνικὲς, κι ἄλλα πράγματα ἀκόμα, στοιχεῖα «πρακτικῆς μόρφωσης», ἢ «θεωρητικῆς παιδείας» (πού μπορεῖ νὰ εἶναι χαμηλότερου ἢ ψηλότερου ἐπιπέδου), ἅμεσα χρησιμοποιήσιμα στίς διάφορες θέσεις τῆς παραγωγῆς (ἓνα εἶδος κατάρτισης γιὰ τοὺς ἐργάτες, ἓνα ἄλλο γιὰ τοὺς τεχνικοὺς, ἓνα τρίτο γιὰ τοὺς μηχανικοὺς, ἓνα τελευταῖο

για τα άνωτερα στελέχη κλπ.). Στο σχολείο διδάσκονται λοιπόν διάφορα «σαβουάρ φαίρ».

Δίπλα όμως στις τεχνικές και στις γνώσεις αυτές, μαθαίνουμε στο σχολείο και «κανόνες» για την όρθή τους χρήση, για τη συμπεριφορά δηλαδή που πρέπει να έχει ο καθένας, ανάλογα με τη θέση που «προορίζεται» να καταλάβει μέσα στον καταμερισμό της εργασίας: κανόνες ήθικης, κανόνες επαγγελματικής συνείδησης και πολιτικής άγωγής, που πάει να πει, πιδ καθαρά, κανόνες για το σεβασμό του κοινωνικού - τεχνικού καταμερισμού της εργασίας, και τελικά κανόνες της τάξης πραγμάτων που έχει επιβληθεί από την ταξική κυριαρχία. Μαθαίνουμε ακόμα «να μιλάμε καλά γαλλικά», να «συντάσσουμε» σωστά τα γραφτά μας, δηλαδή, στην πραγματικότητα (για τους μέλλοντες καπιταλιστές και τους υποταχτικούς τους) να «διατάζουν καλά», δηλαδή (λύση ιδανική), να «μιλάνε καλά» στους εργάτες κλπ.

Αν θέλαμε να κάνουμε μια περισσότερο έπιστημονική διατύπωση της παραπάνω κατάστασης, θα λέγαμε πως η αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης απαιτεί όχι μόνο την αναπαραγωγή της ειδικότητάς της, αλλά συνάμα και την αναπαραγωγή της υποταγής της στους κανόνες της καθοριστικής τάξης, δηλαδή την αναπαραγωγή της υποταγής της στην κυρίαρχη ιδεολογία για τους εργάτες και την αναπαραγωγή της ικανότητας να χειρίζονται σωστά την κυρίαρχη ιδεολογία για τους φορείς της έκμεταλλευσης και της καταπίεσης, με στόχο να εξασφαλίζουν, ακόμα και «με το λόγο» την κυριαρχία της αστικής τάξης.

Με άλλα λόγια, το σχολείο (και άλλοι κρατικοί θεσμοί όπως η εκκλησία, ή μηχανισμοί όπως ο στρατός) διδάσκουν διάφορα «σαβουάρ φαίρ», αλλά με μορφή που να εξασφαλίζει την υποταγή στην κυρίαρχη ιδεολογία, ή τον επιτήδειο χειρισμό της «πρακτικής» της. Όλοι οι φορείς της παραγωγής, της έκμεταλλευσης και της καταπίεσης, χωρίς να μιλάμε για τους «επαγγελματίες ιδεολόγους» (Μάρξ), όφειλουν να είναι «διαβρωμένοι», με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο, από την ιδεολογία αυτή, για να εκτελέσουν «εύσυνείδητα» τα καθήκοντά τους — είτε σαν έκμεταλλευόμενοι (προλετάριοι), είτε σαν έκμεταλλευτές (κεφαλαιοκράτες), είτε σα βοηθοί των έκμεταλλευτών (στελέχη), είτε σαν ιεροφάντες της κυρίαρχης ιδεολογίας («οι υπάλληλοί» της) κλπ.

Η αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης αναδεικνύει επομένως, σαν προϋπόθεση *sine qua non*, όχι μόνο την αναπαραγωγή της «ειδίκευσής» της, αλλά επίσης την αναπαραγωγή της υποτα-

γής της στην κυρίαρχη ιδεολογία, ή της «πρακτικής» χρήσης αυτής της ιδεολογίας. Για περισσότερη ακρίβεια, δεν αρκεί να λέμε, «όχι μόνο αλλά επίσης», επειδή φαίνεται ότι και αυτή η *αναπαραγωγή της ειδικότητας της εργατικής δύναμης πραγματοποιείται μέσα στις μορφές και υπό το κράτος των μορφών ιδεολογικής υποταγής*.

Έτσι φτάνουμε στο ν' αναγνωρίσουμε την έντονη παρουσία μιάς καινούριας πραγματικότητας: τ η ς ι δ ε ο λ ο γ ι α ς.

Στο σημείο αυτό θέλω να κάνω δυο παρατηρήσεις.

Η πρώτη χρησιμεύει στο να προσδιορίσουμε τον κεντρικό πυρήνα της ανάλυσής μας για την αναπαραγωγή.

Μέχρις εδώ, μελετήσαμε επί τροχάδην τις μορφές αναπαραγωγής των παραγωγικών δυνάμεων, δηλαδή των μέσων παραγωγής από τη μια μεριά, και της εργατικής δύναμης από την άλλη.

Δεν προσεγγίσαμε όμως ακόμα το πρόβλημα της *αναπαραγωγής των σχέσεων παραγωγής*. Το πρόβλημα αυτό αποτελεί κ ρ ί σ ι μ ο ζ ή τ η μ α της μαρξιστικής θεωρίας για τον τρόπο παραγωγής. Το να άποσιωπάται αποτελεί θεωρητική παράλειψη — κι ακόμα χειρότερα, βαρύ πολιτικό σφάλμα.

Θα μιλήσουμε λοιπόν γι' αυτό. Άλλα για να μπορέσουμε να μιλήσουμε, μάς χρειάζεται προτούτερα να κάνουμε, ακόμα μια φορά, ορισμένες προκαταρκτικές παρατηρήσεις.

Η δεύτερη παρατήρηση είναι, πως οι παρατηρήσεις αυτές μάς οδηγούν στο να ξαναθέσουμε το παλιό μας ερώτημα: τί είναι μια κοινωνία;

Υποδομή και υπεριοδομή.

Είχαμε άλλοτε την ευκαιρία⁴ να επιμείνουμε πάνω στον επαναστατικό χαρακτήρα της μαρξικής σύλληψης για το «κοινωνικό όλο» σε διάκριση με τη χεγκελιανή «ολότητα». Είπαμε τότε (και η θέση εκείνη επαναλάμβανε μόνο γνωστές προτάσεις του ιστορικού υλισμού) ότι ο Μάρξ συλλαμβάνει τη δομή κάθε κοινωνίας συντιθέμενη από «επίπεδα» ή «στοιχεία», συναρθρωμένα με έναν ειδικό καθορισμό: την υ π ο δ ο μ ή ή οικονομική βάση («ένότητα» πα-

4. Στο «Για τον Μάρξ» και στο «Διαβάζοντας το “Κεφάλαιο”», Μασπερό, Παρίσι 1965.

ραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων παραγωγής), και την υπερδομή, που περιλαμβάνει, με τη σειρά της, δύο άκομα «έπίπεδα» ή «στοιχεία»: το νομικο-πολιτικό (το δίκαιο και το κράτος) και την ιδεολογία (τις διάφορες θρησκευτικές, ήθικες, νομικές, πολιτικές ιδεολογίες).

Εκτός από το θεωρητικο-παιδαγωγικό ενδιαφέρον της (που αναδεικνύει τη διαφορά που χωρίζει τον Μαρξ από τον Χέγκελ), ή αναπαράσταση αυτή προσφέρει το έξης σημαντικό θεωρητικό προτέρημα: επιτρέπει να εγγράφουμε στο θεωρητικό περιεχόμενο των έννοιών αυτών, αυτό που ονομάσαμε δείκτη άποτελεσματικότητας. Τί έννοούμε μ' αυτό;

Καθένας μπορεί να καταλάβει άνετα πώς αυτή ή αναπαράσταση της κοινωνικής δομής σαν ένα οικόδομημα που αποτελείται από μία βάση (υποδομή), πάνω στην οποία ύψώνονται τα δυο «πατώματα» της υπερδομής, είναι μιὰ μεταφορά, πιό συγκεκριμένα μιὰ μεταφορά στο χώρο: αποτελεί μιὰ τοποθεσία (topique)⁵. Όπως κάθε μεταφορά, και αυτή ή μεταφορά προτείνει, δείχνει κάτι. Τί ακριβώς; Μά, απλούστατα, θέλει να πεί, πώς τα πάνω πατώματα δε θα μπορούσαν να σταθούν στα πόδια τους (στον άέρα) μόνα τους, αν δε στερεώνονταν στη βάση τους.

Η μεταφορά του οικόδομηματος έχει λοιπόν αντικειμενικό της σκοπό ν' αναπαραστήσει κυρίως τον «καθορισμό σε τελευταία ανάλυση» από την οικονομική βάση. Η χωρική αυτή μεταφορά τείνει να προσδώσει στη βάση ένα δείκτη αποτελεσματικότητας που είναι γνωστός με την περίφημη έκφραση: καθορισμοί σε τελευταία ανάλυση αυτών που συμβαίνουν στους όρους (της υπερδομής) από εκείνο που συμβαίνει στην οικονομική βάση.

Μετά απ' αυτόν το δείκτη αποτελεσματικότητας «σε τελευταία ανάλυση», τα «πατώματα» της υπερδομής προσδιορίζονται, φυσικά, από άλλους διαφορετικούς δείκτες αποτελεσματικότητας. Τί είδους δείκτες ακριβώς;

Μπορούμε να πούμε ότι τα πατώματα της υπερδομής δεν είναι καθοριστικά σε τελευταία ανάλυση, αλλά καθοριζόμενα από το δείκτη της βάσης· και ότι, αν γίνονται καθοριστικά, με τον τρόπο τους (που δεν έχουμε όρσει ακόμα), το κάνουν σαν ήδη - καθορισμένα από τη βάση.

5. Από την ελληνική λέξη «τόπος». Η τοποθεσία αναπαριστά σε όρισμένο διάστημα, τις αντίστοιχες θέσεις που κατέχει εκείνη ή ή άλλη πραγματικότητα: έτσι το οικονομικό στοιχείο είναι στο κάτω μέρος (βάση), ή υπερδομή βρίσκεται από πάνω.

Ο δείκτης αποτελεσματικότητας των όρων (ή δείκτης καθορισμού), ήδη-καθορισμένος από τον καθορισμό σε τελευταία ανάλυση της βάσης, αντιμετωπίζεται στη μαρξιστική παράδοση με δύο μορφές: 1) υπάρχει μιὰ «σχετική αυτόνομία» της υπερδομής σε σχέση με τη βάση· 2) υπάρχει μιὰ «ανάδραση» της υπερδομής προς τη βάση.

Μπορούμε λοιπόν να πούμε ότι το μεγάλο θεωρητικό πλεονέκτημα της μαρξιστικής τοποθεσίας, της χωρικής δηλαδή μεταφοράς του οικόδομηματος (βάση και υπερδομή), είναι να αναδείξει τη σπουδαιότητα του ζητήματος του καθορισμού (ή δείκτη αποτελεσματικότητας) και συγχρόνως να δείξει πώς ή βάση καθορίζει, σε τελευταία ανάλυση, όλόκληρο το οικόδομημα· και κατά συνέπεια να οδηγήσει αναγκαστικά στο να τεθεί το θεωρητικό πρόβλημα του τύπου της «παράγωγης» αποτελεσματικότητας της υπερδομής, δηλαδή να μάς υποχρεώσει να σκεφτούμε αυτό που ή μαρξιστική παράδοση υποδηλώνει σὰ σχετική αυτόνομία της υπερδομής, και σαν αναδραστική αντίδραση της υπερδομής προς τη βάση.

Το μεγαλύτερο μειονέκτημα αυτής της αναπαράστασης της κοινωνικής δομής, με τη χωρική μεταφορά του οικόδομηματος, είναι ακριβώς το ότι είναι μεταφορική: το ότι παραμένει δηλαδή περιγραφική.

Στο έξης, φαίνεται εύκταίο και δυνατό να παραστήσουμε τὰ πράγματα διαφορετικά. Και για να έξηγούμαστε: δεν κατηγορούμε καθόλου την κλασική μεταφορά, αφού ή ίδια μάς υποχρεώνει να την υπερβούμε. Και δεν την ξεπερνάμε για να την άπορρίψουμε σὰ γερασμένη. Θα θέλαμε μόνο να κάνουμε μιὰ άπόπειρα για να σκεφτούμε το περιεχόμενο που δηλώνει με την περιγραφική της μορφή.

Θεωρούμε ότι, αρχίζοντας από την αναπαραγωγή, είναι δυνατό και αναγκαίο να σκεφτούμε αυτό που χαρακτηρίζει ουσιαστικά την ύπαρξη και τη φύση της υπερδομής. Άρκει να τοποθετηθεί κανείς από την άποψη της αναπαραγωγής, για να φωτιστούν άμέσως πολλά από τὰ έρωτήματα, σὰ όποια ή χωρική μεταφορά του οικόδομηματος, αν και ύποσημείωνε την παρουσία τους, δεν άνοιγε το δρόμο για την έννοιολογική τους αντιμετώπιση.

Η βασική μας θέση είναι πώς θα βρεθούμε σε άδυναμία να θέσουμε τὰ έρωτήματα αυτά (άρα και ν' άπαντήσουμε), εάν δεν τοποθετηθούμε από την άποψη της αναπαραγωγής.

Θα αναλύσουμε σύντομα το δίκαιο, το κράτος και την ιδεολογία από την άποψη αυτή. Καί θα δείξουμε τί συμβαίνει σχετικά με την πρακτική της παραγωγής από τη μία μεριά, και με την αναπαραγωγή από την άλλη...

Το κράτος.

Η μαρξιστική παράδοση δεν επιδέχεται αντιρρήσεις: το κράτος εκλαμβάνεται σαφέστατα, ήδη από το «Μανιφέστο» και τη «18η Μπρυμαίρ» (όπως και σ' όλα τα μεταγενέστερα κείμενα των κλασικών, ιδίως του Μάρξ για την Κομμούνα του Παρισιού, και του Λένιν για το «Κράτος και Επανάσταση») σαν καταπιεστικός μηχανισμός. Το κράτος αποτελεί μια «μηχανή» καταστολής και καταπίεσης, που επιτρέπει στις κυρίαρχες τάξεις (το 19ο αιώνα, στην αστική τάξη και στην «τάξη» των μεγαλογαιοκτημόνων) να εξασφαλίζουν την κυριαρχία τους πάνω στην εργατική τάξη και να την υποτάσσουν στη διαδικασία εξαγωγής της υπεραξίας (δηλαδή στην καπιταλιστική εκμετάλλευση).

Το κράτος είναι επομένως, πριν απ' όλα, αυτό που οι κλασικοί του μαρξισμού ονόμασαν *μηχανισμό του κράτους*. Με τον όρο αυτόν έννοείται: όχι μόνον ο ειδικευμένος μηχανισμός (με τη στενή έννοια), του οποίου αναγνωρίσαμε την ύπαρξη και την αναγκαιότητα από τις απαιτήσεις της δικαιοσύνης πρακτικής, δηλαδή την αστυνομία, τα δικαστήρια, τις φυλακές· αλλά επίσης το στρατό, που (το προλεταριάτο έχει πληρώσει με αίμα την πείρα αυτή) έπεμβαίνει άμεσα σαν κατασταλτική δύναμη αίχμης, σε τελευταία ανάλυση, όταν η αστυνομία και τα βοηθητικά της σώματα, έχουν πιά «ξεπεραστεί από τα γεγονότα»· και πάνω από το σύνολο αυτό βρίσκεται ο αρχηγός του κράτους, ή κυβέρνηση και η διοίκηση.

Με τη μορφή αυτή, η μαρξιστική - λενινιστική «θεωρία» του κράτους ψηλαφίζει την ουσία, και πρέπει όπωσδήποτε να συνειδητοποιήσουμε πώς η ουσία βρίσκεται εδώ. Ο μηχανισμός του κράτους, που όρίζει το κράτος σαν εκτελεστική δύναμη και σα δύναμη καταστολής και καταπίεσης, «στην υπηρεσία των κυρίαρχων τάξεων», μέσα στην ταξική πάλη που διεξάγει η αστική τάξη και οι σύμμαχοί της έναντι στο προλεταριάτο, είναι το ίδιο το κράτος, του οποίου όρίζει τη βασική «λειτουργία».

Από την περιγραφική θεωρία στη θεωρία.

Όσο, ακόμα και δώ, όπως ήδη παρατηρήσαμε όταν μιλούσαμε για τη μεταφορά του οικοδομήματος (υποδομή και υπερδομή), ή παρουσίαση αυτή της φύσης του κράτους παραμένει ένμέρει περιγραφική.

Επειδή θα έχουμε, στο έξης, συχνά την εύκαιρία να χρησιμοποιήσουμε το επίθετο αυτό (περιγραφικός), χρειάζονται δυο λόγια για να ξεκαθαρίσουμε τί έννοούμε.

Όταν λέμε, μιλώντας για τη μεταφορά του οικοδομήματος, ή μιλώντας για τη μαρξιστική «θεωρία» του κράτους, ότι αποτελούν περιγραφικές συλλήψεις ή αναπαραστάσεις του αντικειμένου τους, δέ μάς διακρίνει καμιά κριτική ύστεροβουλία. Αντίθετα, νομίζουμε πώς δέ θα ήταν άτοπο, αν λέγαμε, πώς όλες οι μεγάλες επιστημονικές ανακαλύψεις δέν είναι δυνατό ν' αποφύγουν τη μεταβατική φάση, που θα ονομάζαμε *περιγραφική «θεωρία»*. Μια τέτοια φάση θα ήταν το πρώτο στάδιο κάθε θεωρίας, τουλάχιστο στον τομέα που μάς απασχολεί (της επιστήμης των κοινωνικών σχηματισμών). Τη φάση αυτή, σαν τέτοια, θα μπορούσαμε —κατά τη γνώμη μας, θα έπρεπε— να τη θεωρήσουμε σα μεταβατική φάση, αναγκαία για την παραπέρα ανάπτυξη της θεωρίας. Τό ότι είναι μεταβατική, τό έγγράφουμε μέσα στην ίδια την έκφραση που χρησιμοποιούμε: «περιγραφική θεωρία», αφήνοντας να φαίνεται, στην παράταξη των όρων που διασυνδέουμε, ένα είδος «άντιφασης». Πράγματι, ό όρος θεωρία «κονταροχτυπιέται» έν μέρει με τό επίθετο «περιγραφική» που κολλάει πίσω του. Αυτό συγκεκριμένα θέλει να πεί: 1) ότι ή «περιγραφική θεωρία» αποτελεί φυσιολογικά και δίχως άμφιβολία την όριστική άπαρχή της θεωρίας, αλλά και 2) ότι ή «περιγραφική» μορφή με την όποία έμφανίζεται ή θεωρία, άπαιτεί, για την άρση της έγγενοϋς «άντιφατικότητας», την ανάπτυξη της θεωρίας, έτσι ώστε να ξεπεράσει αυτή την προσωρινή «περιγραφική» της μορφή.

Ας συγκεκριμενοποιήσουμε τώρα τη σκέψη μας ξαναγυρίζοντας στο αντικείμενό μας: στο κράτος.

Όταν λέμε πώς ή μαρξιστική «θεωρία» που διαθέτουμε για τό κράτος, παραμένει ένμέρει «περιγραφική», αυτό σημαίνει καταρχήν και πριν απ' όλα ότι ή περιγραφική αυτή «θεωρία» αποτελεί δίχως άμφιβολία, την άπαρχή της μαρξιστικής θεωρίας του κράτους, και πώς ήδη τό ξεκίνημα αυτό μάς προσφέρει τά ουσιώδη

στοιχεία, δηλαδή το καθοριστικό κριτήριο για οποιαδήποτε κατοπινή έπεξεργασία της θεωρίας.

Θεωρούμε πράγματι, πώς ή περιγραφική θεωρία του κράτους είναι σωστή, γιατί μπορεί κάλλιστα να συμπεριλάβει στον όρισμό που δίνει για το αντικείμενό της, τη μεγάλη πλειονότητα των φαινομένων που παρατηρούνται στον τομέα που την αφορά. Έτσι, ο όρισμός του κράτους σαν ταξικό κράτος, που ένσαρκώνεται μέσα στον καταπιεστικό μηχανισμό, φωτίζει με τρόπο έκθαμβωτικό όλες τις κατασταλτικές και καταπιεστικές ενέργειες που παρατηρούνται σ' ένα σωρό τομείς: από τις σφαγές του 'Ιούνη του 1848 και της Κομμουνας του Παρισιού, από την Κυριακή του Μάη 1905 στο Πέτρογκραντ, την 'Αντίσταση κλπ. μέχρι τις άπλες (και σχετικώς ανώδυνες) έπεμβάσεις της «λογοκρισίας» που άπαγορεύει την «Καλόγρια» του Ντιντερό, ή ένα θεατρικό έργο του Γκαττί για τον Φράνκο. Φωτίζει όλες τις άμεσες ή έμμεσες μορφές έκμετάλλευσης και άφανισμού των λαϊκών μαζών (οί ιμπεριαλιστικοί πόλεμοι)· φωτίζει αυτή την έντεχνη καθημερινή επίθεσβαίωση της κυριαρχίας του κεφαλαίου, όπου διαφαίνεται, άκόμα και σε συνθήκες πολιτικής δημοκρατίας, αυτό που ο Λένιν, μετά τον Μάρξ, όνόμασε δικτατορία της άστικής τάξης.

Ωστόσο, ή περιγραφική θεωρία του κράτους αντιπροσωπεύει μιá συστατική φάση της θεωρητικής οίκοδόμησης, που άναζητεί ή ίδια το «ξεπέρασμά» της. Γιατί, ενώ είναι φανερό πώς ό όρισμός αυτός μάς δίνει τις βάσεις για να έπισημάνουμε και ν' άναγνωρίσουμε την καταπιεστική πραγματικότητα του κράτους, άνάγοντάς το στον καταπιεστικό του μηχανισμό, ή «συσχέτιση» αυτή δίνει λαβή σε όρισμένες αντιδράσεις πολύ πρωτογενείς, στις όποιες θα έπανέλθουμε παρακάτω: «ναί, έτσι είναι θέβαιο, είναι λοιπόν άλήθεια!...»⁶. 'Η έπισώρευση πραγματικών περιστατικών κάτω από τον όρισμό του κράτους, άν και διευκρινίζει την είκονογράφηση του, δε συμβάλλει πραγματικά στην έμβάθυνση του όρισμού αυτού, στην έπιστημονική του δηλαδή θεώρηση. Κάθε περιγραφική θεωρία διατρέχει λοιπόν τον κίνδυνο να «άποφράξει» την άναγκαία άνάπτυξη της θεωρίας.

Γι' αυτόν άκριβώς το λόγο σκεφτήκαμε, πώς, για ν' άναπτύξουμε την περιγραφική αυτή θεωρία σε θεωρία, για να προχωρήσουμε δηλαδή στην κατανόηση των μηχανισμών του κράτους και

6. Βλ. παρακάτω: «Για την ιδεολογία».

της λειτουργίας του, θα ήταν άναγκαίο να προσθέσουμε κάτι στον κλασικό όρισμό του κράτους, σαν καταπιεστικό μηχανισμό.

‘Η ουσία της μαρξιστικής θεωρίας του κράτους.

‘Ας ξεκαθαρίσουμε στην άρχή ένα σημαντικό ζήτημα: το κράτος (και ή ύπαρξή του μέσα στον κρατικό μηχανισμό) δεν έχουν νόημα, παρά μόνο σε συσχετισμό με την κρατική έξουσία. Το σύνολο της ταξικής πάλης περιστρέφεται γύρω από το κράτος. Έξηγούμαστε: γύρω από την κατ'οχλή, δηλαδή την κατάληψη και τη διατήρηση της πολιτικής έξουσίας, από μιá κοινωνική τάξη, ή από μιá συμμαχία τάξεων ή ταξικών ομάδων. ‘Η πρώτη αυτή παρατήρηση μάς υποχρεώνει λοιπόν να διακρίνουμε μεταξύ κρατικής έξουσίας (κατάληψη και διατήρηση της πολιτικής έξουσίας), αντικειμενικός στόχος της πολιτικής πάλης των τάξεων, από τη μιá μεριά, και μηχανισμού του κράτους από την άλλη.

Γνωρίζουμε ότι ό μηχανισμός του κράτους είναι δυνατό να παραμείνει στη θέση του, όπως άποδεικνύεται από τις άστικές «έπαναστάσεις» του 19ου αιώνα στη Γαλλία (1830, 1848), από τα πραξικοπήματα (2 Δεκέμβρη 1851, Μάης 1958) ή από την κατάρρευση του κράτους (πτώση της Αύτοκρατορίας στα 1870, πτώση της Τρίτης Δημοκρατίας στα 1940), ή και από την πολιτική άνοδο της μικροαστικής τάξης (στη Γαλλία το 1890 - 1895) κλπ., μπορεί να παραμείνει στη θέση του, μετά από πολιτικά γεγονότα που έπιδρούν ώστόσο ριζικά στο θέμα της κατ'οχλής έξουσίας.

‘Ακόμα και μετά από μιá κοινωνική έπανάσταση σαν εκείνη του 1917, ένα μεγάλο μέρος του κρατικού μηχανισμού έμεινε στη θέση του, παρ' όλη την κατάληψη της πολιτικής έξουσίας από την έργατοαγροτική συμμαχία: ό Λένιν το έπαναλάμβανε συχνά.

‘Η διάκριση αυτή μεταξύ κρατικής έξουσίας και μηχανισμού του κράτους άποτελεί τμήμα της «μαρξιστικής θεωρίας» του κράτους, με τρόπο σαφή, ήδη από τη «18η Μπρυμαίρ» και «Τους ταξικούς άγώνες στη Γαλλία» του Μάρξ.

Για να συνοψίσουμε, στο σημείο αυτό, τη «μαρξιστική θεωρία του κράτους» μπορούμε να πούμε ότι οί κλασικοί του μαρξισμού πάντοτε ύποστήριξαν: 1) Κράτος είναι ό καταπιεστικός μηχανισμός του κράτους. 2) Πρέπει να γίνεται ή διάκριση άνάμεσα στην

κρατική εξουσία και στο μηχανισμό του κράτους. 3) 'Ο αντίκειμενικός στόχος της πάλης των τάξεων αφορά την κρατική εξουσία καί, κατά συνέπεια, τη χρησιμοποίηση του κρατικού μηχανισμού από τις κοινωνικές τάξεις που κατέχουν την πολιτική εξουσία για τους ταξικούς τους σκοπούς, καί 4) 'Η εργατική τάξη πρέπει να καταλάβει την πολιτική εξουσία, για να καταστρέψει το μηχανισμό του αστικού κράτους και για να τον αντικαταστήσει, σε μία πρώτη φάση, μ' ένα ριζικά διαφορετικό, προλεταριακό κρατικό μηχανισμό, για να βάλει μπροστά, σε μία φάση μεταγενέστερη, τη ριζοσπαστική διαδικασία, που θα οδηγήσει στην κατάργηση κάθε κρατικής εξουσίας (τέλος του κράτους και όλων των μηχανισμών του κράτους).

Κάτω από την παραπάνω όπτική, αυτό που θα θέλαμε να προσθέσουμε στη «μαρξιστική θεωρία» του κράτους, είναι πια φανερό. Όμως, και έτσι συμπληρωμένη, η θεωρία αυτή παραμένει ακόμα ενμέρει περιγραφική, παρ' ότι περιλαμβάνει στο έξης αρκετά σύνθετα και διαφοροποιημένα στοιχεία, των όποιων η λειτουργία και οι διασυνδέσεις δεν είναι δυνατό να κατανοηθούν παρά μόνο με την προσφυγή σε συμπληρωματικές θεωρητικές έμβασυνσεις.

Οί ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους.

Αυτό που πρέπει να προστεθεί λοιπόν στη «μαρξιστική θεωρία» του κράτους, είναι άλλο.

Πρέπει εδώ να προχωρήσουμε με περίσκεψη σ' ένα πεδίο όπου οί κλασικοί του μαρξισμού έχουν ήδη προηγηθεί, χωρίς όμως να συστηματοποιήσουν, σε θεωρητική μορφή, τις σοβαρές προόδους που πραγματοποιούσαν με τις έμπειρίες τους. 'Η πείρα που απόκτησαν και τα διαθήματα στα όποια προβήκαν, παράμειναν πράγματι, και κυρίως, στο επίπεδο της πολιτικής πρακτικής.

Οί κλασικοί του μαρξισμού, στην πολιτική τους πρακτική, θεώρησαν πάντοτε το κράτος σά μία πραγματικότητα συνθετότερη από τον όρισμό που του έδινε ή «μαρξιστική θεωρία του κράτους», ακόμα και στη συμπληρωμένη μορφή του, που αναφέρθηκε πιο πάνω. 'Αναγνώρισαν τη συνθετότητα αυτή μέσα στην πρακτική τους, αλλά δεν της έδωσαν την αντίστοιχη θεωρητική έκφραση⁷.

7. 'Ο Γκράμσι είναι, άπ' όσο ξέρουμε, ό μόνος που προχώρησε στο δρόμο που προτείνουμε και μείς. Είχε την «παράδοση» ιδέα, πώς το κράτος δεν εξαντλείται στον (καταπιεστικό) μηχανισμό του κράτους, αλλά πώς περιλαμβάνει, όπως έλεγε, έναν αριθμό θεσμών της «πολιτικής κοινωνίας» :

Πρόθεσή μας είναι ν' αποπειραθούμε να σκιαγραφήσουμε πολύ σχηματικά αυτή την αντίστοιχη θεωρία. Για το σκοπό αυτό, προτείνουμε την έξης θέση:

Για να προχωρήσει ή θεωρία του κράτους πρέπει να πάρουμε υπόψη μας, όχι μόνο τη διάκριση μεταξύ κ ρ α τ ι κ ή ς έ ξ ο υ σ ί α ς και μ η χ α ν ι σ μ ο ύ τ ο υ κ ρ ά τ ο υ ς, αλλά και μία άλλη πραγματικότητα που βρίσκεται προφανώς δίπλα στον (καταπιεστικό) μηχανισμό του κράτους, που δέ συγγέεται όμως με αυτόν. Θα ονομάσουμε την πραγματικότητα αυτή με την έπιστημονική της έννοια: *οί ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους*.

Τί είναι αυτοί οί ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους; (IMK).

Δέ συγγέονται με τον (καταπιεστικό) μηχανισμό του κράτους. 'Ας ξαναθυμηθούμε ότι στη μαρξιστική θεωρία, ό μηχανισμός του κράτους (MK) περιλαμβάνει: την κυβέρνηση, τη διοίκηση, το στρατό, την αστυνομία, τὰ δικαστήρια, τις φυλακές κλπ., που αποτελούν αυτό που θα άποκαλούμε στο έξης καταπιεστικό μηχανισμό του κράτους. «Καταπιεστικός» σημαίνει πώς ό έν λόγω μηχανισμός του κράτους «λειτουργεί με βία», όριακά έστω (γιατί ή διοικητική π.χ. καταπίεση, είναι δυνατό να πάρει και μη - φυσικές μορφές).

'Εννοούμε με τον όρο IMK, όρισμένες πραγματικότητες, που έμφανίζονται στον άμεσο παρατηρητή με τη μορφή διακριτών και είδικευμένων θεσμών. Προτείνουμε έναν έμπειρικό κατάλογο τέτοιων θεσμών, που θα πρέπει φυσικά να έξεταστεί λεπτομερειακά, να δοκιμαστεί, να διορθωθεί και να αναδιαρθρωθεί. Με όλες τις έπιφυλάξεις που συνεπάγεται το έγχείρημα αυτό, μπορούμε να θεωρήσουμε, για την ώρα, σαν IMK τους ακόλουθους θεσμούς. ('Η σειρά με την όποία αναφέρονται δεν έχει ιδιαίτερη σημασία).

- Τό θρησκευτικό IMK (τό σύστημα των διαφόρων έκκλησιών).
- Τό σχολικό IMK (τό σύστημα των διαφόρων σχολείων, δημόσιων και ιδιωτικών).
- Τόν οικογενειακό IMK⁸.

την έκκλησία, τὰ σχολεία, τὰ συνδικάτα κλπ. 'Ο Γκράμσι δέ συστηματοποίησε δυστυχώς τις διαισθήσεις του, που παρέμειναν σε μορφή διεισδυτικών αλλά άποσπασματικών σημειώσεων. (Βλ. Γκράμσι: «Διαλεχτά έργα», 'Εντισιόν Σοσιάλ, σελ. 290, 291 [σημ. 3], 293, 295, 436 και «Γράμματα από τη φυλακή», 'Εντισιόν Σοσιάλ, σελ. 313).

8. 'Η οικογένεια πρόδηλα έχει και άλλες «λειτουργίες» από εκείνες ενός IMK. 'Επεμβαίνει στην αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης. 'Αποτελεί (ανάλογα με τους τρόπους παραγωγής) παραγωγική μονάδα ή (και) μονάδα κατανάλωσης.

- Τὸ νομικὸ ΙΜΚ⁹.
- Τὸν πολιτικὸ ΙΜΚ (τὸ πολιτικὸ σύστημα, ποὺ τμῆμα του εἶναι τὰ διάφορα πολιτικὰ κόμματα).
- Τὸ συνδικαλιστικὸ ΙΜΚ.
- Τὸν ΙΜΚ τῶν μέσων ἐνημέρωσης (τύπος, ραδιοτηλεόραση, κλπ.).
- Τὸν πολιτιστικὸ ΙΜΚ (γράμματα, τέχνες, σπορ κλπ.).

Λέμε πῶς οἱ ΙΜΚ δὲ συγχέονται μὲ τὸν (καταπιεστικὸ) μηχανισμό τοῦ κράτους. Σὲ τί ἔγκειται ἡ διαφορὰ αὐτή;

Μὲ τὴν πρώτη ματιά, μπορούμε νὰ παρατηρήσουμε, ὅτι ἐνῶ ὑπάρχει ἕνας (καταπιεστικὸς) μηχανισμὸς τοῦ κράτους, ὑπάρχει μιὰ πλειάδα ΙΜΚ. Κι ἀκόμα ὑποθέτουμε ὅτι ὑφίσταται μιὰ ἐνότητα ποὺ ἐνώνει σὲ σῶμα τὴν πλειάδα αὐτὴ τῶν ΙΜΚ, τὸ γεγονὸς αὐτὸ δὲν εἶναι ἄμεσα ὁρατό.

Σὲ μιὰ δεύτερη προσέγγιση, μπορούμε νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι ἐνῶ ὁ (καταπιεστικὸς) μηχανισμὸς τοῦ κράτους, σὰν ἐνιαῖος ποὺ εἶναι, ἀνήκει στὸ σύνολό του στὸ δημόσιο τομέα, τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ΙΜΚ (στὴ φαινομενικὴ τους διασπορὰ) ἀνήκει ἀντίθετα στὸν ἰδιωτικὸ τομέα. Ἰδιωτικὲς εἶναι οἱ ἐκκλησίες, τὰ κόμματα, τὰ συνδικάτα, οἱ οἰκογένειες, ὁρισμένα σχολεῖα, οἱ περισσότερες ἐφημερίδες, πολιτιστικοὶ ὀργανισμοὶ κλπ., κλπ.

Ἄς ἀφήσουμε κατὰ μέρος, γιὰ τὴν ὥρα, τὴν πρώτη μας παρατήρηση. Ὁφείλουμε ὅμως νὰ καταπιαστούμε μὲ τὴ δεύτερη καὶ νὰ διερωτηθοῦμε γιὰ ποιό λόγο θεωροῦμε σὰν ΙΜΚ, θεσμοὺς οἱ ὁποῖοι, στὴν πλειονότητά τους, δὲν εἶναι πρόσωπα δημοσίου δικαίου, ἀλλ' ἀποτελοῦν ἀπλούς ἰδιωτικοὺς φορεῖς. Ὁ Γκράμσι, σὰ συνεπὴς μαρξιστῆς, εἶχε προβλέψει τὴν παρατήρηση αὐτή. Ἡ διάκριση μεταξὺ τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ τοῦ δημόσιου τομέα εἶναι ἐσωτερικὴ διάκριση τοῦ δικαίου τῆς ἀστικής τάξης, ποὺ ἰσχύει ἐκεῖ ὅπου τὸ «ἀστικὸ» δίκαιο ἀσκεῖ τὶς κανονιστικὲς «ἐξουσίες» του. Ὁ τομέας τοῦ κράτους τοῦ διαφεύγει, γιὰτὶ θρίσκεται «πέρα ἀπὸ τὸ δίκαιο»: τὸ κράτος, ποὺ εἶναι τὸ κράτος τῆς κυρίαρχης τάξης, δὲν ἀνήκει οὔτε στὸ δημόσιο, οὔτε στὸν ἰδιωτικὸ τομέα, ἀποτελεῖ ἀντίθετα προϋπόθεση κάθε διάκρισης μεταξὺ τοῦ δημόσιου καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τοὺς ΙΜΚ. Λίγο ἐνδιαφέρει ἂν οἱ θεσμοὶ ποὺ τοὺς ἐνσαρκώνουν εἶναι «δημόσιοι» ἢ «ἰδιωτικοί». Ἰδιωτικοὶ θεσμοὶ μποροῦν θαυμάσια νὰ «λειτουργήσουν» σὰν

9. Τὸ «δίκαιο» ἀνήκει συγχρόνως καὶ στὸν (καταπιεστικὸ) μηχανισμό τοῦ κράτους καὶ στὸ σύστημα τῶν ΙΜΚ.

ΙΜΚ. Θὰ ἀρκοῦσε μιὰ προσεκτικὴ ἀνάλυση ὁποιουδήποτε ΙΜΚ γιὰ νὰ τὸ ἀποδείξει.

Ἄς ἔρθουμε ὅμως στὴν οὐσία: Αὐτὸ ποὺ διακρίνει τοὺς ΙΜΚ ἀπὸ τὸν (καταπιεστικὸ) μηχανισμό τοῦ κράτους, εἶναι ἡ ἐξῆς θεμελιακὴ διαφορὰ: ὁ καταπιεστικὸς μηχανισμὸς τοῦ κράτους «λειτουργεῖ μὲ βία», ἐνῶ οἱ ΙΜΚ λειτουργοῦν «μὲ ἰδεολογία».

Μποροῦμε νὰ γίνουμε σαφέστεροι, διορθώνοντας τὴ διάκριση. Πράγματι εἶναι σωστότερο νὰ ποῦμε, πῶς κάθε μηχανισμὸς τοῦ κράτους, εἴτε καταπιεστικὸς εἴτε ἰδεολογικός, «λειτουργεῖ» συγχρόνως καὶ μὲ βία καὶ μὲ ἰδεολογία, μὲ μόνη τὴ διαφορὰ ὅτι τὸ ποσοστὸ συμμετοχῆς τῶν δύο αὐτῶν στοιχείων ποικίλλει σημαντικὰ στὴ λειτουργία καθενὸς ἀπὸ τοὺς κρατικούς μηχανισμούς, πράγμα ποὺ δὲν ἐπιτρέπει καμιὰ ἀπολύτως σύγχυση.

Ὁ (καταπιεστικὸς) μηχανισμὸς τοῦ κράτους λειτουργεῖ μὲ κυρίαρχο στοιχεῖο τὴ βία (καὶ τὴ φυσικὴ βία), καὶ δευτερευόντως μὲ ἰδεολογία. (Δὲν ὑπάρχει ἀμιγῆς καταπιεστικὸς μηχανισμός). Παραδείγματα: ὁ στρατὸς καὶ ἡ ἀστυνομία λειτουργοῦν ἐπίσης καὶ μὲ ἰδεολογία, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴ δικιὰ τους συνοχὴ καὶ ἀναπαραγωγή, καθὼς καὶ μὲ τὶς «ἀξίες» ποὺ προβάλλουν πρὸς τὰ ἔξω.

Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, ἀλλὰ ἀντίστροφα, οἱ ΙΜΚ λειτουργοῦν μὲ κυρίαρχο στοιχεῖο τὴν ἰδεολογία, καὶ δευτερευόντως μὲ τὴ βία, ποὺ συναντᾶται ἐκεῖ μόνο σὲ ὀριακὲς περιπτώσεις, πολὺ ὑποτονικὴ, καμουφλαρισμένη, σχεδὸν συμβολικὴ. (Δὲν ὑπάρχει ἀμιγῆς ἰδεολογικὸς μηχανισμός). Ἔτσι τὸ σχολεῖο καὶ οἱ ἐκκλησίες «κονοναρχοῦν» μὲ εἰδικὲς μεθόδους κυρώσεων, ἀποπομπῶν, ἐπιλογῆς κλπ., ὅχι μόνο τοὺς λειτουργοὺς τους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀπλούς κοινωνούς. Τὸ ἴδιο καὶ ἡ οἰκογένεια... Καὶ ὁ πολιτιστικὸς ΙΜΚ (ἡ λογοκρισία, γιὰ νὰ μείνουμε σ' αὐτὴν) κλπ.

Θὰ ἦταν ἀκόμα χρήσιμο νὰ σημειώσουμε, ὅτι, ὁ προσδιορισμὸς τῆς διπλῆς αὐτῆς «λειτουργίας» (μὲ κύριο ἢ δευτερεύοντα τρόπο), μὲ βία καὶ μὲ ἰδεολογία, ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν πρόκειται γιὰ τὸν (καταπιεστικὸ) μηχανισμό τοῦ κράτους, ἢ γιὰ τοὺς ΙΜΚ, ἐπιτρέπει νὰ ἐξυφαινόνται ἀδιάκοπα διακριτικότερες διασυνδέσεις, φανερὲς ἢ σιωπηρὲς, ἀνάμεσα στὸ ρόλο τοῦ (καταπιεστικοῦ) μηχανισμοῦ τοῦ κράτους καὶ τῶν ΙΜΚ. Ἡ καθημερινὴ πείρα μᾶς προσφέρει ἀναρίθμητα παραδείγματα, ποὺ χρειάζονται νὰ μελετηθοῦν λεπτομερικὰ γιὰ νὰ ὑπερβοῦμε τὸ ἐπίπεδο τῆς ἀπλῆς παρατήρησης.

Κι ὅμως, ἡ παρατήρηση αὐτὴ μᾶς βοηθᾶ νὰ κατανοήσουμε τὸ στοιχεῖο ποὺ συνδέει τὸ φαινομενικὰ κατὰσπαρτο σῶμα τῶν

IMK. "Αν οι IMK «λειτουργούν» με κυρίαρχο στοιχείο την ιδεολογία, τότε αυτό που ένοποιεί την ποικιλομορφία τους, είναι ή ίδια τους ή λειτουργία, στο μέτρο που ή ιδεολογία, με την οποία λειτουργούν κατά κύριο λόγο, είναι, παρά τις αντιφάσεις της, σχετικά ενιαία κάτω από την κυρίαρχη ιδεολογία, που είναι ή ιδεολογία των «κυρίαρχων τάξεων». "Αν θέλουμε να παραδεχτούμε ότι ουσιαστικά «ή κυρίαρχη τάξη» κατέχει την κρατική εξουσία (είτε από μόνη της, είτε, πιο συχνά, σε συμμαχία με άλλες κοινωνικές τάξεις ή ομάδες), και ότι διαθέτει έπομένως τον (καταπιεστικό) μηχανισμό του κράτους, μπορούμε τότε να δεχτούμε, πώς ή ίδια κυρίαρχη τάξη πρέπει να είναι δραστήρια και μέσα στους IMK, στο μέτρο που ή κυρίαρχη ιδεολογία — μ' όλες τις αντιφάσεις της — πραγματοποιείται, διαμορφώνεται και διαδίδεται μέσα και από τους IMK. Φυσικά, άλλο είναι να ένεργει κανείς με νόμους και διατάγματα στο πλαίσιο του (καταπιεστικού) μηχανισμού του κράτους, και άλλο να «ένεργει» κανείς μέσω της κυρίαρχης ιδεολογίας, μέσα στους IMK. "Η διαφορά αυτή πρέπει να μελετηθεί σε βάθος — δεν πρέπει όμως να έδηγήσει στη συγκάλυψη μιάς πραγματικής όσο και βαθιάς ταυτότητας. "Απ' όσο γνωρίζουμε, *καμιά κοινωνική τάξη δεν είναι σε θέση να διατηρηθεί στην πολιτική εξουσία αν δεν άσκει συγχρόνως την ήγεμονία της μέσα στους IMK*. Θα φέρω ένα μόνο παράδειγμα και απόδειξη: τη διαρκή φροντίδα του Λένιν να έπαναστατικοποιήσει τον IMK, και κυρίως το εκπαιδευτικό σύστημα, ώστε να μπορέσει ή σοβιετική έργατική τάξη που είχε μόλις καταλάβει την κρατική εξουσία, να έξασφαλίσει το μέλλον της δικτατορίας του προλεταριάτου, και το πέρασμα στο σοσιαλισμό¹⁰.

Αυτή ή τελευταία παρατήρηση μās δίνει ένα μέτρο για να έκτιμήσουμε πώς και γιατί οι IMK δεν άποτελούν μόνο το άντικείμενο αλλά και το πεδίο της ταξικής πάλης, και μάλιστα, συχνά, πολύ σκληρών ταξικών αγώνων. "Η τάξη που κατέχει την εξουσία (ή ή συμμαχία τάξεων) δεν μπορεί να επιβάλει τόσο εύκολα τη θέλησή της μέσα στους IMK, όσο το κατορθώνει στον (καταπιεστικό) μηχανισμό του κράτους, όχι μόνον έπειδή οι παλιές κυρίαρχες τάξεις καταφέρνουν να διατηρούν εκεί για πολόν καιρό ισχυρές θέσεις, αλλά και έπειδή οι έκμεταλλεούμενες τάξεις

10. Σ' ένα παθιασμένο της κείμενο, γραμμένο στα 1937, ή Κρούπσκαγια διηγήθηκε την ιστορία των άπελπισμένων προσπαθειών του Λένιν στον τομέα αυτό, όπου θεωρεί ότι είχε άποτύχει. (Βλ. «Ο δρόμος που διατρέξαμε»).

βρίσκουν εκεί τα μέσα και την εύκαιρία για να έκφραστούν, είτε χρησιμοποιώντας τις αντιφάσεις που υποθέσκουν στους IMK, είτε κατακτώντας θέσεις μάχης μέσα σ' αυτούς¹¹.

"Ας συνοψίσουμε τώρα την ουσία των παρατηρήσεών μας.

"Αν ή θέση που προτείναμε στέκει, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα πώς πρέπει να ξανατιάσουμε τη μαρξιστική θεωρία του κράτους, έξειδικεύοντας ένα της σημείο. Λέμε ότι χρειάζεται ή διάκριση μεταξύ της κρατικής εξουσίας (που κατέχεται από...) από τη μιά μεριά, και του μηχανισμού του κράτους από την άλλη. Προσθέτουμε τώρα ότι ο κρατικός μηχανισμός άπαρτίζεται από δύο σώματα: το σώμα των θεσμών που αντιπροσωπεύουν τον καταπιεστικό μηχανισμό του κράτους από τη μιά, και το σώμα των θεσμών που αντιπροσωπεύουν το σύνολο των IMK άπ' την άλλη.

"Αν όμως έτσι έχουν τα πράγματα, δε γίνεται να μη θέσουμε το έξης έρώτημα, έστω κι αν άκόμα οι έπεξεργασίες μας βρίσκονται σε έμβρυακό στάδιο: ποίο είναι άκριβώς το μέτρο του ρόλου των IMK; Ποιά μπορεί να είναι ή βάση της σημασίας τους; Μě άλλους λόγους: σε τί άντιστοιχεί ή «λειτουργία» αυτών των IMK, που δεν εργάζονται με βία, αλλά με ιδεολογία;...

11. Αυτά που είπώθηκαν έδω, με συντομία, γύρω από την πάλη των τάξεων μέσα στους IMK, πολύ απέχουν φυσικά από το να έξαντλουν το θέμα.

Για να προσεγγίσουμε το ζήτημα της ταξικής πάλης πρέπει να έχουμε κατά νου δύο άρχές:

"Η πρώτη άρχή διατυπώθηκε από τον Μάρξ στον Πρόλογο της «Συμβολής στην Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας»: «Όταν ξεετάζουμε τέτοιες άναταραχές (μια κοινωνική επανάσταση), πρέπει να διακρίνουμε πάντα άνάμεσα στην ύλική βάση της άναταραχής — την οποία είναι δυνατό να διαπιστώσουμε με άυστηρά έπιστημονικό τρόπο — των οικονομικών όρων της παραγωγής και στις νομικές, πολιτικές, θρησκευτικές, καλλιτεχνικές ή φιλοσοφικές μορφές, μέσω των όποιων συνειδητοποιούν οι άνθρωποι τη σύγκρουση και την φέρνουν σε πέρας». "Η ταξική πάλη έκφράζεται δηλαδή και άσκέεται με μορφές ιδεολογικές άρα και με τις ιδεολογικές μορφές των IMK. "Η πάλη των τάξεων όμως υπερβαίνει κατά πολύ τις μορφές αυτές και έπειδή άκριβώς τις υπερβαίνει μπορεί να άσκηθεί και στο πλαίσιο των IMK, να στρέφει δηλαδή το όπλο της ιδεολογίας ενάντια στις κυρίαρχες τάξεις.

Και τουτό, εξαιτίας της δεύτερης άρχής: "Η ταξική πάλη υπερβαίνει τους IMK, γιατί έχει τις ρίζες της άλλου, όχι στην ιδεολογία, αλλά στην "Υποδομή, στις σχέσεις παραγωγής, που είναι σχέσεις έκμετάλλευσης, και που άποτελούν τη βάση των ταξικών σχέσεων.

Για την αναπαραγωγή των σχέσεων παραγωγής.

Τώρα μπορούμε ν' απαντήσουμε στο κεντρικό μας ερώτημα, πού έδω και τόσες σελίδες είχε ξεμείνει μετέωρο: *πώς εξασφαλίζεται ή αναπαραγωγή των σχέσεων παραγωγής;*

Στη γλώσσα της μαρξικής τοποθεσίας (ύποδομή - υπερδομή) θά λέγαμε, πώς εξασφαλίζεται, σε μεγάλο βαθμό¹², από τη νομικο-πολιτική και ιδεολογική υπερδομή.

Αφού όμως θεωρήσαμε ότι είναι αναγκαίο να ξεπεράσουμε την περιγραφική αυτή γλώσσα, θά πούμε: εξασφαλίζεται, σε μεγάλο βαθμό¹², από την άσκηση της πολιτικής εξουσίας μέσα στους κρατικούς μηχανισμούς, μέσα στον (καταπιεστικό) μηχανισμό του κράτους από τη μία μεριά, και στους ΙΜΚ από την άλλη.

Συνοψίζουμε άμέσως παρακάτω, σε 3 βασικές προτάσεις, ό,τι ειπώθηκε ως έδω:

1. Όλοι οι μηχανισμοί του κράτους λειτουργούν συγχρόνως και με καταπίεση και με ιδεολογία, με τη διαφορά πώς ό (καταπιεστικός) μηχανισμός του κράτους λειτουργεί με κυριαρχικό στοιχείο τη βία, ενώ οι ΙΜΚ λειτουργούν με κυριαρχικό στοιχείο την ιδεολογία.

2. Ένώ ό (καταπιεστικός) μηχανισμός του κράτους αποτελεί ένα οργανωμένο σύνολο, του οποίου τὰ μέλη κεντρώνονται γύρω από μια ένια: καθοδήγηση, αυτήν της πολιτικής των ταξικών αγώνων που διεξάγουν οι πολιτικοί εκπρόσωποι των κυρίαρχων τάξεων που κατέχουν την κρατική εξουσία — οι ΙΜΚ είναι ποικίλοι, διακριτοί, «σχετικά αυτόνομοι» και έπιρρεπείς στο να παρέχουν ένα αντικειμενικό πεδίο αντίφάσεων, που εκφράζουν, με μορφές άλλοτε περιορισμένες και άλλοτε όξυτατες, τις άντανακλάσεις των κραδασμών της ταξικής πάλης μεταξύ καπιταλιστών και προλεταρίων, και τις παράγωγες μορφές τους.

3. Ένώ ή ένότητα του (καταπιεστικού) μηχανισμού του κράτους εξασφαλίζεται με τη συγκεντρωτική του όργάνωση, που ένοποιείται κάτω από τη διεύθυνση των πολιτικών εκπροσώπων των κυρίαρχων τάξεων, που έκτελούν την ταξική πολιτική των κοινω-

12. Σε μεγάλο βαθμό : Γιατί οι σχέσεις παραγωγής αναπαράγονται κ α τ α ρ χ ή ν, από την ύλική βάση της διαδικασίας παραγωγής και κυκλοφορίας των αγαθών. Δέν πρέπει όμως να ξεχνάμε ότι οι ιδεολογικές σχέσεις είναι άμεσα παρούσες μέσα στην ίδια αυτή διαδικασία.

νικών τάξεων που κατέχουν την εξουσία — ή ένότητα των διαφόρων ΙΜΚ πετυχαίνεται, τις περισσότερες φορές, με την επίδραση της κυρίαρχης ιδεολογίας της κυρίαρχης τάξης, αλλά μέσα σε μορφές συχνά άντιφατικές.

Αν πάρουμε υπόψη μας τὰ παραπάνω χαρακτηριστικά, μπορούμε ν' αναπαραστήσουμε την αναπαραγωγή των σχέσεων παραγωγής¹³ μ' έναν τρόπο σχετικό με μια μορφή «καταμερισμού της εργασίας».

Ο ρόλος του καταπιεστικού μηχανισμού του κράτους, έγκειται κυρίως στο να εξασφαλίζει δυναμικά (με φυσική ή άλλης μορφής βία) τους πολιτικούς όρους και προϋποθέσεις για την αναπαραγωγή των σχέσεων παραγωγής, που είναι, σε τελευταία άνάλυση, σ χ έ σ ε ι ς έ κ μ ε τ ά λ λ ε υ σ η ς. Ο κρατικός μηχανισμός δέ συμβάλεϊ μόνο στην ίδια του την αναπαραγωγή (στα καπιταλιστικά κράτη θά συναντήσουμε δυναστείες όλόκληρες πολιτικών άνδρων και ήγετών των Ένόπλων Δυνάμεων κλπ.), αλλά έπίσης και κυρίως ό (καταπιεστικός) αυτός μηχανισμός του κράτους πετυχαίνει με τη βία (άπό την πιό στυγνή φυσική καταπίεση, μέχρι τις άπλές διοικητικές πράξεις, την άνοιχτή ή συγκαλυμμένη λογοκρισία κλπ.) να δημιουργεί τις πολιτικές προϋποθέσεις για τη λειτουργία των ΙΜΚ.

Αυτοί οι τελευταίοι είναι πράγματι εκείνοι που εξασφαλίζουν, σε μεγάλο βαθμό, την αναπαραγωγή των σχέσεων παραγωγής, κάτω από την «προστατευτική άσπίδα» του καταπιεστικού μηχανισμού του κράτους. Στο σημείο αυτό, μεγάλος είναι ό ρόλος της κυρίαρχης ιδεολογίας των τάξεων που κατέχουν την πολιτική εξουσία. Μέσω της κυρίαρχης ιδεολογίας εξασφαλίζεται ή άρμονία (αν και συχνά άσταθής) μεταξύ του καταπιεστικού μηχανισμού του κράτους και των ιδεολογικών μηχανισμών, καθώς και άνάμεσα στους διάφορους ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους.

Όδηγούμαστε έτσι στο ν' αντιμετώπισουμε την έξής υπόθεση, σε σχέση με την ποικιλία των ΙΜΚ αλλά και με την ένότητα και την κοινότητα του ρόλου τους, της αναπαραγωγής δηλαδή των σχέσεων της παραγωγής.

Απαριθμήσαμε προηγουμένως, στο πλαίσιο των καπιταλιστικών κοινωνικών σχηματισμών, μια μεγάλη σχετικά ποσότητα ΙΜΚ :

13. Κ α θ ό σ ο ν άφορā την αναπαραγωγή, στην όποία σ υ ν τ ε λ ο υ ν ό καταπιεστικός μηχανισμός του κράτους και οι ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους.

Τὸ σχολικὸ μηχανισμό, τὸ θρησκευτικὸ, τὸν οἰκογενειακὸ, τὸν πολιτικὸ, τὸ συνδικαλιστικὸ, τὸ μηχανισμό τῶν μέσων ἐνημέρωσης τοῦ κοινοῦ, τὸν πολιτιστικὸ ἰδεολογικὸ μηχανισμό, κλπ.

Στοὺς κοινωνικοὺς σχηματισμοὺς τοῦ φεουδαρχικοῦ τρόπου παραγωγῆς, παρατηροῦμε, πῶς ἂν ὑπάρχει ἓνας καὶ μοναδικὸς καταπιεστικὸς μηχανισμὸς τοῦ κράτους, μὲ ἐξωτερικὰ χαρακτηριστικὰ ἀρκετὰ ὁμοειδή, ὅχι μόνον ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀπόλυτης μοναρχίας, ἀλλὰ ἀπὸ τὰ πρῶτα κιόλας ἀρχαῖα κράτη, ὁ ἀριθμὸς τῶν ΙΜΚ εἶναι μικρότερος καὶ διάφορη εἶναι ἡ ἀτομικὴ τους σύσταση. Παρατηροῦμε, γιὰ παράδειγμα, ὅτι ἡ ἐκκλησία στὸ μεσαιῶνα (θρησκευτικὸς ΙΜΚ), συγκέντρωνε τότε ἀρκετὲς λειτουργίες ποὺ εἶναι σήμερα μοιρασμένες ἀνάμεσα σὲ περισσότερους διακριτοὺς ΙΜΚ, καινούριους σχετικὰ μὲ τὸ παρελθὸν στὸ ὁποῖο ἀναφερόμαστε, καὶ ποὺ ἀφοροῦν κυρίως σχολικὲς καὶ πολιτιστικὲς λειτουργίες. Πλὴν στὴν ἐκκλησία ὑπῆρχε ὁ οἰκογενειακὸς ΙΜΚ, ποὺ ἔπαιζε σημαντικὸ ρόλο, τέτοιο ποὺ δὲν μπορεῖ καν νὰ συγκριθεῖ μ' αὐτὸν ποὺ διαδραματίζει στὸ πλαίσιο τῶν καπιταλιστικῶν κοινωνικῶν σχηματισμῶν. Ἡ ἐκκλησία καὶ ἡ οἰκογένεια, παρὰ τὰ ἐπιφανόμενα, δὲν ἀποτελοῦσαν καὶ τότε τοὺς μοναδικοὺς ΙΜΚ. Ὑπῆρχε ἐπίσης ἓνας πολιτικὸς ΙΜΚ (τὰ συμβούλια, ἡ βουλή, διάφορες πολιτικὲς ὁμάδες καὶ ἐνώσεις, πρόγονοι τῶν σημερινῶν πολιτικῶν κομμάτων, καὶ ὁλόκληρο τὸ πολιτικὸ σύστημα τῶν κοινοτήτων, καὶ ὕστερα τῶν πόλεων). Ὑπῆρχε ἀκόμα κι ἓνας ἰσχυρὸς «προσυνδικαλιστικὸς» ΙΜΚ, ἂν μπορούμε νὰ διακινδυνεύσουμε ἓναν τέτοιο ὅρο, ἀναγκαστικὰ ἀναχρονιστικὸ (οἱ ἰσχυρὲς συντεχνίες τῶν ἐμπόρων, τῶν τραπεζιτῶν καὶ οἱ διάφορες ἀδελφότητες). Ὁ ἐκδοτικὸς μηχανισμὸς καὶ ὁ μηχανισμὸς πληροφόρησης γνώρισαν ἐπίσης μιὰν ἀναμφισβήτητη ἀνάπτυξη, ὅπως καὶ τὰ θεάματα, ποὺ στὴν ἀρχὴ ἦσαν ἀναπόσπαστο κομμάτι τῆς ἐκκλησίας, ποὺ χειραφετήθηκαν ὅμως σιγὰ σιγὰ ἀπ' αὐτήν.

Ὅμως, στὴν προ-καπιταλιστικὴ ἱστορικὴ περίοδο ποὺ ἐξετάζουμε ἐπὶ τροχάδην, εἶναι ὀλοφάνερο πῶς ὑπῆρχε ἓνας κυρίαρχος ΙΜΚ, ἡ ἐκκλησία, ποὺ συγκέντρωνε μέσα της ὅχι μόνον θρησκευτικὲς λειτουργίες, ἀλλὰ ἐπίσης σχολικὲς κι ἓνα μεγάλο μέρος τῶν λειτουργημάτων τῆς πληροφόρησης τοῦ κοινοῦ καὶ τῆς «πολιτιστικῆς» δράσης. Ἄν ὅλη ἡ ἰδεολογικὴ πάλη μεταξύ 16ου καὶ 18ου αἰῶνα, ἀπὸ τὴν πρώτη ἀναταραχὴ τῆς Μεταρρύθμισης, κεντρώθηκε στὸν ἀντικληρικαλιστικὸ καὶ ἀντιθρησκευτικὸ ἀγῶνα, δὲν εἶναι καθόλου τυχαῖο· ὀφείλεται στὴν κυρίαρχη θέση ποὺ κάτεχε τότε ὁ θρησκευτικὸς ΙΜΚ.

Ἡ γαλλικὴ Ἐπανάσταση εἶχε, πρὶν ἀπ' ὅλα, σὰν ἀντικειμενικὸ

σκοπὸ καὶ ἀποτέλεσμα ὅχι μόνον νὰ μεταβιθαστεῖ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ἀπὸ τὴ φεουδαρχικὴ ἀριστοκρατία στὴν κεφαλαιοκρατικὴ καὶ μεταπρατικὴ ἀστική τάξη, νὰ σπάσει ἐνμέρει τὸν παλιὸ καταπιεστικὸ μηχανισμό τοῦ κράτους καὶ νὰ τὸν ἀντικαταστήσει μὲ νέο (π.χ. ὁ ἐθνικὸς λαϊκὸς στρατὸς) — ἀλλὰ νὰ προσβάλει ἐπίσης καὶ τὸν ΙΜΚ Νο 1, τὴν ἐκκλησία: ἐξοῦ καὶ ἡ λαϊκοποίηση τοῦ κλήρου, ἡ δήμευση τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας, καὶ ἡ δημιουργία νέων ΙΜΚ στὴ θέση τοῦ θρησκευτικοῦ ἰδεολογικοῦ μηχανισμοῦ, ποὺ ἔχανε ἔτσι τὸν κυρίαρχό του ρόλο.

Φυσικὰ, τὰ πράγματα δὲν ἐξελίχθηκαν ἀπὸ μόνα τους: ἀποδείξη ἀποτελεῖ τὸ Κογκορδάτο, ἡ Παλινόρθωση καὶ ἡ μακρόχρονη ταξικὴ πάλη ἀνάμεσα στὴ φεουδαρχικὴ ἀριστοκρατία καὶ στὴ βιομηχανικὴ ἀστική τάξη καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 19ου αἰῶνα, γιὰ τὴν ἐγκαθίδρυση τῆς ἡγεμονίας τῶν ἀστών, ὡς πρὸς τὰ λειτουργήματα ποὺ ἀσκούσε ἄλλοτε ἡ ἐκκλησία: πρὶν ἀπ' ὅλα τὸ σχολεῖο. Μποροῦμε νὰ ποῦμε πῶς ἡ ἀστική τάξη στηρίχθηκε στὸ νέο πολιτικὸ, δημοκρατικὸ - κοινοβουλευτικὸ ΙΜΚ, ποὺ ἐγκαθιδρύθηκε στὰ πρῶτα χρόνια τῆς Ἐπανάστασης καὶ διαμορφώθηκε μέσα σὲ βίαιους ἀγῶνες κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 19ου αἰῶνα (οἱ μῆνες τοῦ 1848 καὶ καμιά δεκαριά χρόνια μετὰ τὴν πτώση τῆς Δεύτερης Αὐτοκρατορίας), γιὰ νὰ πολεμήσει τὴν ἐκκλησία καὶ νὰ τῆς ἀποσπάσει τὶς ἰδεολογικὲς τῆς λειτουργίες, κοντολογίς, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσαι ὅχι μόνον τὴν πολιτικὴ τῆς ἡγεμονία, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ τὴν ἰδεολογικὴ τῆς ἡγεμονία, ποὺ εἶναι ἀναγκαῖα στὴν ἀναπαραγωγὴ τῶν σχέσεων παραγωγῆς.

Γι' αὐτὸ καὶ διακινδυνεύουμε τὴν ἀκόλουθη θέση: Πιστεύουμε ὅτι ὁ ΙΜΚ ποὺ κυρίαρχε ἡ σήμερα στὶς ὠριμες καπιταλιστικὲς κοινωνίες, μετὰ ἀπὸ βίαιη πολιτικὴ καὶ ἰδεολογικὴ ταξικὴ πάλη ἐναντία στὸν παλιὸ κυρίαρχο ΙΜΚ, εἶναι ὁ σχολικὸς ΙΜΚ.

Ἡ θέση αὕτη μπορεῖ νὰ φανεῖ παράδοξη, ἐφόσον εἶναι ἀλήθεια, πῶς ὅλος ὁ κόσμος, δηλαδὴ ἀλήθεια ὡς πρὸς τὴν ἰδεολογικὴ ἀναπαράσταση ποὺ ἡ ἀστική τάξη προσπαθεῖ νὰ δώσει στὸν ἑαυτὸ της καὶ στὶς καταπιεζόμενες τάξεις, νομίζει ὅτι ὁ κυρίαρχος ΙΜΚ στοὺς καπιταλιστικοὺς κοινωνικοὺς σχηματισμοὺς, δὲν εἶναι τὸ σχολεῖο, ἀλλὰ ὁ πολιτικὸς ΙΜΚ, δηλαδὴ τὸ πολίτευμα τῆς κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας πλαισιωμένο ἀπὸ τὴν καθολικὴ ψηφοφορία καὶ τὸν ἀνταγωνισμό τῶν κομμάτων.

Ὡστόσο, ἀκόμα καὶ ἡ πρόσφατη ἱστορία δείχνει ὅτι ἡ ἀστική τάξη μπόρεσε καὶ μπορεῖ κάλλιστα νὰ «βουλευτεῖ» μὲ πολιτικούς ΙΜΚ, πολὺ διαφορετικούς ἀπὸ τὴν κοινοβουλευτικὴ δημοκρατία:

οί δύο αυτοκρατορίες, ή περιορισμένη μοναρχία (του Λουδοβίκου ΙΗ' και του Καρόλου Ι'), ή κοινοβουλευτική μοναρχία (Λουδοβίκος - Φίλιππος), ή προεδρική δημοκρατία (Ντε Γκώλ), για να μη μιλήσουμε παρά μόνο για τη Γαλλία. Στην Αγγλία τα πράγματα είναι ακόμα πιο ξεκάθαρα. Εκεί, ή Επανάσταση αποδείχτηκε εξαιρετικά «πετυχημένη» από την πλευρά της αστικής τάξης, αφού, σε αντίθεση με τη Γαλλία, όπου οι άστοι, από τη μικρομυαλιά άλλωστε των μικρο-εγγενών, βρέθηκαν στην ανάγκη ν' αποδεχτούν την έλευσή τους στην εξουσία με αγροτικές και λαϊκές εξεγέρσεις, που τους κόστισαν πάρα πολύ ακριβά, ή αγγλική αστική τάξη κατάφερε να «συμπράξει» με την άριστοκρατία και να «μοιρασστεί» μαζί της την κρατική εξουσία και το μηχανισμό της για πολύ καιρό (ειρήνη μεταξύ ανθρώπων καλής θέλησης απ' όλες τις κυρίαρχες κοινωνικές τάξεις!). Στη Γερμανία, ή κατάσταση είναι ακόμα πιο χτυπητή, αφού, κάτω από ένα πολιτικό ΙΜΚ, όπου οι αυτοκρατορικοί γιούνκερς (σύμβολό τους ο Βίσμαρκ), με το στρατό και την αστυνομία τους, έπαιζαν ρόλο συνάμα προστατευτικό και καθοδηγητικό, έκανε την είσοδό της στο πολιτικό προσκήνιο ή ιμπεριαλιστική αστική τάξη, πριν «αντιπαρέλθει» τη Δημοκρατία της Βαϊμάρης και έμπιστευθεί τις τύχες της στο ναζισμό.

Πιστεύουμε λοιπόν ότι υπάρχουν σοβαροί λόγοι, ώστε να υποθέτουμε θάσιμα, πως πίσω από τα παιχνίδια του πολιτικού ΙΜΚ, που αποτελεί τη διτρίνα του ΙΜΚ της αστικής τάξης, κρύβεται ο σχολικός μηχανισμός, που στην πραγματικότητα αντικατάστησε, στη λειτουργία του, τον παλιό κυρίαρχο ΙΜΚ, δηλαδή την εκκλησία. Μπορούμε και να προσθέσουμε ακόμα: το ζευγάρι σχολείο - οικόγένεια αντικατάστησε το ζευγάρι εκκλησία - οικόγένεια.

Γιατί ο σχολικός μηχανισμός αποτελεί τον κυρίαρχο ΙΜΚ στους καπιταλιστικούς κοινωνικούς σχηματισμούς και πως λειτουργεί;

Για τήν ώρα, αρκεί να επισημάνουμε ότι:

1. Όλοι οι ΙΜΚ, όποιοι κι αν είναι, τείνουν στο ίδιο αποτέλεσμα: στην αναπαραγωγή των σχέσεων παραγωγής, δηλαδή των σχέσεων καπιταλιστικής εκμετάλλευσης.

2. Καθένας τους επιδιώκει το αποτέλεσμα αυτό με ιδιαίτερο τρόπο. Ο πολιτικός μηχανισμός υποτάσσοντας τα άτομα στην πολιτική ιδεολογία του κράτους, στη «δημοκρατική» ιδεολογία, στην ιδεολογία της έμμεσης (κοινοβουλευτική) ή άμεσης (δημοψηφισματική, φασιστική) «δημοκρατίας». Ο μηχανισμός έννημέρωσης και πληροφόρησης, μεταγγίζοντας — με τον τύπο, το ραδιόφωνο,

την τηλεόραση — σ' όλους τους «πολίτες» καθημερινές δόσεις έθνικισμού, σοβινισμού, φιλελευθερισμού, μοραλισμού κλπ. Τα ίδια και για τον πολιτιστικό μηχανισμό (μεγάλος είναι π.χ. ο ρόλος του άθλητισμού στην ανάπτυξη του σοβινισμού) κλπ. Ο θρησκευτικός μηχανισμός, υπενθυμίζοντας στη λειτουργία, και στις άλλες μεγάλες τελετουργίες της γέννησης, του γάμου και του θανάτου, πως ο άνθρωπος είναι μόνο στάχτη, εκτός αν ξέρει ν' αγαπάει τον πλησίον του, μέχρι που να στρέφει και «την άριστεράν παρειάν» σ' εκείνον που τον χαστουκίζει στη δεξιά. Ο οικόγενειακός μηχανισμός...

3. Η συγχροδία αυτή υπακούει στο ρυθμό μιας και μόνης παρτιτούρας, που ταραζεται κάθε τόσο από αντιφάσεις (αντιθέσεις με τα υπολείμματα των παλιών κυρίαρχων τάξεων, με την εργατική τάξη και τις οργανώσεις της): την παρτιτούρα της ιδεολογίας της σημερινής κυρίαρχης τάξης, που ένσωματώνει στη μουσική της τα μεγάλα θέματα του ούμανισμού των προγόνων, οι όποιοι δημιούργησαν πριν από το χριστιανισμό, το έλληνικό θαύμα, το μεγαλείο της Ρώμης, της Αιώνιας Πόλης, και αργότερα τα γνωστά μοτίβα του ιδιαίτερου και του γενικού συμφέροντος κλπ. Έθνικισμός, μοραλισμός, οικονομισμός.

4. Όστόσο, μέσα σε τούτη τη συναυλία, ένας ΙΜΚ παίζει τον κυρίαρχο ρόλο, έστω κι αν δεν άκούει κανείς τη μουσική του: είναι τόσο άθρομβος! Πρόκειται για το σχολείο.

Παίρνει τα παιδιά όλων των κοινωνικών τάξεων από το νηπιαγωγείο, και ήδη από εκεί, με παλιές και νεώτερες μεθόδους, αποτυπώνει μέσα τους, επί πολλά χρόνια, ακριβώς εκείνα τα χρόνια όπου το παιδί είναι περισσότερο «τρωτό», παγιδευμένο όπως θρίσκεται ανάμεσα στην οικόγένεια και στο σχολείο, διάφορα «σαβουάρ φαίρ» ντυμένα με την κυρίαρχη ιδεολογία (τα γαλλικά, ή αριθμητική, ή φυσική ιστορία, οι έπιστήμες, ή φιλολογία), ή την κυρίαρχη ιδεολογία αυτή καθαυτή (ήθική, άγωγή του πολίτη, φιλοσοφία). Κάπου γύρω στα δεκάξι τους χρόνια, ή μεγάλη μάζα αυτών των παιδιών πέφτει «στην παραγωγή»: πρόκειται για τους εργάτες και τους μικροαγρότες. Ένα άλλο τμήμα της νεολαίας συνεχίζει τις σπουδές: κούτσα κούτσα διατρέχει ένα μικρό ακόμα μέρος της διαδρομής, για να ξεμείνει στο δρόμο και να γεμίσει τις θέσεις μικρών και μεσαίων στελεχών, υπαλλήλων, μικρο-μεσαίων κρατικών λειτουργών, και μικροαστών πάσης φύσεως. Το τελευταίο τμήμα καταφέρνει να φτάσει στην κορυφή, είτε για να ξεπέσει στην ήμι - ανεργία των διανοουμένων, είτε για να προμηθέψει στην

κοινωνία, εκτός από τους «διανοούμενους του συλλογικού έργαζομένου», τους φορείς της έκμεταλλευσης (κεφαλαιοκράτες, διευθυντές), τους πράκτορες της βίας (στρατιωτικούς, αστυνομικούς, πολιτικούς, διοικητικούς υπαλλήλους κλπ.) και τους επαγγελματίες ιδεολόγους (κάθε λογής παπάδες, των οποίων η πλειοψηφία είναι φανατικοί «λαϊκοί»).

Οι μάζες των παιδιών που ξεμένουν μεσοστράτις, είναι πρακτικά έφοδιασμένες με την ιδεολογία που απαιτείται για να δραματίσουν το ρόλο που τις περιμένει στην ταξική κοινωνία: ρόλο έκμεταλλευόμενου (με «επαγγελματική συνείδηση», με «ήθικες αρχές», με «πολιτικό ήθος», με «έθνικα αίσθήματα», και κυρίως με ά-πολιτική συνείδηση πολύ «άναπτυγμένη»): ρόλο έκμεταλλευτή (που να ξέρει να διατάζει και να μιλάει στους εργάτες): οι λεγόμενες «ανθρώπινες σχέσεις» των φορέων της καταπίεσης (γνώση να διατάξεις και να σε υπακούουν «χωρίς δεύτερη κουβέντα» ή γνώσεις για δημαγωγία και ρητορική των πολιτικών ήγετων), και των επαγγελματιών ιδεολόγων (που ξέρουν να χειρίζονται τις συνειδήσεις με τον ανάλογο σεβασμό, δηλαδή με την περιφρόνηση, με τον εκβιασμό, με τη δημαγωγία που αρμόζουν στις νότες της Ήθικης, της Ἀρετής, της «Υπέρβασης», του Ἔθνους, του ρόλου της Γαλλίας στον κόσμο κλπ.).

Βέβαια, όρισμένες από τις αντιφατικές αυτές ἀρετὲς (μετριοφροσύνη, καρτερία, ὑποταγή από τη μιὰ μεριά, κυνισμός, περιφρόνηση, ἔπαρση, σιγουριά, μεγαλείο και ἀτσιδουσὴν από την ἄλλη), μαθαίνονται επίσης στην οἰκογένεια, στην ἐκκλησία, στο στρατό, στα βιβλία, στο σινεμά, ἀκόμα και στα γήπεδα. Κανένας ὅμως ΙΜΚ δὲ διαθέτει ἐξασφαλισμένο ἀκροατήριό για τόσο μεγάλη χρονική διάρκεια (ή παιδεία είναι μάλιστα και «δωρεάν»): 6 μέρες στις 7 και 8 ὥρες τη μέρα για ὅλα, δίχως ἐξαίρεση, τὰ παιδιά τῶν καπιταλιστικῶν κοινωνικῶν σχηματισμῶν.

Μὲ την ἐκμάθηση ὅμως ὀρισμένων «σαβουὰρ φαίρ» που ντύνονται μέσα στη μαζική ἀποτύπωση της κυρίαρχης ιδεολογίας, ἀναπαράγονται, κατὰ κύριο λόγο, οἱ σχέσεις παραγωγῆς ἑνὸς καπιταλιστικοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ, δηλαδή οἱ σχέσεις ἐκμεταλλευτῆ πρὸς ἐκμεταλλεόμενο, και ἐκμεταλλεόμενου πρὸς ἐκμεταλλευτή. Οἱ μηχανισμοὶ που παράγουν τὸ ἀποτέλεσμα αὐτό, ζωτικής σημασίας για τὸ καπιταλιστικὸ σύστημα, εἶναι φυσικὰ καλυμμένοι και συγκαλυμμένοι ἀπὸ μία κοινὰ παραδεκτὴ ιδεολογία τοῦ σχολείου, που ἀποτελεῖ οὐσιαστικὴ μορφή της κυρίαρχης ἀστικῆς ιδεολογίας: μιὰ ιδεολογία που παριστάνει τὸ σχολεῖο σὰν οὐδέτερο ἔδαφος, χωρὶς ἐπίσημη ιδεολογία (ἀφοῦ εἶναι

λαϊκό), μέσα στὸ ὁποῖο σεβάσμιοι διδάσκαλοι τῆς «συνείδησης» και τῆς «ἐλευθερίας» τῶν παιδιῶν που τοὺς ἐμπιστεύεται ἡ κοινωνία και οἱ «γονεῖς» τοὺς (ἐλεύθεροι κι αὐτοί, δηλαδή ἰδιοκτῆτες τῶν παιδιῶν τοὺς), τὰ μοῦν στὴν ἐλευθερία, στὴν ἠθικότητα, στὴν ὑπευθυνότητα τῶν ὠριμῶν ἀνθρώπων, μὲ τὸ παράδειγμά τοὺς, μὲ τὶς γνώσεις τοὺς, μὲ τὰ βιβλία και τὶς «ἀπελευθερωτικὲς» ἀρετὲς τοὺς.

Ζητῶ συγγνώμη ἀπὸ τοὺς δάσκαλους ἐκείνους, που μέσα σὲ φρικιαστικὲς συνθήκες, προσπαθοῦν νὰ στραφοῦν ἐναντία στὴν ιδεολογία, ἐναντία στὸ σύστημα και στὶς πρακτικὲς ὁπου ἔχουν παγιωθεῖ, μὲ τὰ λιγοστὰ ὅπλα που βρίσκουν στὴν ἱστορία και στὴ γνώση που «διδάσκουν». Εἶναι ἥρωες. Εἶναι ὅμως σπάνιοι, ἐνῶ πόσοι ἀλήθεια (ἢ πλειοψηφία) δὲν ἔχουν και ἀρχίσει ἀκόμα νὰ ὑποψιάζονται τί εἶδους «δουλειὰ» τοὺς βάζει νὰ κάνουν τὸ σύστημα (που τοὺς ξεπερνάει και τοὺς συνθλίβει), κι ἀκόμα χειρότερα, βάζουν συχνὰ ὅλα τοὺς τὰ δυνατό κι ὅλη τὴν ἐξυπνάδα τοὺς για νὰ ἐπιτελέσουν τὸ καθήκον τοὺς στὴν ἐντέλεια (μὲ τὶς περίφημες νέες μεθόδους!). Εἶναι τόσο βέβαιοι γι' αὐτὸ που κάνουν, ὥστε συμβάλλουν, μὲ τὴν ἀφοσίωσή τοὺς, στὸ νὰ συντηροῦν και νὰ τρέφουν τὴν ιδεολογικὴ ἀναπαράσταση τοῦ σχολείου, που θέλει νὰ παρουσιάσει τὸ σημερινὸ σχολεῖο τόσο «φυσικό», τόσο χρῆσιμο και ἀναγκαῖο, ἀκόμα και εὐεργετικό, ὅσο ἦταν «φυσική», ἀναγκαῖα και γενναιοδωρη για τοὺς προπάτορές μας ἢ ἐκκλησία, ἐδῶ και μερικὸς αἰῶνες.

Πράγματι λοιπόν, σήμερα ἡ ἐκκλησία σ' αὐτὸν κυρίαρχο ΙΜΚ, ἔχει ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὸ σχολεῖο. Αὐτὸ ζευγαρώνεται μὲ τὴν οἰκογένεια, ὅπως ζευγαρωνότανε ἄλλοτε μὲ τὴν οἰκογένεια ἢ ἐκκλησία. Μποροῦμε ἔτσι νὰ θεβαιωθοῦμε, πὼς ἡ ἀνεπανάληπτη κρίση, που συγκλονίζει τὸ σχολικὸ σύστημα τῶν και τῶν κρατῶν σὲ παγκόσμια κλίμακα, συνοδευόμενη συχνὰ κι ἀπὸ μιὰν ἄλλη κρίση (τὸ «Μανιφέστο» τὴν εἶχε ἤδη ἀναγγεῖλει), που συνταράζει τὸ οἰκογενειακὸ σύστημα, παίρνει πολιτικὸ χαρακτήρα, ἀνθεωρήσουμε ὅτι τὸ σχολεῖο (και τὸ ζευγάρι σχολεῖο - οἰκογένεια) ἀποτελεῖ τὸν κυρίαρχο σήμερα ΙΜΚ, που παίζει καθοριστικὸ ρόλο στὴν ἀναπαραγωγή τῶν σχέσεων παραγωγῆς, μέσα σ' ἕναν τρόπο παραγωγῆς, τοῦ ὁποῖου ἡ ὑπαρξὴ ἀπειλεῖται ἀπὸ τὴν πάλη τῶν τάξεων σὲ παγκόσμια κλίμακα...

Για την ιδεολογία.*

Όταν προτεínουμε την έννοια του ΙΜΚ, όταν υποστηρίζουμε ότι οι ΙΜΚ «λειτουργούν με ιδεολογία» επικαλούμαστε μια πραγματικότητα: την ιδεολογία. Καί γι' αυτήν πρέπει να πούμε δυο λόγια.

Ξέρουμε ότι ο όρος ιδεολογία πλάστηκε από τον Καμπαίνε, τον Ντεσώ ντε Τρασυ και τους φίλους τους, που όρισαν αντικείμενό της τη θεωρία (γενετική) των ιδεών. Όταν ο Μάρξ, πενήντα χρόνια αργότερα, χρησιμοποιεί τον όρο αυτό, από τα νεανικά του κιόλας έργα, του δίνει έντελώς διαφορετικό περιεχόμενο. Η ιδεολογία είναι λοιπόν το σύστημα των ιδεών, των παραστάσεων, που δεσπόζει στο πνεύμα ενός ανθρώπου ή μιάς κοινωνικής ομάδας. Η ιδεολογικο-πολιτική πάλη που διεξήγαγε ο Μάρξ άρθρωσας στην «Εφημερίδα του Ρήνου» έμελλε να τον φέρει πολύ σύντομα αντιμέτωπο μ' αυτή την πραγματικότητα και να τον υποχρεώσει να έπεξεργαστεί σε βάθος τις πρώτες του διαισθήσεις.

Ωστόσο, εδώ θα σκοντάψουμε σ' ένα μάλλον έκπληκτικό παράδοξο. Όλα έδειχναν ότι ο Μάρξ θα διατύπωνε κάποια θεωρία της ιδεολογίας. Πράγματι, η «Γερμανική Ίδεολογία» μάς προσφέρει, μετά από τα «Χειρόγραφα του '44», μια ρητή θεωρία της ιδεολογίας, που όμως... δεν είναι μαρξιστική (θα δούμε αμέσως γιατί). «Το Κεφάλαιο» πάλι, αν και περιέχει αρκετές ένδείξεις για μια θεωρία των ιδεολογιών (ή πιο όρατή: η ιδεολογία των άπλοϊκών οικονομολόγων), δεν περιέχει την καθαυτό θεωρία, που εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από μια θεωρία της ένγίνει ιδεολογίας.

Θα διακινδύνευα ένα πρώτο και σχηματικό σχέδιο. Οι θέσεις που θα προτείνω δεν είναι βέβαια αυτοσχεδισμοί, αλλά δεν είναι δυνατό να υποστηριχτούν και να δοκιμαστούν, δηλαδή να επιβεβαιωθούν ή να διορθωθούν, παρὰ μόνο μετά από έμπεριστατωμένη μελέτη και ανάλυση.

Η ιδεολογία δεν έχει ιστορία.

Δυο λόγια καταρχήν, για να εκθέσω τους λόγους αρχής που αν δε θεμελιώνουν ωστόσο νομιμοποιούν το προσχέδιο μιάς θεωρίας

* Το κομμάτι αυτό του άρθρου, έχει ήδη δημοσιευτεί έλληνικά (βλ. περ. «Πολίτης», τευχ. 3-4), με έπιμελημένη μετάφραση του Α. Έλεφαντη. (Σ.τ.μ.).

της έν γένει ιδεολογίας, και όχι μια θεωρία των έπι μέρους ιδεολογιών, που αν και έμφανίζονται κάτω από διάφορες μορφές (θρησκευτική, ήθική, νομική, πολιτική) εκφράζουν πάντα τα ξικές τοποθετήσεις.

Προφανώς πρέπει να καταπιαστούμε με μια θεωρία των ιδεολογιών, με τη διπλή σχέση που υπαινιχθήκαμε. Θα δούμε λοιπόν, ότι μια τέτοια θεωρία στηρίζεται τελικά στην ιστορία των κοινωνικών σχηματισμών, άρα στην ιστορία των τρόπων παραγωγής, που συναρθρώνονται σε κοινωνικούς σχηματισμούς. Στηρίζεται δηλαδή στην ιστορία των ταξικών αγώνων που αναπτύσσονται μέσα σ' αυτούς τους κοινωνικούς σχηματισμούς. Με την έννοια αυτή δεν μπορεί να γίνει λόγος για μια θεωρία των έν γένει ιδεολογιών, γιατί οι ιδεολογίες (προσδιορισμένες από τη διπλή σχέση που αναφέραμε παραπάνω: κατά τομέα και ταξική) έχουν μια ιστορία, της οποίας ο τελικός προσδιορισμός τοποθετείται βέβαια έξω από το χώρο τους, μολονότι τις άφορά άμεσα.

Αντίθετα, αν είμαι σε θέση να προτείνω το σχέδιο μιας θεωρίας της έν γένει ιδεολογίας, και αν η θεωρία αυτή άποτελεί ένα από τα στοιχεία που έξαρτούν τις θεωρίες των ιδεολογιών, μου επιβάλλεται μια θέση, φαινομενικά παράδοξη, την όποια σπεύδω να διατυπώσω ως έξής: *η ιδεολογία δεν έχει ιστορία*.

Γνωρίζουμε πως η διατύπωση αυτή βρίσκεται άπαράλλαχτη σε μια περικοπή της «Γερμανικής Ίδεολογίας». Ο Μάρξ την χρησιμοποιεί σχετικά με τη μεταφυσική και την ήθική, που δεν έχουν έπίσης ιστορία (έξυπακούεται, και οι άλλες μορφές της ιδεολογίας).

Στη «Γερμανική Ίδεολογία» η παραπάνω διατύπωση έντάσσεται σ' ένα πλαίσιο πρόδηλα θετικιστικό. Η ιδεολογία νοείται εκεί σαν καθαρή αύταπάτη, σαν όνειρο, δηλαδή μηδέν. Η πραγματικότητά της βρίσκεται έξω άπ' αυτήν. Η ιδεολογία λοιπόν νοείται σα φανταστική κατασκευή, της οποίας το θεωρητικό καθεστώς μοιάζει πολύ με το θεωρητικό καθεστώς του όνειρου στους πριν από τον Φρόυντ συγγραφείς. Σύμφωνα μ' αυτούς το όνειρο ήταν άποκλειστικά πλάσμα της φαντασίας, δηλαδή άκυρο άποτέλεσμα των «έπι-βιωμάτων της ήμέρας», που έμφανίζονται σε αυθαίρετη τάξη και σύνθεση, κάπου κάπου «άνάστροφα», κοντολογίς σε πλήρη άταξία. Το όνειρο ήταν γι' αυτούς το κενό και άκυρο πλάσμα της φαντασίας, «ψευτομαστορεμένο» αυθαίρετα και στα τυφλά, με μόνο ύλικό τα έπι-βιώματα της ήμέρας, της μόνης και μεστής πραγματικότητας. Έτσι άκριβώς παρουσιάζεται το καθε-

στώς της φιλοσοφίας και της ιδεολογίας στη «Γερμανική Ίδεολογία» (μιά και η φιλοσοφία είναι η κατεξοχήν ιδεολογία).

Σύμφωνα λοιπόν με τον Μάρξ, η ιδεολογία είναι άποκύημα της φαντασίας, καθαρό όνειρο, μάταιο και κενό, φτιαγμένο με τὰ «ήμερήσια έπι-βιώματα» τής μόνης και μεστής πραγματικότητας: τής συγκεκριμένης ιστορίας τών συγκεκριμένων υλικών ατόμων, που με τρόπο υλικό παράγουν τήν ύπαρξή τους. Η ιδεολογία, στη «Γερμανική Ίδεολογία» δεν έχει ιστορία, αφού η ιστορία της έκτυλίσσεται έξω απ' αυτήν, εκεί ακριβώς όπου διαδραματίζεται η μόνη ύπαρκτη ιστορία, η ιστορία τών συγκεκριμένων ατόμων κλπ. Συνεπώς, στη «Γερμανική Ίδεολογία» η θέση πώς η ιδεολογία δεν έχει ιστορία είναι θέση καθαρά άρνητική, γιατί σημαίνει ταυτόχρονα:

1. 'Η ιδεολογία, έφόσον είναι όνειρο δεν είναι τίποτα (όνειρο που τὸ κατασκευάζει ποιός ξέρει τ:οιά δύναμη), αν όχι ὁ άλλοτριο-τικός καταμερισμός τής εργασίας — προσδιορισμός επίσης άρνητικός.

2. 'Η ιδεολογία δεν έχει ιστορία, πράγμα που δὲ σημαίνει καθόλου ότι δὲ θὰ μπορούσε νὰ έχει ιστορία (άντίθετα μάλιστα, αφού είναι η άχνη, κενή και άνεστραμμένη άντανάκλαση τής πραγματικής ιστορίας), αλλά ότι δὲν έχει δική της ιστορία.

Όστόσο, η θέση που θὰ ήθελα νὰ υποστηρίξω, καίτοι ξαναπαίρνω κατὰ λέξη τούς ὅρους τής «Γερμανικής Ίδεολογίας» («η ιδεολογία δὲν έχει ιστορία»), είναι ριζικά διαφορετική από τὴ θετικιστική - ιστοριοκρατική θέση τής «Γερμανικής Ίδεολογίας».

Γιατί νομίζω, από τὴ μιά μεριά, ότι εἶμαι σὲ θέση νὰ υποστηρίξω πὼς οἱ ιδεολογίες *έχουν μιά δική τους ιστορία* (αν και προσδιορίζεται σὲ τελευταία άνάλυση από τὴν ταξική πάλη), κι από τὴν ἄλλη μεριά, διατείνομαι ότι μπορῶ συγχρόνως νὰ υποστηρίξω, πὼς *ἡ έν γένει ιδεολογία δὲν έχει ιστορία*, όχι άρνητικά (με τὴν έννοια ότι η ιστορία της ξετυλίγεται έξω απ' αυτήν), αλλά με άπόλυτα θετικό νόημα.

Τὸ νόημα αὐτὸ είναι πράγματι θετικό, αν άληθεύει ότι η ιδεολογία χαρακτηρίζεται από τὸ ότι είναι προικισμένη με δομὴ και λειτουργία τέτοιου τύπου που τὴν καθιστοῦν πραγματικότητα μη-ιστορική, δηλαδή παν-ιστορική, με τὴν έννοια ότι η δομὴ και η λειτουργία της, έχοντας τὴν ἴδια άμετάλλακτη μορφή, είναι παρούσες μέσα σ' αὐτὸ που ὀνομάζεται συνολική ιστορία, ἔτσι ὅπως ὀρίζει τὴν ιστορία τὸ «Μανιφέστο», σαν ιστορία τής πάλης τών τάξεων, δηλαδή ιστορία τών ταξικών κοινωνιών.

Γιὰ νὰ ἔχουμε κάποια συγκεκριμένη θεωρητική άναφορά, ἔπαναλαμβάνοντας τὸ παράδειγμα τοῦ ονείρου, ἀλλ' αὐτὴ τὴ φορά με βάση τὴ φροϋδικὴ αντίληψη, ἡ πρότασή μας ὅτι ἡ ιδεολογία δὲν έχει ιστορία και πρέπει νὰ συσχετιστεῖ ἄμεσα με τὴν πρόταση τοῦ Φρόυντ ὅτι *τὸ άσυνείδητο είναι αἰώνιο*, δηλαδή δὲν έχει ιστορία. Ὁ συσχετισμός αὐτὸς δὲν είναι αὐθαίρετος ἀλλὰ θεωρητικά άναγκαῖος γιατί ὑπάρχει ἕνας ὀργανικός δεσμός ανάμεσα στὶς δύο προτάσεις.

Ἄν αἰώνιο σημαίνει μη-ὑπερβατικό σὲ σχέση με κάθε (ἐγχρονὴ) ιστορία, ἀλλὰ πανταχοῦ παρόν, ὑπεριστορικό, ἄρα άμετάλλακτο μορφικά σ' ὅλη τὴν ἔκταση τής ιστορίας, τότε θὰ ἔπαναλάβω κατὰ γράμμα τὴν ἔκφραση τοῦ Φρόυντ και θὰ γράψω: *ἡ ιδεολογία είναι αἰώνια*, ὅπως ακριβώς και τὸ άσυνείδητο. Καὶ θὰ προσθέσω: ἡ προσέγγισή μου φαίνεται δικαιολογημένη θεωρητικά, γιατί ἡ αἰωνιότητα τοῦ άσυνείδητου δὲν είναι ἄσχετη με τὴν αἰωνιότητα τής ἐγγένει ιδεολογίας.

Νά γιατί θεωρῶ θεμιτό, κατὰ τεκμήριο τουλάχιστο, τὸ σχεδιασμό μιάς θεωρίας τής ἐγγένει ιδεολογίας, με τὸν ἴδιο τρόπο που ὁ Φρόυντ σχεδίασε μιά θεωρία τοῦ ἐγγένει άσυνείδητου.

Γιὰ νὰ ἀπλοποιήσουμε τὴν ἔκφραση, λαβαίνοντας ὑπόψη ὅ,τι εἰπώθηκε, θὰ χρησιμοποιοῦ στο ἐξῆς τὸν ὅρο ιδεολογία, δηλώνοντας ἔτσι τὴν ἐγγένει ιδεολογία. Γιὰ τὴν ιδεολογία λοιπόν (τὴν ἐγγένει ιδεολογία) εἶπαμε ότι δὲν έχει ιστορία, ἡ πράγμα ταυτόσημο, ὅτι είναι αἰώνια, πανταχοῦ παρούσα, με μορφή άμετάλλακτη σ' ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ ιστορικοῦ γίγνεσθαι (τής ιστορίας τών κοινωνικών σχηματισμῶν με ταξική διάθρωση). Γιὰ τὴν ὥρα, θὰ περιοριστῶ στὶς «ταξικές κοινωνίες» και στὴν ιστορία τους.

Ἡ ιδεολογία είναι «παράσταση» τής φανταστικῆς σχέσης τοῦ ατόμου με τὶς πραγματικὲς συνθήκες ὑπαρξῆς του.

Γιὰ νὰ προσεγγίσουμε τὴν κεντρική θέση άναφορικά με τὴ δομὴ και τὴ λειτουργία τής ιδεολογίας θὰ προτείνω καταρχὴν δύο ἄλλες θέσεις, μία άρνητική και μία θετική. Ἡ πρώτη άναφέρεται στο ἀντικείμενο που «άναπαρίσταται» με τὴ φανταστικὴ μορφή τής ιδεολογίας, ἡ δεύτερη άναφέρεται στὴν υλικότητα τής ιδεολογίας.

Θέση πρώτη: Ἡ ιδεολογία άναπαριστᾷ τὴ φανταστικὴ σχέση τοῦ ατόμου με τὶς πραγματικὲς συνθήκες ὑπαρξῆς του.

Λέμε συνήθως ότι η θρησκευτική, η ηθική, η νομική, ή πολιτική ιδεολογία κλπ. αποτελούν «κοσμοαντιλήψεις». Βεβαίως (έκτος κι αν διώνουμε κάποια απ' αυτές τις ιδεολογίες σαν την αλήθεια, π.χ. αν «πιστεύουμε» στο Θεό, στο Καθήκον, στη Δικαιοσύνη κλπ.), εξετάζοντας την ιδεολογία από κριτική σκοπιά, με τον τρόπο που ένας εθνολόγος εξετάζει τους μύθους μιάς «πρωτόγονης κοινωνίας», οι ιδεολογίες είναι «κοσμοαντιλήψεις» σε μεγάλο βαθμό πλασματικές, δηλαδή «δεν αντιστοιχούν στην πραγματικότητα».

Όστόσο, ενώ παραδεχόμαστε ότι οι ιδεολογίες αυτές δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα, ότι είναι δηλαδή μία αυταπάτη, παραδεχόμαστε ταυτόχρονα ότι υπαινίσσονται κάποια πραγματικότητα: και αρκεί να τις ερμηνεύσει κανείς για να ξαναβρεί, κάτω από τη φανταστική παράσταση του κόσμου, την ίδια την πραγματικότητα του κόσμου (ιδεολογία = αυταπάτη, υπαινιγμός).

Υπάρχουν διάφοροι τύποι έρμηνείας: πιο γνωστοί είναι, όμως, ο μ η χ α ν ι σ τ ι κ ό ς τύπος, παρά πολύ διαδομένος το 18ο αιώνα (ο θεός είναι ή φανταστική αναπαράσταση του πραγματικού βασιλιά), και ο « έ ρ μ η ν ε υ τ ι κ ό ς », τον οποίο έγκαινιάσαν οι πρώτοι Πατέρες της έκκλησίας, επανέλαβε ο Φόουερμπαχ και η θεολογικο-φιλοσοφική σχολή που προήλθε απ' αυτόν, παράδειγμα ο θεολόγος Μάρτ κλπ. Για τον Φόουερμπαχ, λόγου χάρη, θεός είναι ή ουσία του πραγματικού ανθρώπου. Έπισημαίνω το κύριο: ή έρμηνεία της φανταστικής μετατόπισης (και αντιστροφής), που πραγματοποιεί ή ιδεολογία οδηγεί στο συμπέρασμα ότι με την ιδεολογία «οι άνθρωποι αναπαριστούν, με φανταστική μορφή, τις πραγματικές τους συνθήκες ύπαρξης».

Η έρμηνεία αυτή δυστυχώς αφήνει μετέωρο ένα μικρό πρόβλημα: γιατί οι άνθρωποι προκειμένου να φανταστούν τις πραγματικές συνθήκες ύπαρξής τους «έχουν ανάγκη» από αυτή τη φανταστική μετατόπιση;

Η πρώτη απάντηση (χρονολογείται από το 18ο αιώνα) προτείνει μίαν απλή λύση: είναι φταίξιμο των παπάδων και των βασιλιάδων. Αυτοί «χάλκευσαν» το 'Ωραία Ψεύδη, ώστε οι άνθρωποι, πιστεύοντας ότι ύπακούουν στο θεό, να υποτάσσονται ουσιαστικά στους βασιλιάδες και στους παπάδες, που είναι συνένοχοι σε τούτη την άπάτη: οι παπάδες στην ύπηρεσία των βασιλιάδων και αντίστροφα, ανάλογα με την πολιτική τοποθέτηση των λεγόμενων «θεωρητικών». Υπάρχει λοιπόν μιά αίτια για τη φανταστική μετατόπιση των πραγματικών συνθηκών ύπαρξης: λίγα κυνικά άτομα, που έδραιώνουν την έκμετάλλευση και την καταδυνάστευση

του «λαού» πάνω σε μιά κίβδηλη αναπαράσταση του κόσμου, την οποία μηχανεύθηκαν για να υποδουλώσουν το πνεύμα του ανθρώπου υποδουλώνοντας τη φαντασία του.

Η δεύτερη απάντηση (του Φόουερμπαχ, που την επανέλαβε κατά λέξη ο Μάρξ στα νεανικά του έργα) είναι πιο «βαθιά», δηλαδή εξίσου λάθος. Και ή δεύτερη απάντηση, για τη μετατόπιση και τη φανταστική παραμόρφωση των πραγματικών συνθηκών ύπαρξης του ανθρώπου, ψάχνει και βρίσκει την αίτια στην άλλοτρίωση που γεννά ή φανταστική παράσταση των συνθηκών ύπαρξης των ανθρώπων. Αίτια δεν είναι πλέον ούτε οι παπάδες ούτε οι βασιλιάδες ούτε ή ένεργητική φαντασία τους ούτε ή παθητική φαντασία των θυμάτων τους. Αίτια είναι ή υλική άλλοτρίωση που δεσπόζει στις ίδιες τις συνθήκες ύπαρξης των ατόμων. Με την έπιχειρηματολογία αυτή, ο Μάρξ στο «Έβραϊκό Ζήτημα» και άλλου, υποστηρίζει την ιδέα του Φόουερμπαχ, ότι οι άνθρωποι κατασκευάζουν μίαν άλλοτριωμένη (= φανταστική) παράσταση των συνθηκών ύπαρξής τους, γιατί άλλοτριωτικές είναι αυτές καθαυτές οι συνθήκες ύπαρξης («Χειρόγραφα του '44»: γιατί οι συνθήκες ύπαρξης των ανθρώπων κυριαρχούνται από την ουσία της άλλοτριωμένης κοινωνίας: «την άλλοτριωμένη εργασία»).

Όλες αυτές οι έρμηνείες δέχονται κατά γράμμα τη θέση την οποία προϋποθέτουν και στην οποία στηρίζονται: ότι δηλαδή, αυτό που αντανακλάται στη φανταστική παράσταση του κόσμου και που βρίσκουμε σε μιά ιδεολογία δεν είναι τίποτ' άλλο από τις συνθήκες ύπαρξης των ανθρώπων, άρα ο πραγματικός τους κόσμος.

Στο σημείο αυτό όμως, θα επαναλάβω μιά θέση που έχω ήδη προτείνει: οι «άνθρωποι» δε φαντάζονται, με την ιδεολογία, τις πραγματικές συνθήκες ύπαρξής τους, τον πραγματικό κόσμο, αλλά κυρίως αναπαριστούν τη σχέση τους με τις συνθήκες ύπαρξής τους. Η σχέση αυτή βρίσκεται στο επίκεντρο κάθε ιδεολογικής, άρα φανταστικής, παράστασης του πραγματικού κόσμου. Στην ίδια σχέση έμπεριέχεται ή «αίτια» στην οποία όφειλεται ή φανταστική παραμόρφωση της ιδεολογικής παράστασης του πραγματικού κόσμου. Ή μάλλον, για ν' αφήσουμε κατά μέρος τη γλώσσα της «αίτιας», πρέπει να πούμε, ότι ή φανταστική φύση της σχέσης αυτής στηρίζει κάθε φανταστική παραμόρφωση που παρατηρείται (έκτος κι αν την διώνει κανείς σαν αλήθεια) σε κάθε ιδεολογία.

Για να μιλήσουμε τώρα στα μαρξιστές, αν είναι αλήθεια ότι ή παράσταση των συνθηκών της πραγματικής ύπαρξης των ατόμων που κατέχουν θέση κάποιου φορέα παραγωγής, έκμετάλλευσης,

καταπίεσης, ιδεολογικοποίησης και έπιστημονικής πρακτικής, αν είναι λοιπόν αλήθεια ότι η παράσταση, σε τελευταία ανάλυση, εξαρτάται από τις παραγωγικές σχέσεις και τις σχέσεις που προκύπτουν απ' αυτές, τότε μπορούμε θεμιτά να πούμε τα ακόλουθα: Κάθε ιδεολογία, μέσα στην παραμόρφωση που αναγκαστικά δημιουργεί ή φαντασία, αντιπροσωπεύει κυρίως, τη (φανταστική) σχέση των ατόμων με τις παραγωγικές και τις παράγωγές τους σχέσεις και όχι τις ίδιες τις υπάρχουσες παραγωγικές σχέσεις. Στην ιδεολογία λοιπόν δεν παριστάνεται το σύστημα των παραγωγικών σχέσεων που κυβερνά τις σχέσεις των ατόμων, αλλά η φανταστική σχέση των ατόμων με τις πραγματικές σχέσεις στις οποίες ζουν.

“Αν έτσι έχουν τα πράγματα, το έρώτημα για την «αίτία» της φανταστικής παραμόρφωσης των πραγματικών σχέσεων στο επίπεδο της ιδεολογίας, εκπίπτει και πρέπει να αντικατασταθεί με κάποιο άλλο: Για ποιο λόγο, ή προσφερόμενη στα άτομα παράσταση της (άτομικής) σχέσης τους με τις κοινωνικές σχέσεις που διέπουν τις συνθήκες ύπαρξής τους, την προσωπική και τη συλλογική τους ζωή, γίνεται αναγκαστικά φανταστική; Και ποιός είναι ο χαρακτήρας του φανταστικού; “Αν το έρώτημα τεθεί με τον τρόπο αυτό, εκκινώντας από κάθε περιεχόμενο ή λύση ότι όλα αυτά οφείλονται σε μια «κλίκα»¹⁴ ατόμων (παπάδες, βασιλιάδες), πρωτεργατών της μεγάλης ιδεολογικής μυστικοποίησης, όπως επίσης εκκινώντας και η λύση του αλλοτριωμένου χαρακτήρα του πραγματικού κόσμου. Το γιατί θα το δούμε στη συνέχεια. Για την ώρα, δε θα πάμε πιο μακριά.

Θέση δεύτερη: “Η ιδεολογία έχει υλική υπόσταση.

“Ηδη θίξαμε κάπως τη θέση αυτή, όταν λέγαμε ότι οι «ιδέες» ή οι «παραστάσεις» κλπ. από τις οποίες φαίνεται να συντίθεται ή ιδεολογία δεν έχουν νοητική, ιδεατή, πνευματική υπόσταση, αλλά υλική. “Υπαινιχτήκαμε ακόμα ότι η νοητική, ιδεατή, πνευματική υπόσταση των «ιδεών» προερχόταν αποκλειστικά από μια ιδεολογία της «ιδέας» και ως προστεθεί, ότι προέρχεται από μια ιδεολογία που μοιάζει να «θεμελιώνει» την αντίληψη για την οποία μιλάμε, άφóτου εμφανίστηκαν οι έπιστήμες. Με άλλα λόγια, ή

14. Χρησιμοποιώ επίτηδες αυτό τον πολύ μοντέρνο όρο, γιατί ακόμα και σε κομμουνιστικούς κύκλους, ή «έξήγηση» παρόμοιων πολιτικών αποκλίσεων (άριστερος ή δεξιός καιροσκοπισμός) με βάση τη δράση μιας «κλίκας» είναι δυστυχώς τρέχουσα συνήθεια.

ιδεατή κλπ. υπόσταση των «ιδεών» μοιάζει μ' αυτό που οι έπιστήμονες, στην αυθόρμητη ιδεολογία τους, φαντάζονται σαν «ιδέες», σωστές ή λαθεμένες. Έννοείται, ότι ή θέση αυτή παρουσιάζεται με τη μορφή μιας κατάφασης, δεν αποδεικνύεται. Ζητάμε λοιπόν ν' αντιμετωπιστεί, ως πούμε στο όνομα του υλισμού, με κάποια εύνοϊκή συγκατάβαση. “Αλλιώς, θα χρειάζονταν έκτενέστερες ανάλυσεις για να αποδειχτεί.

Αυτή ή αξιωματική θέση, ότι οι «ιδέες» ή οι άλλες «παραστάσεις» δεν έχουν πνευματική αλλά υλική υπόσταση μάς είναι πράγματι αναγκαία για να αναλύσουμε τη φύση της ιδεολογίας. “Η καλύτερα, μάς είναι άπλως χρήσιμη για να καταδειχτεί αυτό, που άμεσα και έμπειρικά φανερώνεται, από οποιαδήποτε λίγο έστω σοβαρή ανάλυση μιας ιδεολογίας, σε κάθε παρατηρητή, ακόμα κι όταν αυτή έχει ελάχιστα κριτική διάθεση.

Είπαμε, μιλώντας για τους ΙΜΚ και την πρακτική τους, ότι καθένας τους είναι ή πραγμάτωση μιας ιδεολογίας (ή ένότητα αυτών των έπι μέρους ιδεολογιών —θρησκευτική, ήθική, νομική, πολιτική, αίσθητική κλπ.— εξασφαλίζεται με την ύπαγωγή τους στην κυρίαρχη ιδεολογία). “Ας ξαναπιάσουμε τη θέση αυτή: μια ιδεολογία υπάρχει πάντα υλοποιημένη σ' ένα μηχανισμό και στην πρακτική του ή τις διάφορες μορφές πρακτικής. “Η ύπαρξη αυτή είναι υλική. Έννοείται ότι ή υλική ύπαρξη της ιδεολογίας σ' έναν μηχανισμό και στην πρακτική του, δεν έχει τον ίδιο τροπισμό (modalité) με τον τροπισμό ενός λιθαριού ή ενός όπλου. “Ομως, ακόμα και με κίνδυνο να κατηγορηθούμε σα νεο-αριστοτελικοί (υπενθυμίζουμε πώς ό Μάρξ έτρεφε άμέριστη εκτίμηση προς τον Άριστοτέλη), θα λέγαμε ότι «ή ύλη νοείται με πολλούς τρόπους», ή καλύτερα, υπάρχει με διάφορους τροπισμούς, που όλοι, σε τελευταία ανάλυση, έχουν τις ρίζες τους στη «φυσική» ύλη.

Μετά απ' αυτά, συντομεύοντας, ως δούμε τί συμβαίνει με το «άτομο» που ζει «έν ιδεολογία», δηλαδή μέσα σε μια καθορισμένη παράσταση του κόσμου (θρησκευτική, ήθική κλπ.), της οποίας ή φανταστική παραμόρφωση εξαρτάται από την επίσης φανταστική σχέση του ατόμου με τις συνθήκες ύπαρξής του, δηλαδή τελικά από τις παραγωγικές και ταξικές σχέσεις (ιδεολογία = φανταστική σχέση με πραγματικές σχέσεις). Θα λέγαμε λοιπόν ότι και αυτή ή ίδια ή φανταστική σχέση είναι προικισμένη με υλική υπόσταση.

Διαπιστώνουμε όμως τούτο:

“Ένα άτομο πιστεύει στο Θεό, στο Καθήκον ή στη Δικαιοσύνη

κλπ. Ἡ πίστη αὐτὴ ἀπορρέει ἀπὸ τὶς ἰδέες τοῦ ἀτόμου, ἄρα ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ ἄτομο θεωρούμενο σὰν ἐνσυνείδητο ὑποκείμενο, πού στὴ συνείδησή του ἐμπεριέχονται οἱ ἰδέες τῆς πίστεως του. Ἔτσι συμβαίνει μὲ ὅλο τὸν κόσμο, δηλαδή μὲ ὅλους ὅσους ζοῦν σὲ μιὰ ἰδεολογικὴ παράσταση τῆς ἰδεολογίας, πού τὴν ἀνάγει σὲ σύνολο ἰδεῶν ἐξ ὁρισμοῦ προικισμένων μὲ πνευματικὴ ὑπόσταση. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, παίρνοντας δηλαδή ὑπόψη τὸ ἀπόλυτο ἰδεολογικὸ «ἐννοιολογικὸ» δυναμικὸ τοῦ ἀτόμου (ὑποκείμενο μὲ συνείδηση, ὅπου μορφώνονται ἐλεύθερα καὶ ἀναγνωρίζονται οἱ ἰδέες στὶς ὁποῖες πιστεύει), ἡ (ὕλική) συμπεριφορὰ του ἀποδελτιώνεται φυσικότητα.

Τὸ ἐν λόγω ἄτομο συμπεριφέρεται μὲ τὸν ἄλφα ἢ βῆτα τρόπο, υἱοθετεῖ τὴν τάδε ἢ τὴν δεῖνα πρακτικὴ, καί, κατὰ μείζονα λόγο, μετέχει σὲ ὁρισμένες ρυθμιζόμενες μορφές πρακτικῆς, πού δὲν εἶναι ἄλλες ἀπὸ τὶς μορφές πρακτικῆς τοῦ ἰδεολογικοῦ μηχανισμοῦ, ἀπὸ τὸν ὁποῖο «ἐξαρτῶνται» οἱ ἰδέες τὶς ὁποῖες διάλεξε σὰν ἐλεύθερο καὶ συνείδητο ὑποκείμενο. Ἄν πιστεύει στὸ Θεό, πηγαίνει στὴν ἐκκλησίαν γιὰ νὰ παρακολουθήσει τὴ λειτουργία, γονατίζει, ἐξομολογεῖται, νηστεύει (ἢ νηστεία ἄλλοτε εἶχε ὕλικό περιεχόμενο, μὲ τὴν τρέχουσα ἔννοια τοῦ ὄρου), καὶ φυσικὰ μετανοεῖ, καὶ συνεχίζει κλπ. Ἄν πιστεύει στὸ Καθῆκον θὰ τηρεῖ τὴν ἀντίστοιχη συμπεριφορὰ, πού θὰ ἐγγράφεται σὲ κάποιον τύπο πρακτικῆς «σύμφωνο πρὸς τὰ χρηστὰ ἤθη». Ἄν πιστεύει ἡ Δικαιοσύνη θὰ ὑποταχθεῖ στοὺς κανόνες τοῦ Δικαίου χωρὶς ἀμφισβητήσεις· μπορεῖ μάλιστα ὅταν παραβιάζονται οἱ νόμοι νὰ διαμαρτυρηθεῖ, νὰ λάβει μέρος σὲ διαδηλώσεις κλπ.

Σ' ὅλο αὐτὸ τὸ σχῆμα, διαπιστώνουμε ὅτι ἡ ἰδεολογικὴ παράσταση τῆς ἰδεολογίας εἶναι καὶ ἡ ἴδια ὑποχρεωμένη ν' ἀναγνωρίσει ὅτι κάθε «συνείδητο» ὑποκείμενο, ἐπεὶδὴ ἀκριβῶς πιστεύει στὶς «ἰδέες» πού τοῦ ὑπαγορεύει ἡ συνείδησή του (καὶ τὶς ὁποῖες ἀποδέχεται ἐλεύθερα), ὀφείλει «νὰ δρᾷ σύμφωνα μὲ τὶς ἰδέες του». Ὅφείλει λοιπὸν νὰ μεταγράψει τὶς ἰδέες του στὶς πράξεις τῆς ὕλικῆς πρακτικῆς του, σὰν ἐλεύθερο ὑποκείμενο πού εἶναι. Ἄν δὲν τὸ κάνει, «αὐτὸ δὲ θὰ εἶναι σωστό».

Πράγματι, ἂν τὸ ἄτομο δὲν κάνει ὅ,τι ὀφείλει νὰ κάνει σύμφωνα μὲ τὸ πιστεύω του, ἂν —σύμφωνα πάντα μ' αὐτὸ τὸ ἰδεαλιστικὸ σχῆμα— κάνει κάτι ἄλλο, σημαίνει πὼς ἄλλες ἰδέες ἔχει στὸ κεφάλι του ἀπὸ ἐκεῖνες πού διακηρύσσει, καὶ ἐπομένως δρᾷ βάσει αὐτῶν τῶν ἄλλων ἰδεῶν. Ἄρα συμπεριφέρεται σὰν «ἀσυνεπής», κυνικὸς ἢ διστραμμένος («οὐδεὶς ἐκὼν κακὸς») ἄνθρωπος.

Σὲ κάθε περίπτωσι λοιπὸν, ἡ ἰδεολογία τῆς ἰδεολογίας, παρὰ τὴ φανταστικὴ τῆς παραμόρφωση, ἀναγνωρίζει ὅτι οἱ «ἰδέες» ἐνδὸς

ἀνθρώπινου ὑποκειμένου ἐνυπάρχουν, πρέπει νὰ ὑπάρχουν, στὶς πράξεις του. Κι ἂν δὲν συμβαίνει ἔτσι, ἡ ἰδεολογία τῆς ἰδεολογίας τοῦ ἀποδίδει ἄλλες ἰδέες πού ἀντιστοιχοῦν στὶς πράξεις (ἀκόμη καὶ τὶς διστραμμένες) πού ἐκτελεῖ. Ἡ ἰδεολογία αὐτὴ μιλά γιὰ πράξεις: ἐμεῖς θὰ μιλήσουμε γιὰ πράξεις ἐνσωματωμένες σὲ μορφές πρακτικῆς. Καὶ θὰ παρατηρήσουμε ὅτι αὐτὲς οἱ μορφές πρακτικῆς ρυθμίζονται ἀπὸ κ ά π ο ι ο τ υ π ι κ ό, χάρις στὸ ὁποῖο κάθε πρακτικὴ μεταγράφεται στὴν *ὕλική ὑπαρξὴ ἐνὸς ἰδεολογικοῦ μηχανισμοῦ* — ἔστω σὲ πολὺ μικρὸ μέρος του: μιὰ λειτουργία σ' ἓνα ἐκκλησάκι, μιὰ ταφή, ἓνα μάτς σὲ κάποιον ἀθλητικὸ σὺλλογο, μιὰ σχολικὴ μέρα, μιὰ συνεδρίαση ἢ μιὰ συγκέντρωση πολιτικοῦ κόμματος κλπ.

Ἄλλωστε, στὴν ἀμυντικὴ «διαλεκτικὴ» τοῦ Πασκάλ χρωστᾶμε τὴ θαυμάσια φόρμουλα πού θὰ μᾶς ἐπιτρέψει νὰ ἀντιστρέψουμε τὴν τάξη τοῦ νοηματικοῦ σχήματος τῆς ἰδεολογίας. Ὁ Πασκάλ λέει περίπου τὰ ἑξῆς: «γονατίστε, ψιθυρίστε μιὰ προσευχή, καὶ θὰ πιστεύετε». Ἀντιστρέφει λοιπὸν σκανδαλωδῶς τὴν τάξη τῶν πραγμάτων, προσκομίζοντας, ὅπως ὁ Χριστὸς, ὄχι τὴν εἰρήνη ἀλλὰ τὴ διχόνοια. Καὶ ἐπιπλέον, πράγμα ἐλάχιστον χριστιανικόν, προσκομίζει τὸ σκάνδαλο (πλὴν ὅμως, οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ τὸ σκάνδαλον ἔρχεται!). Εὐτυχὲς σκάνδαλο, ὀφείλουμε νὰ ὁμολογήσουμε, ἀφοῦ, μὲ τὴν ἰανσενιτικὴ του πρόκληση, ὁδηγεῖ τὸν Πασκάλ νὰ χρησιμοποιοῖ μιὰ γλῶσσα πού δηλώνει τὴν ἴδια τὴν πραγματικότητά.

Ἄς μᾶς ἐπιτραπῇ ν' ἀφήσουμε τὸν Πασκάλ καὶ τὰ ἐπιχειρήματα του στὸν ἰδεολογικὸ ἀγώνα πού διεξάγει στὸ πλαίσιο τοῦ θρησκευτικοῦ ἰδεολογικοῦ μηχανισμοῦ τῆς ἐποχῆς του. Καὶ ἂς μᾶς ἐπιτραπῇ νὰ μιλήσουμε μιὰ πιὸ ἄμεσα μαρξιστικὴ γλῶσσα, κατὰ τὸ δυνατό βέβαια, γιὰτὶ προχωράμε σὲ περιοχὲς ἐλάχιστον ἐρευνημένες.

Λέμε λοιπὸν, γιὰ νὰ πάρουμε ἓνα μόνο ὑποκείμενο (τὸ τάδε ἄτομο), ὅτι ἡ ὑπαρξὴ τῶν ἰδεῶν τῆς πίστεως του εἶναι ὕλική, μιὰ καὶ οἱ ἰδέες αὐτὲς εἶναι ὕλικές πράξεις ἐνσωματωμένες σὲ ὕλικές μορφές πρακτικῆς, ρυθμιζόμενες ἀπὸ ἓνα ἐπίσης ὕλικό τυπικόν, προσδιορισμένο ἀπὸ τὸν ὕλικὸ ἰδεολογικὸ μηχανισμό, ἀπ' ὅπου ἀπορρέουν οἱ ἰδέες τοῦ δοσμένου ὑποκειμένου. Βέβαια, τὰ τέσσερα ἐπίθετα «ὕλικός» πού περιέχονται στὴν πρότασή μας ἔχουν διαφορετικὸ τροπισμό: ἡ ὕλικότητά μιᾶς μετακίνησης γιὰ νὰ πάει κανεὶς στὴν ἐκκλησίαν, μιᾶς γονυκλισίας, ἐνὸς σταυροκοπήματος, μιᾶς μετάνοιας, μιᾶς προσευχῆς, μιᾶς κατάνυξης, μιᾶς νηστείας, ἐνὸς βλέμματος, μιᾶς γροθιάς, ἐνὸς ἐξωτερικευμένου λόγου ἢ ἐνὸς

«έσωτερικού» μονόλογου (ή συνείδηση), δεν είναι μία και η αυτή υλικότητα. Θα αφήσουμε όμως εδώ κατά μέρος τη θεωρία του διαφορετικού τροπισμού της υλικότητας.

Παραμένει ωστόσο γεγονός, ότι αυτή η παρουσίαση άνεστραμμένων πραγμάτων δεν πρόκειται για «άντιστροφή», αφού όρισμένες έννοιες έχουν, απλούστατα, εξαφανιστεί από τη νέα έκθεση, ενώ αντίθετα άλλες παραμένουν, και αναφαίνονται τέλος μερικές καινούριες έννοιες. Έτσι:

- εξαφανίστηκε: ο όρος *ιδέες*.
- παραμένουν: οί όροι *υποκείμενο, συνείδηση, πίστη, πράξεις*.
- αναφαίνονται: οί όροι *μορφές πρακτικής, τυπικό, ιδεολογικός μηχανισμός*.

Δεν πρόκειται λοιπόν για άντιστροφή (έκτός κι αν την έννοήσουμε σαν άνατροπή μιάς κυβέρνησης π.χ., ή σαν άναποδογύρισμα ενός ποτηριού), αλλά για έναν αρκετά παράξενο άνασχηματισμό (όχι βέβαια ύπουργικού τύπου), αφού μάς δίνει το ακόλουθο άποτέλεσμα.

Οί ιδέες ως ιδέες (δηλαδή σύνολα, ιδεατά, πνευματικά) εξαφανίστηκαν στο βαθμό άκριθώς που φάνηκε ότι η ύπαρξή τους έγγραφεται σε πράξεις ρυθμιζόμενες από ένα καθορισμένο τυπικό, σε τελευταία άνάλυση από έναν ιδεολογικό μηχανισμό. Φαίνεται λοιπόν ότι το υποκείμενο ένεργεί στο βαθμό που διέπεται από το ακόλουθο σύστημα (που θα διατυπώσουμε με τη σειρά του πραγματικού προσδιορισμού του): η ιδεολογία, ύπάρχοντας σ' έναν υλικό ιδεολογικό μηχανισμό, ύπαγορεύει υλικές μορφές πρακτικής που τις ρυθμίζει ένα υλικό τυπικό, μορφές πρακτικής που έγγράφονται σε υλικές πράξεις ενός δρώντος συνειδητά και σύμφωνα με την πίστη του υποκειμένου.

Η παρουσίαση αυτή, δείχνει όμως ότι διατηρήσαμε τις ακόλουθες έννοιες: υποκείμενο, συνείδηση, πίστη, πράξεις. Από το φάσμα τούτου των έννοιών προκρίνουμε άμέσως τόν κεντρικό και καθοριστικό όρο από τόν όποιο εξαρτώνται τά πάντα: την έννοια *υποκείμενο*.

Και στοιχειοθετούμε άμέσως παρακάτω δύο συνημμένες θέσεις:

1. Δεν ύπάρχει πρακτική παρά δια της ιδεολογίας και ύπό την κυριαρχία της.

2. Δεν ύπάρχει ιδεολογία παρά δια του υποκειμένου και για τά υποκείμενα.

Τώρα μπορούμε νά επανέλθουμε στην κεντρική μας θέση.

Η ιδεολογία έγκალεί τά άτομα ως υποκείμενα.

Η θέση αυτή έπεξηγεί την τελευταία μας πρόταση: δεν ύπάρχει ιδεολογία παρά μόνο δια του υποκειμένου και για τά υποκείμενα. Έξηγούμαστε: δεν ύπάρχει ιδεολογία παρά μόνο για τά συγκεκριμένα υποκείμενα, και αυτός ο προσδιορισμός της ιδεολογίας γίνεται έφικτός δια του υποκειμένου, δηλαδή *μέσω της κατηγορίας υποκείμενο* και της λειτουργίας του.

Με όλα αυτά θέλουμε νά πούμε πως η κατηγορία του υποκειμένου (που μπορεί νά λειτουργεί και με άλλη όνομασία: λόγου χάρη στον Πλάτωνα με τó όνομα Ψυχή, Θεός, κ.ά.) είναι διαπλαστική κατηγορία κάθε ιδεολογίας όποιος κι αν είναι ο προσδιορισμός της (κατά τομέα ή ταξικός), όποια κι αν είναι ή ιστορική χρονολογία —έφόσον ή ιδεολογία δεν έχει ιστορία. Η κατηγορία του υποκειμένου είναι διαπλαστική κάθε ιδεολογίας, παρ' όλο που με την όνομασία αυτή (τό υποκείμενο) έμφανίζεται μόνο με την άνοδο της άστικής ιδεολογίας και κυρίως της νομικής ιδεολογίας¹⁵.

Λέμε: ή κατηγορία του υποκειμένου είναι διαπλαστική κάθε ιδεολογίας και άμέσως προσθέτουμε: *ή κατηγορία του υποκειμένου είναι διαπλαστική κάθε ιδεολογίας στο βαθμό που κάθε ιδεολογία έχει ως λειτουργία νά «διαπλάθω», νά «μετατρέπω» συγκεκριμένα άτομα σε υποκείμενα*. Σε τούτο τó παιχνίδι της διπλής διάπλασης ύποστασιώνεται ή λειτουργία κάθε ιδεολογίας, γιατί ή ιδεολογία δεν είναι τίποτε άλλο από τις υλικές μορφές ύπαρξης της λειτουργίας της.

Για νά δούμε πιό καθαρά όσα ακολουθούν, πρέπει νά λάβουμε ύπόψη ότι ο γράφων και ο άναγνώστης έτούτου του κειμένου είναι έπίσης υποκείμενα, δηλαδή ιδεολογικά υποκείμενα (πρόταση ταυτολογική). Συνάκολουθα, ο γράφων και ο άναγνώστης ζούν «αυθόρμητα» ή «φυσικά» «έν ιδεολογία», με την έννοια που λέμε ότι «ο άνθρωπος είναι ζωó ιδεολογικό».

Τό ότι ο συγγραφέας, γράφοντας τó κείμενο ενός λόγου που διατείνεται ότι είναι έπιστημονικός δεν έμφανίζεται ως «υποκείμενο» του έπιστημονικού «του» λόγου, είναι μιά άλλη ύπόθεση με την όποία δε θα άσχοληθóμε τώρα (με την εύκαιρία αυτή, ση-

15. Η όποία δανείζεται τη νομική κατηγορία του «υποκειμένου του δικαίου» για νά κατασκευάσει μιάν ιδεολογική έννοια: «ο άνθρωπος είναι εκ φύσεως ένα υποκείμενο».

μειώνουμε μόνο, ότι κάθε επιστημονικός λόγος είναι έξ ὀρισμοῦ λόγος χωρίς ὑποκείμενο: δὲν ὑπάρχει «ὑποκείμενο τῆς ἐπιστήμης» παρὰ μόνο σὲ μιὰ ἰδεολογία τῆς ἐπιστήμης).

Ὅπως ἔλεγε θαυμάσια ὁ Ἀπόστολος Παῦλος «τὸ εἶναι, ἡ κίνησις καὶ ἡ ζωὴ» ἐμφανίζονται μέσα στὸ Λόγο, δηλαδή στὴν ἰδεολογία. Ἐπομένως, γιὰ σὰς ὅπως καὶ γιὰ μένα, ἡ κατηγορία τοῦ ὑποκειμένου εἶναι κάτι τὸ πρῶτιστα «προφανές» (τὰ προφανῆ εἶναι πάντα ἀλήθεια πρῶτη). Εἶναι φανερό, ἐγὼ ὅπως κι ἐσεῖς, εἴμαστε ὑποκείμενα (ἐλεύθερα, ἠθικά κλπ.). Ὅπως κάθε προφανές, μαζί κι ἐκεῖνα ποὺ συντείνουν ὥστε μιὰ λέξη «νὰ δηλώνει ἕνα πράγμα» ἢ «νὰ ἔχει μιὰ σημασία» (ἄρα τὰ προφανῆ τῆς «διαφάνειας» τοῦ λόγου), ἔτσι καὶ τὸ «προφανές» πῶς ἐσεῖς κι ἐγὼ εἴμαστε ὑποκείμενα —καὶ τὸ προφανές ὅτι αὐτὴ μας ἡ ιδιότητα δὲ δημιουργεῖ κανένα πρόβλημα— ἀποτελεῖ ἰδεολογικὴ ἐπίπτωση, στοιχειώδη ἰδεολογικὴ ἐπίπτωση¹⁶. Εἶναι πράγματι χαρακτηριστικὸ τῆς ἰδεολογίας ὅτι ἐπιβάλλει (ἂν καὶ δὲ φαίνεται διόλου, γιὰ τὰ τὰ πράγματα εἶναι «προφανῆ») τὰ αὐτονόητα, ποὺ εἶναι ἀδύνατο νὰ μὴν τὰ ἀναγνωρίσουμε ὡς προφανῆ. Καὶ ὅταν τὰ ἀντιμετωπίζουμε, ἀναπόφευκτα καὶ φυσιολογικά ἀντιδρούμε ἀναφωνώντας (μεγαλόφωνα, ἢ «μέσα στὴ σιωπὴ τῆς συνείδησης»): «εἶναι προφανές! θεβαίως! αὐτὸ εἶναι! πράγματι!».

Σ' αὐτὴ τὴν ἀντίδραση ἀσκεῖται ἡ λειτουργία τῆς ἰδεολογικῆς ἀναγνώρισης. Εἶναι ἡ μία πλευρὰ τῆς διττῆς λειτουργίας τῆς ἰδεολογίας. Ἡ ἄλλη εἶναι ἡ λειτουργία τῆς παρὰ γνῶρισης.

Ἄς πάρουμε ἕνα παράδειγμα ἀπόλυτα «συγκεκριμένο»: Ὅλοι ἔχουμε φίλους, ποὺ ὅταν μᾶς χτυποῦν τὴν πόρτα καὶ τοὺς ρωτᾶμε ἀπὸ τῆς χαράμαδας: «Ποιὸς εἶναι;», ἀπαντοῦν (γιατὶ «εἶναι προφανές»): «Ἐγώ». Πράγματι, ἀναγνωρίζουμε ὅτι εἶναι «ἐκεῖνος» ἢ «ἐκεῖνη». Ἀνοίγουμε τότε τὴν πόρτα καὶ βλέπουμε ὅτι «πράγματι ἦταν ἐκεῖνη». Ἄλλο παράδειγμα: Ὅταν συναντᾶμε στὸ δρόμο κάποιον ποὺ (ἀνα)γνωρίζουμε, τοῦ λέμε «καλημένα ἀγαπητὲ φίλε», καὶ τοῦ σφίγγουμε τὸ χέρι (ἐθιμοτυπία ἰδεολογικῆς ἀναγνώρισης στὴν καθημερινὴ ζωὴ στὴ Γαλλία: ἀλλοῦ ἰσχύει ἄλλη ἐθιμοτυπία).

Μὲ τὴν προκαταρκτικὴ αὐτὴ παρατήρηση καὶ τὶς συγκεκριμέ-

16. Οἱ γλωσσολόγοι, καὶ ὅσοι ἐπικαλοῦνται τὴ γλωσσολογία γιὰ διάφορους σκοποὺς, συχνὰ σκοντάφτουν σὲ δυσκολίες ποὺ ὀφείλονται στὸ γεγονός ὅτι παραγνωρίζουν τὸ παιχνίδι τῶν ἰδεολογικῶν ἐπιπτώσεων σὲ κάθε εἶδος λόγου, ἀκόμα καὶ στὸν ἐπιστημονικό.

νες εἰκονογραφήσεις τῆς, ἤθελα νὰ πῶ ὅτι σεῖς καὶ γὼ εἴμαστε π ἄ ν τ ο τ ε - ἡ δ ἡ ὑποκείμενα. Σὰν ὑποκείμενα, ἐφαρμόζουμε τὸ τυπικὸ τῆς ἰδεολογικῆς ἀναγνώρισης ποὺ μᾶς ἐγγυᾶται ὅτι εἴμαστε ὁπωσδήποτε ὑποκείμενα ἀτομικά, διακριτὰ καὶ (φυσικά) ἀναντι-κατάστατα. Ἡ συγγραφὴ στὴν ὁποία ἐπιδίδομαι τὴ στιγμὴ αὐτὴ καὶ ἡ ἀνάγνωσις ποὺ κάνετε σεῖς ἐτούτῃ τῇ στιγμῇ¹⁷, εἶναι —ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη— τελετουργία ἰδεολογικῆς ἀναγνώρισης: σὲ τοῦτο τὸ τελετουργικὸ τυπικὸ ἐμπεριέχεται τὸ «προφανές» μὲ τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ σὰς ἐπιβληθεῖ ἡ «ἀλήθεια» τῶν διαλογισμῶν μου ἢ ἡ «πλάνη» τους.

Ὡστόσο, ἡ ἀναγνώρισις ὅτι εἴμαστε ὑποκείμενα καὶ ὅτι λειτουργοῦμε μὲ βάση τὸ τελετουργικὸ τυπικὸ τῆς πιὸ στοιχειώδους καθημερινότητας μᾶς δίνει ἀπλὰ καὶ μόνο τὴ «συνείδηση» τῆς ἀένης (αἰώνιας) πρακτικῆς ἰδεολογικῆς ἀναγνώρισης, ἀλλὰ δὲ μᾶς δίνει διόλου τὴν (ἐπιστημονικὴ) γ ν ὥ σ ῃ τοῦ μηχανισμοῦ αὐτῆς τῆς ἀναγνώρισης: λόγου χάρι, ἡ ὑψωμένη γροθιά, τὸ γεγονός ὅτι σὰς φωνάζουν μὲ τ' ὄνομά σας, τὸ γεγονός ὅτι ξέρετε —ἔστω κι ἂν τὸ ἀγνοῶ— ὅτι «ἔχετε» ἕνα κύριο ὄνομα ποὺ σὰς κάνει νὰ ἀναγνωρίζετε τὸν ἑαυτὸ σας ὡς μοναδικὸ ὑποκείμενο κλπ. Παραταῦτα, ἔστω κι ἂν μιλάμε διαποτισμένοι μὲ ἰδεολογία καὶ μέσα ἀπ' αὐτὴν, πρέπει νὰ ξαναγυρίσουμε στὸ πρόβλημα τῆς (ἐπιστημονικῆς) γνώσης τῆς ἰδεολογίας ἂν θέλουμε νὰ διαμορφώσουμε ἕνα λόγο, ποὺ θὰ καταφέρει νὰ ξεκόψει ἀπὸ τὸν ἰδεολογικό: νὰ διακινδυνεύσουμε δηλαδή τὴν ἐγκαινίαση ἑνὸς ἐπιστημονικοῦ λόγου γιὰ τὴν ἰδεολογία (ἐνὸς λόγου δηλαδή χωρὶς ὑποκείμενο).

Γιὰ νὰ κάνω, λοιπόν, παραστατικότερο τὸ γιὰ τὴν ἰδεολογία ὑποκείμενο εἶναι κατηγορία διαπλαστικὴ τῆς ἰδεολογίας, ποὺ ὑποστασιώνεται μόνο μεταπλάθοντας τὰ συγκεκριμένα ἄτομα σὲ ὑποκείμενα, θὰ χρησιμοποίησῃ ἕναν ἰδιαίτερο τρόπο ἐκθέσεως: ἀρκετὰ «συγκεκριμένο» ὥστε νὰ εἶναι ἀναγνωρίσιμος, ἀλλὰ καὶ ἀρκετὰ ἀφηρημένο ὥστε νὰ προσφέρεται ὡς ἀντικείμενο στοχασμοῦ καὶ νὰ δίνει λαβὴ στὴν (ἐπιστημονικὴ) γνώση.

Ἰδοὺ μιὰ πρώτη διατύπωση: *κάθε ἰδεολογία ἐγκαλεῖ τὰ συγκεκριμένα ἄτομα ὡς συγκεκριμένα ὑποκείμενα*, μὲ τὴν λειτουργία τῆς κατηγορίας τοῦ ὑποκειμένου.

17. Σημειώστε ὅτι αὐτὸ τὸ διπλὸ «αὐτὴ τῇ στιγμῇ» ἀποδεικνύει, ἄλλη μιὰ φορὰ, πῶς ἡ ἰδεολογία εἶναι «αἰώνια», ἐφόσον τὰ δυὸ αὐτὰ «αὐτὴ τῇ στιγμῇ» εἶναι δυνατό νὰ χωρίζονται ἀπὸ ὁποιοδήποτε χρονικὸ διάστημα. Γράφω αὐτὲς τὶς γραμμὲς στὶς 6 Ἀπριλίου 1969, καὶ μπορεῖ νὰ τὶς διαβάσετε ὁποτεδήποτε.

Νά μιὰ πρόταση πού ἐπιβάλλει, γιὰ τὴν ὥρα, νὰ διακρίνουμε τὰ συγκεκριμένα ἄτομα ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, καὶ τὰ συγκεκριμένα ὑποκείμενα ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἔστω καὶ ἂν δὲν μπορεῖ νὰ υπάρξει συγκεκριμένο ὑποκείμενο πού νὰ μὴ φέρεται ἀπὸ κάποιον συγκεκριμένο ἄτομο.

Ὑπαινισόμαστε δηλαδή ὅτι ἡ ἰδεολογία «δρά» ἢ «λειτουργεῖ» ἔτσι πού νὰ «στρατολογεῖ» τὰ ὑποκείμενα ἀνάμεσα στὰ ἄτομα (καὶ στρατολογεῖ τοὺς πάντες) ἢ νὰ μεταμορφώνει τὰ ἄτομα σὲ ὑποκείμενα (καὶ μεταμορφώνει τοὺς πάντες). Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται χάρις σ' ἐκείνη τὴν πολὺ συγκεκριμένη ἐπιχείρηση πού θὰ ὀνομάσουμε ἔγκληση καὶ πού θὰ μπορούσαμε νὰ παραστήσουμε μὲ τὴν εἰκόνα τῆς πρὸ κοινοτύπης καθημερινῆς ἀστυνομικῆς κλήσης: «Ἐ, σεῖς ἐκεῖ κάτω!»¹⁸

Ἄν ὑποτεθεῖ πὼς αὐτὸ τὸ φανταστικὸ ἐπεισόδιο συμβαίνει στὸ δρόμο, τὸ ἐγκαλούμενο ἄτομο θὰ γυρίσει τὸ κεφάλι του. Χάρη σ' αὐτὴ τὴν ἀπλὴ στροφὴ τοῦ κεφαλοῦ του κατὰ 180° τὸ ἄτομο γίνεται ὑποκείμενο. Γιατί; Ἐπειδὴ ἀναγνώρισε ὅτι ἡ κλήση ἀπευθυνόταν σ' αὐτὸ «ὀπωσδήποτε», καὶ ὅτι ὀπωσδήποτε αὐτὸ ἦταν ὁ «ἐγκαλούμενος» καὶ ὄχι κάποιος ἄλλος. Ἡ πείρα δείχνει ὅτι ἡ πρακτικὴ τῆς ἔγκλησης δὲ χάνει ποτὲ τὸ στόχο της: μὲ προφορικὴ κλήση ἢ σφύριγμα ὁ καλούμενος θ' ἀναγνώρισε πάντα ὅτι πρόκειται γι' αὐτόν. Εἶναι ὀπωσδήποτε ἓνα παράδοξο φαινόμενο πού δὲν μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ μὲ δόση τὰ «αἰσθήματα ἐνοχῆς», παρ' ὅλο πού υπάρχουν πολλοὶ ἄνθρωποι πού «ἔχουν κάτι νὰ προσάψουν στὸν ἑαυτὸ τους».

Βέβαια, γιὰ νὰ παρακολουθήσει κανεὶς τὸ μικρὸ θεωρητικὸ μας θέατρο μὲ περισσότερη ἄνεση καὶ μεγαλύτερη σαφήνεια, πρέπει νὰ παρουσιάσουμε τὰ πράγματα μὲ τὴ μορφή συνεχοῦς φάσματος, ὅπου ἀναγκαστικὰ ὑπάρχει ἓνα πρὶν καὶ ἓνα μετὰ, ἐπομένως ἡ ἔκθεση πρέπει νὰ γίνεῖ μὲ τὴ μορφή χρονικῆς διαδοχῆς. Ὑπάρχουν ἄτομα πού κάνουν περίπατο, καὶ ἀπὸ κάπου (κατὰ κανόνα ἀπὸ πίσω τους) ἀκούγεται ἡ φωνή: «Ἐ, σεῖς ἐκεῖ κάτω!». Ἐνὰ ἄτομο (κατὰ 90% ἐκείνο πού πραγματικὰ καλεῖται) στρέφει τὸ κεφάλι πιστεύοντας —ὑποψιαζόμενο— γνωρίζοντας ὅτι πρόκειται γι' αὐτό, ἀναγνωρίζοντας δηλαδή ὅτι «αὐτὸς εἶναι βέβαια» πού καλεῖται. Στὴν πραγματικότητα, τὰ πράγματα συμ-

18. Ἡ ἔγκληση, καθημερινὴ πρακτικὴ ὑποκείμενη σ' ἓνα συγκεκριμένο τυπικὸ, παίρνει ἐντελῶς «εἰδικὴ μορφή» στὴν ἀστυνομικὴ πρακτικὴ, δηλαδή στὴν περίπτωσι πού πρόκειται νὰ ἐγκληθοῦν «ὑποπτοί».

βαίνουν χωρὶς καμιά διαδοχή: ἡ ὑπαρξὴ τῆς ἰδεολογίας καὶ ἡ ἔγκληση τοῦ ἀτόμου ὡς ὑποκειμένου εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτό.

Καὶ μπορούμε νὰ προσθέσουμε: ὅτι μοιάζει νὰ συμβαίνει ἔξω ἀπὸ τὸ χῶρο τοῦ ἰδεολογικοῦ (πρὸ συγκεκριμένα στὸ δρόμο) στὴν πραγματικότητα συμβαίνει μέσα στὸ χῶρο τῆς ἰδεολογίας. Ἐπομένως, ὅ,τι συμβαίνει στὸ χῶρο τῆς ἰδεολογίας μοιάζει νὰ συμβαίνει ἔξω ἀπ' αὐτήν. Γι' αὐτὸ ὅσοι βρίσκονται μέσα στὸ χῶρο τοῦ ἰδεολογικοῦ, ἐξ ὀρισμοῦ φαντάζομαι πὼς εἶναι ἔξω ἀπ' αὐτόν: ἡ ἄρνηση στὴν πράξη τοῦ ἰδεολογικοῦ χαρακτήρα τῆς ἰδεολογίας ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἰδεολογία, ἀποτελεῖ μιὰ ἀπὸ τίς πρακτικὲς ἐμφάνσεις της. Ἡ ἰδεολογία δὲ λέει ποτὲ «εἰμαι ἰδεολογική». Πρέπει νὰ βρίσκεται κανεὶς ἔξω ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς ἰδεολογίας, δηλαδή στὸ πεδίο τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ πεῖ: τοποθετοῦμαι μέσα στὸ πεδίο τῆς ἰδεολογίας (σπάνια ἐξαίρεση) ἢ ἤμουν στὸ πεδίο τῆς ἰδεολογίας (γενικὸς κανόνας). Ξέρουμε πολὺ καλὰ ὅτι ἡ μομφὴ πὼς κάποιος εἶναι μέσα στὸ πεδίο τῆς ἰδεολογίας, ἔχει σημασία μόνο γιὰ τοὺς ἄλλους, ποτὲ γιὰ τὸν ἴδιο (ἐκτός καὶ ἂν εἶναι μαρξιστῆς ἢ σπινωζικός, πράγμα πού στὴ συγκεκριμένη περίπτωσι εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἴδια τοποθέτηση). Ἔτσι, ἐνῶ ἡ ἰδεολογία δὲν ἔχει ἔξω-ἀπ' αὐτήν (σχετικὰ μὲ τὸν ἑαυτὸ της), εἶναι πάντοτε ἓνα ἐκ τῶς (σὲ σχέση μὲ τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν πραγματικότητα).

Αὐτὸ τὸ εἶχε πολὺ καλὰ ἐξηγήσει ὁ Σπινόζα διακόσια χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸν Μάρξ, ὁ ὁποῖος τὸ ἐφάρμοσε χωρὶς ὅμως νὰ τὸ ἐξηγήσει μὲ λεπτομέρεια. Ἄς ἀφήσουμε ὅμως κατὰ μέρος τὸ ζήτημα αὐτό, πού ἔχει ὡστόσο βαρύτερες συνέπειες, ὄχι μόνο θεωρητικὲς ἀλλὰ καὶ πολιτικὲς ἀφοῦ, π.χ., ἀπὸ δῶ ἐξαρτᾶται ὅλη ἡ θεωρία τῆς κριτικῆς καὶ τῆς αὐτοκριτικῆς, χρυσὸς κανόνας πρακτικῆς στὴν ταξικὴ πάλη, σύμφωνα μὲ τὸ μαρξισμὸ - λενινισμό.

Ἡ ἰδεολογία λοιπόν, ἐγκαλεῖ τὸ ἄτομο ὡς ὑποκείμενο. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἰδεολογία εἶναι αἰώνια πρέπει νὰ ἐξαλείψουμε τὴ χρονικὴ διάστασι μὲ τὴν ὁποία παραστήσαμε τὴ λειτουργία τῆς ἰδεολογίας, καὶ νὰ πούμε: ἡ ἰδεολογία ἐγκαλεῖ ἀεὶ π ο τ ε τὸ ἄτομο ὡς ὑποκείμενο, πράγμα πού σημαίνει ὅτι τὸ ἄτομο ἐγκαλεῖται ἀείποτε ἀπὸ τὴν ἰδεολογία ὡς ὑποκείμενο. Ἔτσι ὀδηγοῦμαστε σὲ μιὰ τελευταία πρότασι: τὸ ἄτομο εἶναι ἀείποτε ὑποκείμενο. Ἐπομένως τὸ ἄτομο εἶναι «ἀφρημένο» σὲ σχέση μὲ τὸ ἀείποτε ὑποκείμενο. Ἡ πρότασι αὕτη μπορεῖ νὰ φανεῖ παράδοξη.

Ὅτι ἓνα ἄτομο εἶναι ἀεὶ π ο τ ε ὑποκείμενο, ἀκόμα καὶ πρὶν νὰ γεννηθεῖ, δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἀπλὴ πραγματικότητα, προσιτὴ στὸν

καθένας και διόλου παράδοση. Ότι το άτομο είναι πάντοτε «άφηρημένο» σε σχέση με το αείποτε υποκείμενο ο Φρόντ τὸ ἔδειξε παρατηρώντας ἀπλούστατα τὸ εἶδος τῆς ἰδεολογικῆς τελετουργίας μετὰ τὴν ὁποία περιβάλλεται ἡ ἀναμονὴ μιᾶς «γέννησης» — αὐτὸ τὸ «εὐτυχὲς γεγονός». Καθένας ξέρεי πῶς καὶ πόσο ἀναμένεται ἡ γέννηση ἑνὸς παιδιοῦ! Καὶ ἂν συμφωνήσουμε ν' ἀφήσουμε στὴν ἄκρη τὰ «αἰσθήματα», δηλαδὴ τὶς μορφές τῆς οἰκογενειακῆς ἰδεολογίας, πατρικῆς/μητρικῆς/συζυγικῆς/ἀδελφικῆς, μέσα στὴν ὁποία ἀναμένεται ἡ γέννηση τοῦ παιδιοῦ, πρέπει νὰ ποῦμε πολὺ πεζά: εἶναι ἐκ τῶν προτέρων γνωστὸ ὅτι τὸ παιδί θὰ φέρει τὸ ὄνομα τοῦ πατέρα του, θὰ ἔχει ἐπομένως μία ταυτότητα, καὶ θὰ εἶναι ἀναντικατάστατο. Πρὶν γεννηθεῖ τὸ παιδί, εἶναι κίόλας αείποτε ὑποκείμενο, χρῆσιμο ἔτσι μέσα στὴν ἰδιότυπη οἰκογενειακὴ ἰδεολογικὴ ἀπεικόνιση, ὅπου καὶ ἀναμένεται μετὰ ἀπὸ τὴ σύλληψή του. Περιττὸ νὰ ποῦμε ὅτι αὐτὴ ἡ ἰδεολογικὴ οἰκογενειακὴ ἀπεικόνιση εἶναι στὴ μοναδικότητά της, στερεότατα δομημένη. Σ' αὐτὴ τὴν ἀδυσώπητη καὶ λίγο πολὺ «παθολογικὴ» δομῇ (ἂν δεχτοῦμε ὅτι ὁ ὅρος ἔχει προσδιορισμὸ περιεχόμενο), τὸ παλαιομελλοντικὸ ὑποκείμενο ὀφείλει νὰ βρεῖ τὴ θέση του: νὰ «γίνει» ὑποκείμενο σεξουαλικὸ (ἄγόρι ἢ κορίτσι), ὄντας ἤδη ὑποκείμενο. Καταλαβαίνουμε ὅτι αὐτὸς ὁ ἰδεολογικὸς ἐξαναγκασμὸς, αὐτὸς ὁ προκαθορισμὸς, ὅλο αὐτὸ τὸ τελετουργικὸ τυπικὸ τῆς ἀνατροφῆς καὶ τῆς οἰκογενειακῆς ἀγωγῆς, ἔχει κάποια σχέση μ' αὐτὸ πού ὁ Φρόντ μελέτησε στὴ μορφή τῶν προγεννητικῶν καὶ γεννητικῶν «φάσεων» τῆς σεξουαλικότητος, ἔχει δηλαδὴ σχέση μετὰ τὴ «σύλληψη» τοῦ ἀσυνειδήτου, τὸ ὁποῖο ἐπισήμανε ὁ Φρόντ μέσω τῶν ὑλικῶν ἐκφάνσεών του. Ἄς ἀφήσουμε ὅμως κατὰ μέρος καὶ τὸ θέμα αὐτό, κι ἂς κάνουμε ἕνα ἀκόμα βήμα. Θὰ συγκεντρώσουμε τώρα τὴν προσοχή μας στὸν τρόπο μετὰ ὃν ὁποῖο οἱ «δράστες» τῆς ἐγκλήσης καὶ οἱ ἀντίστοιχοι ρόλοι τοὺς ἀντανακλῶνται στὴ δομὴ κάθε ἰδεολογίας.

Ἔνα παράδειγμα: Ἡ θρησκευτικὴ ἰδεολογία τοῦ χριστιανισμοῦ.

Ἐπειδὴ ἡ τυπικὴ δομὴ κάθε ἰδεολογίας εἶναι πάντοτε ἡ ἴδια, θὰ περιοριστοῦμε στὴν ἀνάλυση ἑνὸς μόνο παραδείγματος προσιτοῦ σὲ ὅλους: τῆς θρησκευτικῆς ἰδεολογίας. Σημειώνουμε ὅτι ἡ ἴδια ἀποδεικτικὴ ἰσχὺεὶ γιὰ τὴν ἠθικὴ, νομικὴ, πολιτικὴ, αἰσθητικὴ ἰδεολογία κλπ.

Ἄς ἐξετάσουμε λοιπὸν τὴ θρησκευτικὴ ἰδεολογία τοῦ χριστιανισμοῦ.

νισμοῦ. Θὰ χρησιμοποιήσουμε μιὰ μορφή τῆς ρητορικῆς καὶ θὰ τὴν «κάνουμε νὰ μιλήσει». Θὰ συγκεντρώσουμε δηλαδὴ σ' ἕνα φανταστικὸ λόγο ὅσα «λένε» ὄχι μόνο οἱ δύο Διαθήκες, οἱ θεολόγοι, ἡ Θεία Διδαχὴ, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ οἱ μορφές πρακτικῆς, τὸ τυπικὸ, οἱ ἱεροτελεστίες καὶ τὰ ἱερὰ μυστήρια. Ἡ θρησκευτικὴ ἰδεολογία τοῦ χριστιανισμοῦ λέει λοιπὸν περίπου τὰ ἑξῆς:

— Ἀπευθύνομαι σὲ σένα ἄνθρωπε καλούμενε Πέτρε (κάθε ἄτομο ἀποκαλεῖται μετὰ τὸ ὄνομά του, μετὰ παθητικὴ ἔννοια: τὸ ἄτομο δὲν παίρνει ποτὲ μόνο του τὸ ὄνομά του), καὶ σοῦ λέω ὅτι ὑπάρχει θεός, στὸν ὁποῖο θὰ λογοδοτήσεις. Καὶ προσθέτει: μετὰ τὴ φωνή μου σοῦ μιλάει ὁ θεός (οἱ Γραφεὲς ἀποθησαύρισαν τὸ Θεῖο Λόγο, ἡ Παράδοση τὸν διέδωσε καὶ τὸ ἀλάθητο τοῦ Πάπα παγίωσε, μιὰ μιὰ πάντα, τὰ «εὐαίσθητα» σημεῖα του). Καὶ λέει ὁ θεός: Ἰδοὺ ποιός εἶσαι: εἶσαι ὁ Πέτρος. Ἰδοὺ ποία εἶναι ἡ καταγωγή σου: εἶσαι τὸ αἰώνιο πλάσμα τοῦ θεοῦ, ἂν καὶ γεννηθῆκες τὸ 1920 μετὰ Χριστόν! Ἰδοὺ ποία εἶναι ἡ θέση σου στὸν κόσμον! Νὰ τί πρέπει νὰ κάνεις! Ἄρα, ἂν τηρεῖς τὸ «νόμον τῆς ἀγάπης» θὰ σωθεῖς καὶ θ' ἀποτελέσεις μέρος τοῦ ἀχράντου Σώματος τοῦ Κυρίου κλπ., κλπ.

Νὰ λοιπὸν μιὰ πασίγνωστη, κοινότυπη καὶ συνάμα ἐκπληκτικὴ γλώσσα.

Ἐκπληκτικὴ, γιὰτὶ ἂν ὑποτεθεῖ ὅτι ἡ θρησκευτικὴ ἰδεολογία ἀπευθύνεται πράγματι στὸ ἄτομον¹⁹ γιὰ νὰ τὸ «μεταμορφώσῃ σὲ ὑποκείμενον», ἂν ὄντως ἀπευθύνεται στὸν Πέτρο γιὰ νὰ τὸν μεταμορφώσῃ σὲ ὑποκείμενον ἐλεύθερον νὰ ὑπακούει ἢ νὰ μὴν ὑπακούει στὴν ἐγκλήσῃ της, δηλαδὴ στὶς βουλὲς τοῦ Κυρίου· ἐὰν ἀποκαλεῖ τὸ ἄτομον μετὰ τὸ ὄνομά του, ἀναγνωρίζοντας ἔτσι ὅτι αείποτε ἐγκαλεῖται ὡς ὑποκείμενον μετὰ προσωπικὴ ταυτότητα (σὲ σημεῖον πού ὁ Χριστὸς τοῦ Πασκάλ λέει: «γιὰ σένα ἔχυσαν αὐτὴν ἐδῶ τὴ σταγόνα τοῦ αἵματός μου»)· ἐὰν ἐγκαλεῖ τὸ ἄτομον μετὰ τρόπον πού τὸ ὑποκείμενον ἀποκρίνεται «μάλιστα, ἐγὼ εἶμαι»· ἂν τοῦ ἀποσπᾷ τὴν ἀναγνώριση ὅτι κατέχει τὴ θέση πού τοῦ ὀρισε στὸν κόσμον, μιὰ μόνιμη διαμονή: «εἶναι ἀλήθεια, εἶμαι ἐδῶ, ἐργάτης, ἀφεντικό, φαντάρος», μέσα σὲ τούτῃ τὴν κοιλάδα τῶν δακρύων· ἂν τοῦ ἀποσπᾷ τὴν ἀναγνώριση ἑνὸς προορισμοῦ (τὴν αἰώνια ζωὴ ἢ τὴν αἰώνια καταδίκη) ἀνάλογα μετὰ τὸ ἂν δέχεται ταπεινὰ

19. Μολονότι γνωρίζουμε πῶς τὸ ἄτομον εἶναι πάντοτε ὑποκείμενον, ἐξακολουθοῦμε νὰ χρησιμοποιοῦμε τὸν ὅρον αὐτό, πού μᾶς φαίνεται βολικός, ἐξαιτίας τῆς ἀντίθεσης πού παράγει.

ἡ περιφρονητικὰ τὶς «ἐντολὲς τοῦ Κυρίου» (: ὁ Νόμος ποὺ ἔγινε Ἀγάπη)· ἐὰν ὅλα τούτα συμβαίνουν (μὲ τὶς γνωστότατες μορφές πρακτικῆς, ὅπως ἡ τελετουργία τοῦ βαπτίσματος, τοῦ χρίσματος, τῆς θείας κοινωνίας, τῆς ἐξομολόγησης, τοῦ εὐχέλαιου κλπ.), ὀφείλουμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι σ' ὅλη αὐτὴ τὴ «διαδικασία» ἡ ὁποία σκηνοθετεῖ τὰ χριστιανικὰ θρησκευτικὰ ὑποκείμενα, κυριαρχεῖ ἕνα παράξενο φαινόμενο: ἡ πληθώρα τῶν θρησκευτικῶν ὑποκειμένων ὑπάρχει μόνο μὲ τὸν ἀπαράβατο ὅρο ὅτι ταυτόχρονα ὑπάρχει ἕνα Ἄλλο Ὑποκείμενο, Μοναδικό, Ἀπόλυτο, ὁ Θεός.

Θὰ σημειώσουμε αὐτὸ τὸ νέο καὶ μοναδικὸ ὑποκείμενο μὲ τὴ γραφὴ Ὑποκείμενο μὲ κεφαλαῖο Υ γιὰ νὰ διακρίνεται ἀπὸ τὰ κοινὰ ὑποκείμενα, χωρὶς κεφαλαῖο.

Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἡ ἐγκληση τοῦ ἀτόμου ὡς ὑποκειμένου προϋποθέτει τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς Ἄλλου Ὑποκειμένου, Μοναδικοῦ καὶ Κεντρικοῦ, ποὺ στὸ Ὄνομά του ἡ θρησκευτικὴ ἰδεολογία ἐγκαλεῖ κάθε ἄτομο ὡς ὑποκείμενο. Ὅλα τούτα εἶναι γραμμένα πεντακάθαρα στὸ ἴδιο τὸ κείμενο ποὺ ὀνομάζεται Ἀγία Γραφή: «Τῷ καιρῷ ἐκείνῳ κύριος ὁ Θεὸς (Ἰεχωβάς) ἐξ οὐρανοῦ ἐλάλησεν πρὸς Μωυσήν. Καὶ ὁ Κύριος ἐκάλεσεν τὸν Μωυσήν: Μωυσή! Ἰδοὺ ἐγώ, λέγει ὁ Μωυσῆς, δούλος σου· λάλησον καὶ ὑπακούσω σε. Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς Μωυσήν: Ἐγὼ εἰμὶ ὁ ὢν, ὁ ὢν καὶ ὁ ἔρχομενος»²⁰.

Ὁ Θεὸς ἐπομένως ὀρίζει ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτό του ὡς τὸ κατεξοχὴν Ὑποκείμενο ποὺ ὑπάρχει καθεαυτὸ καὶ διεαυτὸ («ἐγὼ εἰμὶ ὁ ὢν»), ὡς Ὑποκείμενο ποὺ ἐγκαλεῖ τὸ ὑποκείμενό του: τὸ ἄτομο ποὺ τοῦ ὑποτάσσεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς τῆς ἐγκλησῆς του καὶ μόνο, δηλ. τὸ ἄτομο ποὺ ὀνομάζεται Μωυσῆς. Καὶ ἐγκαλούμενος ὁ Μωυσῆς μὲ τὸ Ὄνομά του, ἔχοντας ἤδη ἀναγνωρίσει ὅτι σ' αὐτὸν ἀπευθυνόταν ὁ πωσδὴποτε ἡ φωνὴ τοῦ Κυρίου, ἀναγνωρίζει συγχρόνως ὅτι εἶναι ὑποκείμενο, ὑποκείμενο τοῦ θεοῦ, ὑποκείμενο ὑποταγμένο στὸ θεό, *ὑποκείμενο διὰ τοῦ Ὑποκειμένου καὶ ὑποταγμένο στὸ Ὑποκείμενο*. Ἀπόδειξη: ὑπακούει στὸ θεὸ καὶ κάνει τὸ λαὸ του νὰ ὑπακούει στίς ἐντολές του.

Ὁ Θεὸς εἶναι λοιπὸν τὸ Ὑποκείμενο, ὁ Μωυσῆς καὶ τὰ ἀναριθμητὰ ὑποκείμενα τοῦ λαοῦ τοῦ θεοῦ οἱ ἐγκαλούμενοι - συνομιλητές του: *καθρέφτες* του καὶ *εἰδωλά* του. Οἱ ἄνθρωποι δὲν πλάστηκαν ἄλλωστε *κατ' εἰκόνα* τοῦ θεοῦ; Ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ θεολογικὸ στοχασμό, παρ' ὅλο ποὺ ὁ Θεὸς «θὰ μπο-

20. Συνδυάζω διάφορα χωρία, ὅχι κατὰ γράμμα, ἀλλὰ «ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ».

ρούσε» νὰ κάνει κι ἄλλιῶς..., χρειάζεται ὥστόσο ἄνθρώπους, τὸ Ὑποκείμενο χρειάζεται ὑποκείμενα, ὅπως ἀκριβῶς οἱ ἄνθρωποι ἔχουν τὴν ἀνάγκη τοῦ θεοῦ, ἔτσι καὶ τὰ ὑποκείμενα ἔχουν τὴν ἀνάγκη τοῦ Ὑποκειμένου. Κι ἀκόμα καλύτερα: ὁ Θεὸς τὸ μεγάλο Ὑποκείμενο τῶν ὑποκειμένων, χρειάζεται τοὺς ἄνθρώπους, καὶ μάλιστα μέχρι τῆς φρικτῆς ἀντιστροφῆς τῆς εἰκόνας του σ' αὐτὰ (ὅταν τὰ ὑποκείμενα αὐτὰ κυλιούνται στὸ βόρβορο, δηλαδή στὴν ἁμαρτία).

Καὶ παραπέρα: ὁ Θεὸς ὁ ἴδιος «μετουσιώνεται» καὶ ἀποστέλλει τὸν Υἱό του στὴ γῆ, ἀπλὸ «ἐγκαταλελειμμένο» ὑποκείμενο (δλ. τὴ μακριὰ προσευχὴ στὸ Ὅρος τῶν Ἑλαιῶν ποὺ θὰ τελειώσει πάνω στὸ Σταυρό), ὑποκείμενο ἀλλὰ καὶ Ὑποκείμενο, ἄνθρωπος ἀλλὰ καὶ Θεός, γιὰ νὰ φέρει σὲ πέρας τὴν ἀποστολὴ τῆς τελικῆς Λύτρωσης, τὴν Ἀνάστασι τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Θεὸς ἔχει λοιπὸν ἀνάγκη νὰ «μετουσιωθεῖ» ὁ ἴδιος σὲ ἄνθρωπο, τὸ Ὑποκείμενο ἔχει ἀνάγκη νὰ γίνῃ ὑποκείμενο γιὰ νὰ δείξει ἐμπειρικά, μὲ τὴν ὁραση καὶ μὲ τὴν ἀφή (νὰ δεῖ ὁ ἄπιστος Θωμᾶς) στὰ ὑποκείμενα, ὅτι ἂν εἶναι ὑποκείμενα ὑποταγμένα στὸ Ὑποκείμενο, εἶναι μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ εἰσέλθουν, ὅπως ὁ Χριστός, τὴν ἡμέρα τῆς Κρίσεως, στίς ἀγκάλες τοῦ Κυρίου, δηλαδή στίς ἀγκάλες τοῦ Ὑποκειμένου²¹.

Ἄς ἀποδελτιώσουμε σὲ θεωρητικὸ λόγο αὐτὴ τὴ θαυμαστὴ ἀναγκαιότητα μετουσίωσης τοῦ Ὑποκειμένου σὲ ὑποκείμενα καὶ τοῦ Ὑποκειμένου σὲ ὑποκείμενο-Ὑποκείμενο.

Διαπιστώνουμε ὅτι ἡ δομὴ κάθε ἰδεολογίας, ποὺ στὸ ὄνομα τοῦ Μοναδικοῦ καὶ Ἀπόλυτου Ὑποκειμένου ἐγκαλεῖ τὸ ἄτομο ὡς ὑποκείμενο, εἶναι αὐλὴ —κάτι σὰν κατοπτρικὸ εἶδωλο— καὶ μάλιστα *διττὰ* αὐλὴ: αὐτὴ ἡ αὐλὴ μετουσίωση διαπλάθει τὴν ἰδεολογία καὶ ἐξασφαλίζει τὴ λειτουργία της. Πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι κάθε ἰδεολογία εἶναι *κεντροθετημένη*, ὅτι τὸ Ἀπόλυτο Ὑποκείμενο κατέχει τὴ μοναδικὴ θέση τοῦ Κέντρου, καὶ ἐγκαλεῖ γύρω του τὴν πληθώρα τῶν ἀτόμων ὡς ὑποκείμενα, σὲ μιὰ διττὴ αὐλὴ σχέσης, ποὺ ἀφ' ἑνὸς ὑποτάσσει τὰ ὑποκείμενα στὸ Ὑποκείμενο καὶ ἀφ' ἑτέρου, χάρις στὸ Ὑποκείμενο, ὅπου κάθε ὑποκείμενο μπορεῖ νὰ στοχαστεῖ τὴν ἴδια του τὴν εἰκόνα (παρούσα ἢ μελλοντική), τοὺς *ἐγγυᾶται* ὅτι πρόκειται ὅπωςδήποτε γι' αὐτὰ τὰ ἴδια καὶ γιὰ Ἐκεῖνον. Τοὺς ἐγγυᾶται τέλος ὅτι ὅλα συμβαίνουν στοὺς κόλπους τῆς Οἰκογένειας (πρβλ. τὴν Ἀγία Οἰ-

21. Τὸ δόγμα τῆς Ἀγίας Τριάδος εἶναι ἡ θεωρία τῆς μετουσίωσης τοῦ Ὑποκειμένου (Πατὴρ) σὲ ὑποκείμενο (Υἱός) καὶ τῆς αὐλῆς σχέσης τους (Ἅγιο Πνεῦμα).

κογένεια: ή οίκογένεια είναι από τή φύση της άγία), ότι «ὁ Θεὸς σὶδὸν Οἶκὸν τοῦ θὰ ἀναγνωρίσει τοὺς δικούς του», δηλαδή ἐκεῖνοι ποὺ θὰ ἔχουν ἀναγνωρίσει τὸ Θεὸ καὶ θὰ ἔχουν ἀναγνωριστῇ ἐν αὐτῷ, αὐτοὶ μόνο θὰ σωθοῦν.

Ἄς συνοψίσουμε τώρα ὅ,τι προκύπτει ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς ἐν γένει ἰδεολογίας.

Ἡ ἄλλη διπλὴ δομὴ τῆς ἰδεολογίας ἐξασφαλίζει ταυτόχρονα:

1. Τὴν ἐγκληση τῶν «ἀτόμων» ὡς ὑποκειμένων.
2. Τὴν ὑποταγὴ τους στὸ Ὑποκείμενο.
3. Τὴν ἀμοιβαία μεταξύ ὑποκειμένων - Ὑποκειμένου καὶ μετὰξὺ ὑποκειμένων ἀναγνώριση, καὶ τελικὰ τὴν ἀναγνώριση τοῦ ὑποκειμένου ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του²².
4. Τὴν ἀπόλυτη ἐ γ γ ῡ ῃ σ ῃ πὼς ὅλα εἶναι ἔτσι καὶ ὅλα θὰ πᾶνε καλά, μὲ τὸν ὅρο ὅτι τὸ ὑποκείμενο θὰ ἀναγνωρίζει αὐτὸ ποὺ εἶναι καὶ θὰ συμπεριφέρεται ἀνάλογα: «γεννηθῆτω τὸ θέλημά Σου. Ἀμήν».

Ἀποτέλεσμα: παγιδευμένο τὸ ὑποκείμενο μέσα σὲ τοῦτο τὸ τετραπολικὸ σύστημα, ὅπου τὸ ἄτομο ἐγκαλεῖται ὡς ὑποκείμενο, ὑποτάσσεται στὸ Ὑποκείμενο, ὑπόκειται στὴν οἰκουμένη ἀναγνώριση καὶ ἀποδέχεται τὴν ἀπόλυτη ἐγγύηση, τελικὰ «συγκατατίθεται», «βαδίζει ἀπὸ μόνον του» — καὶ στὴν τεράστια πλειοψηφία τους τὰ ἄτομα πράγματι συγκατατίθενται — μὲ ἐξαίρεση «τὰ πονηρὰ ὑποκείμενα», ποὺ θὰ προκαλέσουν, μὲ τὴν πρώτη εὐκαιρία, τὴν ἐπέμβαση τοῦ τάδε ἢ τοῦ δεῖνα (κατασταλτικοῦ) μηχανισμοῦ τοῦ κράτους. Ἡ τεράστια ὅμως πλειοψηφία τῶν ὑποκειμένων πορεύεται «οἰκιοθελῶς», δηλαδή ἐν ἰδεολογία (τῆς ὁποίας οἱ συγκεκριμένες μορφές ὑλοποιοῦνται στὸ ΙΜΚ). Τὰ ὑποκείμενα - ἄτομα ἐντάσσονται σὲ μορφές πρακτικῆς, ποὺ διέπονται ἀπὸ τὸ τυπικὸ τῶν ΙΜΚ. «Ἀναγνωρίζουν» τὴν ὑπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων (das Bestehende): «πράγματι, εἶναι ἀλήθεια πὼς ἔτσι ἔχει ἡ κατάσταση κι ὅχι ἄλλιῶς», ἀναγνωρίζουν ὅτι πρέπει νὰ ὑπακούει κανεὶς στὸ θεό, στὴ συνείδησή του, στὸν παπᾶ, στὸν Ντὲ Γκῶλ,

22. Ὁ Χέγκελ (ἐν ἀγνοία του) εἶναι ἕνας θαυμάσιος «θεωρητικὸς» τῆς ἰδεολογίας, ἐφόσον παρουσιάζεται ὡς «θεωρητικὸς» τῆς Οἰκουμένης Ἀναγνώρισης, ποὺ δυστυχῶς καταλήγει στὴν ἰδεολογία τῆς Ἀπόλυτης Γνώσης. Ὁ Φόνερμπαχ εἶναι ἕνας ἐκπληκτικὸς «θεωρητικὸς» τῆς αὐτῆς σχέσης, ποὺ καταλήγει δυστυχῶς στὴν ἰδεολογία τῆς Ἀνθρώπινης Οὐσίας. Γιὰ νὰ βρεῖ κανεὶς μίαν ἄκρη, προκειμένου ν' ἀναπτύξει μιά θεωρία τῆς ἐγγύησης, πρέπει τελικὰ νὰ ἀνατρέξει στὸν Σπινόζα.

στὸ ἀφεντικὸ, στὸ μηχανικὸ: «ἀγάπα τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν» κλπ. κλπ. Ἡ συγκεκριμένη ὑλική τους συμπεριφορὰ δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἐγγραφή στὴ ζωὴ τῆς θαυμαστῆς ρήσης τῆς προσευχῆς τους: «γεννηθῆτω τὸ θέλημά Σου. Ἀμήν».

Μάλιστα! τὰ ὑποκείμενα «πορεύονται οἰκιοθελῶς». Ὅλο τὸ μυστήριό αὐτοῦ τοῦ ἀποτελέσματος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὶς δύο πρῶτες στιγμὲς τοῦ τετραπολικοῦ συστήματος γιὰ τὸ ὁποῖο ἔγινε λόγος, ἢ ἂν προτιμᾶτε, ὀφείλεται στὸ διφορούμενο τοῦ ὅρου ὑποκείμενο. Πράγματι, μὲ τὴν τρέχουσα ἀποδοχὴ τοῦ ὅρου, ὑποκείμενο σημαίνει: 1. Μιά ἐλεύθερη ὑποκειμενικότητα: ἕνα κέντρο πρωτοβουλιῶν, αὐτοῦργὸ καὶ ὑπεύθυνο γιὰ τὶς πράξεις του. 2. Ἐνα ὑποταγμένο ἄτομο, ὑποδουλωμένο σὲ μίαν ἀνώτερη ἐξουσία, ποὺ δὲ διαθέτει καμιάν ἄλλη ἐλευθερία ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐλευθερία νὰ ἀποδεχτῇ τὴν ὑποταγὴ του. Αὐτὴ ἡ τελευταία σημασία μᾶς δίνει καὶ τὸ περιεχόμενο τοῦ διφορούμενου ποὺ δὲν ἀντανακλᾷ παρὰ τὸ αἴτιο ποὺ τὴν παρήγαγε: τὸ ἄτομο ἐγκαλεῖται ὡς (ἐλεύθερο) ὑποκείμενο γιὰ νὰ ὑποταχθεῖ σὶς ἐντολὲς τοῦ Ὑποκειμένου, γιὰ νὰ ἀποδεχθεῖ ἐπομένως τὴν ὑποταγὴν του καὶ ἄρα γιὰ νὰ «ἐκτελέσει οἰκιοθελῶς» τὶς πράξεις καὶ τὶς χειρονομίες τῆς ὑποταγῆς του. Δὲν ὑπάρχει ὑποκείμενο παρὰ μόνον χάρις σὴν ὑποταγὴν του. Γι' αὐτὸ «πορεύονται μὲ τὴ θέλησή του».

«Γεννηθῆτω τὸ θέλημά Σου. Ἀμήν»: ...Ἡ ρήση ποὺ καταγράφει τὸ ἐπιδικώμενο ἀποτέλεσμα, ποὺ δείχνει ὅμως συνάμα, ὅτι τὰ πράγματα δὲν ἐκτυλίσσονται «φυσιολογικά» (δηλαδή πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς προσευχῆς αὐτῆς, πέρα ἀπὸ τὴν ἰδεολογικὴ παρέμβαση). Ἡ ρήση αὐτὴ σημαίνει ὅτι ἔτσι π ρ έ π ε ι νὰ γίνει, ὥστε τὰ πράγματα νὰ εἶναι ἔτσι ὅπως ὀφείλουν νὰ εἶναι. Ἄς παρατηρήσουμε ὅμως τὴ ρήση: Σημαίνει ὅτι πρέπει νὰ ἐξασφαλίζεται «συνειδητὰ» καὶ καθημερινὰ ἡ ἀναπαραγωγὴ τῶν παραγωγικῶν σχέσεων στὸ ὅλο σύστημα τῆς διαδικασίας παραγωγῆς καὶ κυκλοφορίας τῶν ἀγαθῶν, νὰ ἐξασφαλίζεται δηλαδή ἡ συμπεριφορὰ τοῦ ἀτόμου - ὑποκειμένου, ποὺ κατέχει τὴ θέση ποὺ τοῦ ἔχει ὀρίσει ὁ κοινωνικο-τεχνικὸς καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας, στὴν παραγωγὴ, τὴν ἐκμετάλλευση, τὴν καταπίεση, τὴν ἰδεολογικοποίησιν, τὴν ἐπιστημονικὴ πρακτικὴ κλπ. Θὰ μπορούσε ἄραγε νὰ ὑπάρχει κανένα πρόβλημα σ' αὐτὸν τὸν μηχανισμό ἄλλης ἀναγνώρισης τοῦ Ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἐγκαλουμένου ὡς ὑποκειμένου ἀτόμου, σ' αὐτὸν τὸν μηχανισμό τῆς δοσμῆς στὸ ὑποκείμενο ἀπὸ τὸ Ὑποκείμενο ἐγγύησης, ἀφοῦ ἀποδέχεται ἐλεύθερα τὴν ὑποταγὴν του σὶς «ἐντολές» τοῦ Ὑποκειμένου;

Ἡ πραγματικότητα γιὰ τὴν ὁποία γίνεται λόγος σ' αὐτὸν τὸ

μηχανισμό, αυτή που αναγκαστικά παραινύρεται μέσα στις ίδιες τις μορφές της αναγνώρισης (ιδεολογία = αναγνώριση/παραινύριση) είναι πράγματι, σε τελευταία ανάλυση, ή αναπαραγωγή των παραγωγικών σχέσεων και των σχέσεων που αυτές συνεπάγονται...

Ιανουάριος - Απρίλιος 1969

ΥΣΤΕΡΟΓΡΑΦΟ. "Αν αυτές οι λίγες σχηματικές θέσεις έπιτρέπουν να φωτίσουμε ορισμένες πλευρές της λειτουργίας της υπερδομής και του τρόπου επέμβασής της στην υποδομή, παραμένουν ωστόσο άφρημένοι και αφήνουν αναγκαστικά έκκρεμη σημαντικά προβλήματα, για τα οποία πρέπει να πούμε δυο λόγια:

1) Το πρόβλημα της συνολικής διαδικασίας πραγματοποίησης της αναπαραγωγής των σχέσεων παραγωγής.

Οι ΙΜΚ συμβάλλουν, σε στοιχείο της διαδικασίας αυτής, σε τούτη την αναπαραγωγή. Η άποψη όμως της άπλης συμβολής τους παραμένει άφρημένη.

Η αναπαραγωγή αυτή πραγματοποιείται μόνον μέσα από τη διαδικασία παραγωγής και κυκλοφορίας των αγαθών. Πραγματοποιείται μέσα στο μηχανισμό εκείνων των διαδικασιών, όπου «όλοκληρώνεται» ή εκπαίδευση των εργατών, όπου τοποθετούνται στα διάφορα πόστα της παραγωγής κλπ. Σ' αυτόν ακριβώς τον έσωτερικό μηχανισμό των παραπάνω διαδικασιών, έρχεται να άσκηθεί ή επίδραση των διαφόρων ιδεολογιών. (Πριν απ' όλα της ήθικο-νομικής ιδεολογίας).

Και αυτή όμως ή όπτική γωνία παραμένει ακόμα άφρημένη. Γιατί, σε μια ταξική κοινωνία οι σχέσεις παραγωγής είναι σχέσεις έκμετάλλευσης, δηλαδή σχέσεις μεταξύ κοινωνικών τάξεων με ανταγωνιστικά συμφέροντα. Η αναπαραγωγή των σχέσεων παραγωγής, άπώτατος άντικειμενικός στόχος της κυρίαρχης τάξης, δέν μπορεί να είναι έπομένως μια άπλη έπιχείρηση τεχνικού χαρακτήρα, που εκπαιδεύει και διανέμει τα άτομα για τις διάφορες θέσεις μέσα στον «τεχνικό καταμερισμό» της εργασίας. Στην πρα-

γματικότητα, δέν ύφίσταται «τεχνικός καταμερισμός» της εργασίας, παρά μόνο στην ιδεολογία της κυρίαρχης τάξης: κάθε «τεχνικός» καταμερισμός, κάθε «τεχνική» όργάνωση της εργασίας άποτελεί είτε τη μορφή, είτε τó προσώπειο του κοινωνικού (=ταξικού) καταμερισμού και όργάνωσης της εργασίας. Η αναπαραγωγή των σχέσεων παραγωγής δέν μπορεί να είναι έπομένως παρά μια ταξική ύπόθεση. Πραγματοποιείται μέσω της πάλης των τάξεων, που άντιπαράθετε τις κυρίαρχες και τις έκμεταλλευόμενες κοινωνικές τάξεις.

Η συνολική διαδικασία πραγμάτωσης της αναπαραγωγής των σχέσεων παραγωγής παραμένει λοιπόν άφρημένη και άσαφής έννοια όσο δέν τοποθετούμαστε από την άποψη της πάλης των τάξεων. Τό να τοποθετηθεί λοιπόν κάποιος από την άποψη της αναπαραγωγής, σημαίνει να τοποθετηθεί, σε τελευταία ανάλυση, από την άποψη της ταξικής πάλης.

2) Τό πρόβλημα της ταξικής φύσης των ιδεολογιών που ύπάρχουν μέσα σ' έναν κοινωνικό σχηματισμό.

Ο «μηχανισμός» της έν γένει ιδεολογίας είναι ένα πράγμα. Είδαμε ότι μπορεί να σκιαγραφηθεί μέσα σε όρισμένες άρχές, που συνίστανται σε μερικές λέξεις (τόσο «φτωχές» όσο εκείνες που όρίζουν, σύμφωνα με τόν Μάρξ, την έν γένει παραγωγή και σύμφωνα με τόν Φρόυντ τó έν γένει ύποσυνείδητο). "Αν και περιέχει μίγματα άλήθειας, ό μηχανισμός αυτός είναι άφρημένος μπροστά σε όποιοδήποτε πραγματικό ιδεολογικό σχηματισμό.

Ρίξαμε την ιδέα πώς οι ιδεολογίες πραγματοποιούνται μέσα σε θεσμούς, μέσα στις τελετουργίες τους και στις πρακτικές τους, στους ΙΜΚ. Είδαμε, ότι με την έννοια αυτή, οι ιδεολογίες πλησίαζαν προς εκείνη τη μορφή της ταξικής πάλης, που έχει ζωτικό ένδιαφέρον για την κυρίαρχη τάξη, και που είναι ή αναπαραγωγή των σχέσεων παραγωγής. Κι αυτή όμως ή άποψη, όσο κι άν είναι πραγματική, παραμένει άφρημένη.

Πράγματι, τó κράτος και οι μηχανισμοί του δέν έχουν κανένα νόημα παρά μόνον άν θεωρηθούν από την άποψη της ταξικής πάλης, ως μηχανισμοί της πάλης των τάξεων, που έξασφαλίζουν την ταξική καταπίεση και έγγυώνται τούς όρους της έκμετάλλευσης και της αναπαραγωγής της. Δέν ύπάρχει όμως ταξική πάλη δίχως άνταγωνιστικές κοινωνικές τάξεις. Όποιος μιλάει για ταξική πάλη της κυρίαρχης τάξης, μιλάει συγχρόνως για άντίσταση, έξέγερση, για ταξική πάλη των ύποτελών τάξεων.

Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ οἱ ΙΜΚ δὲν ἀποτελοῦν τὴν πραγμάτωση τῆς ἐν γένει ἰδεολογίας, οὔτε κὰν τὴν ἀνεμπόδιστη πραγματοποίηση τῆς ἰδεολογίας τῆς κυρίαρχης τάξης. Ἡ ἰδεολογία τῆς κυρίαρχης τάξης δὲν ἀναδεικνύεται κυρίαρχη οὔτε «θεία χάριτι», οὔτε χάρις στὴν κατάληψη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Μόνο μὲ τὴν ἐγκατάσταση τῶν ΙΜΚ, ὅπου πραγματοποιεῖται ἡ ἰδεολογία αὐτή, μπορεῖ νὰ κυριαρχήσει. Ὅμως, ἡ ἐγκατάσταση αὐτὴ δὲ γίνεται αὐτόματα, ἀλλὰ εἶναι ἀντίθετα τὸ πεδίο ὁξύτατων καὶ ἀκατάπαυστων ταξικῶν συγκρούσεων: πρῶτα, ἐνάντια στὶς παλιές κυρίαρχες τάξεις καὶ στὶς θέσεις ποὺ ἐξακολουθοῦν νὰ κατέχουν μέσα στοὺς ΙΜΚ, παλιούς καὶ νέους, ὕστερα ἐνάντια στὶς καταπιεζόμενες κοινωνικὲς τάξεις καὶ στὶς θέσεις ποὺ ἀπειλοῦν νὰ κατακτήσουν μὲ τὸν ἀγῶνα τους.

Καὶ ἡ ἄποψη ὅμως αὐτὴ τῆς ταξικῆς πάλης μέσα στοὺς ΙΜΚ παραμένει ἀκόμα ἀφηρημένη. Πράγματι, ἡ πάλη τῶν τάξεων μέσα στοὺς ΙΜΚ ἀποτελεῖ μία πλευρὰ τῆς ταξικῆς πάλης, σημαντικώτατη —μερικὲς φορές— καὶ χαρακτηριστική: τέτοιος ἦταν, λόγου χάρις, ὁ ἀντιθρησκευτικὸς ἀγῶνας στὸ 18ο αἶώνα, ὅπως τέτοια εἶναι σήμερα ἡ «κρίση» τοῦ σχολικοῦ ΙΜΚ σ' ὅλες τὶς ἀναπτυγμένες καπιταλιστικὲς χώρες. Ἡ ταξικὴ πάλη ὅμως μέσα στοὺς ΙΜΚ δὲν ἀποτελεῖ παρὰ μία ἄποψη τῆς πάλης τῶν τάξεων ποὺ ὑπερβαίνει τοὺς ΙΜΚ. Ἡ ἰδεολογία ποὺ ἀναδεικνύεται σὲ κυρίαρχη ἀπὸ τὴν τάξη ποὺ κατέχει τὴν ἐξουσία μέσα στοὺς δικούς της ΙΜΚ, μπορεῖ νὰ «πραγματοποιεῖται» μέσα στοὺς μηχανισμούς αὐτούς, ἀλλὰ συγχρόνως τοὺς ὑπερβαίνει, γιὰ τὸ ἔρχεται ἀπ' ἄλλου. Ἀντίστοιχα, ἡ ἰδεολογία ποὺ ἡ καταπιεζόμενη τάξη κατορθώνει νὰ ὑποστηρίξει μέσα καὶ ἐνάντια σ' αὐτοὺς τοὺς ΙΜΚ τοὺς ὑπερβαίνει, γιὰ τὸ αὐτὴ ἔρχεται ἀπ' ἄλλου.

Μόνον ἀπὸ ταξικὴ σκοπιά, ἀπὸ τὴν ἄποψη δηλαδὴ τῆς ταξικῆς πάλης, μπορεῖ κανεὶς νὰ πάρει μιὰν ἰδέα γιὰ τὶς ἰδεολογίες ποὺ ὑφίστανται μέσα σ' ἓνα κοινωνικὸ σχηματισμό. Ὅχι μόνο γιὰ τὸ ἀπὸ κεῖ μπορούμε νὰ ἀντιληφθοῦμε τὴν πραγμάτωση τῆς κυρίαρχης ἰδεολογίας μέσα στοὺς ΙΜΚ, καὶ τὶς μορφές τῆς ταξικῆς πάλης, τῶν ὁποίων οἱ ΙΜΚ ἀποτελοῦν τὸ ἀντικείμενο καὶ τὴν ἔδρα. Ἀλλὰ κυρίως γιὰ τὸ ἀπὸ δῶ μπορούμε μόνο νὰ καταλάβουμε ἀπὸ ποῦ προέρχονται οἱ ἰδεολογίες ποὺ πραγματοποιοῦνται καὶ συγκρούονται μέσα στὸς ΙΜΚ. Γιὰ τὸ, ἂν εἶναι ἀλήθεια πῶς οἱ ΙΜΚ ἀντιπροσωπεύουν τὴ μορφή μὲ τὴν ὁποία πρέπει νὰ γκα-στικὰ νὰ πραγματωθεῖ ἡ ἰδεολογία τῆς κυρίαρχης τάξης, καὶ τὴ μορφή μὲ τὴν ὁποία ἡ ἰδεολογία τῶν ὑποτελῶν τάξεων πρέπει

νὰ ἀναμετρηθεῖ καὶ νὰ συγκρουστεῖ, ἄλλο τόσο εἶναι ἀλήθεια πῶς οἱ ἰδεολογίες δὲ «γεννιοῦνται» μέσα στοὺς ΙΜΚ, ἀλλὰ ἀπὸ τὶς κοινωνικὲς τάξεις, ποὺ βρίσκονται σὲ διαρκὴ ταξικὸ ἀνταγωνισμό: ἀπὸ τὶς συνθήκες ὑπαρξῆς τους, ἀπὸ τὶς πρακτικὲς τους, ἀπὸ τὴν ἀγωνιστικὴ τους πείρα κλπ.

Ἀπρίλιος 1970

ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ ΤΗΣ ΑΜΙΕΝΗΣ¹

«Ἡ διαλεκτική μορφή ἑνὸς κειμένου δὲν εἶναι σωστή παρὰ μόνον ὅταν γνωρίζει τὰ ὁριά της».

Μά ρ ξ : « Συμβολή στὴν κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας », Ἐντισιὸν Σοσιάλ, 1972, σελ. 253.

Νομίζω ὅτι οὔτε ἐκπλήσσω, οὔτε ξενίζω κανέναν ὁμολογώντας, ὅτι ποτὲ δὲν ἔγραψα κανένα ἀπ' αὐτὰ τὰ κείμενα μήτε τὸ μικρὸ «Μοντεσκιέ», μήτε τὰ ἄρθρα τοῦ «Γιὰ τὸν Μάρξ», μήτε τὰ δύο κεφάλαια τοῦ «Νὰ διαβάσουμε τὸ “Κεφάλαιο”», μέσα στὴν προοπτικὴ μιᾶς διδακτορικῆς διατριβῆς. Ὡστόσο, ἐδῶ καὶ 26 κιόλας χρόνια, στὰ 1949 - 1950, εἶχα ὑποβάλει στὸν κ. Ὑποπολίτ καὶ στὸν κ. Γιανκέλεβιτς, τὸ σκελετὸ μιᾶς μεγάλης διατριβῆς (ὅπως λέγανε τότε) μὲ θέμα «Πολιτικὴ καὶ φιλοσοφία στὴ Γαλλία τοῦ 18ου αἰῶνα», καὶ μιᾶς μικρῆς διατριβῆς μὲ θέμα τὸ «Δεύτερο Λόγο» τοῦ Ζ. Ζ. Ρουσσώ. Κατὰ βάθος, δὲν ἐγκατέλειψα ποτὲ τὰ σχέδιά μου ἐκεῖνα, ὅπως μαρτυρεῖ ἄλλωστε τὸ δοκίμιο γιὰ τὸν Μοντεσκιέ. Γιατὶ αὐτὴ ἡ ὑπόμνηση; Γιατὶ ἐνδιαφέρει τὰ κείμενα ποὺ σᾶς ἔχουν ὑποβληθεῖ. Ὦντας ἤδη τότε κομμουνιστής, προσπαθοῦσα νὰ γίνω ἐπίσης μαρξιστής, προσπαθοῦσα δηλαδή, ὅσο μπορούσα, νὰ καταλάβω τί θ έ λ ε ι ν ᾱ π ε ῖ ὁ μαρξισμός. Ἔτσι, τὴν ἐργασία αὐτὴ πάνω στὴ φιλοσοφία καὶ τὴν πολιτικὴ στὸ 18ο αἰῶνα, τὴν θεωροῦσα σὰν ἀπαραίτητη προπαιδεῖα γιὰ τὴν κατανόηση τῆς

1. Παρουσίαση τῶν ἔργων, «Μοντεσκιέ: πολιτικὴ καὶ ἱστορία», «Φιλοσοφικά Μανιφέστα» τοῦ Φόουερμπαχ, «Γιὰ τὸν Μάρξ» καὶ «Νὰ διαβάσουμε τὸ “Κεφάλαιο”», ἐνώπιον μιᾶς ἐπιτροπῆς καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πικαρδίας τὸν Ἰούλιο τοῦ 1975. Τὸ ἴδιο κείμενο πρωτοδημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ «Πανσέ», ἀριθ. 183, Ὀκτώβριος 1975, μὲ τὸν τίτλο : «Εἶναι εὐκόλο νὰ ᾿ναι κανεὶς μαρξιστής στὴ φιλοσοφία;».

σκέψης του Μάρξ. Συγχρόνως, είχα ήδη αρχίσει να ασκούμε στη φιλοσοφία μ' έναν τρόπο, που έκτοτε δεν άφησα ούτε στιγμή.

Καταρχήν, είχα αρχίσει από τότε να εφαρμόζω στους συγγραφείς του 18ου αιώνα εκείνη τη θεωρητική παράκαμψη που θεωρώ αναγκαία όχι μόνο για την κατανόηση μιάς φιλοσοφίας, αλλά και για την ίδια την ύπαρξή της. Γιατί μια φιλοσοφία δεν έρχεται στον κόσμο, όπως ήρθε η Αθηνά στην κοινωνία των θεών και των ανθρώπων. Δεν υπάρχει παρά μέσ' από τη θέση που κατέχει, και δεν καταλαμβάνει τη θέση αυτή παρά κατακτώντας την, στο πεδίο της μάχης ενός κόσμου ήδη κατειλημμένου. Δεν υπάρχει λοιπόν παρά μέσ' από τη διαφορετική της διαφοράς ως προς τις άλλες φιλοσοφίες, και δεν μπορεί να κατακτήσει τη διαφορά αυτή και να την επιβάλει παρά με μια αδιάκοπη δουλειά πάνω στις υπάρχουσες ήδη φιλοσοφικές θέσεις. Πρόκειται για μια κάποια παρακαμπτήριο διαδρομή, που αποτελεί τη μορφή της σύγκρουσης, συστατικό στοιχείο κάθε φιλοσοφίας που βρίσκεται πάντα σε θέση μάχης. Σ' αυτή την «Kampfplatz» (Κάντ) συνίσταται η φιλοσοφία. Γιατί, αν η φιλοσοφία των φιλοσόφων είναι αυτός ο διηνεκής πόλεμος (που ο Κάντ ήθελε να κατασιγάσει επιβάλλοντας τη διαρκή ειρήνη της δικής του φιλοσοφίας), καμιά φιλοσοφία δεν μπορεί να σταθεί μέσα σ' έναν τέτοιο συχετισμό θεωρητικών δυνάμεων, παρά μόνο αν ξεχωρίσει από τους αντιπάλους της, επενδύοντας πάνω στις θέσεις που έπρεπε αυτοί να κατέχουν για να εξασφαλίζουν την εξουσία τους. "Αν, σύμφωνα με την εκπληκτική σύλληψη του Χόμπς, που μιλούσε ίσως άπομονωμένος, τόσο για τη φιλοσοφία όσο και για την κοινωνία των ανθρώπων, ο πόλεμος είναι γενικευμένη κατάσταση, δίχως καταφύγιο σε τούτο τον κόσμο, και αν παράγει, σαν αποτέλεσμα, τις ίδιες του τις προϋποθέσεις, πράγμα που σημαίνει ότι κάθε πόλεμος είναι κατ' ουσίαν *π ρ ο λ η π τ ι κ ό ς*, μπορεί κανείς να καταλάβει γιατί ο φιλοσοφικός πόλεμος, όπου συγκρούονται συστήματα ιδεών, προϋποθέτει αυτή την προληπτική αντιπαράθεση των θέσεων, και επομένως την εξαναγκαστή παρακαμπτήρια διαδρομή μιάς φιλοσοφίας μέσω άλλων φιλοσοφιών, για να όρίσει και να διατηρήσει τις δικές της θέσεις. "Αν η φιλοσοφία είναι, σε τελευταία ανάλυση, πάλη των τάξεων στη θεωρία, όπως υποστήριξα αργότερα, ή πάλη αυτή παίρνει τη μορφή, χαρακτηριστική της φιλοσοφίας, της οριοθεσίας, της παράκαμψης και της θεωρητικής εργασίας πάνω στη διαφορά της. Φέρνω για παράδειγμα, εκτός απ' όλη την ιστορία της φιλοσοφίας, τον ίδιο τον Μάρξ, που δεν όρίστηκε άλλωστε, παρά βασιζόμενος πάνω στον Χέγκελ, για

να οριοθετηθεί στη συνέχεια απέναντί του. Και θέλω να πιστεύω ότι ακολουθώντας το παράδειγμά του, έστω κι από μακριά, επιτρέποντας στον εαυτό μου να περάσω από τον Σπινόζα, για να καταλάβω γιατί ο Μάρξ χρειάστηκε να περάσει από τον Χέγκελ.

Προφανώς όμως αυτή η σύλληψη της φιλοσοφίας σαν πάλης, και σε τελευταία ανάλυση, σαν πάλης των τάξεων στον τομέα της θεωρίας, συνεπαγόταν την ανατροπή της παραδοσιακής σχέσης μεταξύ φιλοσοφίας και πολιτικής. Δοκίμαζα τότε την ιδέα αυτή σε πολιτικούς φιλοσόφους και φιλοσόφους, από τον Μακιαβέλι στον Χέγκελ, περνώντας από τον Χόμπς, τον Σπινόζα, τον Λόκ, τον Μοντεσκιέ, τον Ρουσσώ και τον Κάντ. Δίδασκα πως πρέπει να τελειώνουμε με μια υποπτη διάκριση, που θεωρεί τους πολιτικούς συγγραφείς παρακατιανούς ή άμπελοφιλόσοφους, ενώ συγχρόνως ψάχνει να έντοπίσει την πολιτική των φιλοσόφων σε *μ ό ν α* τα κείμενα όπου θέλουν να μιλήσουν καθαρά για θέματα πολιτικής. Από τη μια μεριά θεωρούσα ότι κάθε πολιτικός συγγραφέας μπορεί να είναι φιλόσοφος, μ' όλη τη σημασία της λέξης, όπως ο Μακιαβέλι, έστω κι αν δεν κάνει κουβέντα για φιλοσοφία, κι απ' την άλλη πίστευα ότι κάθε φιλόσοφος μπορεί να είναι πολιτικός συγγραφέας, μ' όλη τη σημασία της λέξης, έστω κι αν δεν λέει σχεδόν τίποτα για την πολιτική, όπως π.χ. ο Καρτέσιος. Και τούτο, επειδή η πολιτική των φιλοσόφων, δηλαδή η πολιτική που συγκροτεί τις φιλοσοφίες σε φιλοσοφικά συστήματα, είναι τελείως άλλο πράγμα από την πολιτική αντίληψη των δημιουργών τους. Γιατί, αν η φιλοσοφία είναι σε τελευταία ανάλυση πάλη των τάξεων στον τομέα της θεωρίας, ή πολιτική που συγκροτεί τη φιλοσοφία (όπως ακριβώς και η φιλοσοφία που στηρίζει τη σκέψη των πολιτικών συγγραφέων), δεν ταυτίζεται με το τάδε επεισόδιο της πολιτικής πάλης, ούτε με την δεινά πολιτική τοποθέτηση των δημιουργών. Η πολιτική που συγκροτεί τη φιλοσοφία αναφέρεται σ' ένα τελείως διαφορετικό πρόβλημα και περιστρέφεται γύρω από ένα τελείως διαφορετικό ζήτημα: *πρόκειται για την ιδεολογική ήγemonία της άρχουσας τάξης*, για τη σύστασή της, την ενδυνάμωσή της, την υποστήριξη ή την πάλη εναντίον της. Χρησιμοποιώ εδώ διατυπώσεις που δεν ήμουν τότε σε θέση να προτείνω. Μπορώ όμως να πω, ότι ανακάλυπτα από τότε, βήμα προς βήμα, ανατρέποντας κατεστημένες αντιλήψεις, κάτι που έμοιαζε μ' αυτό που ονόμασα αργότερα «μια νέα πρακτική της φιλοσοφίας», και ανακαλύπτοντας την αναγκαιότητα τούτης της νέας πρακτικής, την έβαζα συγχρόνως σε ενέργεια, αδιαφορώντας για τις συνέπειες, πράγμα όμως

που αποδείχτηκε χρήσιμο, αφού μου πρόσφερε αργότερα μιαν όδo προνομιακής πρόσβασης στο μαρξικό έργο.

“Αν έμφανίστηκα ότι εγκαταλείπω αυτή τη θεωρητική προπαίδευση πάνω στο 18ο αιώνα, που δέ σταμάτησε στην πραγματικότητα ν’ αποτελεί για μένα πηγή έμπνευσης, δέν όφείλεται αποκλειστικά —όσο κι αν άμφιβάλλει κανείς— σέ προσωπική μου έπιλογή. Αυτό που μ’ έμπασε έσπευσμένα στόν πόλεμο, ήταν ή λεγόμενη συγκυρία, για την όποία κάνω λόγο στόν πρόλογο του «Γιά τόν Μάρξ», αυτό που βαφτίστηκε, από τό 20ό Συνέδριο, μέ μιá λέξη δίχως νόημα, «προσωπολατρεία», και οί δεξιές έρμηνείες που κατακλύσανε τότε τό μαρξισμό, ύμνολογώντας ή έκμεταλλευόμενες την άπελευθέρωση και την έλπίδα της έλευσής της μέ τις λεγόμενες φιλοσοφίες του ανθρώπου, της έλευθερίας, του σκοπού, της υπέρβασης κλπ. Τηρώντας βέβαια τις αναλογίες, όπως ο νεαρός Μάρξ στην «Έφημερίδα του Ρήνου» «άναγκασμένος νά πεί τό λόγο του πάνω σέ πρακτικά ζητήματα», όπως ή κλοπή της ξυλείας, ή ή πρωσική λογοκρισία, έτσι θρέθηκα κι έγώ γρήγορα στην ανάγκη «νά πώ τό λόγο μου», έκτός κι αν πρόδινα μέ τη σιωπή μου εκείνο που σκεφτόμουν, πάνω σέ όρισμένα καυτά προβλήματα της μαρξικής θεωρίας. Αυτό μου συνέβη τυχαία, δηλαδή μέ άφορμή τη βιβλιοκρισία (που έστελνα κάθε τόσο στην «Πανσέ»), ένός τόμου μέ άρθρα πολλών συγγραφέων από διάφορες χώρες, άφιερωμένα στο νεαρό Μάρξ. ‘Η βιβλιοκρισία εκείνη άποτέλεσε πραγματική άντεπίθεση, άνασκευάζοντας σχεδόν όλες τις κρατούσες άπόψεις πάνω στο θέμα, μεταθέτοντας έπομένως τό πεδίο της συζήτησης, και προτείνοντας όρισμένες καινούριες θέσεις, που δέν έπαψα, από τότε, νά έπεξεργάζομαι και νά τροποποιώ.

“Αν υπενθυμίζω τις συνθήκες εκείνες, τό κάνω για νά εισάγω μιá δεύτερη παρατήρηση πάνω στο χαρακτήρα πολεμικής πολιτικής, που διατρέχει τά φιλοσοφικά μου δοκίμια. Τά δοκίμια που σάς έχουν υποβληθεί παίρνουν την εύθύνη ν’ άναγνωρίσουν άνοιχτά πώς ή πάλη θρίσκει στο έπίκεντρο κάθε φιλοσοφίας. Βέβαια, αυτό που είπα τώρα δά, έπιτρέπει σέ κάποιον νά κατονήσει, ότι δέν πρόκειται ούτε για καθαρή πολιτολογία, αφού τά δοκίμια είναι φιλοσοφικά, ούτε για άπλή πολεμική «έν θερμώ» έφόσον πρόκειται για τό άποτέλεσμα θεμελιωμένης σκέψης, αφού όλόκληρο τό νόημα της προσπάθειας, στην όποία άποδύονται, είναι νά άναπτύξουν και νά υπερασπιστούν την άπλή ιδέα, πώς ένας μαρξιστής δέν είναι δυνατό νά δώσει τη μάχη, μέ ό,τι γράφει και ό,τι κάνει *χωρίς νά σκεφτεί τόν άγώνα του*, χωρίς νά σκεφτεί τις συνθήκες του άγώνα αυτού, τούς μηχανισμούς και τούς άντικειμενικούς στό-

χους της μάχης στην όποία στρατεύεται και που τόν στρατεύει. Τά κείμενα αυτά είναι λοιπόν άνοιχτές, όμολογημένες έπεμβάσεις μέσα σέ μιá συγκεκριμένη συγκυρία: έπεμβάσεις πολιτικές μέσα στην κρατούσα μαρξιστική φιλοσοφία, συγχρόνως ένάντια στο δογματισμό και στην κριτική του από τά δεξιά, και έπεμβάσεις φιλοσοφικές στην πολιτική, ένάντια στόν οίκονομισμό και στο άνθρωπιστικό του «συμπλήρωμα». Όπως όμως άποδεικνύεται από την ιστορία του έργατικού κινήματος και από τόν ίδιο τόν Μάρξ, ή έπέμβαση αυτή δέν μπορεί νά περιοριστεί σ’ έναν άπλό σχολιασμό της συγκυρίας. Κι έπιμένω σ’ αυτό που λέω, ό,τι κι αν σκέφτεται κανείς για τις άδυναμίες και τά όριά της, ή φιλοσοφικο-πολιτική αυτή έπέμβαση ήταν πράξη ένός μέλους κομμουνιστικού κόμματος, που δρούσε, έστω κι αν ήταν στην άρχή άπομονωμένο, έστω κι αν ή φωνή του δέν άκούστηκε πάντα, έστω κι αν του άσκήθηκε —και του άσκειται ακόμα— κριτική, στο πλαίσιο του έργατικού κινήματος και για τά συμφέροντά του, ήταν έπομένως πράξη ένός κομμουνιστή άγωνιστή, που προσπαθούσε νά πάρει στα σοβαρά την πολιτική για νά έρευνήσει τις συνθήκες μέσα στις όποιες διεξάγεται, τούς καταναγκασμούς που έπιβάλλει και τις έπιπτώσεις που έχει στην ίδια τη θεωρία, προσπαθώντας συγχρόνως νά όρίσει τη γραμμή και τις μορφές της έπέμβασής του μέ συνέπεια. Θά δεχτείτε, ότι μιá τέτοια πρωτοβουλία υπήρξε και άπαιτητική και ριψοκίνδυνη. Και αφού μίλησα για κινδύνους, θά μου έπιτρέψτε, άποσιωπώντας όλους τούς άλλους, νά κρατήσω έναν μόνο που ένδιαφέρει τη θεωρητική θέση των δοκιμίων μου.

‘Ιδου λοιπόν. Στη συζήτηση όπου δρέθηκα άνατατεμένος, ύποστήριξα, σέ όρισμένα ζητήματα, μέ στρατηγική σημασία από πολιτική και θεωρητική άποψη ριζοσπαστικές θέσεις, που ή γραμματική τους διατύπωση άγγιζε μερικές φορές τό παράδοξο, άποτέλούσε σχεδόν θεωρητική πρόκληση. Δύο τρία παραδείγματα, για νά είκονογραφήσω την τοποθέτηση αυτή.

‘Υποστήριξα και έγραφα λόγου χάρι, πώς «ή θεωρία είναι μιá πρακτική», και πρότεινα την κατηγορία της θεωρητικής πρακτικής, που σκανδάλισε τούς περισσότερους. Όμως, έπρεπε νά άντιληφθεί κανείς τη θέση αυτή, όπως και κάθε θέση άλλωστε, σέ συνάρτηση μέ τά άποτελέσματά της, στη συγκεκριμένη περίπτωση, σέ συνάρτηση μέ την όριοθέτηση που πραγματοποιεί, νά την θεωρήσει δηλαδή σά θέση μέσα στη σύγκρουση. Πριν άπ’ όλα είχε σάν άποτέλεσμα, ένάντια σέ κάθε πραγματισμό, νά εισάγει την έννοια της σχετικής άυτόνομίας της θεωρίας, και έπομένως τό δικαίωμα της μαρξιστικής θεωρίας νά μñ έκλαμβάνεται σάν κά-

ποια μαζική συνταγή για την έπεξεργασία της τρέχουσας πολιτικής γραμμής, αλλά να αναπτύσσεται δίπλα στην πολιτική πρακτική και τις άλλες πρακτικές, χωρίς να εγκαταλείπει τις δικές της απαιτήσεις. Είχε όμως συγχρόνως και το αποτέλεσμα, ενάντια στον ιδεαλισμό της καθαρής θεωρίας, να σημαδεύει την υλιστική θεωρία με την αναγκαιότητα της πρακτικής.

Άλλη ριζοσπαστική διατύπωση: ο έσωτερικός χαρακτήρας των κριτηρίων επικύρωσης της θεωρητικής πρακτικής. Θα μπορούσα να παραπέμψω στον Λένιν, που πρότεινε κι αυτός, ανάμεσα σε τóσους άλλους, μια προκλητική θέση: «Η θεωρία του Μάρξ είναι παντοδύναμη γιατί είναι αληθινή» (δεν είναι αληθινή έπειδή έπαληθεύτηκε με τις έπιτυχίες και τις άποτυχίες της, αλλά έπειδή άκριβώς είναι αληθινή είναι γι' αυτό και έπαληθεύσιμη από τις έπιτυχίες και τις άποτυχίες της). Πρόβαλα όμως και άλλα έπιχειρήματα: ότι τά μαθηματικά δεν έχουν ανάγκη από τη φυσική και χημική έφαρμογή των θεωρημάτων τους· ότι οί πειραματικές έπισημές δεν έχουν ανάγκη από την τεχνική έφαρμογή των άποτελεσμάτων τους. Γιατί ή άπόδειξη άποτελεί προϊόν υλικών και θεωρητικών, συγκεκριμένων και ειδικών διαδικασιών που έγγράφονται στο έσωτερικό κάθε έπιστήμης. Και στο σημείο αυτό διακυβεύονται ή σχετική άυτονομία της θεωρίας, όχι τούτη τη φορά ενάντια στον ιδεαλισμό της θεωρίας, αλλά ενάντια στον πραγματισμό και στον έμπειρισμό μίας κατάστασης δίχως άποχρώσεις, μέσα στην όποία όλες οί πρακτικές ήταν μαύρες, όπως οί άγελάδες μέσα στη χεγκελιανή νύχτα.

Τελευταίο παράδειγμα για να τελειώνουμε: ύποστήριξα τη θέση του θεωρητικού αντι-ανθρωπισμού του Μάρξ. Θέση συγκεκριμένη, που δέ θέλησαν όμως να καταλάβουν τó συγκεκριμένο της περιεχόμενο, και που ξεσήκωσε εναντίον μου την Έριχ Συμμαχία όλης της άστικής και σοσιαλδημοκρατικής ιδεολογίας που υπάρχει στον κόσμο, άκόμα και μέσα στο διεθνές έργατικό κίνημα. Γιατί πήρα αυτές τις τόσο ριζοσπαστικές θέσεις; Δεν πρόκειται να όχυρωθώ πίσω από τó έπιχείρημα της άγνοιάς μου, που είναι δοσμένη και μπορεί πάντα να χρησιμεύσει, αλλά να χρησιμεύσει στην ώρα της. Θέλω πρώτα να υπερασπιστώ την πρακτική αυτών των ριζοσπαστικών θέσεων ως προς την ίδια τους την άρχή. Γιατί, άκούστηκαν φυσικά φωνές για δογματισμό, θεωρητικολογία, περιφρόνηση της πράξης, του συγκεκριμένου, του ανθρώπου κλπ. Όμως, άπ' όλον αυτό τόν άποτροπιασμό δεν έλειπε μια κάποια δηκτικότητα.

Όσο για μένα, που έχω λίγο διδαχτεί από τη σχέση που ανέ-

λυσα παραπάνω μεταξύ φιλοσοφίας και πολιτικής, μου έρχόταν στη μνήμη ό Μακιαβέλι, του όποιου ό μεθοδολογικός κανόνας, που σπάνια διατύπωνε, αλλά χρησιμοποιούσε συστηματικά, είναι ότι πρέπει να στοχάζεται κανείς στα όρια, να παίρνει δηλαδή και να διατυπώνει θέσεις όριακές, όπου για να γίνει έφικτή ή σκέψη πρέπει να καταλαμβάνει τη θέση του άδύνατου. Τί κάνει λοιπόν ό Μακιαβέλι; Για ν' αλλάξει κάτι στην ιστορία του τόπου του, δηλαδή στα μυαλά των άναγνωστών που θέλει να προκαλέσει για να σκεφτούν και να διαμορφώσουν άπόψεις, ό Μακιαβέλι έξηγε ίσιωπηλά ότι πρέπει να ύπολογίζει κανείς στις δικές του άποκλειστικά δυνάμεις, δηλαδή, στη συγκεκριμένη περίπτωση, να μήν ύπολογίζει σε τίποτα, ούτε σ' ένα κράτος ύπαρκτό, ούτε σ' έναν ύπαρκτό πρίγκιπα, αλλά στο άνύπαρκτο άδύνατο: σ' έναν νέο πρίγκιπα μέσα σ' ένα καινούριο πριγκιπάτο.

Τη λογική της προκλητικής αυτής παραδοξολογίας την έδρισκα, παρ' όλα αυτά, και στον Λένιν. Ξέρουμε, πώς μερικά χρόνια μετά τη δημοσίευση του «Τί να κάνουμε;» και για ν' άπαντήσει σε κριτικές πάνω στις διατυπώσεις που χρησιμοποιούσε έκει, ό Λένιν άπάντησε με τη θεωρία του λυγισμένου ραβδιού. Όταν ένα ραβδί έχει λυγίσει προς τη στραβή κατεύθυνση, έλεγε ό Λένιν, για να τó έπαναφέρουμε, δηλαδή για να επανέλθει και να κατθεί ίσιο, πρέπει πρώτα να τó λυγίσουμε προς την άνάποδη κατεύθυνση, να τó επιβάλουμε δηλαδή με τη δύναμη του χεριού μας, μια κλίση αντίστροφη για όρισμένο χρόνο. Αυτή ή άπλη ιστορία νομίζω ότι περικλείνει μιάν όλόκληρη θεωρία της άποτελεσματικότητας του άληθινού, που είναι βαθιά ριζωμένη στη μαρξιστική πρακτική. Άντίθετα με όλη την όρθολογιστική παράδοση, που δεν έχει ανάγκη παρ' από μια ιδέα όρθη για να διορθώσει μιάν άλλη ιδέα λαθεμένη, ό μαρξισμός θεωρεί ότι οί ιδέες δεν έχουν ιστορική ύπαρξη παρ' όσον αν έκληφθούν και ένσωματωθούν μέσα στην υλικότητα των κοινωνικών σχέσεων. Πίσω λοιπόν από τις σχέσεις μεταξύ άπλών ιδεών, υπάρχουν συσχετισμοί δυνάμεων, που συντείνουν ώστε όρισμένες ιδέες να κυριαρχούν (είναι αυτό που όνομάζουμε, για να κάνουμε γρήγορα, κυρίαρχη ιδεολογία) και άλλες ιδέες να παραμένουν ύποτελείς (αυτό που όνομάζουμε άρχομένη ιδεολογία) μέχρι ν' αλλάξει ό συσχετισμός των δυνάμεων. Συνεπάγεται από τά παραπάνω, ότι αν πρόκειται, άκόμα και σ' αυτό τó φαινομενικά άφρημένο πεδίο που λέγεται φιλοσοφία, να αλλάξουν οί ιδέες που έχουν ιστορικά διαμορφωθεί, δεν μπορούμε να έπαναπαυθούμε στη διάδοση μόνο της γυμνής άλήθειας, και να περιμένουμε ύστερα να λάμψει στα πνεύματα του κόσμου τó προφανές

αυτής της αλήθειας, όπως έλεγαν οι πρόγονοί μας στο 18ο αιώνα: είμαστε αναγκασμένοι, αφού πρέπει να ωθήσουμε για ν' αλλάξει ο κόσμος ιδέες, να αναγνωρίσουμε τη δύναμη που τις κρατάει κυρωμένες, επιβάλλοντάς τους, με αντίρροπη δύναμη, την απαιτούμενη αντικύρτωση που χρειάζονταν για να έλθουν στη σωστή στάση.

Όλ' αυτά διαγράφουν τη λογική μιάς διαδικασίας κοινωνικών αγώνων που υπερβαίνουν φυσικά οποιοδήποτε γραφτό κείμενο. Άλλα σ' ένα γραφτό κείμενο, όπως το «Τί να κάνουμε;», ή μόνη μορφή που μπορεί ν' αποδώσει αυτό το συσχετισμό δυνάμεων, είναι η παρουσία του, ή συνεκτίμησή του και η υπέρβασή του μέσα σε όρισμένες ριζοσπαστικές διατυπώσεις, θέσεις δηλαδή που κάνουν χειροπιαστό αυτό το συσχετισμό δυνάμεων μεταξύ των νέων ιδεών και των κυρίαρχων ιδεών. Άν μπορεί, ή μετριοτήτά μου, να έμπνευσθεί από τα παραδείγματα αυτά, θα έλεγα: ναι, συνειδητά καταπαίστηκα και μίλησα για τη σχέση μεταξύ ιδεών σε συσχετισμό δυνάμεων· ναι, συνειδητά «στοχάστηκα στα όρια», σε μερικά σημεία που θεωρούσα σημαντικά, και συνειδητά λύγισα το ραβδί προς την αντίστροφη κατεύθυνση. Όχι για την ήδονή της πρόκλησης, αλλά για να έπιστήσω την προσοχή των αναγνωστών σε τούτο το συσχετισμό δυνάμεων, για να τους προκαλέσω εκεί πάνω, και για να πετύχω συγκεκριμένα αποτελέσματα, όχι βέβαια από ιδεολογική πίστη σε κάποια παντοδυναμία της θεωρίας, όπως θέλησαν να μου προσάψουν όρισμένοι μύστες της φιλοσοφίας, άλλ' αντίθετα, με βαθιά ύλιστική συνείδηση για την αδυναμία της καθαρής θεωρίας, δηλαδή με συνείδηση του συσχετισμού δυνάμεων που η θεωρία οφείλει να αναγνωρίσει και να υποταγεί, αν θέλει να έχει μια δυνατότητα να μεταβληθεί κάποτε σε υλική δύναμη.

Και σαν απόδειξη των λεγομένων μου, θα υποστηρίξω εύχαρίστως, με την ευκαιρία αυτή, ότι ο συσχετισμός δυνάμεων από την αντι-κύρτωση στην κύρτωση, ή υ π ε ρ β ο λ ή δηλαδή στη διατύπωση θέσεων ανήκει καθαρά στη φιλοσοφία, και ότι, αν και δεν αναφέρθηκαν άμεσα σε τούτο το νόμο, όπως έκανε ο Λένιν «έν παρόδω» και όχυρωμένος πίσω από την ολιγωρία μιάς παροιμίας, όλοι οι μεγάλοι φιλόσοφοι τον χρησιμοποίησαν πάντα, είτε μέσω της ιδεολογικής του άρνησης, είτε φανερά, με το «σκάνδαλο» του ύλισμου.

Όμως, με το να λυγίζει κανείς το ραβδί προς άλλη κατεύθυνση διατρέχει ένα κίνδυνο, που είναι κίνδυνος κάθε φιλοσοφίας: να το λυγίσει πολύ, ή πολύ λίγο. Γιατί σε τέτοιες καταστάσεις, όπου εμπλέκονται δυνάμεις και στόχοι κοινωνικοί, που δεν είναι όμως

δυνατό να έκτιμηθούν με απόλυτη σιγουριά, δεν υπάρχει τίποτα ικανό ν' αποφασίσει. Κάποιος που έπεμβαίνει λοιπόν με τόν τρόπο αυτό, διατρέχει πάντα τον κίνδυνο να μη βρεί το σωστό μέτρο: είτε λυγίζοντας το ραβδί πολύ, είτε λυγίζοντάς το πολύ λίγο, διακινδυνεύουμε πάντα να πέσουμε έξω. Πιθανόν να πρόκειται, το γνωρίζετε, γι' αυτό που αναγνώρισα δημόσια ότι μου συνέβη εν μέρει, όταν παραδέχτηκα, ήδη από το 1967, και το έξηγησα περισσότερο, πιό πρόσφατα, στα «Στοιχεία αυτοκριτικής», ότι τα κείμενά μου του 1965, που σας έχουν υποβληθεί, τουλάχιστον το «Να διαβάσουμε το "Κεφάλαιο"», έπασχαν από μία θεωρητική-στική τάση και ήταν έλαφρά προσβλημένα από τη γοητεία της στρουκτουραλιστικής όρολογίας. Για να έξηγηθώ όμως πάνω σε κείνα τα παραστρατήματα, χρειαζόταν ή χρονική απόσταση, όχι ή άπλη παρέλευση μιάς δεκαετίας, αλλά ή έμπειρία των άντανεκλάσεων που πρόκυψαν, ή έμπειρία της εργασίας και της αυτοκριτικής. Όταν κανείς γράφει, χρειάζεται καιρός για να καταλάβει. Θα πρόσθετα: ιδιαίτερα όταν πρόκειται για την κατανόηση κείνων που είπτε.

Πριν περάσω στην έπιχειρηματολόγηση, μιιά λέξη μόνο για το γενικότερο στόχο των δοκιμίων μου.

Αυτός ο άντικειμενικός στόχος είναι αναγνώσιμος στους τίτλους των βιβλίων μου: «Για τόν Μάρξ», «Να διαβάσουμε το "Κεφάλαιο"». Γιατί οι τίτλοι αυτοί είναι περισσότερο συνθήματα. Νομίζω ότι μπορώ να μιλήσω έδώ για τους ανθρώπους της γενιάς μου, που γνώρισαν την έποχή του ναζισμού και του φασισμού, του Λαϊκού Μετώπου, του Ίσπανικού Έμφυλίου, του πολέμου και της Άντίστασης, την περίοδο του Στάλιν. Συνεπαρμένοι μέσα στη δίνη των μεγάλων ταξικών αγώνων της σύγχρονης ιστορίας, στρατευτήκαμε στις γραμμές του εργατικού κινήματος και θέλαμε να είμαστε μαρξιστές. Όμως δεν ήταν εύκολο να είσαι μαρξιστής εκείνο τόν καιρό, ούτε να αναγνωρισθείς μέσα στη μαρξιστική θεωρία, ακόμα και μετά το 20ό Συνέδριο, έπειδή ο προηγούμενος δογματισμός έπιζούσε μέσω του αντίπαρου της «μαρξιστικής» φιλοσοφικής φλυαρίας γύρω από τόν άνθρωπο. Και αφού οι φλυαρίες αυτές βασίζονταν στο γράμμα των νεανικών έργων του Μάρξ, έπρεπε να ξαναγυρίσει κανείς στόν Μάρξ για να δεί κάπως καθαρότερα μέσα σε μιιά σκέψη θολωμένη από τις δοκιμασίες της ιστορίας. Δεν έπιμένω στο πολιτικό νόημα του διαβήματός μου: πα-

ρουσίαζε αυτή την πρωτοτυπία, που δεν του συγχωρέθηκε ποτέ, να άσκει κριτική στο δογματισμό όχι από θέσεις δεξιές της ανθρωπιστικής ιδεολογίας, αλλά από θέσεις άριστερες του θεωρητικού αντι-ανθρωπισμού, αντι-εμπειρισμού και αντι-οικονομισμού. Το διάθεμα αυτό δεν το έκανα μόνον εγώ: όπως πληροφορήθηκα αργότερα, κι άλλοι εκτός από μένα, όχι μόνον ο Ντέλλα Βόλπε στην Ιταλία, αλλά και πολλοί νέοι σοβιετικοί έρευνητές, των οποίων τα έργα δεν είδαν ποτέ το φως, είχαν επίσης χαράξει, με τον τρόπο του ο καθένας, τον ίδιο δρόμο. Το πρόβλημα ήταν να αποδοθεί στη μαρξιστική θεωρία έστω και ένα τμήμα των τίτλων της σαν θεωρίας καί, μάλιστα, σαν επαναστατικής θεωρίας, τη στιγμή που ο δογματισμός και ο μαρξιστικός ανθρωπισμός πραγματεύονταν τη μαρξιστική θεωρία σαν την πρώτη τυχούσα ιδεολογία. Ο Μάρξ είχε εύχηθεί, στον πρόλογο του «Κεφάλαιου», «άναγνώστες που να σκέφτονται από μόνοι τους». Για ν' αποπειραθούμε να σκεφτούμε ό,τι είχε σκεφτεί ο Μάρξ, το ελάχιστο που μπορούσαμε να κάνουμε ήταν να ξαναγυρίσουμε σ' αυτόν προσπαθώντας «να σκεφτούμε από μόνοι μας» αυτό που εκείνος είχε σκεφτεί.

Μου φάνηκε λοιπόν τότε αναγκαίο, μέσα σ' όλες εκείνες τις επιθέσεις που ύφιστατο ή σκέψη του Μάρξ, να επιμείνω σε μιαν ιδέα απλή: στον πρωτοφανή και επαναστατικό χαρακτήρα της σκέψης του Μάρξ. Πρωτοφανή, γιατί ο Μάρξ θεμελίωσε αυτό που μπορούμε να ονομάσουμε —σε πρώτη προσέγγιση— επιστήμη της ιστορίας, με εργασία έννοιολογικής επεξεργασίας που αρχίζει από τη «Γερμανική Ιδεολογία» και ολοκληρώνεται στο «Κεφάλαιο». Έπαναστατικό, γιατί αυτή η έπιστημονική ανακάλυψη που όπλιζε το προλεταριάτο στον αγώνα του, προκαλούσε συγχρόνως μιαν αναστάτωση στη φιλοσοφία: όχι μόνον αναγκάζοντας τη φιλοσοφία να επανεπεξεργαστεί τις κατηγορίες της για να τις ευθυγραμμίσει με τη νέα έπιστήμη και τα αποτελέσματά της, αλλά επίσης και κυρίως προσφέροντας στη φιλοσοφία τη δυνατότητα να μεταβάλλει την πρακτική της, με το να αποκαλύψει την πραγματική της σχέση με την πάλη των τάξεων.

Αυτόν το νεωτερισμό, έτούτη τη ριζική διαφορά του Μάρξ, επαναστάτη στη θεωρία και στην πράξη, θέλησα όχι μόνο να κάνω αντιληπτή, αλλά να την κάνω κατανοητή, και «εί δυνατόν» να την ανάγω σε φιλοσοφική σύλληψη. Και τούτο, έπειδιθ θεωρούσα —και θεωρώ ακόμα— ότι το να σκεφτούμε πάνω σ' αυτή τη διαφορά, αποτελεί, πολιτικά και θεωρητικά, ζωτικό ζήτημα για το εργατικό κίνημα και τους συμμάχους του. Γι' αυτό το λόγο δεν ήταν δυνατό

παρά να τοποθετηθώ στο επίπεδο της νέας φιλοσοφίας, που παρήγαγε ο Μάρξ με την έπιστημονική του επανάσταση, και να προσπαθώ να σκεφτώ τη διαφορά αυτή ξεκινώντας από την καινούρια αλήθεια που κατακτήθηκε, σύμφωνα μ' ένα διανοητικό ρεύμα συγγενικό με τη σκέψη του Σπινόζα και αποδεκτό από τον Μάρξ. Για το σκοπό αυτό όμως, έπρεπε να σκεφτεί κανείς προηγουμένως τη φιλοσοφία εκείνη, τη μόνη κατάλληλη για να σκεφτεί ύστερα τη διαφορά, έπρεπε δηλαδή να ξεκαθαρίσει κανείς πρώτα τις αντιλήψεις του για τη φιλοσοφία του ίδιου του Μάρξ. Όμως, όλοι γνωρίζουμε ότι ο ώριμος Μάρξ δέ μάς άφησε τίποτ' άλλο, εκτός από την έκπληκτική «Είσαγωγή» του 1857 και την πρόθεση —που δεν τηρήθηκε ποτέ— να γράψει καμιά δεκαριά σελίδες για τη διαλεκτική. Η φιλοσοφία του Μάρξ περιέχεται δίχως άμφιβολία στο «Κεφάλαιο», όπως τό 'λεγε και ο Λένιν, αλλά σε πρακτική κατάσταση, όπως ακριβώς περιέχεται και μέσα στους μεγάλους αγώνες του εργατικού κινήματος. Σκέφτηκα πώς χρειαζόταν να αποκολληθεί από κεί, και προσπάθησα να της δώσω μιá μορφή που να ταιριάζει στην έπιστημονική έννοιολογική της διατύπωση, βασισζόμενος πάνω στα διαθέσιμα αποσπάσματα και παραδείγματα. Γι' αυτό, το πρόβλημα της μαρξιστικής φιλοσοφίας βρέθηκε φυσιολογικά στο έπίκεντρο των αναζητήσεών μου. Όχι έπειδιθ το άνήγαγα σε όμφαλο της γής, ούτε γιατί θρόνιασα τη φιλοσοφία στην έξουσία, αλλά γιατί χρειαζόταν αυτή η φιλοσοφική παράκαμψη για να προσεγγίσει κανείς το ριζοσπαστισμό του Μάρξ.

Διατηρώ πάντα την πεποίθηση αυτή. Θα την διατυπώσω διαφορετικά απ' ότι στο «Για τον Μάρξ» και στο «Να διαβάσουμε το «Κεφάλαιο»», αλλά θεωρώ ότι δέ γελάστηκα όταν υπόδειξα το σημείο από το οποίο πρέπει να ξεκινήσει κανείς για να κατανοήσει τον Μάρξ, γιατί η βασική θέση όλόκληρου του φιλοσοφικού του συστήματος συμπυκνώνεται στο σημείο αυτό.

Η «τελευταία ανάλυση...».

Σας προτείνω τώρα να είσχωρήσουμε στα δοκίμιά μου από τρεις δρόμους που τα διατρέχουν και που διασταυρώνονται μέσα τους.

Παίρνω την πρώτη δίοδο πρόσβασης, που είναι η έννια της «τελευταίας ανάλυσης».

Γνωρίζουμε ότι ο Μάρξ και ο Ένγκελς ύποστήριξαν τη θέση πώς η οικονομία είναι καθοριστική σε τελευταία άνάλυση. Η προτασούλα αυτή, αν και δέν της φαίνεται, αναστα-

τώνει στην πραγματικότητα ολόκληρη την επικρατούσα αντίληψη για την κοινωνία και την ιστορία. Δεν έχει δοθεί ακόμα αρκετή προσοχή στην εικόνα ή στη μεταφορά, με την οποία ο Μάρξ αναπαριστά την αντίληψή του για την κοινωνία στον Πρόλογο της «Συμβολής», στα 1859. Η εικόνα αυτή είναι μια τοποθεσία, δηλαδή μια διάταξη στο χώρο, που αποδίδει σε δοσμένες πραγματικές συγκεκριμένες θέσεις στο διάστημα.

Η μαρξική τοποθεσία παριστάνει την κοινωνία ως μεταφορά ενός οικοδομήματος, του οποίου τα πατώματα εδράζονται στη βάση του — όπως είναι φυσικό να γίνεται στη λογική ενός κτιρίου. Η βάση είναι die Basis, ή die Struktur, που στα ελληνικά μεταφράζεται συχνότερα «βάση», αλλά πιδ σωστά «υποδομή»: πρόκειται για την οικονομία, για την ένότητα παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων παραγωγής κάτω από τις σχέσεις παραγωγής. Στο ισόγειο της βάσης, ύψωνεται ο όροφος ή οι όροφοι του Überbau, που μεταφράζεται συνηθέστερα στα ελληνικά «έποικοδόμημα», αλλά σωστότερα «υπερδομή» νομικοπολιτική και ιδεολογική.

Μια άπλη εικόνα που δηλώνει πραγματικότητες, θα σκεφτεί κάποιος. Ναι: αλλά διακρίνονται, πράγμα που είναι ήδη σημαντικό, τοποθετώντας λόγου χάρι το θετό δίκαιο, που το έβλεπε ο Χέγκελ στην άστική κοινωνία, στην πλευρά της υπερδομής και έπισημαίνοντας πολύ περισσότερα πράγματα από πραγματικότητες: την αποτελεσματικότητα και τη διαλεκτική τους.

Όταν λέει ο Μάρξ ότι η βάση ή υποδομή είναι καθοριστική σε τελευταία ανάλυση, έννοει πως εκείνο που καθορίζει είναι η υπερδομή.

Για παράδειγμα:

«Η ιδιαίτερη οικονομική μορφή με την οποία εξάγεται από τους άμεσους παραγωγούς ή μη πληρωνόμενη υπερεργασία, καθορίζει τη σχέση κυριαρχίας στην παραγωγή, και έπενεργεί με τη σειρά της πάνω της με καθοριστικό τρόπο»².

2. Ο Μάρξ συνεχίζει: «Σ' αυτήν θεμελιώνεται ολόκληρη ή δόμηση (Gestaltung) της οικονομικής κοινότητας, που προέρχεται από τις ίδιες τις σχέσεις παραγωγής, όπως επίσης και η ιδιαίτερη πολιτική της δομή (Gestalt). Κάθε φορά βρίσκουμε το πιο απόκρυφο μυστικό (innerste Geheimnis), το κρυμμένο θεμέλιο (Grundlage) της όλης κοινωνικής κατασκευής (Konstruktion), και έν συνεχεία της πολιτικής μορφής της κυριαρχίας και της σχέσης εξάρτησης, κοντολογίς το μυστικό κάθε ιδιαίτερης μορφής κράτους στην άμεση σχέση μεταξύ ιδιοκτητών των μέσων παραγω-

Ο καθορισμός όμως που σκέφτεται ο Μάρξ, είναι καθορισμός μόνο σε τελευταία ανάλυση. Όπως λέει ο Ένγκελς (Γράμμα στον Μπλόχ):

«Σύμφωνα με την ύλιστική αντίληψη για την ιστορία, ο καθοριστικός παράγοντας σ' αυτήν είναι, σε τελευταία ανάλυση, ή παραγωγή και ή αναπαραγωγή της πραγματικής ζωής. Ούτε ο Μάρξ, ούτε έγω είπαμε ποτέ τίποτα παραπάνω. Αν τώρα κάποιος βασανίζει την πρόταση αυτή προσπαθώντας να συνάγει ότι ο οικονομικός παράγοντας είναι ο μόνος καθοριστικός, την μεταβάλλει σε μια φράση κενή, άφηρημένη, παράλογη»³.

Στον καθορισμό της μαρξικής τοποθεσίας, τελευταία ανάλυση πάει να πει σε τελευταία ανάλυση τίποτα παραπάνω, τίποτα παρακάτω. Αν είναι ή τελευταία, όπως φαίνεται στη νομική απεικόνιση που την στηρίζει, σημαίνει πως υπάρχουν κι άλλες, εκείνες που εμφανίζονται στη νομικο-πολιτική και ιδεολογική υπερδομή. Έτσι, ή ένδειξη της τελευταίας ανάλυσης στον καθορισμό, έχει διπλή λειτουργία: διαχωρίζει με ριζικό τρόπο τον Μάρξ από κάθε μηχανιστική σύλληψη, και ανοίγει — μέσα στη λογική του καθορισμού — το παιχνίδι των διαφόρων βαθμίδων, το παιχνίδι μιάς ύπαρκτης διαφορετικότητας, όπου έγγράφεται ή διαλεκτική. Η μαρξική τοποθεσία θα σημαίνει, στην περίπτωση αυτή, ότι ο καθορισμός σε τελευταία ανάλυση από την οικονομική βάση δεν μπορεί να γίνει αντικείμενο θεώρησης, παρά μόνο μέσα σ' ένα διαφοροποιημένο σύνολο, άρα σύνθετο και διαρθρωμένο (την «Gliederung»), όπου ο καθορισμός σε τελευταία ανάλυση σηματοδοτεί την πραγματική διαφορά μεταξύ των άλλων βαθμίδων, τη σχετική

γής και άμέσων παραγωγών. Κάθε μορφή της σχέσης αυτής ανταποκρίνεται πάντα, ανάλογα με τη φύση της, σ' έναν όρισμένο βαθμό ανάπτυξης της όργάνωσης έργασίας και έπομένως σ' έναν κάποιο έπίσης βαθμό ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων της κοινωνίας». («Κεφάλαιο», VIII, σελ. 170-173, γαλλ. έκδοση).

3. Ο Ένγκελς συνεχίζει: «Η οικονομική κατάσταση είναι ή βάση, αλλά τα διάφορα στοιχεία της υπερδομής, οι πολιτικές μορφές της πάλης των τάξεων και τα αποτελέσματά της, τα συντάγματα που διαμορφώνονται όταν κερδηθεί ή μάχη από τη νικηφόρα κοινωνική τάξη, τα νομικά μορφώματα, ακόμα και οι αντανακλάσεις όλων αυτών των πραγματικών άγώνων στα μυαλά εκείνων που συμμετέχουν, πολιτικές, νομικές, φιλοσοφικές θεωρίες και θρησκευτικές αντίληψεις, και ή κατοπινή τους ανάπτυξη σε δογματικά συστήματα, άσκούν έπίσης την επίδρασή τους κατά τη διάρκεια των ιστορικών άγώνων, και σε πολλές περιπτώσεις καθορίζουν, κατά κύριο λόγο, τη μορφή τους».

τους αυτόνομα και τον τρόπο που επιδρούν στην ίδια την οικονομική βάση.

Πρὶν φτάσω στὶς συνέπειες, θὰ ἤθελα νὰ ἐπισημάνω τὴ θεωρητική σημασία αὐτῆς τῆς κατηγορίας «*τελευταία ἀνάληψη*», ποὺ συχνὰ ἐρμηνεύθηκε μὲ φιλοσοφικὴ ἐπιπολαιότητα. Ἡ βεβαίωση τοῦ καθορισμοῦ σὲ τελευταία ἀνάλυση ἀπὸ τὴν οἰκονομία, σημαίνει ὀριοθέτηση ἀπέναντι σ' ὅλες τὶς ἰδεαλιστικές φιλοσοφίες τῆς ἱστορίας, σημαίνει υἱοθέτηση τῆς ὑλιστικῆς θέσης. Τὸ νὰ μιλάει ὁμως κανεὶς γιὰ τὸν καθορισμὸ σὲ *τελευταία ἀνάληψη* ἀπὸ τὴν οἰκονομία, σημαίνει ἐπίσης ὅτι διαχωρίζει τὴ θέση τοῦ ἀπὸ κάθε μηχανιστικὴ ἀντίληψη τοῦ ντετερμινισμοῦ καὶ ὅτι υἱοθετεῖ μιὰ διαλεκτικὴ θέση. Ὡστόσο, ὅταν στοχαζόμαστε ἀκόμα κάτω ἀπὸ τὴ σκιά τοῦ Χέγκελ, πρέπει νὰ προφυλαγώμαστε ἀπὸ τὸν ἰδεαλιστικὸ πειρασμὸ τῆς διαλεκτικῆς. Πράγματι, ὅταν ὁ Μάρξ ἐγγράφει τὴ διαλεκτικὴ μέσα στὸ παιχνίδι μεταξὺ τῶν βαθμίδων μιᾶς τοποθεσίας, θέλει ἀκριβῶς νὰ ὀριοθετηθεῖ ἀπέναντι στὴν αὐταπάτη μιᾶς διαλεκτικῆς ποὺ θὰ ἦταν ἱκανὴ νὰ παράγει ἀπὸ μόνη τῆς τὴν ἴδια τῆς τὴν ὕλη, ἀπὸ τὴν αὐθόρμητη κίνηση τῆς αὐτο-ἀνάπτυξής της. Ὑποβάλλοντας τὴ διαλεκτικὴ στὸν καταναγκασμὸ τῆς τοποθεσίας τοῦ, ὁ Μάρξ τὴν ὑποβάλλει στοὺς πραγματικοὺς ὁρους ἀσκήσῃς της, τὴν προφυλλάσσει ἀπὸ τὴν ἰδεαλιστικὴ παράκρουση, τὴν ὑποχρεώνει νὰ εἶναι ὑλιστικὴ, νὰ ἀναγνωρίζει δηλαδὴ πὼς οἱ ἴδιες τῆς οἱ μορφές εἶναι προδιαγραφμένες ἀπὸ τὴν ὑλικότητα τῶν ὄρων της. Εἶμαι σύμφωνος ὅτι αὐτὴ ἡ ἐγγράφη καὶ ἡ προδιαγραφή δὲν ἀρκοῦν γιὰ νὰ μᾶς δώσουν τὶς ἴδιες τὶς μορφές τῆς ὑλιστικῆς διαλεκτικῆς, ἀλλὰ μᾶς προφυλλάσσουν τουλάχιστον ἀπὸ ἕναν πειρασμό: τὸν πειρασμὸ νὰ τὶς πάρουμε ἔτοιμες ἀπὸ τὸν Χέγκελ.

Μέσ' ἀπὸ τὸ δρόμο αὐτὸ προσεγγίζουμε προβλήματα τὰ ὁποῖα ἀναπτύχθηκαν στὰ δοκίμιά μου, ποὺ ἔχουν ἀντικειμενικὸ σκοπὸ νὰ ἀντιδιαστείλουν μὲ σαφήνεια τὸν Μάρξ ἀπὸ τὸν Χέγκελ. Ἄλλου μίλησα γιὰ τὸ τί ὀφείλει ὁ Μάρξ στὸν Χέγκελ, καὶ γιὰ τὴν ἐπίσης ἀναγκάστηκε πάντα νὰ περάσει ἀπ' αὐτὸν γιὰ ν' ἀνοίξει τὸ δικό του δρόμο⁴.

Ναί, ὁ Μάρξ ἦταν κοντὰ στὸν Χέγκελ, ἀλλὰ κυρίως *γιὰ λόγους ποὺ δὲν εἰπώθηκαν*, γιὰ λόγους προγενέστερους ἀπὸ τὴ διαλεκτικὴ, γιὰ λόγους ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν κριτικὴ στάση τοῦ Χέγκελ.

4. Βλ. «Ὁ Μάρξ μπροστὰ στὸν Χέγκελ», στὸ «Ὁ Λένιν καὶ ἡ φιλοσοφία». Βλ. ἐπίσης καὶ «Στοιχεῖα αὐτοκριτικῆς».

κελ ἀπέναντι στὶς θεωρητικὲς ἀφετηρίες τῆς κλασικῆς ἀστικῆς φιλοσοφίας, ἀπὸ τὸν Καρτέσιο ὡς τὸν Κάντ. Μὲ μιὰ λέξη, ὁ Μάρξ ἦταν κοντὰ στὸν Χέγκελ ἐξαιτίας τῆς ἐπιμονῆς, μὲ τὴν ὁποία αὐτὸς ἀπόρριπτε κάθε φιλοσοφία τῆς Ἀρχῆς ἢ τοῦ Ὑποκειμένου, ἄσχετα ἂν ἦταν ὀρθολογιστικὴ, ἐμπειρικὴ ἢ ὑπερβατικὴ: ἦταν κοντὰ τοῦ ὡς πρὸς τὴν κριτικὴ τοῦ «*cogito*», τοῦ αἰσθησιακοῦ - ἐμπειρικοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ὑπερβατικοῦ ὑποκειμένου, δηλαδὴ ὡς πρὸς τὴν κριτικὴ ποὺ ἀσκούσε ὁ Χέγκελ στὴν ἰδέα μιᾶς θεωρίας τῆς γνώσης. Ὁ Μάρξ ἦταν κοντὰ στὸν Χέγκελ ὡς πρὸς τὴν χεγκελιανὴ κριτικὴ τοῦ ὑποκειμένου δικαίου καὶ τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου, ὡς πρὸς τὴν κριτικὴ τοῦ ἀπέναντι στὸ ἠθικὸ ὑποκείμενο, κοντολογίς ἀπέναντι σὲ κάθε ἰδεολογία τοῦ Ὑποκειμένου, ποὺ, ὅποιες κι ἂν ἦταν οἱ παραλλαγές της, παρείχε στὴν κλασικὴ ἀστικὴ φιλοσοφία τὰ μέσα γιὰ νὰ ἐγγυᾶται τὶς γνώσεις, τὶς πρακτικὲς καὶ τοὺς στόχους της, ὅχι ἀναπαράγοντας ἀπλὰ καὶ μόνο τὶς ἔννοιες τῆς κυρίαρχης νομικῆς ἰδεολογίας, ἀλλὰ μὲ τὸ νὰ τὶς ἐπεξεργάζεται φιλοσοφικά. Καὶ ἂν δοῦμε ἀπὸ πρὸς τὸν Μάρξ σύνολο τῶν κριτικῶν αὐτῶν θεμάτων, θὰ διαπιστώσουμε ὅτι ὁ Μάρξ συγγένευε πράγματι μὲ τὸν Χέγκελ ὡς πρὸς ὅ,τι αὐτὸς εἶχε φανερὰ κληρονομήσει ἀπὸ τὸν Σπινόζα, γιὰ τὸ ὅ,τι αὐτὰ εἶναι δυνατό νὰ τὰ διαβάσουμε κιόλας στὴν «Ἠθικὴ» καὶ στὸ «*Tractatus Theologico-politicus*». Συνήθως τηρεῖται ἄκρα σιωπὴ ὡς πρὸς αὐτὲς τὶς βαθύτατες συγγένειες, ποὺ ἀποτελοῦν, ὡστόσο, ἀπὸ τὸν Ἐπίκουρο στὸν Σπινόζα καὶ τὸν Χέγκελ, τὰ προτάγματα τοῦ ὕλισμοῦ τοῦ Μάρξ. Δὲ γίνεται καθόλου λόγος γι' αὐτὰ, γιὰ τὴν τάχα δὲν τὰ ἔβριξε ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ, καὶ ὅλη ἡ σχέση Μάρξ - Χέγκελ μετατίθεται στὸ πρόβλημα τῆς διαλεκτικῆς, ἐπεὶδὴ γι' αὐτὴν ἐκφράστηκε ὁ Μάρξ! Σὰ νὰ μὴν ἦταν ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ ποὺ πρῶτος μᾶς δίδαξε πὼς δὲν πρέπει ποτὲ νὰ κρίνουμε κάποιον μὲ γνώμονα τὴν αὐτοσυνηδησίαν του, ἀλλὰ πάνω στὴ βάση τῆς συνολικῆς διαδικασίας, ποὺ πίσω ἀπὸ τὶς πλάτες τῆς συνείδησής τους, παράγει τὴ συνείδηση αὐτῆ.

Θὰ μὲ συγχωρήσετε γιὰ τὴν ἐπιμονή μου στὸ σημεῖο αὐτό, ἀλλὰ εἶναι αὐτὸ ἀκριβῶς ποὺ προδιαγράφει τὴ λύση ἀρκετῶν προβλημάτων, πραγματικῶν ἢ φανταστικῶν, τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν τὴ σχέση Μάρξ - Χέγκελ, καὶ στὸ μαρξικὸ ἔργο, *τὴ σχέση ἀνάμεσα στὴ διαλεκτικὴ καὶ στὸν ὕλισμό*.

Πράγματι, θεωρῶ ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς μαρξικῆς διαλεκτικῆς δὲν εἶναι δυνατό νὰ τεθεῖ παρὰ μόνο ἂν ἐπιβάλλουμε *στὴ διαλεκτικὴ τὴν προτεραιότητα τοῦ ὕλισμοῦ*, καὶ ἂν συγκεντρώσουμε τὴν προσοχή μας στὶς μορφές ποὺ πρέπει νὰ πάρει γιὰ νὰ εἶναι ἡ

διαλεκτική αὐτοῦ τοῦ ὕλισμου. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῇ, μπορούμε τώρα νὰ καταλάβουμε, γιατί ἡ ἰδέα τῆς διαλεκτικῆς μπόρεσε νὰ ἐπιβληθεῖ σὲ μιὰ φιλοσοφία σὰν τὴ χεγκελιανή, ὅχι μόνον ἐπειδὴ οἱ δραματικὲς ἀναταραχὲς τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης καὶ τὰ ἐπακόλουθά της τῆς ἔδιναν ἓνα σκληρὸ μάθημα, ἀλλὰ καὶ γιατί ἡ διαλεκτικὴ ἦταν τὸ μοναδικὸ μέσο γιὰ νὰ προχωρήσει κανεὶς μέσα σ' ἓνα φιλοσοφικὸ σύστημα, τὸ ὁποῖο παρ' ὅλο πού παλινорθώνει τὶς ἐννοίες τῆς Ἀρχῆς καὶ τοῦ Ὑποκειμένου μεταμορφώνοντάς τες, εἶχε σοβαροὺς λόγους νὰ ἀρνηθεῖ πρῶτο αὐτὸ νὰ καταφύγει στὰ ἐχέγγυα αὐτῶν τῶν ἐννοιῶν. Φυσικά, ὁ Χέγκελ δὲ βάλθηκε ν' ἀναζητεῖ τὴ διαλεκτικὴ ἀφοῦ πρῶτα ἀπόρριψε τὶς ἐννοίες τῆς Ἀρχῆς καὶ τοῦ Ὑποκειμένου. Ἐπεξεργάστηκε τὴ διαλεκτικὴ πού τοῦ χρειαζόταν γιὰ νὰ ὀριοθετηθεῖ — ἀπέναντι στοὺς κλασικοὺς φιλοσόφους καὶ γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τοὺς στόχους, μέσα σὲ μιὰ ἐνιαία διαδικασίαν· ὁ Χέγκελ «μυστικοποίησε τὴ διαλεκτικὴ», ὅπως λέει ὁ Μάρξ. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἐμποδίζει νὰ μαρτυράει ἡ ἴδια ἡ χεγκελιανὴ μυστικοποίησις μιὰ σχέση ἀένανη ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Ἐπικούρου, κι ἴσως ἀπὸ παλιότερα ἀκόμα, ἀνὰ μέσον τῶν ὕλισμό, πού δὲν εἶναι δυνατό νὰ τεθεῖ παρὰ μόνον σὲ ἀντιπαράθεσιν μὲ ὅλες τὶς φιλοσοφίες τῆς Ἀρχῆς —εἴτε τοῦ Εἶναι, εἴτε τοῦ Ὑποκειμένου, εἴτε τῆς Αἴσθησης— καὶ στὴ διαλεκτικῇ. Γιὰ νὰ μιλήσουμε ἀπλούστερα, ὅταν ἀπορρίπτει κανεὶς τὴ ριζικὴ ἀρχὴ τῶν πραγμάτων, ὅποια κι ἂν εἶναι ἡ μορφή της, πρέπει παράλληλα νὰ ἐπεξεργαστεῖ ἄλλες κατηγορίες ἀπὸ τὶς κλασικὲς, γιὰ νὰ μπόρῃ νὰ στοχαστεῖ πάνω σὲ πρωταρχικὲς ἐννοίες, ὅπως ἡ οὐσία, ἡ αἰτία ἢ ἡ ἐλευθερία. Ὅταν ἀρνούμαστε τὴν ἀρχὴν σὰν ἐκδοτικὸ ὄργανισμὸ τῆς φιλοσοφίας, εἴμαστε ἀναγκασμένοι ν' ἀρνηθοῦμε καὶ τὸ νόμισμά της καὶ νὰ θέσουμε σὲ κυκλοφορίαν ἄλλες κατηγορίες: τὶς κατηγορίες τῆς διαλεκτικῆς. Αὕτῃ εἶναι, σὲ ἀδρὲς γραμμῆς, ἡ βαθιὰ σχέση πού συνδέει τὰ προτάγματα τοῦ ὕλισμου πού βρίσκουμε στὸν Ἐπικούρο, στὸν Σπινόζα καὶ στὸν Χέγκελ, σχέση πού ρυθμίζει τὰ πάντα στὴ διαλεκτικῇ, πού κυβερνᾷ καὶ τὴν ἴδια τὴ διαλεκτικῇ.

Αὐτὸ τὸ σημεῖο μοῦ φαίνεται σημαντικόν, πολὺ πιὸ σημαντικό ἀπὸ ὀρισμένα «συμπεράσματα δίχως προκείμενες προτάσεις», πού ἀποτελοῦν κρίσεις μέσω τῶν ὁποίων μίλησε ὁ Μάρξ γιὰ τὸν Χέγκελ θίγοντάς μεμονωμένα τὸ πρόβλημα τῆς διαλεκτικῆς. Γνωρίζουμε, πὼς κάνοντάς το, ἤθελε ν' ἀναγνωρίσῃ στὸν Χέγκελ, ὅτι, ἀντιγράφω, «πρῶτος αὐτὸς ἔκφρασε τὴ συνολικὴ κίνηση τῆς διαλεκτικῆς», πράγμα πού εἶναι σωστὸ καὶ εἰπωμένο μὲ ἀρκετὴ μετριοπάθεια, καὶ νὰ βεβαιώσῃ συγχρόνως, δίχως περι-

στροφὲς αὕτῃ τῇ φορά, ὅτι ὁ Χέγκελ «μυστικοποίησε» τὴ διαλεκτικὴ καὶ πὼς ἡ δική του διαλεκτικὴ —τοῦ Μάρξ— ὅχι μόνον δὲν ἦταν ἐκείνη τοῦ Χέγκελ, ἀλλὰ «ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετό της». Γνωρίζουμε ὅμως ἐπίσης ὅτι ὁ Μάρξ βεβαιώνει πὼς γιὰ νὰ ἀπομυθοποιηθεῖ ἡ χεγκελιανὴ διαλεκτικὴ, ἀρκεῖ νὰ ἀντιστραφεῖ. Βασανίστηκα ἀρκετὰ γιὰ ν' ἀποδείξω ὅτι τὸ ἀναποδογύρισμα αὐτὸ δὲν ἀποδίδει τὴν πραγματικότητά καὶ ὅτι δὲν ἀποτελεῖ παρὰ μεταφορικὴ εἰκόνα μιᾶς ἀληθινῆς ὕλιστικῆς μετατροπῆς τῶν μορφῶν τῆς διαλεκτικῆς, γιὰ τὴν ὁποία ὁ Μάρξ μᾶς εἶχε ὑποσχεθεῖ καμιά εἰκοσαριά σελίδες πού δὲν ἔγραψε ποτέ. Ἡ σιωπὴ αὕτῃ δὲν εἶναι ἀσφαλῶς τυχαία. Δίχως ἀμφιβολία, ἔπρεπε νὰ ἀναχθοῦμε ἀπὸ τὰ συμπεράσματα, στὰ ὕλιστικά προτάγματα τῆς διαλεκτικῆς, καὶ ξεκινώντας ἀπ' αὐτά, νὰ στοχαστοῦμε πᾶς συγκεκριμένα τὶς νέες κατηγορίες πού φέρουν στὴν ἐπιφάνεια, πού βρίσκονται ἐν δράσει στὸ «Κεφάλαιο» καὶ στὰ γραφτὰ τοῦ Λένιν, πού δὲν φέρουν ὅμως ἐκεῖ πάντα τὸ ὄνομά τους, ἢ τουλάχιστον δὲν τὸ φέρουν ἀκόμα.

Προσπάθησα, ἐρευνώντας καὶ τὶς ὁμοιότητές τους, νὰ θρῶ ποιά θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἡ διαφορὰ μεταξὺ Μάρξ καὶ Χέγκελ. Γιατὶ ὅσο κι ἂν εἶναι φανερό ὅτι ὁ Μάρξ δανείστηκε τὴ λέξη καὶ τὴν ἰδέαν τῆς διαλεκτικῆς ἀπὸ τὸν Χέγκελ, δὲ θὰ μπορούσε νὰ τὴν ἔχει ἀποδεχτεῖ, ἔτσι ὅπως εἶναι διπλὰ μυστικοποιημένη, ὅχι μόνον στὴν ἰδεαλιστικὴ τῆς ὑπόστασις, πού παράγει τὴν ἴδιαν τὴν ὕλη, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ κυρίως ὡς πρὸς τὶς μορφές πού πραγματώνουν τὸ θαῦμα τῆς αὐτο-ενσάρκωσής της: ἡ ἄρνησις καὶ ἡ ἄρνησις τῆς ἄρνησις ἢ «Aufhebung». Γιατὶ, ἂν ἡ χεγκελιανὴ διαλεκτικὴ ἀπορρίπτει κάθε Ἀρχή, πράγμα πού διαβάζουμε στὴν πρώτη σελίδα τῆς «Λογικῆς», ὅπου τὸ Εἶναι ταυτίζεται μὲ τὸ Μὴ-Ὄν, τὴν προβάλλει στὸ Τέλος ἐνὸς Σκοποῦ, πού ἀποτελεῖ —μέσα στὴ δική του πορεία— τὴν ἴδιαν τὴν Ἀρχή, τὸ ἴδιο τῆς τὸ Ὑποκείμενο. Στὸν Χέγκελ δὲν ὑπάρχει προσδιορίσιμη Ἀρχή, τοῦτο ὅμως ἐπειδὴ ὁλόκληρη ἡ διαδικασία, πού συντελεῖται μέχρι τὴν τελικὴ ὁλότητα, εἶναι ἡ ἴδια, δίχως διάκριση, σ' ὅλες τὶς στιγμὲς πού προηγούνται τοῦ τέλους της, ἡ ἴδια τῆς Ἀρχῆς. Στὸν Χέγκελ δὲν ὑπάρχει Ὑποκείμενο, τοῦτο, ὅμως, ἐπειδὴ τὸ Ὑποκείμενο - γίγνεσθαι τῆς οὐσίας, σὰ διαδικασία ἄρνησις τῆς τετελεσμένης ἄρνησις, ἀποτελεῖ τὸ Ὑποκείμενο τῆς ἴδιας τῆς διαδικασίας. Ἄν λοιπὸν ὁ Μάρξ πῆρε ἀπὸ τὸν Χέγκελ τὴν ἰδέαν τῆς διαλεκτικῆς, ὅχι μόνον τὴν «ἀναποδογύρισε» γιὰ νὰ τὴν ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τὴν ἰδεαλιστικὴν αὐταπάτη τῆς αὐτο-παραγωγῆς, ἀλλὰ χρειάστηκε ἐπίσης νὰ μεταβάλλῃ τὶς μορφές της γιὰ νὰ πᾶσουν νὰ προκαλοῦν τὰ ἀντίστοιχα ἀποτελέσματα. Ὁ Λένιν, στὰ χρόνια 1918 - 1923, δὲ σταμάτησε

να επαναλαμβάνει: ἂν ὁ σοσιαλισμός δὲν καταφέρει νὰ μεταλλάξει τὴ μικρὴ ἐμπορευματικὴ ιδιοκτησίαν, ὅσο αὐτὴ θὰ ὑπάρχει, θὰ ἀναπαράγει τὸν καπιταλισμό. Θὰ μπορούσε κανεὶς, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, νὰ πεῖ: ὅσο ὁ μαρξισμός δὲν καταφέρει νὰ μεταβάλλει τὶς μορφές τῆς μυστικοποιημένης ἀπὸ τὸν Χέγκελ διαλεκτικῆς, ὅσο αὐτὲς θὰ ὑπάρχουν, θὰ ἀναπαράγουν τὰ ἀποτελέσματα τῆς χειρ-κελιανῆς μυστικοποίησης. Ἡ μετὰ βολὴ αὐτὴ οὔτε μέσα στὸ κεφάλι μου ἦταν, οὔτε ἐπρόκειτο νὰ ἔρθῃ ἀπὸ μόνῃ τῆς· βρισκόταν ὁμως ὀλοφάνερη μέσα στὰ κείμενα τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ Λένιν καὶ στὴν πρακτικὴ τοῦ ταξικοῦ ἀγώνα ποὺ διεξάγουν οἱ προλετάριοι.

Αὐτὸ ποὺ ὑπῆρχε λοιπὸν ἤδη στὴν πράξη, ἀρκέστηκα νὰ προσπαθῶ μὴπως καὶ καταφέρω νὰ τὸ διατυπώσω ἐννοιολογικά.

Ἔτσι λοιπόν, ξεκινώντας ἀπὸ τὸ δρόμο αὐτό, ὑποστήριξα ὅτι ὁ Μάρξ δὲν εἶχε τὴν ἴδια ἰδέαν μὲ τὸν Χέγκελ ὡς πρὸς τὴ φύση ἐνὸς κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ, καὶ νομίζω ὅτι μπόρεσα νὰ ἀναδείξω τὴ διαφορὰ τους λέγοντας πῶς ὁ Χέγκελ σκέφτεται τὴν κοινωνίαν σὰν μιὰ ὁλόκληρη, ἐνῶ ὁ Μάρξ τὴν ἀντιμετωπίζει σὰν ἕνα σύνθετο σύνολο, ἱεραρχικὰ δομημένο. Ἄν μοῦ ἐπιτρέπεται νὰ γίνω λίγο προκλητικός, μοῦ φαίνεται ὅτι μπορούμε ν' ἀφήσουμε στὸν Χέγκελ τὴν κατηγορίαν τῆς ὁλοκληρότητας, καὶ νὰ διεκδικήσουμε γιὰ τὸν Μάρξ τὴν κατηγορίαν τοῦ συνόλου. Θὰ πεῖ κάποιος ὅτι δὲν πρόκειται παρὰ γιὰ γλωσσικὴ ἀπόχρωση· δὲν τὸ πιστεύω. Προτίμησα γιὰ τὸν Μάρξ τὴν κατηγορίαν τοῦ συνόλου ἀπὸ ἐκείνη τῆς ὁλότητας, γιατί στὴν καρδίαν τῆς ὁλότητας καιροφυλακεῖ πάντα ἕνας διπλὸς πειρασμός: νὰ τὴν θεωρήσουμε σὰ μιὰ παρούσα οὐσία ποὺ περικλείει ἐξαντλητικὰ ὅλες τῆς τῆς ἐκφάνσεις καί, πράγμα ποὺ καταλήγει στὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα, νὰ ἀνακαλύψουμε μέσα τῆς, ὅπως σ' ἕνα κύκλο ἢ σὲ μιὰ σφαῖρα —μεταφορικὲς εἰκόνες ποὺ παραπέμπουν στὸν Χέγκελ— ἕνα κέντρο ποὺ ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τῆς.

Στὸ σημεῖο αὐτό, νομίζω πῶς θρῆκα μιὰ σημαντικὴ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ Χέγκελ. Γιὰ τὸν Χέγκελ, ἡ κοινωνία ὅπως κι ἡ ἱστορία εἶναι κύκλοι τῶν κύκλων, σφαῖρες τῶν σφαιρῶν. Σὲ ὅλην τὴν σύλληψη κυριαρχεῖ ἡ ἰδέαν τῆς ἐκφραστικῆς ὁλότητας, ὅπου ὅλα τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα ἀποτελοῦν ὀλοκληρωμένα τμήματα, ποὺ ἐκφράζει καθένα τους τὴν ἐσωτερικὴ ἐνότητα τῆς ὁλότητας, ποὺ δὲν εἶναι ποτέ, στὴ συνολικὴ τῆς συνθετότητα, παρὰ ἀντικειμενικοποίηση — ἄλλοτρίωση μιᾶς ἀπλῆς ἀρχῆς. Καὶ πράγματι, ὅταν διαβάσουμε τὴν «Rechtsphilosophie», βλέπουμε νὰ ξεδιπλώνονται, μέσα στὴ διαλεκτικὴ τοῦ ἀντικειμενικοῦ Πνεύματος

ποὺ τὶς παράγει, οἱ σφαῖρες τοῦ ἀφηρημένου δικαίου, τῆς «Moralität», καὶ τῆς «Sittlichkeit», καὶ κάθε μιὰ νὰ παράγει τὴν ἄλλη μὲ τὴν ἄρνηση τῆς ἄρνησης γιὰ νὰ βροῦν τελικὰ τὴν ἀλήθειαν τους μέσα στὸ κράτος. Διαφορὲς ὑπάρχουν, ἀφοῦ ὁμως ἡ σχέση τους εἶναι πάντα σχέση «ἀλήθειας», οἱ διαφορὲς αὐτὲς ἐκδηλώνονται μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ αὐτοανααιρεθοῦν καὶ νὰ ξεπεραστοῦν σὲ ἄλλες διαφορὲς. Καὶ τοῦτο εἶναι ἐφικτὸ γιατί μέσα σὲ κάθε διαφορὰ κρυβεῖται ἡ ἑνότης· ἡ «καθ'αυτὴ» ἐνὸς μελλοντικοῦ «γιὰ-τὸν-ἑαυτὸν-τοῦ». Καὶ ὅταν διαβάσουμε τὴν εἰσαγωγὴ στὴ «Φιλοσοφία τῆς ἱστορίας», διαπιστώνουμε τὴν ἴδια διαδικασίαν, τὸν ἴδιο τρόπο ἐνέργειας θὰ λέγαμε: κάθε στιγμή τῆς ἀνάπτυξης τῆς ἰδέας πραγματώνεται σὲ διάφορα κράτη: ἡ ὠραία ἀτομικότητα στὴν Ἑλλάδα, τὸ νομικὸ πνεῦμα στὴ Ρώμην κλπ. Ξαναπαίρνοντας τὴν ἰδέαν τοῦ Μοντεσκιέ, ὅτι σὲ μιὰ ἱστορικὴ ὁλότητα ὅλοι οἱ συγκεκριμένοι προσδιορισμοί, εἴτε εἶναι οἰκονομικοί, εἴτε πολιτικοί, ἠθικοί ἢ στρατιωτικοί, ἐκφράζουν μιὰ καὶ μόνο ἀρχή, ὁ Χέγκελ στοχάζεται τὴν ἱστορίαν μὲ τὴν κατηγορίαν τῆς ἐκφραστικῆς ὁλότητας.

Γιὰ τὸν Μάρξ, οἱ διαφορὲς εἶναι πραγματικές, δὲν εἶναι μόνο διαφορὲς σφαιρῶν δραστηριότητας, πρακτικῶν ἀντικειμένων: εἶναι διαφορὲς ἀποτελεσματικότητας. Ἡ τελευταία ἀνάλυση βοηθάει ἐδῶ ὥστε νὰ διαρραγεῖ ἡ ἡρεμὴ εἰκόνα τοῦ κύκλου ἢ τῆς σφαῖρας. Δὲν εἶναι τυχαῖο ποὺ ὁ Μάρξ ἐγκαταλείπει τὴ μεταφορὰ τοῦ κύκλου χάριν τῆς μεταφορᾶς τοῦ οἰκοδομήματος. Ἐνας κύκλος εἶναι σχῆμα πεπερασμένο, καὶ ἡ ἐννοία τῆς ὁλότητας ποὺ τοῦ ταιριάζει, προϋποθέτει ὅτι εἶναι δυνατὸ νὰ συμπεριληφθοῦν ἐκεῖ ἐξαντλητικὰ ὅλα τὰ φαινόμενα, καὶ νὰ ἀναχθοῦν στὴν ἀπλὴ ἐνότητα τοῦ κέντρου τοῦ. Ὁ Μάρξ ἀντίθετα, μᾶς προτείνει ἕνα οἰκοδόμημα μὲ βάση, κι ἕνα δυὸ πατώματα, δίχως ἀκριβὴ ἀπαρίθμηση. Οὔτε λέει πῶς τὰ πάντα πρέπει νὰ χωρέσουν ἐκεῖ μέσα, οὔτε ὅτι τὰ πάντα εἶναι ὑποδομὴ, εἴτε ὑπερδομὴ. Θὰ μπορούσαμε ἀκόμα καὶ νὰ υποστηρίξουμε ὅτι, ἰδιαίτερα στὸ «Κεφάλαιον», ἡ μαρξικὴ θεωρία τῶν κοινωνιῶν καὶ τῆς ἱστορίας συνεπάγεται μιὰ ὀλόκληρη θεωρία τῶν μικροεξόδων καὶ τῆς φύρας τους. Τὸ μόνο ποὺ εἶπε ὁ Μάρξ εἶναι ὅτι πρέπει νὰ διακρίνουμε, ὅτι οἱ διακρίσεις εἶναι πραγματικές καὶ ἀναλλοίωτες, ὅτι στὴν τάξιν τοῦ καθορισμοῦ δὲν εἶναι ἴσοι οἱ ρόλοι τῆς βάσης καὶ τῆς ὑπερδομῆς καὶ ὅτι ἡ ἀνισότης αὐτῇ, ἱεραρχικὴ ὅπως εἶναι, ἀποτελεῖ τὴν ἐγγύση τῆς ἐνότητας τοῦ ὅλου, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι πιὰ ἡ ἐκφραστικὴ ἐνότητα μιᾶς ἀπλῆς ἀρχῆς, τῆς ὁποίας τὰ στοιχεῖα θὰ ἦσαν τὰ φαινόμενα.

Νὰ λοιπὸν γιατί μίλησα γιὰ σύνολο, γιὰ νὰ ὑπογραμμίσω ὅτι σύμφωνα μὲ τὴ μαρξικὴ ἀντίληψιν τοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ

τὰ πάντα ἀλληλοεξαρτώνται, ὅτι ἡ ἀνεξαρτησία ἐνὸς στοιχείου δὲν εἶναι παρὰ ἡ μορφή τῆς ἐξάρτησής του καὶ ὅτι τὸ παιχνίδι τῶν διαφορῶν ρυθμίζεται ἀπὸ τὴν ἐνότητα ἐνὸς καθορισμοῦ σὲ τελευταία ἀνάλυση. Νὰ γιατί δὲ μίλησα γιὰ τὸ λ ό τ η τ α· γιατί τὸ μαρξικὸ σύνολο εἶναι σύνθετο καὶ ἄνισο καὶ σηματοδεδειγμένο ἀπὸ τὴν ἀνισότητα τοῦ καθορισμοῦ σὲ τελευταία ἀνάλυση. Αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ παιχνίδι, αὐτὴ ἡ ἀνισότητα, ἐπιτρέπουν νὰ σκεφτοῦμε ὅτι μπορεῖ νὰ συμβεῖ κάτι τὸ πραγματικὸ μέσα σ' ἕναν κοινωνικὸ σχηματισμό, καὶ νὰ ἔχουμε πρόσβαση στὴν πραγματικὴ ἱστορία μέσω τῆς πολιτικῆς πάλης τῶν τάξεων. Τὸ εἶπα ἐν παρόδῳ: δὲν εἶδαμε ποτὲ στὸν κόσμον πολιτικὴ πού νὰ ἐμπνέεται ἀπὸ τὸν Χέγκελ. Γιατὶ ποὺ βρίσκεται ἡ πρόσβαση πρὸς τὸν κύκλο, ὅταν εἴμαστε κλεισμένοι μέσα του; Τυπικά, ἡ μαρξικὴ τοποθεσία δίνει τὴν ἀπάντηση ἐπισημαίνοντας χονδρικά τὰ ἐξῆς: ἰ δ ο ὐ τί εἶναι τὸ καθοριστικὸ σὲ τελευταία ἀνάλυση, ἡ οἰκονομία, ἄρα ἡ οἰκονομικὴ πάλη τῶν τάξεων, πού προεκτείνεται στὴν πολιτικὴ πάλη τῶν τάξεων μὲ στόχο τὴν κατάληψη τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, κ α ἰ ἰ δ ο ὐ πῶς ἡ πάλη τῶν τάξεων στὴν ὑποδομὴ διασυνδέεται (ἢ δὲ συνδέεται) μὲ τὴν ταξικὴ πάλη στὴν ὑπερδομή. Οὕτε τελειώνουμε ὅμως ἐδῶ. Δείχνοντάς τα αὐτά, ἡ μαρξικὴ τοποθεσία παραπέμπει ἐκεῖνον πού τὴν συμβουλευέται στὴ θέση του μέσα στὸ ἱστορικὸ γίγνεσθαι: ἰ δ ο ὐ ἡ θέση πού κατέχεις, κ α ἰ ἰ δ ο ὐ μέχρι πού ὀφείλεις νὰ μετακινηθεῖς γιὰ ν' ἀλλάξουν τὰ πράγματα. Ὁ Ἀρχιμήδης ἤθελε μόνον ἕνα σταθερὸ σημεῖο γιὰ νὰ κινήσει τὴ Γῆ. Ἡ μαρξικὴ τοποθεσία ὑποδεικνύει τὸν τόπο ὅπου θὰ δοθεῖ ἡ μάχη —δίνεται ἤδη— γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ κόσμου. Ὁ τόπος αὐτὸς ὅμως, οὔτε εἶναι πιά σημεῖο, οὔτε εἶναι σταθερό· εἶναι ἕνα ἀρθρωμένο σύστημα θέσεων, πού ἐλέγχεται ἀπὸ τὸν καθορισμὸ σὲ τελευταία ἀνάλυση.

Ὅλα αὐτὰ παραμένουν τυπολατρικά, κανεὶς δὲ θὰ τὸ ἀμφισβητήσει, στὸν Πρόλογο τῆς «Συμβολῆς», στὸν ὁποῖο ἀναφέρθηκα. Τὸ «Μανιφέστο» ὅμως εἶπε τὰ πράγματα μὲ τὸ ὄνομά τους καὶ «Τὸ Κεφάλαιο» δὲ σταμάτησε νὰ τὰ ἐπαναλαμβάνει. «Τὸ Κεφάλαιο» δουλεύει συνεχῶς μὲ ἄξονα τὴν εἰκόνα τῆς τοποθεσίας. Μὲ αὐτὴν, ὁ θεωρητικὸς προσδιορισμὸς μπορεῖ νὰ μετατραπῇ σὲ πρακτικὴ ἀπόφαση, γιατί παρέχει τὰ μέσα στοὺς ἐργάτες, στοὺς ὁποίους ἀπευθυνόταν καὶ ὁ Μάρξ, νὰ τὸν συλλάβουν. Ἡ ἔννοια πού ἀποτελεῖ σύλληψη (Begriff), γίνεται στὸν Μάρξ, τὸ θεωρητικὸ -πρακτικὸ σύστημα μίᾳς τοποθεσίας, τὸ μέσο γιὰ μιὰ πρακτικὴ σύλληψη τοῦ κόσμου.

Μπορεῖ κανεὶς νὰ καταλάβει δίχως δυσκολία, ὅτι στὸ νέο αὐτὸ σύνολο, ἡ διαλεκτικὴ πού ἐνεργεῖ δὲν εἶναι διόλου χεγκελιανή. Νο-

μίζω πῶς κατάφερα νὰ τὸ ἀποδείξω μιλώντας γιὰ τὶς ἀντιθέσεις, ἐπισημαίνοντας ὅτι ἂν παίρναμε στὰ σοβαρὰ τὴ φύση καὶ τὴν ἀνισότητα τοῦ μαρξικοῦ συνόλου, θὰ φτάναμε γρήγορα στὸ συμπέρασμα, πῶς ἐτούτῃ ἡ ἀνισότητα ἀντανακλάται κατανάγκη στὴ μορφή τοῦ ἐπιπροσδιορισμοῦ ἢ τοῦ ὑποπροσδιορισμοῦ τῆς ἀντίφασης. Δὲν πρόκειται φυσικὰ νὰ συλλάβουμε τὸν ἐπιπροσδιορισμὸ ἢ τὸν ὑποπροσδιορισμὸ σὰν πρόσθεση ἢ ἀφαίρεση μίᾳς ποσότητας καθορισμοῦ, πού ἐπικάθεται ἢ ἀποσύρεται ἀπὸ μιὰ προηγούμενη ἀντίφαση, ἡ ὁποία διάγει κάπου μιὰ δῆθεν δική της ὑπαρξή. Ὁ ἐπιπροσδιορισμὸς καὶ ὁ ὑποπροσδιορισμὸς δὲν ἀποτελοῦν ἐξαιρέσεις σὲ σχέση μὲ μιὰ καθαρὴ ἀντίφαση. Ὅπως λέει ὁ Μάρξ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ ν' ἀπομονωθεῖ παρὰ μόνον μέσα στὴν κοινωνία, ὅπως λέει ἐπίσης, ὅτι ἡ ὑπαρξὴ τῶν ἀπλῶν οἰκονομικῶν κατηγοριῶν εἶναι τὸ ἐξαιρετικὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἱστορίας, ἔτσι ἀκριβῶς καὶ μιὰ καθαρὴ ἀντίφαση δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ὑπάρξει παρὰ μόνον σὰν καθορισμένο προῖον τῆς μὴ-καθαρῆς ἀντίφασης.

Ἡ θέση αὐτὴ τὸ μόνον πού κάνει εἶναι ν' ἀλλάξει τὶς ἀναφορὲς μὲ τὶς ὁποῖες σκεφτόμαστε τὶς ἀντιθέσεις. Πιὸ συγκεκριμένα, παίρνει τὶς ἀποστάσεις τῆς ὥς πρὸς αὐτὸ πού ὀνόμασα ἀπλὴ ἀντίφαση, ἃς τὴν ποῦμε ἔτσι γιὰ τὴν ὥρα, προκειμένου νὰ προσδιορίσουμε τὴν ἀντίφαση μὲ τὴ λογικὴ ἔννοια τοῦ ὅρου, ὁ ὁποῖος ἀντιπαραθέτει δύο ἴσες ἐνότητες, πού σηματοδοτοῦνται μόνον ἀντιθετικά, + ἢ —, Α καὶ ὄχι —Α. Ὅμως, ἂν μπορῶ νὰ ὑπερβῶ αὐτὰ πού ὑποστήριξα στὰ πρῶτα μου δοκίμια, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἴδια διεύθυνση, θὰ ἔλεγα ὅτι ἡ ἀντίφαση, ὅπως μᾶς παρουσιάζεται στὸ «Κεφάλαιο», διακρίνεται ἀπὸ τὴν ἐκπληκτικὴ ἰδιαιτερότητα νὰ εἶναι ἄ ν ι σ η, νὰ ἀντιπαραθέτει ἀντίθετα μεγέθη, πού δὲν προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἀντίστροφη σηματοδότησή τους, ἀλλὰ γιατί θρίσκονται σὲ σχέση ἀνισότητος, ἡ ὁποία ἀναπαράγει ἀδιάκοπα τοὺς ὅρους ὑπαρξῆς τῆς ἀπὸ μόνον τὸ γεγονὸς αὐτῆς τῆς ἀντίφασης. Ἀναφέρομαι, λόγου χάρι, στὴν ἀντίφαση πού διατηρεῖ ἐνεργὸ τὸν καπιταλιστικὸ τρόπο παραγωγῆς καταδικάζοντάς τον συγχρόνως μακροχρόνια, στὴν ἀντίφαση τῆς σ χ έ σ η ς π α ρ α γ ω γ ῆ ς σ τὸ καπιταλιστικὸ σύστημα, στὴν ἀντίφαση πού διαιρεῖ τὴν κοινωνία σὲ τάξεις, ὅπου συγκρούονται δυὸ κυρίως κοινωνικὲς τάξεις πού εἶναι ἐξόφθαλμα ἄνισες: ἡ κεφαλαιοκρατικὴ τάξη καὶ ἡ ἐργατικὴ τάξη. Ἡ ἐργατικὴ τάξη δὲν εἶναι τὸ ἀρνητικὸ τῆς κεφαλαιοκρατικῆς τάξης, ἡ κεφαλαιοκρατικὴ τάξη μὲ σημεῖο —, ἀπογυμνωμένη ἀπὸ τὰ κεφάλαιά της καὶ ἀπὸ τὶς ἐξουσίες της, καὶ ἡ κεφαλαιοκρατικὴ τάξη δὲν εἶναι ἡ ἐργατικὴ τάξη μὲ τὸ σημεῖο + μπροστὰ

της, με τὸ σημείο δηλαδή τοῦ πλούτου καὶ τῆς δύναμης. Δὲν ἔχουν τὴν ἴδια ἱστορία, δὲ ζοῦν στὸ ἴδιο περιβάλλον, δὲ διεξάγουν τοὺς ἰδίου ταξικούς ἀγῶνες, δὲ διαθέτουν τὰ ἴδια μέσα, καὶ παρ' ὅλα αὐτὰ συγκρούονται, καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ φανερὴ ἀντίφαση, ἐφόσον *ἡ οἰκονομία τῆς σύγκρουσής τους ἀναπαράγει τοὺς ὅρους τῆς ἴδιας τῆς σύγκρουσης*, ἀντὶ νὰ τοὺς ὑπερβεί μέσα στὴν ὥραία ἐξύψωση καὶ συμφιλίωση τοῦ χεγκελιανοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος.

Ἔχω τὴν πεποίθηση, ὅτι ἂν εἶχαμε πάντα καλὰ μέσα στὸ μυαλό μας αὐτὸ τὸν ἰδιαίτερο χαρακτήρα τῆς μαρξικῆς ἀντίφασης, νὰ εἶναι ἄνισος, θὰ θυγάλαμε ἐνδιαφέροντα συμπεράσματα, ὅχι μόνο γιὰ «Τὸ Κεφάλαιο», ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ταξικὴ πάλη τῶν ἐργαζομένων, γιὰ τὶς δραματικές, μερικὲς φορές, ἀντιθέσεις ποὺ ξεσποῦν στὸ ἐργατικὸ κίνημα καὶ γιὰ τὶς ἴδιες τὶς ἀντιφάσεις τοῦ σοσιαλισμοῦ. Γιατί, γιὰ νὰ κατανοήσουμε τὴν ἀνισότητα αὐτή, θὰ ἀναγκασθῶμε —ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ Λένιν— νὰ πάρουμε στὰ σοβαρὰ τοὺς ὅρους ποὺ καθιστοῦν ἄνιση τὴν ἀντίφαση αὐτή, δηλαδή τοὺς ὑλικούς καὶ δομικούς ὅρους ποὺ ὀρίζουν αὐτὸ ποὺ ὀνόμασα σύνθετο - ἱεραρχημένο σύνολο, καὶ θὰ ἀντιλαμβανόμαστε τὶς θεωρητικὲς βάσεις τῆς λενινιστικῆς θέσης γιὰ τὴν ἀνισόμερη ἀνάπτυξη. Γιατί στὸν Μάρξ, κάθε ἀνάπτυξη εἶναι ἀνισόμερη, καὶ δὲν πρόκειται καὶ ἐκεῖ οὔτε γιὰ πρόσθεση, οὔτε γιὰ ἀφαίρεση ποὺ ἐπηρεάζουν μιὰ δῆθεν ἰσόμερη ἀνάπτυξη, πρόκειται γιὰ ἓνα θεμελιακὸ χαρακτηριστικὸ. Κάθε ἀνάπτυξη εἶναι ἀνισόμερη, γιατί οἱ ἀντιθέσεις κινοῦν τὴν ἀνάπτυξη καὶ γιατί ἡ ἀντίθεση εἶναι ἄνιση. Γι' αὐτό, κάνοντας ἄλλοτε ἀναφορὰ στὸ λόγο γιὰ τὴν προέλευση τῆς ἀνισότητος τοῦ Ρουσσώ, πρῶτο θεωρητικὸ τῆς ἀλλοτρίωσης πρὶν ἀπὸ τὸν Χέγκελ, εἶχα βάλει σὰν ὑπότιτλο σ' ἓνα ἄρθρο μου πάνω στὴν ὑλιστικὴ διαλεκτικὴ τὸ ἐξής: «Γιὰ τὴν ἀνισότητα τῶν προελεύσεων», θέλοντας νὰ ὑποδηλώσω μὲ τὸν πληθυντικὸ «τῶν προελεύσεων», ποὺ δὲν ὑπάρχει σύμφωνα μὲ τὴ φιλοσοφικὴ ἔννοια τοῦ ὅρου «Προέλευση - Ἀρχή», ὅτι κάθε ἀπαρχὴ εἶναι σημαδεμένη μὲ κάποια ἀνισότητα.

Μέχρις ἐδῶ, ἔθιξα μόνον ὀρισμένα θέματα: ἤθελα ἀπλὰ νὰ δείξω τὴν κεφαλαιώδη σημασίαν τῆς θέσης γιὰ τὴν τελευταία ἀνάλυση προκειμένου νὰ κατανοήσῃ κανεὶς τὸ μαρξικὸ ἔργο. Καὶ ὅλοι μας ὑποφιαζόμαστε πῶς κάθε ἐρμηνεία τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας, ἔχει ἐκτὸς ἀπὸ θεωρητικές, πολιτικές καὶ ἱστορικές συνέπειες. Οἱ θέσεις αὐτὲς πάνω στὴν τελευταία ἀνάλυση, στὸ δομημένο καὶ ἱεραρχημένο σύνολο, πάνω στὸν ἐπιπροσδιορισμό, στὴν ἀνισότητα τῆς ἀντίφασης εἶχαν ἀρχικὰ ἓναν πρῶτο, ἄμεσο στόχο, ποὺ καθόριζε καὶ τὸν τρόπο τῆς διατύπωσής τους: νὰ ἀναγνωρίσουν καὶ νὰ

περιχαράκωσαν τὴ θέση καὶ τὸ ρόλο τῆς θεωρίας στὸ μαρξιστικὸ ἐργατικὸ κίνημα, ὅχι μόνο ξεκινώντας ἀπὸ τὴν περίφημη φράση τοῦ Λένιν, «χωρὶς ἐπαναστατικὴ θεωρία, οὔτε ἐπαναστατικὸ κίνημα», ἀλλὰ προχωρώντας στὶς λεπτομέρειες γιὰ νὰ ὀριοθετήσουν τὴ θεωρία ἀπέναντι στὶς συγχύσεις, στὶς μυθοποιήσεις καὶ στὶς παραποιήσεις. Πέρα ὅμως ἀπὸ τὸν πρωταρχικὸ αὐτὸ στόχο, οἱ θέσεις αὐτὲς στόχευαν καὶ ἄλλου, πολὺ πιὸ καίρια, γιατί ἀφοροῦσαν σὲ συγκεκριμένους πειρασμούς, στοὺς ὁποίους παρασύρεται τὸ ἐργατικὸ κίνημα. Ὁ πειρασμὸς ἐνὸς μεσσιανικοῦ ἢ κριτικοῦ ἰδεαλισμοῦ τῆς διαλεκτικῆς, ποὺ τροφοδοτεῖ τοὺς ἐπαναστατημένους διανοούμενους ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ νεαροῦ Λούκατς, ἀκόμα καὶ τῶν νεαρῶν χεγκελιανῶν, παλιῶν καὶ νεώτερων, καὶ ὁ πειρασμὸς αὐτοῦ ποὺ ἀποκάλεσα «χεγκελιανισμό τοῦ φτωχοῦ», τοῦ ἐξελικτισμοῦ, ποὺ πῆρε πάντα τὴ μορφή τοῦ οἰκονομισμού μέσα στὰ σπλάχνα τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Στὶς δυὸ αὐτὲς περιπτώσεις, ἡ διαλεκτικὴ λειτουργεῖ μὲ τὸν παλιὸ τρόπο τῆς προ-μαρξιστικῆς φιλοσοφίας, σὰ φιλοσοφικὴ ἐγγύηση τῆς ἐπικράτησης τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ σοσιαλισμοῦ. Καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις, ὁ ὑλισμὸς, ἢ παρακάμπτεται (στὴν πρώτη ὑπόθεση), ἢ ὑποβιβάζεται σὲ μιὰ μηχανιστικὴ καὶ ἀφηρημένη ὑλικότητα τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων (στὴ δεύτερη ὑπόθεση). Σὲ κάθε περίπτωση, ἡ πραγματικὴ τῆς διαλεκτικῆς αὐτῆς προσκρούει στὶς ἀνελέητες κυρώσεις τῶν γεγονότων: ἡ ἐπανάσταση δὲν πραγματοποιήθηκε οὔτε στὴν Ἀγγλία τοῦ 19οῦ αἰῶνα, οὔτε στὴ Γερμανία τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ, δὲν ἔγινε στὶς πιὸ προοδευμένους καπιταλιστικὲς χώρες, ἀλλὰ στὴ Ρωσία, ὕστερα στὴν Κίνα, στὴν Κούβα κλπ. Πῶς νὰ στοχαστοῦμε πάνω σ' αὐτὴ τὴ μετατόπιση ἀπὸ τὴν κύρια ἀντίθεση τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ στὸν πιὸ ἀσθενὴ του κρίκο, καὶ ἀντίστοιχα πῶς νὰ σκεφτοῦμε τὴ στασιμότητα τῆς ταξικῆς πάλης σὲ χώρες ὅπου ἔμοιαζε πῶς θὰ θριαμβεύσει, χωρὶς τὴ λενινιστικὴ κατηγορία τῆς ἀνισόμερης ἀνάπτυξης, ποὺ παραπέμπει στὴν ἀνισότητα τῆς ἀντίφασης, στὸν ἐπὶ- καὶ ὑπὸ- προσδιορισμό της; Ἐπιμένω ἐπὶ τροχάδην πάνω στὸν ὑπο-προσδιορισμό, γιατί μερικοὶ τὸν παράβλεψαν ἐπιτόλεια, λέγοντας ὅτι προσθέτουμε ἓνα εὐκόλο συμπλήρωμα στὴ λέξη «προσδιορισμός». Αὐτοὶ ὅμως οὔτε ποὺ ὑποφιάσθηκαν τὴν ἰδέαν τοῦ ὑπο-προσδιορισμοῦ, δηλαδή ἓνα κατώφλι τοῦ προσδιορισμοῦ, ποὺ ἂν τυχὸν δὲ δρασκελιστεῖ ἐγκαίρως, καταλήγουμε σὲ ἀποτυχημένες ἐπαναστάσεις, σὲ ἐπαναστατικὰ κινήματα ποὺ λιμνάζουν καὶ ἐξαφανίζονται, στὸν ἱμπεριαλισμὸ ποὺ σήπεται, ἐνῶ ταυτόχρονα ἀναπτύσσεται κλπ. Ἄν ὁ μαρξισμὸς ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ συγκεντρῶσει τὰ φαινόμενα αὐτά, ἀλλὰ δὲν ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ τὰ

σκεφτεί, ἂν δὲν μπορεῖ νὰ συλλάβει καὶ μόνο, αὐτὴ τὴν ἐξόφθαλμη πραγματικότητα ποὺ διδάσκει πὼς ὅλες οἱ γνωστὲς ἐπαναστάσεις, εἴτε εἶναι πρῶιμες εἴτε καταπνίγονται, καὶ ἂν δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ἐνσωματώσει σὲ μία θεωρία ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὶς κανονιστικὲς ἔννοιες τῆς ἀνωριμότητος καὶ τῆς ἀμβλωσης, ἀπαλλαγμένη δηλαδὴ ἀπὸ τὴν κανονικότητα, τότε εἶναι φανερό πὼς κάτι δὲν πάει καλὰ στὸν τομέα τῆς διαλεκτικῆς του, ὅτι ὁ μαρξισμὸς παραμένει ἀκόμα ἐγκλειστος σὲ μιὰ κάποια ἰδέα, ποὺ δὲν ἔχει ἀκόμα ξεκόψει ὀριστικὰ μὲ τὴν χεγκελιανὴ ἐπίδραση.

Νὰ λοιπὸν γιατί πιστεύω ὅτι πρέπει νὰ πάρουμε σχετικὴ ἀπόσταση ἀπὸ τοὺς ἄμεσους ὅρους, μὲ τοὺς ὁποίους ἐκφράσε ὁ Μάρξ τὴ σχέση του μὲ τὴν χεγκελιανὴ διαλεκτικὴ, γιὰ νὰ δοῦμε καθαρότερα τὴ διαφορὰ τους. Γιὰ νὰ γίνεи κάτι τέτοιο, πρέπει πρῶτα νὰ μελετήσουμε πὼς ἐκφράζεται ὁ ὕλισμος τοῦ Μάρξ, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἐξαρτᾶται τὸ πρόβλημα τῆς διαλεκτικῆς. Καὶ γι' αὐτό, ὑπάρχει ἓνα ἀρκετὰ καλὸ μονοπάτι, ποὺ προσπάθησα νὰ ἀκολουθήσω: ὁ καθορισμὸς σὲ τελευταία ἀγάλυση.

Γιὰ τὴ γνωστικὴ διαδικασία.

Θὰ ἤθελα τώρα δανειστῶ, πολὺ συντομότερα, ἓναν ἄλλο δρόμο, γιὰ νὰ προσεγγίσουμε μιὰν ἄλλη ὁμάδα θέσεων ποὺ ἀναπτύχθηκαν στὰ δοκίμιά μου σχετικὰ μὲ τὴ «γνώση».

Δὲν κρύβω ὅτι βασίστηκα πολὺ στὸν Σπινόζα, γιὰ τὴ μελέτη αὐτοῦ τοῦ προβλήματος. Σκεφτόμουν ὅτι ὑπῆρξε μία στιγμή ποὺ ὁ Μάρξ βρέθηκε κοντὰ στὸν Χέγκελ, ὡς πρὸς τὴν κριτικὴ τῆς ἰδέας μιᾶς θεωρίας τῆς γνώσης. Τὴν κριτικὴ αὐτὴ ὅμως τὴν βρίσκουμε κιόλας στὸν Σπινόζα. Τί θέλει νὰ πεῖ πράγματι ὁ Σπινόζα, ὅταν γράφει τὴν περίφημη φράση: «Habemus enim ideam veram?» Διαθέτουμε ἄραγε μιὰ ἰδέα ἀληθινή; Ὁχι: ὁλόκληρη ἡ φράση ἀφορᾷ τὸ «enim». Πράγματι μόνον ἐπειδὴ κατέχουμε μιὰν ἰδέα ἀληθινή, μπορούμε νὰ παράγουμε ἄλλες, κατὰ τὸν κανόνα τῆς. Καὶ πρᾶγματι, μόνον ἐπειδὴ κατέχουμε μιὰν ἰδέα ἀληθινή, μπορούμε νὰ εἵμαστε βέβαιοι γιὰ τὴν ἀλήθεια τῆς, ἀφοῦ εἶναι ἡ ἴδια «index sui». Ἀπὸ ποῦ προέρχεται ἡ ἀληθινὴ αὐτὴ ἰδέα; Πρόκειται γιὰ τελειῶς διαφορετικὸ ζήτημα. Εἶναι ὅμως γεγονὸς ὅτι τὴν κατέχουμε (habemus), κι ὁποιασδήποτε αἰτίας ἀποτέλεσμα καὶ νὰ εἶναι τὸ ὅτι τὴν κατέχουμε, ἡ ἰδέα αὐτὴ καθορίζει ὅτι μπορεῖ νὰ λεχθεῖ γι' αὐτὴν καὶ ξεκινώντας ἀπ' αὐτήν. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο, ὁ Σπινόζα ἐγγράφει ἐκ τῶν πρὸ τέρων κάθε θεωρία τῆς γνώσης, ἡ

ὁποία ἐδράζεται στὸ δικαίωμα τοῦ νὰ γνωρίζει κανεῖς, ὑπὸ τὴν ἐξάρτηση τοῦ γεγονότος τῆς γνώσης ποὺ εἶναι ἤδη κτήμας. Γι' αὐτὸ καὶ ἀπορρίπτονται ὅλα τὰ ἐρωτήματα σχετικὰ μὲ τὴν Ἀρχή, τὸ Ὑποκείμενο καὶ τὸ Δικαίωμα τῆς γνώσης. Πράγμα ποὺ δὲν ἐμποδίζει ὅμως τὸν Σπινόζα νὰ μιλάει γιὰ τὴ γνώση: ὄχι γιὰ νὰ διακριθῶσει τὴν Ἀρχή τῆς, τὸ Ὑποκείμενό τῆς, ἢ τὸ Δικαίωμα σ' αὐτήν, ἀλλὰ γιὰ νὰ καθορίσει τὴ διαδικασία καὶ τὰ στάδιά τῆς, τὰ περίφημα «τρία εἶδη», ποὺ εἶναι ἀρκετὰ παρὰξένα ὅταν τὰ κοιτάξει κανεῖς ἀπὸ πιὸ κοντὰ, ἀφοῦ τὸ πρῶτο ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ βιώματα τοῦ κόσμου ποὺ ζοῦμε, καὶ τὸ τελευταῖο θυμίζει ἀρκετὰ τὴν «παράδοση οὐσίας», ὁ Χέγκελ, στὸ δικό του λεξιλόγιο θὰ μιλοῦσε γιὰ «τὸ συγκεκριμένο σύμπαν», τοῦ ἐβραϊκοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος ἀντιμετωπίζεται μὲ τρόπο αἰρετικὸ στὸ «Θεολογικο-πολιτικὸ Ἐγχειρίδιο».

Λυπᾶμαι ποὺ βρίσκομαι παγιδευμένος μὲ τὰ ἴδια μου τὰ λόγια σ' αὐτὸ ποὺ ὀρισμένοι θεωροῦν σὰν αἵρεση, κατὰ πάσα πιθανότητα ἐξαιτίας τοῦ θεωρητικοῦ ὀπορτουνισμού τους. Θὰ ἔλεγα ὅμως ὅτι ὁ Μάρξ, ὄχι μόνον ὁ Μάρξ τῆς «Εἰσαγωγῆς» τοῦ 1857, ποὺ μάχεται πράγματι τὸν Χέγκελ μὲ τὰ λόγια τοῦ Σπινόζα, ἀλλὰ καὶ ὁ Μάρξ τοῦ «Κεφάλαιου», ἐπίσης καὶ ὁ Λένιν, στὶς θέσεις τους ἐμφανίζονται νὰ ἔχουν μιὰ βαθύτατη συγγένεια μὲ τὶς θέσεις τοῦ Σπινόζα. Γιατί, ἂν καὶ ἀπορρίπτουν κάθε θεωρία, ποὺ ἀσχολεῖται μὲ τὴν Ἀρχή, τὸ Ὑποκείμενο καὶ τὸ Δικαίωμα τῆς γνώσης, κι αὐτὰ ὅμως ἀκόμα μιλοῦν γιὰ τὴ γνώση. Καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Λένιν διεκδικεῖ γιὰ τὸ μαρξισμό τὸν τίτλο τῆς «θεωρίας τῆς γνώσης» δὲν εἶναι ἀρκετὰ ἐνοχλητικό, ἰδίως ὅταν βλέπουμε πὼς τὴν ὀρίζει σὰν τὴν... διαλεκτικὴ; Στὴν πραγματικότητα, ὁ Μάρξ καὶ ὁ Λένιν μιλοῦν γιὰ τὴ γνώση τόσο γενικόλογα, ποὺ δὲν τοὺς εἶναι δυνατὸ νὰ περιγράψουν τὴ διαδικασία τῆς. Πρέπει νὰ εἵμαστε ἐπιφυλακτικοὶ ἀπέναντι στὰ χωρία ὅπου ὁ Μάρξ διατυπώνει γενικότητες. Ὑπάρχει τουλάχιστον ἓνα ἀπόσπασμα, μεταξὺ ἄλλων, ὅπου ἐξηγήθηκε καθαρά: πρόκειται γιὰ τὸ κομμάτι ποὺ ἀφορᾷ στὴν «παράγωγη». Δίνει ἐκεῖ τὸ γενικὸ χαρακτήρα τῆς παραγωγῆς, γιὰ νὰ προσθέσει ἀμέσως ὅτι ἡ γενικὴ παραγωγή, καὶ κατὰ μείζονα λόγον, ἡ ἐν γένει παραγωγή εἶναι ἀπλούστατα ἀνυπαρκτες, γιατί ὑπάρχουν μόνον ὀρισμένοι τρόποι παραγωγῆς καὶ μάλιστα μέσα στὸ πλαίσιο συγκεκριμένων κοινωνικῶν σχηματισμῶν. Ἕνας τρόπος γιὰ νὰ ὑποδηλώσει ὅτι τὰ πάντα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴ συγκεκριμένη δομὴ τῶν ἰδιαίτερων διαδικασιῶν, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἔχουμε πρόσβαση πρὸς αὐτές, χρειάζεται, ὥστόσο, ἡ συνδρομὴ αὐτοῦ τοῦ ἐλάχιστου τῆς ἀνυπαρκτῆς γενικότητος, ποὺ χωρὶς αὐ-

τὴν ἢ διάκριση καὶ ἡ γνώση θὰ ἦταν κι αὐτὲς ἀνέφικτες. Ἔ, λοιπὸν πιστεύω, πὼς ἡ «Εἰσαγωγή» τοῦ 1857 προέρχεται ἀπὸ τούτῃ τῇ φλέβᾳ. Δὲ νομίζω πὼς οἰκοδομεῖ οὔτε μιὰ «θεωρία τῆς γνώσης», οὔτε τὸ ὑποκατάστατό της, ποὺ θὰ ἦταν μιὰ ἐπιστημολογία: νομίζω μόνον ὅτι προτείνει αὐτὴ τὴν ἐλάχιστη γενικότητα, χωρὶς τὴν ὁποία ἡ διάκριση καὶ ἡ γνώση τῶν συγκεκριμένων γνωστικῶν διαδικασιῶν θὰ ἦταν ἀδύνατες. Ὅπως ὅμως συνέβη καὶ μὲ τὴ γενικὴ ἔννοια τῆς παραγωγῆς, ἔτσι καὶ ἡ γενικὴ ἔννοια τῆς γνώσης δὲν ὑπάρχει παρὰ γιὰ νὰ ἀναιρεθεῖ μέσα στὴ συγκεκριμένη ἀνάλυση τῶν συγκεκριμένων διαδικασιῶν: μέσα στὴ συνθετότητα τῆς ἱστορίας τῶν γνωστικῶν διαδικασιῶν.

Γιὰ ὅλη αὐτὴ τὴν ὑπόθεση, βασίστηκα ὅσο πιὸ πολὺ μπορούσα στὴν «Εἰσαγωγή» τοῦ 1857. Καὶ ἂν ἀκόμα θεωρηθεῖ ὅτι κατὰληξα σὲ μερικὰ ἀποτελέσματα, προκλητικὰ ἀπὸ θεωρητικὴ ἄποψη, νομίζω ὅτι ἔμεινα πιστὸς στὸ κείμενο αὐτὸ τοῦ Μάρξ.

Ἐμπνεύστηκα ἅμεσα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ γραμματικὴ διατύπωση τοῦ μαρξικοῦ κειμένου, ποὺ μιλάει κατ' ἐπανάληψη γιὰ «παραγωγή» γνώσεων, προκειμένου νὰ προτείνω τὴν κεντρικὴ μου θέση: τὴν ιδέα τῆς γνώσης σὰν π α ρ α γ ω γ ῆ. Εἶχα φυσικὰ στὸ μυαλό μου καὶ τὴν ἡχὴ ἀπὸ τὴν «production» τοῦ Σπινόζα, καὶ ἐπωφελήθηκα ἀπὸ τὴ διπλὴ σημασία τῆς λέξης ποὺ παραπέμπει συγχρόνως στὴν ἐργασία, στὴν πρακτικὴ, καὶ στὴν ἔκθεση τοῦ ἀληθινοῦ. Ὅμως, κατὰ κύριο λόγο, καὶ γιὰ νὰ προκαλέσω τὸν ἀναγνώστη, ἀκολούθησα ἀπὸ πολὺ κοντὰ — ἔμεινα σχεδὸν μηχανιστικὰ προσκολλημένος — στὴ μαρξικὴ ἔννοια τῆς παραγωγῆς, ποὺ σημαίνει, κατὰ γράμμα, μιὰ διαδικασία καὶ τὴν ἐργαλειακὴ ἐπεξεργασία μιᾶς πρώτης ὕλης. Ὑπερθεματίζοντας πάνω σὲ τούτῃ τὴ γενικότητα τοῦ Μάρξ, πρότεινα μιὰ γενικὴ ἔννοια «τῆς πρακτικῆς», ποὺ ἀντέγραφε τὴν ἔννοια τῆς διαδικασίας ἐργασίας τοῦ «Κεφάλαιου», καί, ἀφοῦ ξαναγύρισα στὴ θεωρητικὴ πρακτικὴ, χρησιμοποίησα καὶ ὅπωςδὴποτε βίαια λιγάκι τὸ κείμενο τοῦ Μάρξ, γιὰ νὰ καταλήξω στὴ διάκριση τῶν τριῶν Γενικοτήτων: ἡ πρώτη ποὺ παίζει τὸ ρόλο τῆς θεωρητικῆς πρώτης ὕλης, ἡ δεύτερη, ποὺ ἔχει τὴ θέση τῶν ἐργαλείων τῆς θεωρητικῆς ἐργασίας καὶ ἡ τρίτη, ποὺ εἶναι τὸ συγκεκριμένο - τῆς - σκέψης ἢ ἡ γνώση. Ὁμολογῶ ὅτι καὶ ὁ Σπινόζα ἦταν ἀνακατεμένος στὴν ἴδια ὑπόθεση, ἐξαιτίας τῶν «τριῶν εἰδῶν» του, καὶ τοῦ κεντρικοῦ ρόλου ποὺ ἔπαιζε τὸ δεύτερο εἶδος: οἱ ἐπιστημονικὲς ἀφαιρέσεις.

Ἐκεῖνο ποὺ μὲ ἐνδιέφερε περισσότερο στὸ κείμενο τοῦ Μάρξ, ἦταν ἡ διπλὴ ριζικὴ ἀντιπαράθεση καὶ μὲ τὸν ἐμπειρισμὸ καὶ μὲ τὸν Χέγκελ. Ἐνάντια στὸν ἐμπειρισμὸ, ὁ Μάρξ ὑποστήριζε ὅτι ἡ

γνώση δὲν πηγαίνει ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο στὸ ἀφηρημένο, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ἀφηρημένο στὸ συγκεκριμένο, καὶ ὅτι ὅλο αὐτὸ ἐκτυλίσσεται «μέσα στὴ σκέψη», ἐνῶ τὸ πραγματικὸ ἀντικείμενο ποὺ δίνει λαβὴ σ' ὅλη αὐτὴ τὴ διαδικασία, ὑπάρχει ἔξω ἀπὸ τὴ σκέψη. Ἐνάντια στὸν Χέγκελ, ὁ Μάρξ ὑποστήριζε πὼς ἡ διαδικασία αὐτὴ ἀπὸ τὸ ἀφηρημένο στὸ συγκεκριμένο, δὲν ἀποτελεῖ παραγωγή τοῦ πραγματικοῦ, ἀλλὰ μόνον παραγωγή τῆς γνώσης τοῦ πραγματικοῦ. Αὐτὸ ποὺ μὲ τραβοῦσε ιδιαίτερα σ' αὐτὸ τὸ κείμενο, ἦταν πὼς ὅλα ἄρχιζαν ἀπὸ τὸ ἀφηρημένο. Ὅπως ἔγραφε ὁ Μάρξ: «Ἡ γνώση εἶναι «ἓνα προϊόν τῆς σκέψης, τῆς ικανότητος σύλληψης τοῦ ἀνθρώπου... εἶναι ἓνα προϊόν ἐπεξεργασίας (ein Produkt der Verarbeitung) ἐννοιῶν», ποὺ ξεκινᾷ ἀπὸ τὴ διαίσθηση καὶ τὶς παραστάσεις». Καὶ ἀλλοῦ: «Μοῦ φαίνεται πὼς εἶναι καλὴ μέθοδος ν' ἀρχίζει κανεὶς ἀπὸ τὸ πραγματικὸ, τὸ συγκεκριμένο... λόγου χάρι: στὴν πολιτικὴ οἰκονομία πρέπει ν' ἀρχίζει κανεὶς ἀπὸ τὸν πληθυσμὸ... Ὡστόσο, ἂν τὸ δεῖ κανεὶς ἀπὸ πιὸ κοντὰ, καταλαβαίνει ὅτι πρόκειται γιὰ λάθος. Ὁ πληθυσμὸς εἶναι μιὰ ἀφαίρεση». Ἔτσι συμπέρανα πὼς ἡ διαίσθηση καὶ οἱ παραστάσεις θεωροῦνταν ἀπὸ τὸν Μάρξ ἀφηρημένα σχήματα. Καὶ ἔδωσα σ' αὐτὴ τὴν ἀφαίρεση τὴ θέση τοῦ συγκεκριμένου ἢ τοῦ βιώματος, ποὺ συναντᾷμε στὸ πρῶτο εἶδος γνώσης τοῦ Σπινόζα, δηλαδή, μὲ τὸ δικό μου λεξιλόγιο, τὴ θέση τοῦ ιδεολογικοῦ. Δὲν εἶπα, βέβαια, ὅτι οἱ Γενικότητες II, ἐπενεργώντας πάνω στὶς Γενικότητες I, δὲν ἐπιδρουν παρὰ μόνον στὸ ιδεολογικὸ, ἀφοῦ μποροῦν κάλλιστα νὰ ἐπενεργοῦν καὶ πάνω σὲ ἀφαιρέσεις ποὺ εἶναι ἤδη ἐπεξεργασμένες ἐπιστημονικά, ἢ καὶ στὰ δύο. Παρέμενε, ὡστόσο, αὐτὴ ἡ ὀριακὴ περίπτωση μιᾶς καθαρὰ ἰδεολογικῆς πρώτης ὕλης, ὑπόθεση ποὺ μοῦ ἐπέτρεψε νὰ προτείνω τὸ ζεῦγος ἐπιστήμη/ιδεολογία, καὶ τὴν ἐπιστημολογικὴ τομὴ, ποὺ εἶχε ἐντοπίσει ὁ Σπινόζα, μεταξύ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δεύτερου εἶδους, πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸν Μπασελάρ, καὶ νὰ συνάγω ὁρισμένες ἰδεολογικὲς ἐπιπτώσεις, ποὺ δὲν ἦταν ἀπαλλαγμένες ἀπὸ μιὰ τάση θεωρητικιστικὴ, τὴν ὁποία παραδέχτηκα στὰ «Στοχεῖα αὐτοκριτικῆς» μου.

Φυσικὰ ὅμως, ἔχοντας «τὴν ἀδυναμία νὰ πιστεύω στὴ δύναμη τῶν συνεπειῶν», ὅπως λέει περίπου ὁ Ρουσώ, δὲν ἔμεινα ἐκεῖ, καὶ βασιζόμενος πάντα στὸ κείμενο τοῦ Μάρξ, ὀδηγήθηκα σὲ μιὰ σημαντικὴ διάκριση: τὴ διάκριση μεταξύ πραγματικοῦ ἀντικειμένου καὶ ἀντικειμένου γνώσης. Ἡ διάκριση αὐτὴ ὑπάρχει ἤδη στὶς φράσεις τοῦ Μάρξ ποὺ ἀφοροῦν στὴ γνωστικὴ διαδικασία. Σὰν ὑλιστῆς, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ γνώση εἶναι γνώση ἐνὸς πραγματικοῦ ἀντικειμένου (ὁ Μάρξ λέει: πραγματικὸ θέμα), τὸ ὁποῖο, ἀντι-

γράφω, «*υπάρχει πρὶν καὶ μετὰ*, έξω από τὸ πνεῦμα καὶ ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτό». Καὶ παρακάτω, σχετικὰ μὲ τὴ μελέτη τῆς κοινωνίας, ὁ Μάρξ λέει, ἀντιγράφω, «*ὅτι εἶναι πάντοτε παρούσα μέσα στὸ πνεῦμα, σὰν προϋπόθεση*». Ἐπομένως ὁ Μάρξ, τοποθετεῖ σὰν προϋπόθεση κάθε γνωστικῆς διαδικασίας ἐνὸς πραγματικοῦ ἀντικειμένου, τὴν ὕπαρξη αὐτοῦ τοῦ πραγματικοῦ ἀντικειμένου, έξω ἀπὸ τὴ σκέψη. Ἡ ἐξωτερικότητα ὅμως αὐτῆ τοῦ πραγματικοῦ ἀντικειμένου, ἐμφανίζεται τὴν ἴδια στιγμή μὲ τὸν ἰδιαιτέρο χαρακτήρα τῆς γνωστικῆς διαδικασίας, ποὺ «*παράγει μέσω μιᾶς προσπάθειας ἐπεξεργασίας*» ἔννοιες, ξεκινώντας ἀπὸ τὴ διαίσθηση καὶ τὶς παραστάσεις. Καὶ στὸ τέλος τῆς διαδικασίας, τὸ συγκεκριμένο - τῆς - σκέψης, ἡ ὁλότητα - τῆς - σκέψης, ποὺ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμά της, ἐμφανίζεται σὰ γνώση τοῦ συγκεκριμένου-πραγματικοῦ, τοῦ πραγματικοῦ ἀντικειμένου. Ἡ διάκριση μεταξὺ τοῦ πραγματικοῦ ἀντικειμένου καὶ τῆς γνωστικῆς διαδικασίας εἶναι ἀναμφισβήτητη στὸ κείμενο τοῦ Μάρξ, ὅπως ἀναμφισβήτητη εἶναι καὶ ἡ μνεῖα τῆς προσπάθειας ἐπεξεργασίας καὶ ἡ ποικιλία τῶν σταδίων της, ὅπως εἶναι τέλος ἐπίσης ἀναμφισβήτητη ἡ διάκριση ἀνάμεσα στὸ συγκεκριμένο - τῆς - σκέψης καὶ στὸ πραγματικὸ ἀντικείμενο, τοῦ ὁποῖου παρέχει τὴ γνώση.

Τὶς παραπάνω σκέψεις χρησιμοποίησα, ὄχι γιὰ νὰ κατασκευάσω μιὰ «*γνωσιοθεωρία*», ἀλλὰ γιὰ νὰ ταραξῶ λίγο τὰ νερὰ τῆς τυφλῆς διαφάνειας μιᾶς κάποιας μαρξιστικῆς φιλοσοφίας, ποὺ συχνὰ νομίζει ὅτι προφυλάγεται ἔτσι ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους της. Πρότεινα ὅτι, ἐφόσον κάθε γνώση, ποὺ ποριζόμαστε, εἶναι γνώση ἐνὸς πραγματικοῦ ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖο παραμένει «*πρὶν καὶ μετὰ*» ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὸ πνεῦμα, δὲ θὰ ἦταν ἴσως ἀνώφελο νὰ προβληματιστοῦμε πάνω στὸ μεσοδιάστημα ποὺ χωρίζει αὐτὸ τὸ «*πρὶν*» ἀπὸ τὸ «*μετὰ*», πράγμα ποὺ ἀποτελεῖ τὴν ἴδια τὴ γνωστικὴ διαδικασία καὶ νὰ ἀναγνωρίσουμε πῶς ἡ διαδικασία αὐτή, ποὺ ὀρίζεται σὰν «*προσπάθεια ἐπεξεργασίας*» διαδοχικῶν μορφῶν, ἐγγράφεται ἀκριβῶς, ἀπαρχῆς μέχρι τέλους, σ' ἓναν μετασχηματισμὸ ποὺ δὲν ἀφορᾷ στὸ πραγματικὸ ἀντικείμενο⁵, ἀλλὰ στὶς πρωταρχικὲς διαισθήσεις καὶ παραστάσεις, ὕστερα, στὶς ἐπιγενόμενες ἔννοιες. Ἀπὸ δὴ προκύπτει καὶ ἡ δική μου θέση: ἂν ἡ γνωστικὴ διαδικασία δὲν ἀλλάζει τὸ πραγματικὸ ἀντικείμενο, ἀλλὰ

5. «Καὶ τοῦτο ὅσο τὸ πνεῦμα θὰ υἱοθετεῖ μιὰ καθαρὰ θεωρητικὴ στάση» (Μάρξ). Ὁ Μάρξ διακρίνει τὴ θεωρητικὴ στάση (γνώση τοῦ πραγματικοῦ ἀντικειμένου) ἀπὸ τὴν πρακτικὴ στάση (μεταβολὴ τοῦ πραγματικοῦ ἀντικειμένου).

μόνο μεταβάλλει τὴ διαίσθησή του σὲ ἔννοιες, κι ὕστερα σὲ συγκεκριμένο - τῆς - σκέψης, καὶ ἂν ὅλη αὐτὴ ἡ διαδικασία διαδραματίζεται ὅπως τὸ λέει καὶ τὸ ξαναλέει ὁ Μάρξ, «*μέσα στὴ σκέψη*», καὶ ὄχι μέσα στὸ πραγματικὸ ἀντικείμενο, τότε ἡ «σκέψη», ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ πραγματικοῦ ἀντικειμένου, καὶ γιὰ νὰ τὸ γνωρίσει, ἐργάζεται πάνω σὲ ἄλλη «*πρώτη ὕλη*» καὶ ὄχι πάνω στὸ πραγματικὸ ἀντικείμενο: ἐργάζεται πάνω στὶς μεταβατικὲς μορφές ποὺ τὸ ὑποδηλώνουν μέσα στὴ διαδικασία μετασχηματισμοῦ, γιὰ νὰ παράγει τελικὰ τὴν ἔννοιά του, τὸ συγκεκριμένο - τῆς - σκέψης. Ὅρισα τὸ σύνολο αὐτῶν τῶν μορφῶν, ὡς καὶ τὴν τελευταία, ποὺ παράγονται ἀπὸ τὴν ἐργασία αὐτή, μὲ τὴν κατηγορία τοῦ ἀντικειμένου γνώσης. Στὴν κίνηση ποὺ ὀδηγεῖ τὴ σκέψη, ἀπὸ τὸν αὐθορμητισμὸ τῶν διαισθήσεων καὶ τῶν παραστάσεων, στὴν ἔννοια τοῦ πραγματικοῦ ἀντικειμένου, κάθε μορφή ἀφορᾷ, φυσικά, στὸ πραγματικὸ ἀντικείμενο, χωρὶς ὅμως νὰ συγχέεται μαζί του. Ὅπως ἀκριβῶς δὲ συγχέεται καὶ τὸ συγκεκριμένο - τῆς - σκέψης μὲ τὸ πραγματικὸ ἀντικείμενο, ὅπως τὸ ἤθελε ὁ Χέγκελ, ἐνῶ ὁ Μάρξ τὸν κατέκρινε γι' αὐτό. Γιὰ μιὰ ἀκόμα φορά θρίσκειται μπροστὰ μας ὁ Σπινόζα, τοῦ ὁποῖου τὰ λόγια μαστιγώνουν τὴ μνήμη: ἡ ἰδέα τοῦ κύκλου δὲν εἶναι κύκλος, ἡ ἔννοια τοῦ σκύλου δὲ γαυγίζει, κοντολογίς, δὲν πρέπει νὰ συγχέουμε τὸ πραγματικὸ μὲ τὴν ἐννοιολογική του διατύπωση.

Βέβαια, ἂν αὐτὴ ἡ ἀναγκαία διάκριση δὲν ἐπιχειρηματολογηθεῖ στέρεα, μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει στὸ νομιναλισμὸ, δηλαδὴ στὸν ἰδεαλισμὸ. Λέγεται συνήθως ὅτι ὁ Σπινόζα εἶχε ὑποκύψει στὶς νομιναλιστικὲς ἀπόψεις. Εἶχε πάρει ὅμως τὰ μέτρα του γιὰ νὰ φυλαχτεῖ ἀπὸ τὸν ἰδεαλισμὸ: ἡ θεωρία του γιὰ τὴν οὐσία μὲ τὰ ἄπειρα κατηγορήματα τὸ ἀποδεικνύει: ὁ παραλληλισμὸς τῶν κατηγορημάτων τῆς ἔκτασης καὶ τῆς σκέψης ἐπίσης. Ὁ Μάρξ προφυλάγεται ἀλλιῶς καὶ πιὸ σίγουρα μὲ τὴ θέση τῆς *προτεραιότητας τοῦ πραγματικοῦ ἀντικειμένου ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενο γνώσης*, καὶ τὴ θέση τῆς *προτεραιότητας αὐτῆς τῆς πρότασης σχετικὰ μὲ τὴ δεύτερη: τὴ διάκριση ἀνάμεσα στὸ πραγματικὸ ἀντικείμενο καὶ στὸ ἀντικείμενο γνώσης*. Ἔτσι, μένουμε σ' ἐκεῖνο τὸ ἐλάχιστο ὄριο γενικότητας, ἔχουμε δηλαδὴ, στὴ συγκεκριμένη περίπτωση, ὕλιστικὲς θέσεις, ποὺ καθὼς ὀριοθετοῦνται ἀπέναντι στὸν ἰδεαλισμὸ, ἀνοίγουν ἓναν ἐλεύθερο χώρο γιὰ τὴν ἐρευνα τῶν συγκεκριμένων διαδικασιῶν παραγωγῆς τῆς γνώσης. Καὶ τελικὰ, γιὰ ὅσους θέλουν νὰ κάνουν τὸ «*συσχετισμὸ*», ἡ θέση αὐτὴ ποὺ διακρίνει μεταξὺ πραγματικοῦ ἀντικειμένου καὶ ἀντικειμένου γνώσης «*λειτουργεῖ*» σχεδὸν σὰν τὴ διάκριση τοῦ Λένιν ἀνάμεσα στὴν ἀπόλυτη καὶ στὴ σχετικὴ ἀλή-

θεια, με την οποία άλλωστε συγγενεύει και ως προς τους σκοπούς.

Ο Λένιν έγραφε: «Η διάκριση αυτή ανάμεσα στην απόλυτη και τη σχετική αλήθεια, θα λέγατε ότι είναι άοριστη. Θα σάς απαντούσα: είναι ακριβώς *αρκεία* “*άοριστη*” για να *εμποδίζει* την *επιστήμη* να *γίνεται* *δόγμα*, με τη χειρότερη σημασία της λέξης, *πράγμα νεκρό, παγωμένο και αποστεωμένο*» είναι όμως και αρκετά *ακριβής* για να *χαράζει* *μια διαχωριστική γραμμή αποφασιστική και ανεξίτηλη*, ανάμεσα σε *μās* και στο *φιντεϊσμό*, στον *αγνωστικισμό*, στο *φιλοσοφικό ιδεαλισμό*, στη *σοφιστική* των *μαθητών* του Χιούμ και του Κάντ». Το νόημα της φράσης του Λένιν είναι ξεκάθαρο: η θέση μας είναι αρκετά ακριβής ώστε να μην κλίνει προς τον ιδεαλισμό, αρκετά ακριβής για να όριοθετείται με σαφήνεια απέναντι στον ιδεαλισμό, αλλά και αρκετά «*άοριστη*», δηλαδή αρκετά σωστή στη γενικότητά της, ώστε να προσπίζει τη ζωντανή ελευθερία της *έπιστήμης*, ενάντια στην απόπειρα να ταφεί μέσα στα *έπιτεύγματά* της.

Το ίδιο συμβαίνει, τηρουμένων των αναλογιών, με τη θέση μου για τη διαφορά ανάμεσα στο πραγματικό αντικείμενο και στο αντικείμενο γνώσης. Το *έγχειρημα* δεν ήταν *άμελητέο*. Πρόκειται για μια προσπάθεια να *εμποδιστούν* *έκείνοι* που *θέλουν* να *θεωρούν* την *έπιστήμη* που *δημιούργησε* ο Μάρξ «*σά* *δόγμα* με τη χειρότερη σημασία της λέξης». Πρόκειται για την προσπάθεια να *ζωντανέψει* η *έκπληκτική* *κριτική* *έργασία* και *έπεξεργασία* του Μάρξ, που χωρίς αυτήν, *χρησιμοποiw* *έδw* *τά* *λόγια* του που *παραμένουν* *κλασικά*, *δὲ* *θα* *μπορούσε* *ν’* *ανακαλύψει*, *κάτω* *ἀπὸ* *τὴ* *φαινομενικότητα* *τῶν* *πραγμάτων*, *καὶ* *παλεύοντας* *ἐναντίον* *τῆς*, *τὴν* *παραγνωρισμένη* *(ἀγνοημένη)* *οὐσία* *τῶν* *«ἐνδόμυχων* *σχέσεων»* *τους*. Πρόκειται για την προσπάθεια να *κατανοηθεῖ* και να *γίνει* *αἰσθητὴ* *ἡ* *πρωτοφανὴς* *τομὴ* *ποὺ* *χρειάστηκε* *νὰ* *ἐπιχειρήσει* *ὁ* *Μάρξ* *ὡς* *πρὸς* *τὶς* *προσλαμβάνουσες* *παραστάσεις* *ποὺ* *εἶχε*, *δηλαδή*, *ὡς* *πρὸς* *τὴ* *μαζικὴ* *ἐπιρροή* *ποὺ* *ἀσκούσε* *πάνω* *του* *ἡ* *κυρίαρχη* *ἀστικὴ* *ιδεολογία*. Καὶ *ἀφού* *καὶ* *ἐμεῖς* *ἀπειλούμαστε* *ἀπ’* *αὐτὴν*, *χρειαζόταν* *νὰ* *ζωντανέψουμε* *καὶ* *νὰ* *ἀναζωπυρώσουμε* *τὴν* *έξῃς* *ἀλήθεια*: *ὅτι* *πρέπει* *νὰ* *ξεκόψουμε* *καὶ* *ἀπὸ* *πολλὰ* *ἄλλα* *δῆθεν* *προφανή*, *ποὺ* *συγκαλύπτονται* *συχνὰ* *κάτω* *ἀπὸ* *τὴ* *μαρξιστικὴ* *φρασεολογία*, *καὶ* *ποὺ* *ἡ* *κυρίαρχη* *ιδεολογία* *ἢ* *οἱ* *παρεκκλίσεις* *τοῦ* *ἐργατικοῦ* *κινήματος* *ἔχουν* *καταφέρει* *νὰ* *ἐκτρέψουν* *ἀπὸ* *τὸ* *πραγματικό* *τους* *νόημα*. Πρόκειται για μια προσπάθεια να *ξαναθυμηθούμε*, *ὅτι* *ἐάν*, *ὅπως* *τὸ* *λέει* *ὁ* *Λένιν*, *«ἡ* *ζωντανὴ* *ψυχὴ* *τοῦ* *μαρξισμού* *εἶναι* *ἡ* *συγκεκριμένη* *ἀνάλυση* *τῆς* *συγκεκριμένης* *κατάστασης»*, *ἡ* *γνώση* *τοῦ* *πραγματικοῦ* *δὲν* *προϋπάρχει*, *ἀλλὰ* *ἔρχεται*

σ τὸ *τέλος* *τῆς* *ἀνάλυσης*, *καὶ* *ἡ* *ἀνάλυση* *δὲν* *εἶναι* *δυνατὴ* *παρὰ* *μόνο* *πάνω* *στὴ* *βάση* *τῶν* *ἐννοιῶν* *τοῦ* *Μάρξ*, *καὶ* *ὄχι* *τῶν* *ἄμεσων* *ἐκφάνσεων* *τοῦ* *συγκεκριμένου*, *τὶς* *ὁποῖες* *δὲν* *μπορούμε* *νὰ* *παραβλέψουμε*, *ποὺ* *δὲν* *ἀποτελοῦν* *ὁμως* *καταστάλαγμα* *γνωστικῆς* *διαδικασίας*.

Πρόκειται τέλος, καὶ δὲν εἶναι ἀσφαλῶς τὸ λιγότερο, νὰ *ξαναθυμηθούμε* *μαζὶ* *μὲ* *τὸν* *Μάρξ* *ὅτι* *ἡ* *γνώση* *τοῦ* *πραγματικοῦ* *«ἀλλάζει»* *κάτι* *στὸ* *πραγματικό*, *ἀφού* *τοῦ* *προσθέτει* *τὴ* *γνώση* *τοῦ*, *ἀλλὰ* *καὶ* *ὅτι* *ὅλα* *γίνονται* *σὰ* *νὰ* *ἀκυρώνονται* *ἡ* *πρόσθεση* *αὐτῆς*, *ἀπὸ* *μόνη* *τῆς*, *μέσα* *στὸ* *ἀποτέλεσμά* *τῆς*. Ἀφού *ἀνήκει* *ἡ* *γνώση* *αὐτὴ* *στὸ* *πραγματικό* *ἐκ* *τῶν* *προτέρων*, *ἐφόσον* *εἶναι* *ἡ* *γνώση* *τοῦ*, *τοῦ* *προσθέτει* *θέβαια* *κάτι*, *ἀλλὰ* *ὕπὸ* *τὸν* *παράδοξο* *ὅρο* *νὰ* *μὴν* *τοῦ* *προσθέτει* *τί* *ποτα*. Ὅταν *παράγεται* *ἡ* *γνώση* *αὐτὴ*, *ἐνσωματώνεται* *αὐτοδικαίως* *στὸ* *πραγματικό* *καὶ* *ἐξαφανίζεται* *μέσα* *του*. Ἡ *γνωστικὴ* *διαδικασία*, *σὲ* *κάθε* *τῆς* *βῆμα*, *προσθέτει* *στὸ* *πραγματικό* *τὴν* *ἴδια* *του* *τὴ* *γνώση*, *ἀλλὰ* *σὲ* *κάθε* *βῆμα*, *τὸ* *πραγματικό* *τὴν* *ἀπορροφᾷ*, *ἐφόσον* *εἶναι* *δική* *του*. Ἡ *διάκριση* *ἀνάμεσα* *σὲ* *ἀντικείμενο* *γνώσης* *καὶ* *σὲ* *πραγματικό* *ἀντικείμενο* *παρουσιάζει* *ἔτσι* *τὸ* *παράδοξο* *χαρακτηριστικό*, *νὰ* *τίθεται* *για* *νὰ* *ἀκυρωθεῖ*. *Δὲν* *εἶναι* *ὁμως* *ἄκυρη*: *ἐπειδὴ*, *για* *νὰ* *ἀκυρώνεται*, *πρέπει* *νὰ* *τίθεται* *συνεχῶς*. Εἶναι *φυσικό*, *εἶναι* *ὁ* *ἀτέλειωτος* *κύκλος* *κάθε* *γνωστικῆς* *διαδικασίας*, *ποὺ* *δὲν* *προσθέτει* *στὸ* *πραγματικό* *τὴ* *γνώση* *τοῦ* *παρὰ* *μόνο* *για* *νὰ* *τοῦ* *τὴν* *ἀποδώσει*. Καὶ *ὁ* *κύκλος* *αὐτὸς* *εἶναι* *πράγματι* *κύκλος*, *δηλαδή* *ζωντανὸς* *ὀργανισμὸς* *μόνο* *ἂν* *ἀναπαράγεται*, *γιατὶ* *μόνον* *ἡ* *παραγωγή* *νέων* *γνώσεων* *διατηρεῖ* *τὶς* *παλιὲς* *γνώσεις* *ζωντανές*. Ἡ *διαδρομὴ* *εἶναι* *περίπου* *ὅπως* *τὴν* *περιγράφει* *ὁ* *Μάρξ*: *ἡ* *ζωντανὴ* *έργασία* *ὀφείλει* *«νὰ* *προσθέτει* *μὴν* *νέα* *ἀξία* *στὴν* *ὕλη»*, *για* *νὰ* *διατηρεῖται* *ἔτσι* *καὶ* *νὰ* *μεταδίδεται* *στὸ* *προϊὸν* *ἡ* *ἀξία* *τῆς* *«νεκρῆς* *έργασίας»*, *ἡ* *ὁποία* *περικλείεται* *στὰ* *μέσα* *παραγωγῆς*. «Ἡ *ἀπλή* *πρόσθεση* *μὴς* *νέας* *ἀξίας* *διατηρεῖ* *τὴν* *παλαιά»*. («Κεφάλαιο», γαλλ. ἔκδ., I, σελ. 199).

Τί *διακυβεύεται* *μὲ* *τὶς* *θέσεις* *αὐτές*; Ὡς *πάρουμε* *τὴ* *μαρξιστικὴ* *έπιστήμη* *καὶ* *ἂς* *ὑποθέσουμε* *ὅτι* *οἱ* *πολιτικὲς* *συνθήκες* *εἶναι* *τέτοιες*, *ὥστε*, *ἔχει* *πάψει* *νὰ* *γίνεται* *ἀντικείμενο* *έπεξεργασίας*, *δὲν* *προστίθεται* *πιὰ* *καμία* *νέα* *γνώση* *σ’* *αὐτὴν*. Τότε, *οἱ* *παρωχημένες* *γνώσεις* *ποὺ* *εἶναι* *ἐνσωματωμένες* *στὸ* *πραγματικό*, *κείμενται* *ἐκεῖ*, *μὲ* *τὴ* *μορφή* *τεράστιων* *καὶ* *πεθαμένων* *ἀληθειῶν*, *ὅπως* *οἱ* *μηχανές*

6. Βλ. Ἐνγκελς: «Ἡ γνώση τῆς φύσης ὅπως εἶναι, χωρίς ἐξωτερικὴ πρόσθεση». Βλ. ἐπίσης τὴ *λενιστικὴ* *θέση* *τῆς* *«ἀντανάκλασης»*.

δίχως έργατες, ούτε καν μηχανές, αλλά πράγματα νεκρά. Σε μιὰ τέτοια περίπτωση, δε θα ήταν δυνατό, όπως παραδέχεται ο Λένιν, «να ἐμποδίσουμε τὴν ἐπιστήμη νὰ μετατραπῇ σὲ δόγμα μὲ τὴ χειρότερη σημασία τῆς λέξης, πράγμα νεκρό, παγωμένο καὶ ἀποστεωμένο». Μὲ ἄλλα λόγια, καὶ ὁ ἴδιος ὁ μαρξισμὸς κινδυνεύει νὰ ἐπαναλαμβάνει ἀλήθειες ποὺ δὲν εἶναι πιά παρὰ γράμμα νεκρό, τὴ στιγμή ποὺ ὁ κόσμος ἀπαιτεῖ καινούριες γνώσεις, καὶ ἰ γιὰ τὸν ἱμπεριαλισμό, καὶ ἰ γιὰ τὸ κράτος, καὶ ἰ γιὰ τὶς ἰδεολογίες, καὶ ἰ γιὰ τὸ σοσιαλισμό, καὶ ἰ γιὰ τὸ ἴδιο τὸ ἐργατικὸ κίνημα. Μὰς ξανάρχονται ἔτσι στὴ μνήμη τὰ ἐκπληκτικὰ λόγια τοῦ Λένιν: *ὁ Μὰρξ δὲν ἔβαλε παρὰ τοὺς ἀκρογωνιαίους λίθους* μιᾶς θεωρίας ποὺ εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ ἀναπτύξουμε μὲ κάθε θυσία καὶ πρὸς κάθε κατεύθυνση. Μὲ ἄλλα λόγια: ἡ μαρξιστικὴ θεωρία μπορεῖ νὰ καθυστερεῖ σὲ σχέση μὲ τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη καὶ σὲ σχέση μὲ τὸν ἴδιο τῆς τὸν ἑαυτὸ, ἂν ποτὲ νομίζει ὅτι ὀλοκληρώθηκε, ὅτι ἔφτασε στὸ τέρμα τῆς ἀνάπτυξής της.

Ὁ Μὰρξ καὶ ὁ θεωρητικὸς ἀνθρωπισμὸς.

Τελευταῖος παρακαμπτήριο δρόμος τώρα, πολὺ σύντομος, γιὰ νὰ δοκιμάσουμε μιὰν ἄλλη προκλητικὴ θέση: τὴ θέση τοῦ θεωρητικοῦ ἀντι-ανθρωπισμοῦ τοῦ Μὰρξ. Θὰ ἔλεγα, γιὰ τὸ χατήρι τῶν ἰδεολογικῶν τυμπανοκρουσιῶν, μὲ τὶς ὁποῖες περιλούστηκα ἐξαιτίας τῆς θέσης αὐτῆς, ὅτι ἂν δὲν τὴν εἶχα ὑποστηρίξει θὰ ἔπρεπε νὰ τὴν ἐφεύρω.

Πρόκειται γιὰ μιὰ θέση σοβαρή, ὑπὸ τὸν ὄρο νὰ τὴν διαβάσει κανεὶς σοβαρά, καὶ νὰ λάβει, πρὶν ἀπ' ὅλα, σοβαρὰ ὑπόψη τοῦ μίᾳ ἀπὸ τὶς δυὸ λέξεις ποὺ περικλείει, καὶ ποὺ δὲν εἶναι, στὸ κάτω-κάτω, διαβολικὴ: τὴ λέξη *θεωρητικός*. Εἶπα καὶ ξαναεἶπα ὅτι ἡ ἔννοια ἢ ἡ κατηγορία τοῦ ἀνθρώπου δὲν παίζει στὸν Μὰρξ θεωρητικὸ ρόλο. Πρέπει ὅμως νὰ πιστέψω, ὅτι ἡ λέξη *θεωρητικός* δὲν μπόρεσε νὰ πεί τίποτα σὲ κείνους ποὺ δὲ θέλησαν ν' ἀκούσουν.

Ἄς προσπαθῆσουμε νὰ τὴν ἀκούσουμε.

Μ' αὐτὸ τὸ σκοπὸ, θὰ πῶ πρῶτα δυὸ λόγια γιὰ τὸν Φόουερμπαχ, τοῦ ὁποῖου μετέφρασα μερικὰ κείμενα. Κανεὶς δὲ θὰ ἀμφισβητήσει ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ Φόουερμπαχ εἶναι ἀνοιχτὰ ἕνας θεωρητικὸς ἀνθρωπισμὸς. Ὁ Φόουερμπαχ λέει: κάθε νέα φιλοσοφία ἀναγγέλλεται μὲ μιὰ καινούρια λέξη. Ἡ σύγχρονη φιλοσοφία, ἡ φιλοσοφία μου, ἀναγγέλλεται μὲ τὴ λέξη Ἄνθρωπος. Πράγματι, ὁ

Ἄνθρωπος, ἡ ἀνθρώπινη οὐσία εἶναι ἡ σπουδαιὴ στήλη ὅλης τῆς φιλοσοφίας τοῦ Φόουερμπαχ. Αὐτὸ δὲ σημαίνει ὅτι ὁ Φόουερμπαχ μένει ἀδιάφορος ἀπέναντι στὴ φύση, ἀφοῦ μιλάει γιὰ τὸν ἥλιο, γιὰ τοὺς πλανῆτες, ἀκόμη καὶ γιὰ τὰ φυτὰ, γιὰ τοὺς σκύλους καὶ τοὺς ἐλέφαντες ποὺ δὲν ἔχουν θρησκεία. Θὰ ἔλεγα μᾶλλον, ὅτι ὁ Φόουερμπαχ σκεπάζει μὲ τὸ χέρι τοῦ τῆ φύση, ἐκθέτοντάς μας γαλήνια ὅτι κάθε εἶδος ἔχει ἕνα δικό του κόσμον, ποὺ δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἀντανάκλαση τῆς οὐσίας του. Ὁ κόσμος αὐτὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀντικείμενα, καὶ ἀνάμεσά τους ὑπάρχει ἕνα κατ' ἐξοχὴν ἀντικείμενο, ὅπου ὀλοκληρώνεται καὶ ἱκανοποιεῖται ἡ οὐσία τοῦ εἶδους: τὸ οὐσιαστικὸ τοῦ ἀντικείμενου. Ἔτσι, κάθε πλανήτης ἔχει σὰν οὐσιαστικὸ ἀντικείμενο τὸν ἥλιο, ποὺ εἶναι ἐπίσης τὸ οὐσιαστικὸ ἀντικείμενο τοῦ πλανήτη κλπ.

Τώρα ποὺ μπήκαμε στὸ θέμα, μπορούμε νὰ περάσουμε στὸν ἄνθρωπον. Αὐτὸς εἶναι τὸ κέντρο τοῦ κόσμου του, θρίσκειται στὸ κέντρο τοῦ ἀπόλυτου ὀρίζοντά του, τοῦ δικοῦ του *Umwelt*. Δὲν ὑπάρχει τίποτα στὸν κόσμον ποὺ νὰ μὴν τὸ ὑ ἀνήκει: ἡ καλύτερα, δὲν ὑπάρχει τίποτα στὸν κόσμον ποὺ νὰ μὴν εἶναι αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος, γιὰτὶ ὅλα τὰ ἀντικείμενα τοῦ κόσμου εἶναι δικά του, στὸ μέτρο ποὺ ἀποτελοῦν τὴν πραγμάτωση καὶ τὴν προβολὴ τῆς οὐσίας του. Τὰ ἀντικείμενα ποὺ ὑποπίπτουν στὴν ἀντίληψή του δὲν εἶναι παρὰ ὁ τρόπος ποὺ ὁ ἄνθρωπος τὰ ἀντιλαμβάνεται, τὰ ἀντικείμενα τῆς σκέψης του δὲν εἶναι παρὰ ὁ τρόπος ποὺ τὰ σκέφτεται, τὰ ἀντικείμενα τῶν αἰσθημάτων του εἶναι ὁ τρόπος ποὺ τὰ αἰσθάνεται. Ὅλ' αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα εἶναι οὐσιαστικὰ καθόσον, ὅτι τοῦ δίνουν δὲν εἶναι ποτὲ παρὰ ἡ ἴδια του ἡ οὐσία, ποὺ προβάλλεται σ' αὐτά. Ὁ ἄνθρωπος ἀναδεικνύεται ἔτσι σὲ Ὑποκείμενο, καὶ τὰ οὐσιαστικά του κατηγορήματα, ἀντικειμενικοποιημένα μὲ τὴ μορφή ἀντικειμένων, τοῦ ἀποδίδουν πάντα τὴν ἴδια του τὴν οὐσία. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι πάντα μέσα στὸν ἄνθρωπον, ὁ ἄνθρωπος δὲ βγαίνει ποτὲ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, γιὰτὶ —μικρὴ πρόταση χωρὶς κανένα μυστήριον ποὺ ὁ νεαρὸς Μὰρξ ἀνέγραψε ἀπὸ τὸν Φόουερμπαχ, καὶ πάνω στὴν ὁποία συζήτησαν ἐμβριθέστατα αὐτοὶ ποὺ μετέσχον στὸ Συνέδριον Χέγκελ τοῦ περασμένου καλοκαιριοῦ στὴ Μόσχα— γιὰτὶ λοιπὸν ὁ κόσμος εἶναι κόσμος τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ κόσμος τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἥλιος καὶ τὰ ἀστέρια, οἱ πεταλοῦδες, ἡ ἀντίληψη, ἡ ἐξυπνάδα, τὸ πάθος δὲν εἶναι παρὰ ἱμάντες μεταβίβασης ποὺ μᾶς ὀδηγοῦν στὸ κατώφλι τῶν ἀποφασιστικῶν ἀληθειῶν: ἡ ἰδιαιτερότητα τοῦ ἀνθρώπου σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ ἄστρα καὶ τὰ ζῶα, εἶναι πῶς ἀποθέτει τὸ δικό του εἶδος, τὴν οὐσία τοῦ εἶδους του, ὅτι ἀποθέτει σ' ἕνα ἀντικείμενο

ολόκληρη την ουσία του, και μάλιστα σ' ένα αντικείμενο που δεν έχει καμιά σχέση με τη φύση, στη θρησκεία. Με το μηχανισμό της αντικειμενικοποίησης και της ανατροπής, ή εσωτερη ουσία του ανθρώπου αποδίδεται στον άνθρωπο, που αγνοείται πλέον σαν πρόσωπο, με τη μορφή ενός εξωτερικού αντικειμένου, ενός κόσμου άλλου, μέσα στη θρησκεία. Στο θρησκευτικό πλαίσιο ο άνθρωπος στοχάζεται τις δικές του δυνάμεις, τις παραγωγικές δυνάμεις, σὰ δυνάμεις ενός άλλου απόλυτου μπροστά στο οποίο τρέμει και γονατίζει για να έκλιπαρήσει έλεος. Και τούτο είναι ιδιαίτερα πρακτικό, αφού από δώ απορρέουν όλες οι λατρευτικές ιεροτελεστίες, μέχρι την αντικειμενική ύπαρξη τών θαυμάτων, που πραγματοποιούνται φυσικά μέσα σ' αυτόν το φανταστικό κόσμο, εφόσον δεν είναι —κατά τη φούμεπαχιανή ρήση— παρὰ «ή πραγμάτωση μιὰς έπιθυμίας» (Wunscherfüllung). Το απόλυτο 'Υποκείμενο, ο άνθρωπος δηλαδή, βρίσκει έτσι το απόλυτο στο θεό, και δεν μπορεί να καταλάβει ότι αυτό που βρίσκει είναι ο ίδιος ο άνθρωπος. Όλη αυτή ή φιλοσοφία, που δεν περιορίζεται στη θρησκεία, αλλά εκτείνεται στην τέχνη, στην ιδεολογία, στη φιλοσοφία, και, πράγμα που είναι λιγότερο γνωστό, στην πολιτική, στην κοινωνία, ακόμα και στην ιστορία, εδράζεται στην ταυτότητα ουσίας μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου, και ή ταυτότητα αυτή εξηγείται με την παντοδυναμία της ουσίας του ανθρώπου να προβάλλεται στην πραγματοποίηση του έαυτού του, τών αντικειμένων του, και στην άλλοτρίωση που χωρίζει το αντικείμενο από το υποκείμενο, που καθιστά το αντικείμενο εξωτερικό ως πρὸς το υποκείμενο, το πραγματοποιεί, και ανατρέπει τη σχέση ουσίας, εφόσον το 'Υποκείμενο θεωρεί, κατά τρόπο σκανδαλιστικό, ότι κυριαρχείται από τὸν ἴδιο του τὸν έαυτό, με τη μορφή ενός 'Αντικειμένου, τοῦ θεοῦ ἢ τοῦ κράτους κλπ., πράγματα που δεν είναι παρὰ αυτό το ἴδιο.

Δεν πρέπει να ξεχνάμε, ότι το σύστημα αυτό, τοῦ οποίου έδω δεν εκθέτουμε παρὰ τις προκείμενες προτάσεις, είχε κάποτε τη μεγαλοσύνη του, ακριβῶς γιατί καλούσε ν' ανατρέψουμε την ανατροπή που είχε ήδη προκληθεί από τη θρησκευτική και την πολιτική άλλοτρίωση· με άλλα λόγια, καλούσε ν' ανατρέψουμε το ζυγό της φανταστικής κυριαρχίας που άσκούσαν τὰ κατηγορήματα τοῦ ανθρώπινου υποκειμένου πάνω στο ἴδιο το ανθρώπινο υποκείμενο· καλούσε τὸν άνθρωπο να ανακτήσει έπιτέλους την άλλοτριωμένη ουσία του, ανασύροντάς την από την κυριαρχία τοῦ θεοῦ και τοῦ κράτους· καλούσε τέλος τὸν άνθρωπο να πραγματώσει την αληθινή ανθρώπινη ουσία του που είναι ή ανθρώπινη κοινότητα, ο «κομμουνισμός», πάνω στη γή, έδω και τώρα, μέσα στην πραγματική κοι-

ωνία και όχι στο πλαίσιο τοῦ φανταστικοῦ κόσμου τῆς θρησκείας, μέσα στὸν «οὐρανὸ τοῦ κράτους» ἢ μέσα στην άλλοτριωμένη ἀφαίρεση τῆς χεγκελιανῆς φιλοσοφίας.

Νά λοιπὸν τί μπορούμε νὰ ονομάσουμε θεωρητικὸ ἀνθρωπισμό· ὁ ἀνθρωπὸς κέντρο τοῦ κόσμου του, ἀρκτική καὶ ὑστατή οὐσία τοῦ κόσμου του.

Αὐτὸ που λέω ἐγὼ εἶναι ὅτι ὁ Μάρξ, ἀφού ἀποδέχτηκε συνολικὰ τὴν προβληματική τῆς ἐσώτερης οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς άλλοτρίωσης, στὴ συνέχεια ἤρθε σὲ ρήξη με τὸν Φόουερμαχ, καὶ ὅτι ἡ ρήξη αὐτὴ με τὸ θεωρητικὸ ἀνθρωπισμὸ τοῦ Φόουερμαχ ἀποτελεῖ ριζικὴ τομὴ στὴν ἱστορία τῆς μαρξικῆς σκέψης.

Θὰ ἤθελα ὅμως νὰ πᾶω ἀκόμα πιὸ πέρα. Πιστεύω ὅτι ὁ Φόουερμαχ εἶναι μιὰ παράξενη μορφή τῆς φιλοσοφίας, που παρουσιάζει τὴν ἐξῆς ιδιαιτερότητα, ἃς μοῦ ἐπιτραπεί ἡ ἔκφραση, ὅτι «τὰ λέει ἔξω ἀπ' τὰ δόντια». Ὁ Φόουερμαχ εἶναι δ η λ ω μ έ ν ο ς θεωρητικὸς - ἀνθρωπιστής. Σέρνει ὅμως πίσω του μιὰ μακριὰ παράδοση φιλοσόφων, που ἂν καὶ δὲν ἐκφράστηκαν με τὴ δική του καθαρότητα, φιλοσοφικὰ δούλευαν κι ἐκεῖνοι με ἐπίκεντρο τὸν ἀνθρωπο, ὅσο κι ἂν αὐτὸ γινόταν περισσότερο κεκαλυμμένα. Καὶ δὲν εἶναι καθόλου μέσα στὶς προθέσεις μου νὰ ἀρνηθῶ αὐτὴ τὴ μεγάλη ἀνθρωπιστικὴ παράδοση, τῆς ὁποίας ἡ ἱστορικὴ ἀξία ἐγκτεται στὸ ὅτι καταπολέμησε τὴ φεουδαρχία, τὴν ἐκκλησία καὶ τοὺς ιδεολόγους τους, καὶ στὸ ὅτι ἔδωσε στὸν ἀνθρωπο τίτλους καὶ ἀξιοπρέπεια. Νομίζω ὅμως ἐπίσης, ὅτι δὲν ἀμφισβᾶλλει κανεὶς, πῶς ἡ ἀνθρωπιστικὴ αὐτὴ ιδεολογία, που ἔδωσε μεγάλα ἔργα καὶ μεγάλους στοχαστές, εἶναι στενὰ δεμένη με τὴν ἀνερχόμενη ἀστική τάξη, τῆς ὁποίας ἐκφράζει τὶς φιλοδοξίες, μεταφράζοντας καὶ μεταθέτοντας τὶς ἀπαιτήσεις τῆς ἐμπορευματικῆς καὶ κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας, μέσα σ' ἓνα νέο σύστημα κανόνων δικαίου· μεταβάλλοντας δηλαδή τὸ ἀρχαῖο ρωμαϊκὸ δίκαιο σὲ ἐμπορικὸ - ἀστικὸ δίκαιο. Ὁ ἀνθρωπὸς ἐλεύθερο υποκείμενο, ὁ ἀνθρωπὸς ἐλεύθερο υποκείμενο τῶν πράξεων καὶ τῶν σκέψεών του, εἶναι πρὶν ἀπ' ὅλα ἀνθρωπὸς ἐλεύθερος νὰ κατέχει, νὰ πουλάει καὶ νὰ ἀγοράζει, ὁ ἀνθρωπὸς - υποκείμενο δικαίου.

Συνοψεύοντας, ἰσχυρίζομαι ὅτι, ἔξω ἀπὸ μερικὲς παράκαιρες ἐξαιρέσεις, ἡ μεγάλη παράδοση τῆς κλασικῆς φιλοσοφίας ἐνέταξε πάλι στὶς κατηγορίες τῶν συστημάτων τῆς, καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου νὰ γνωρίζει, ἀπὸ τὸ ὁποῖο συνήγαγε τὸ υποκείμενο τῶν γνωσιοθεωριῶν τῆς, ἀπὸ τὸ cogito ὡς τὸ ἐμπειρικὸ υποκείμενο καὶ τὸ ὑπερβατικὸ υποκείμενο· καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐνεργεῖ, ἀπὸ τὸ ὁποῖο συνήγαγε τὸ οἰκονομικὸ, ἠθικὸ καὶ πολιτικὸ

υποκείμενο. Πιστεύω, πράγμα που δεν μπορώ δέβαινα να αποδείξω εδώ, ότι μπορώ να υποστηρίξω τουλάχιστον, πώς η κατηγορία του ανθρώπου, της ανθρωπίνης ουσίας, ή του ανθρώπινου είδους, παίζει σημαντικό *θεωρητικό* ρόλο στις κλασικές προ-μαρξιστικές φιλοσοφίες, έστω κι όταν θρίσκεται κατακερματισμένη και συγκεκαλυμμένη κάτω από τα είδη των διαφόρων υποκειμένων. Καί όταν αναφέρομαι στο *θεωρητικό* ρόλο που παίζει μία κατηγορία, έννοώ ότι συσσωματώνεται με τις άλλες κατηγορίες, ότι δεν είναι δυνατό να αποκολληθεί από το σύνολο δίχως να το αλλοιώσει. Νομίζω λοιπόν ότι μπορώ να πω πώς η μεγάλη κλασική φιλοσοφική παράδοση αντιπροσωπεύει, εκτός από εξαιρέσεις και με μορφές όχι ανοιχτά δηλωμένες, μιὰ αναμφισβήτητη κληρονομιά θεωρητικού ανθρωπισμού. Καί αν, με τον τρόπο του, ο Φούερμπαχ «τὰ λέει έξω από τὰ δόντια», αν τοποθετεί με σαφήνεια την ανθρωπίνη ουσία στο κέντρο των πάντων, το κάνει επειδή νομίζει ότι έτσι θα μπορέσει επιτέλους να ξεφύγει από την αίτια που έκανε όλους τους κλασικούς φιλοσόφους να κατακερματίζουν τον άνθρωπο σε πολλά υποκείμενα και να συσκοτίζουν επομένως την ουσία του. Αὐτή η διαίρεση του ανθρώπου —λέμε, ἀπλοποιώντας, σε δύο υποκείμενα— το υποκείμενο της γνώσης και το υποκείμενο της πράξης, που σημαδεύει την κλασική φιλοσοφία και της απαγορεύει να προχωρήσει στη φανταστική δήλωση του Φούερμπαχ, αὐτὸς ὁ Φούερμπαχ νομίζει ότι μπορεί να την ξεπεράσει: ἀντικαθιστὰ την πολλαπλότητα των υποκειμένων με την πολλαπλότητα των κατηγορημάτων μέσα στο ανθρώπινο υποκείμενο, και πιστεύει έτσι ότι τέμνει ἕνα ἄλλο πρόβλημα πολιτικά σημαντικό, τὴ διάκριση μεταξύ του ατόμου και του είδους, μέσω της ὑπαρξης των φύλων, που διαγράφει τὸ άτομο, ἀφού χρειάζονται πάντα δύο τὸ λιγότερο, πράγμα που ἐμπίπτει ἤδη στην κατηγορία του είδους. Τί θέλω να πω: με τον τρόπο που προχωρεί ὁ Φούερμπαχ, βλέπουμε καθαρά τί ὑπῆρχε και συζητιότανε πρὶν ἀπ' αὐτόν. Ὁταν ἤδη ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ ὁ κατακερματισμένος ἄνθρωπος· σε πολλά υποκείμενα και διασπασμένος ἀνάμεσα στο άτομο και στο εἶδος.

Συνακόλουθα ἐννοεῖται, ὅτι ὁ θεωρητικὸς ἀντι-ανθρωπισμὸς τοῦ Μάρξ σκοπεύει πολὺ μακρύτερα ἀπὸ ἕνα ἀπλὸ ξεκαθάρισμα τῶν λογαριασμῶν με τὸν Φούερμπαχ: θέτει συγχρόνως σὲ ἀμφισβήτηση τὶς ὑπάρχουσες φιλοσοφίες τῆς κοινωνίας και τῆς ιστορίας, και μέσ' ἀπ' αὐτὲς ἐπομένως, δλόκληρη τὴν ἀστική ἰδεολογία.

Θὰ ἔλεγα λοιπὸν ὅτι ὁ θεωρητικὸς ἀντι-ανθρωπισμὸς τοῦ Μάρξ εἶναι πρῶτα' ἀπ' ὅλα ἕνας *φίλοσοφικός* ἀντι-ανθρωπισμὸς. Ἄν αὐτὸ που λέω φαίνεται σχεδὸν αὐτονόητο, γιὰ νὰ βγεῖ κάποιος

συμπέρασμα, ἀρκεῖ νὰ τὸ συσχετίσουμε μ' ἐκεῖνο που ὑποστήριζε πρὶν ἀπὸ λίγο πάνω στὴ συγγένεια Μάρξ - Σπινόζα - Χέγκελ ἐνάντια στὶς φιλοσοφίες τῆς Ἀρχῆς και τοῦ Ὑποκειμένου. Καί πράγματι, ἀν ἐξετάσουμε τὰ κείμενα που εἶναι δυνατό νὰ θεωρηθεῖ ὅτι περιέχουν τὴ μαρξιστική φιλοσοφία, δὲ θὰ συναντήσουμε τὴν κατηγορία τοῦ ἀνθρώπου, οὔτε ὁποιαδήποτε ἀπὸ τὶς παλιότερες ἢ δυνατὲς μεταμφιέσεις τῆς. Οἱ ὑλιστικές και διαλεκτικές θέσεις που ἀποτελοῦν τὴ μαρξιστική φιλοσοφία μποροῦν νὰ δώσουν λαβὴ γιὰ κάθε εἶδους σχολιασμό. Δὲ βλέπω ὅμως καθόλου πὼς θὰ μπορούσαν νὰ ὀδηγήσουν στὴν παραμικρὴ ἀνθρωπιστικὴ ἐρμηνεία: ἀντίθετα, οἱ θέσεις αὐτὲς εἶναι ἔτσι διατυπωμένες ὥστε νὰ ἀποκλείουν κάτι παρόμοιο, ὅπως μιὰ ἰδεαλιστικὴ παραλλαγή ἀνάμεσα σ' ἄλλες, και νὰ μᾶς προκαλοῦν νὰ σκεφτοῦμε με *τὴν ἐλπίαν* διαφορετικὸ τρόπο.

Δὲν τελειώσαμε ἀκόμα, γιὰτὶ μένει νὰ συνεννοηθοῦμε πάνω στο θεωρητικὸ ἀντι-ανθρωπισμὸ τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ, δηλαδὴ πάνω στο ἐξοβελισμό τῆς ἐννοίας τοῦ ἀνθρώπου σὰν κεντρικῆς ἐννοίας στὴν ἀντίληψη τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας γιὰ τοὺς κοινωνικοὺς σχηματισμοὺς και γιὰ τὴν ἱστορία.

Πρέπει, προκαταρκτικὰ νὰ παραμερίσουμε δυὸ παρατηρήσεις που ἐπανέρχονται ἀκατάπαυστα. Ἡ πρώτη φτάνει στο συμπέρασμα ὅτι ἔτσι ἐρμηνευόμενη ἡ μαρξιστικὴ θεωρία καταλήγει νὰ περιφρονεῖ τοὺς ἀνθρώπους και νὰ παραλύει τὴν ἐπαναστατικὴ τους δράση. «Τὸ Κεφάλαιο» ὅμως ξεχυλίζει ἀπὸ τὰ βάσανα τῶν ἐκμεταλλευόμενων, ἀπὸ τὴν τρομοκρατία τῆς πρωταρχικῆς συσσώρευσης μέχρι τὸ θρίαμβο τοῦ καπιταλισμοῦ, και γράφτηκε ἀκριβῶς γιὰ νὰ τοὺς ἐλευθερώσει ἀπὸ τὴν ταξικὴ δουλεία. Πράγμα που ὅχι μόνον ἐμποδίζει τὸν Μάρξ, ἀλλὰ τὸν ὑποχρεώνει ἀντίθετα νὰ ἀναλύσει μέσα στο «Κεφάλαιο» τοὺς μηχανισμοὺς τῆς ἐκμετάλλευσης, κάνοντας ἀφαίρεση τῶν συγκεκριμένων ἀτόμων και πραγματεῦσόντας τα σὰν ἀπλὰ «στηρίγματα» σχέσεων. Ἡ δεύτερη παρατήρηση ἀντιπαραθέτει στο θεωρητικὸ ἀντι-ανθρωπισμὸ τοῦ Μάρξ τὴν ὑπαρξη τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἰδεολογιῶν, που ἂν και ὑπηρετοῦν κατὰ γενικὸ κανόνα τὴν ἡγεμονία τῆς ἀστικής τάξης, εἶναι ἐπίσης δυνατό, σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις και σὲ ὁρισμένα κοινωνικά στρώματα, ἀκόμα και με μορφή θρησκευτικὴ, νὰ ἐκφράζουν τὸ ξεσθήκωμα τῶν μαζῶν ἐνάντια στὴν ἐκμετάλλευση και στὴν καταπίεση. Αὐτὸ ὅμως δὲ δημιουργεῖ δυσκολίες, ἀπὸ τὴ στιγμή που γνωρίζουμε ὅτι ὁ μαρξισμὸς ἀναγνωρίζει τὴν ὑπαρξη ἰδεολογιῶν και ὅτι τὶς ἐκτίμα ἀνάλογα με τὸ ρόλο που διαδραματίζουν στὴν πάλιν τῶν τάξεων.

Τὸ λεπτό σημεῖο εἶναι ἄλλο: εἶναι ὁ **θ ε ω ρ η τ ι κ ὸς** ἰσχυρισμὸς μιᾶς ἀνθρωπιστικῆς κοσμοαντίληψης ποὺ ἐξηγεῖ τὴν κοινωνία καὶ τὴν ἱστορία ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη οὐσία, ἀπὸ τὸ ἐλεύθερο ἀνθρώπινο ὑποκείμενο, ὑποκείμενο τῶν ἀναγκῶν, τῆς ἐργασίας, τῆς ἐπιθυμίας, ὑποκείμενο τῆς ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς δράσης. Ἐξακολουθῶ νὰ ὑποστηρίζω ὅτι δὲ θὰ ἦταν ἐφικτὸ νὰ θεμελιώσῃ ὁ Μάρξ τὴν ἐπιστήμην τῆς ἱστορίας καὶ νὰ γράφῃ «Τὸ Κεφάλαιο», παρὰ μόνον μὲ τὴν προϋπόθεσιν νὰ ξεκίπῃ ἀπὸ τοὺς **θ ε ω ρ η τ ι κ ὸς** ἰσχυρισμοὺς ὁποιουδήποτε τέτοιου εἴδους ἀνθρωπισμοῦ.

Ὁ Μάρξ διακηρύσσει, σὲ πείσμα ὅλης τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας, ποὺ εἶναι διαποτισμένη ἀπὸ τὴν ἀνθρωπιστικὴ ἀντίληψη: «Ἡ κοινωνία δὲν ἀποτελεῖται ἀπὸ ἄτομα» (Grundrisse). «Ἡ ἀναλυτικὴ μου μέθοδος δὲν ξεκινᾷ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ ἀπὸ μιὰ δοσμένη οἰκονομικὴ περίοδο» («Σημειώσεις γιὰ τὸν Βάγκνερ»). Διακηρύσσει ἀκόμα, ἐνάντια στοὺς σοσιαλιστὲς ἀνθρωπιστὲς καὶ μαρξιστὲς, ποὺ εἶχαν γράψῃ στὸ Πρόγραμμα τοῦ Γκότα ὅτι «ἡ ἐργασία εἶναι ἡ πηγὴ κάθε ἀξίας καὶ κάθε πλουτισμοῦ», πῶς: «Οἱ ἀστοὶ ἔχουν κάθε λόγο νὰ ἀποδίδουν στὴν ἐργασία μιὰ οἶονεὶ δημιουργικὴ ὑπερ-δύναμη». Μποροῦμε ἄραγε νὰ φανταστοῦμε πιὸ καθαρὴ ρήξιν;

Οἱ συνέπειες τῆς ρήξης αὐτῆς ὑπάρχουν στὸ «Κεφάλαιο». Ὁ Μάρξ ἀποδεικνύει ὅτι αὐτὸ πρὶν καθορίζει σὲ τελευταία ἀνάλυση ἕναν κοινωνικὸ σχηματισμὸ καὶ ποὺ μᾶς ὁδηγεῖ στὸ νὰ τὸν γνωρίσουμε, δὲν εἶναι οὔτε τὸ φάντασμα μιᾶς ἀνθρώπινης φύσης ἢ οὐσίας, οὔτε ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος, οὔτε κὰν «οἱ ἄνθρωποι», ἀλλὰ μιὰ **σ χ έ σ η**, ἡ σχέση παραγωγῆς, ποὺ σπονδυλώνεται σ' ἕνα σῶμα μὲ τὴ βάση, τὴν ὑποδομὴ. Καὶ ἀποδεικνύει ὁ Μάρξ, ἐνάντια σ' ὅλες τὶς μορφές τοῦ ἰδεαλισμοῦ, ὅτι ἡ σχέση αὐτὴ δὲν εἶναι σχέση μετὰξὺ ἀνθρώπων, οὔτε μετὰξὺ προσώπων οὔτε δι-ὑποκειμενικὴ οὔτε ψυχολογικὴ οὔτε ἀνθρωπολογικὴ σχέση, ἀλλὰ μιὰ σχέση διπλῆ: μιὰ σχέση ἀνάμεσα σὲ ὁμάδες ἀνθρώπων, ποὺ ἀφορᾷ **στὶς σχέσεις μετὰξὺ τῶν ὁμάδων αὐτῶν καὶ τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς**. Τὸ νὰ ὑποβιβάζει τὴν ἔννοια τῶν κοινωνικῶν σχέσεων σὲ **σχέσεις ἀνάμεσα σὲ ἀνθρώπους**, ἢ ἀκόμα καὶ σὲ **ὁμάδες ἀνθρώπων**, ἀποτελεῖ μιὰ ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες θεωρητικὲς μυθοποιήσεις. Καὶ τοῦτο γιατί ἔτσι εἶναι σὰ νὰ ὑποθέτῃ κανεὶς ὅτι οἱ κοινωνικὲς σχέσεις εἶναι σχέσεις μετὰξὺ **ἀ ν θ ρ ὡ π ὶ ν** καὶ μόνον, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα οἱ σχέσεις αὐτὲς ἀφοροῦν ἐπίσης σὲ **π ρ ά γ μ α τ α**, στὰ μέσα παραγωγῆς, ποὺ ἀποτελοῦν στοιχεῖο τῆς ὕλικῆς φύσης. Ὁ Μάρξ λέει πῶς ἡ σχέση παραγωγῆς εἶναι σχέση διανεμητικὴ, μοιράζει δηλαδὴ τοὺς ἀνθρώπους **σὲ κοινωνικὲς τάξεις**, ἀφοῦ δίνει συγ-

χρόνως τὰ μέσα παραγωγῆς σὲ μιὰ τάξιν κατ' ἀποκλειστικότητα. Οἱ τάξεις γεννιῶνται ἀπὸ τὸν ἀνταγωνισμὸ ποὺ ὑπάρχει μέσα στὴ διανεμητικὴ αὐτὴ διαδικασίᾳ, ποὺ εἶναι συνάμα καὶ μιὰ πράξις ἀπονομῆς. Φυσικὰ, τὰ ἀνθρώπινα ἄτομα ἀποτελοῦν συστατικά, ἐνεργὰ στοιχεῖα τῆς σχέσης αὐτῆς, ὅχι ὅμως καθαυτά, ἀλλὰ καθόσο ὑφίστανται μέσα στὴν ἴδια τὴ σχέση. Καὶ δὲν ὑφίστανται μέσα στὴ σχέση ἐπειδὴ εἶναι συστατικά τῆς στοιχείᾳ, ὅπως λόγου χάριν σ' ἕνα συμβόλαιο, ἀλλὰ εἶναι συστατικά στοιχεῖα τῆς σχέσης ἐπειδὴ ὑφίστανται μέσα τῆς. Εἶναι πολὺ σημαντικὸ νὰ δοῦμε γιατί ὁ Μάρξ θεωρεῖ τοὺς ἀνθρώπους μόνον σὰ «στηρίγματα» μιᾶς σχέσης, ἢ «φορεῖς» μιᾶς λειτουργίας μέσα στὴν παραγωγικὴ διαδικασίᾳ, ποὺ καθορίζεται ἀπὸ τὶς σχέσεις παραγωγῆς. Δὲν εἶναι καθόλου γιατί ὑποβιβάζει τάχα τοὺς ἀνθρώπους, στὴν καθημερινή τους ζωὴ, σὲ ἀπλοὺς φορεῖς λειτουργιῶν: τοὺς θεωρεῖ σὰν τέτοιους γιατί ἡ καπιταλιστικὴ σχέση παραγωγῆς τοὺς ὑποβιβάζει στὴ λειτουργία αὐτὴ μέσα στὴν ὑποδομὴ, μέσα στὴν παραγωγή, δηλαδὴ μέσα στὴν ἐκμετάλλευσιν. Πράγματι, ὁ ἄνθρωπος τῆς παραγωγῆς, σὰ στέλεχος τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας, δὲν ἀποτελεῖ γιὰ τὸν καπιταλισμὸ, παρὰ ἀπλὸ «στήριγμα» σχέσης, ἀπλὸ «φορέα λειτουργιῶν», ἐντελῶς ἀνώνυμο καὶ ἀντικαταστατό, ἀφοῦ εἶναι δυνατό νὰ πεταχτεῖ στὸ δρόμο ἀνὰ πάσα στιγμή, ἂν εἶναι ἐργάτης, ἢ νὰ πλουτίσῃ καὶ πτωχεύσῃ, ἂν εἶναι κεφαλαιοκράτης. Σὲ κάθε περίπτωση, ὑπόκειται στοὺς νόμους μιᾶς σχέσης παραγωγῆς, ποὺ εἶναι σχέση ἐκμετάλλευσιν, δηλαδὴ ταξικὴ ἀνταγωνιστικὴ σχέση. Ὑπόκειται στὸ νόμο αὐτῆς τῆς σχέσης καὶ **στὶς ἐπιπτώσεις** του. Ἄν δὲν ἀνάγουμε τοὺς ἀτομικοὺς, συγκεκριμένους προσδιορισμοὺς τῶν προλεταρίων καὶ τῶν καπιταλιστῶν, τὴν «ἐλευθερίαν» καὶ τὴν προσωπικότητά τους σὲ μιὰ θεωρητικὴ «ἐποχὴ», δὲν εἶναι δυνατό νὰ καταλάβουμε τὴν ἀποτρόπαιη πρακτικὴ «ἐποχὴ», στὴ διάρκεια τῆς ὁποίας, ἡ καπιταλιστικὴ σχέση παραγωγῆς ὑποδηλώνει τὰ ἄτομα καὶ δὲν τὰ θεωρεῖ τίποτ' ἄλλο ἀπὸ **φορεῖς οἰκονομικῶν λειτουργιῶν**.

Τὸ νὰ θεωροῦνται ὅμως τὰ ἄτομα σὰν ἀπλοὶ φορεῖς οἰκονομικῶν λειτουργιῶν, δὲν εἶναι κάτι ποὺ μπορεῖ νὰ μείνῃ δίχως συνέπειες πάνω στὰ ἴδια τὰ ἄτομα. Γιατὶ αὐτὸς ποὺ τὰ θεωρεῖ καὶ τὰ πραγματεύεται μὲ τὸν τρόπο αὐτό, δὲν εἶναι κάποιος θεωρητικὸς ποὺ ἀκούει στὸ ὄνομα Μάρξ, ἀλλὰ ἡ ἴδια ἡ καπιταλιστικὴ σχέση παραγωγῆς! Τὸ νὰ πραγματεύεσθαι τὰ ἄτομα σὰν φορεῖς ἀντικαταστατῶν λειτουργιῶν, μέσα στὴν καπιταλιστικὴ ἐκμετάλλευσιν, ποὺ εἶναι ἡ βασικὴ μορφή τῆς ταξικῆς πάλης, ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ τὰ **σ η μ α δ ε ὑ ε ις** στὴν ἴδια τους τὴ σάρκα καὶ τὴ ζωὴ τους,

μέ τρόπο άνεξίτηλο, ίσοδυναμεί μέ τὸ νὰ τὰ ὑποβιάζεις σὲ ἀπλὰ ἐξαρτήματα τῆς μηχανῆς, νὰ πετᾷς τὶς γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά τους μέσα στὴν κόλαση τοῦ ἐργοστασίου, νὰ ἐπιμηκύνεις τὴν ἡμέρα ἐργασίας στὸ μέγιστο ὄριο, νὰ τοὺς δίνεις ἀκριβῶς τὰ ἀπαραίτητα γιὰ νὰ ἀναπαράγεται ἡ ἐργατικὴ τους δύναμη, ίσοδυναμεί ἀκόμα μέ τὸ νὰ δημιουργεῖς μιὰ γιγαντιαία ἐφεδρικὴ στρατιά, ἀπ' ὅπου θὰ ἀντλεῖς ἄλλους ἀνώνυμους φορεῖς γιὰ νὰ ἀσκεῖς πίεση στοὺς ἐν ἐνεργείᾳ φορεῖς, σ' αὐτοὺς δηλαδὴ ποὺ εἶχαν τὴν τύχη νὰ βροῦν δουλειά.

Συγχρόνως ὅμως δημιουργοῦνται καὶ οἱ προϋποθέσεις ὀργάνωσης τοῦ ἀγώνα τῆς ἐργατικῆς τάξης. Γιατὶ οἱ προϋποθέσεις αὐτὲς δημιουργοῦνται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἀνάπτυξη τῆς πάλης τῶν κεφαλαιοκρατῶν, ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν καπιταλιστικὴ ἐκμετάλλευση. Πόσες φορὲς ὁ Μάρξ δὲν ἐπέμεινε πάνω στὸ ὅτι ἡ ἴδια ἡ καπιταλιστικὴ ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς εἶναι ἐκείνη *ποὺ διαπαιδαγωγεῖ μέ τὴν καταπίεση καὶ τὴν ἐκμετάλλευση, τὴν ἐργατικὴ τάξη σιὸς ἀγῶνες τῆς;* "Ὁχι μόνο συγκεντρώνοντας τὶς ἐργατικὲς μάζες σὲ κοινούς τόπους δουλειᾶς, ἀλλὰ κυρίως ἐπιβάλλοντάς τους μιὰ τρομερὴ πειθαρχία στὴν ἐργασία καὶ στὴν κοινὴ ζωὴ, ποὺ ὑφίστανται οἱ ἐργάτες γιὰ νὰ τὴν στρέψουν μέ μαζικὲς ἐνέργειες ἐνάντια στὰ ἀφεντικά τους.

Γιὰ νὰ τὸ κάνουν ὅμως αὐτὸ οἱ ἐργάτες, πρέπει νὰ ἀποτελοῦν συστατικὰ στοιχεῖα καὶ ἁ λ λ ω ν σ χ έ σ ε ω ν.

Γιατὶ δὲν εἶναι δυνατό νὰ περιορισθεῖ ὁ καπιταλιστικὸς κοινωνικὸς σχηματισμὸς μόνο στὴν καπιταλιστικὴ σχέση παραγωγῆς. Ἡ ταξικὴ ἐκμετάλλευση δὲν εἶναι δυνατό νὰ διαρκέσει, νὰ ἀναπαράγει δηλαδὴ τοὺς ὅρους ὑπαρξῆς της, χωρὶς νὰ προστρέξει στὴν ὑπερδομή, χωρὶς τὶς νομικο-πολιτικὲς καὶ τὶς ἰδεολογικὲς σχέσεις, ποὺ καθορίζονται σὲ τελευταία ἀνάλυση ἀπὸ τὴ σχέση παραγωγῆς. Ὁ Μάρξ δὲν προχώρησε στὶς ἀναλύσεις αὐτές, ἐκτὸς ἀπὸ μερικὲς σύντομες ἐνδείξεις. Ὅσα ὅμως εἶπε καὶ πάνω στὸ θέμα αὐτὸ μᾶς ὁδηγοῦν στὸ συμπέρασμα πὼς καὶ οἱ σχέσεις αὐτὲς πραγματεύονται τὰ ἀνθρώπινα ἄτομα σὰ «φορεῖς» σχέσεων, σὰ «στηρίγματα» λειτουργιῶν, ὅπου οἱ ἄνθρωποι ἀποτελοῦν συστατικὰ τους στοιχεῖα, μόνον ἐπειδὴ ὑφίστανται μέσα στὶς σχέσεις αὐτές. Ἔτσι οἱ νομικὲς σχέσεις κάνουν ἀφαίρεση τοῦ συγκεκριμένου ἀνθρώπου καὶ τὸν θεωροῦν μόνο σὰ «φορέα τῆς νομικῆς σχέσης», σὰν ἀπλὸ ὑποκείμενο δικαίου, ἱκανὸ ἰδιοκτησίας, ἔστω κι ἂν δὲν ἔχει τίποτα ἄλλο ἀπὸ τὴν ἐργατικὴ του δύναμη. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, οἱ πολιτικὲς σχέσεις κάνουν ἀφαίρεση τοῦ ζωντανοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὸν θεωροῦν σὰν ἀπλὸ «στηρίγμα» τῆς πολιτικῆς σχέσης, σὰν ἐλεύθερο

πολίτη, ἔστω κι ἂν ἡ φωνὴ του χρησιμεύει μόνο γιὰ νὰ δυναμώνει τὴ σχέση ὑποτέλειας, στὴν ὁποία βρίσκεται. Ἔτσι καὶ οἱ ἰδεολογικὲς σχέσεις κάνουν ἐπίσης ἀφαίρεση τοῦ ζωντανοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὸν θεωροῦν σὰν ἀπλὸ ὑποκείμενο ὑποταγμένο ἢ ἐπαναστατημένο ἀπέναντι στὶς κυρίαρχες ἰδέες. Ἀλλὰ, ὅλες αὐτὲς οἱ σχέσεις, ποὺ μεταχειρίζονται τὸ συγκεκριμένο ἄνθρωπο σὰ στηρίγμά τους, καθορίζουν καὶ σημαδεύουν τοὺς ἀνθρώπους στὴ σάρκα τους καὶ στὴ ζωὴ τους, ὅπως ἀκριβῶς γίνεται καὶ μέ τὴ σχέση παραγωγῆς. Καὶ ἀφοῦ ἡ σχέση παραγωγῆς εἶναι σχέση ταξικῆς πάλης, ἡ πάλη τῶν τάξεων καθορίζει, λοιπόν, σὲ τελευταία ἀνάλυση, τὶς σχέσεις τῆς ὑπερδομῆς, τὶς ἀντιφάσεις τους καὶ τὸν ἐπι-προσδιορισμὸ μέ τὸν ὁποῖο ἐπιδρᾷ μέ τὴ σειρά της πάνω στὴν ὑποδομή.

Καὶ μέ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ ἡ πάλη τῶν κεφαλαιοκρατῶν μέσα στὴν παραγωγή, δημιουργεῖ τὶς προϋποθέσεις τῶν ἀγώνων τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἔτσι καὶ οἱ νομικὲς, πολιτικὲς καὶ ἰδεολογικὲς σχέσεις συμβάλλουν στὴν ὀργάνωση καὶ στὴ συνείδηση τῶν ἀγώνων αὐτῶν, καὶ μέ τὸν ἴδιο τους τὸν καταναγκασμὸ. Γιατὶ, ἡ πάλη τῆς ἐργατικῆς τάξης διαπαιδαγωγήθηκε πολιτικὰ μέσα στὶς ἀστικές σχέσεις καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν πάλη τῶν ἀστῶν ἐναντίον της. Ὅλοι γνωρίζουν καλὰ πὼς ἡ ἀστικὴ τάξη μπόρεσε νὰ ἀνατρέψει τὸ φεουδαρχικὸ καθεστῶς, τὶς παραγωγικὲς του σχέσεις καὶ τὸ κράτος του, μόνον ὅταν κατάφερε νὰ δεσμεύσει στὸν ἀγῶνα τῆς τὶς λαϊκὲς μάζες· ὅλοι γνωρίζουν καλὰ πὼς ἡ ἀστικὴ τάξη δὲν κατόρθωσε νὰ νικήσει τὴ μεγάλη ἔγγεια ἰδιοκτησία παρὰ μόνον ὅταν μπόρεσε νὰ ἐντάξει τὸ προλεταριάτο στὴν πολιτικὴ τῆς μάχη, γιὰ νὰ τὸ πετσοκόψει στὴ συνέχεια. Μὲ τὸ δίκαιο καὶ τὴν ἰδεολογία της, ὅπως μέ τὰ ὅπλα καὶ τὶς φυλακὲς της, ἡ ἀστικὴ τάξη διαπαιδαγώγησε τοὺς προλετάρους στὴν πολιτικὴ καὶ ἰδεολογικὴ ταξικὴ πάλη καὶ τοὺς ἀνάγκασε νὰ καταλάβουν ὅτι οἱ ταξικοὶ ἀγῶνες τῆς ἐργατικῆς τάξης δὲν ἔχουν τίποτα νὰ κάνουν μέ τὴν ταξικὴ πάλη τῶν ἀστῶν, καὶ ὅτι ὁ ζυγὸς τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας πρέπει νὰ ἀποτιναχτεῖ.

Ἐδῶ ἀκριβῶς ἐπεμβαίνει ἡ ἔννοια τῆς τελευταίας ἀνάλυσης, καὶ τὸ ἀντιφατικὸ παιχνίδι τοῦ «οἰκοδομήματος», στὸ ὁποῖο αὐτὴ διαιτητεύει. Ἐπεμβαίνει γιὰ νὰ καταγράψει τὴ διαλεκτικὴ αὐτῶν τῶν παράδοξων φαινομένων, ποὺ τὰ ἀναλύει ὁ Μάρξ, ὅχι μέ τὴ βοήθεια τῆς πενιχρῆς ἔννοιας τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ μέ τελείως διαφορετικὰ ἐννοιολογικὰ ἐργαλεῖα: σχέση παραγωγῆς, ταξικὴ πάλη, νομικὲς, πολιτικὲς καὶ ἰδεολογικὲς σχέσεις. Τὸ παιχνίδι τῆς τελευταίας ἀνάλυσης μᾶς ἐπιτρέπει νὰ λάβουμε θεωρητικὰ ὑπόψη μας τὴ διαφορὰ καὶ τὴν ἀνισότητά τῶν μορφῶν τῆς ταξικῆς πάλης, ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ, μέχρι τὴν πολιτικὴ καὶ ἰδεολογικὴ πάλη, δη-

λαδή τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στους αγώνες αυτούς και τις αντιφάσεις τους.

Ο θεωρητικός αντι-ανθρωπισμός του Μάρξ και ο ιστορικός υλισμός, αποτελούν έπομένως την άρνηση να θεμελιωθεί ή εξήγηση των κοινωνικών σχηματισμών και της ιστορίας τους σε μια θεωρητικοφανή έννοια του ανθρώπου, είτε αυτός θεωρείται σαν πρωταρχικό υποκείμενο των αναγκών του (*homo economicus*), των σκέψεων του (*homo rationalis*), είτε των πράξεών του και των αγώνων του (*homo moralis, juridicus, politicus*). Γιατί, όταν ξεκινάμε από τον άνθρωπο, δεν είναι δυνατό να αποφύγουμε τον ιδεαλιστικό πειρασμό για την παντοδυναμία της ελευθερίας και της δημιουργικής εργασίας, δηλαδή δεν κάνουμε τίποτ' άλλο από το να υφιστάμεθα, εν πλήρει «ελευθερία», την παντοδυναμία της κυρίαρχης άστικής ιδεολογίας, που έχει σα λειτουργία να αποκρύπτει και να επιβάλλει, με το άπατηλο πρόσχημα της ελεύθερης δύναμης του ανθρώπου, μιαν άλλη δύναμη, που και πραγματική είναι και ισχυρή, τη δύναμη του καπιταλισμού. Ο Μάρξ αρνείται να ξεκινήσει από τον άνθρωπο, αρνείται να προσεγγίσει θεωρητικά την κοινωνία και την ιστορία με βάση την έννοια του ανθρώπου, επειδή ακριβώς θέλει να ξεκόψει απ' αυτή τη μυστικοποίηση, που δεν εκφράζει παρά έναν ιδεολογικό συσχετισμό δυνάμεων, ο οποίος θεμελιώνεται στις σχέσεις παραγωγής του καπιταλισμού. Ο Μάρξ ξεκινάει λοιπόν από τη δομική αιτία που παράγει αυτό το άστικό ιδεολογικό σύνδρομο, το οποίο συντηρεί την αυταπάτη πως θα έπρεπε τάχα να ξεκινήσουμε από τον άνθρωπο: ο Μάρξ ξεκινάει από το δοσμένο οικονομικό σχηματισμό, ειδικά στο «Κεφάλαιο», από την καπιταλιστική σχέση παραγωγής, και από τις σχέσεις που αυτή καθορίζει σε τελευταία ανάλυση μέσα στην υπερδομή. Και δείχνει κάθε φορά, ότι οι σχέσεις αυτές καθορίζουν και σημαδεύουν τους ανθρώπους, στην καθημερινή τους ζωή, και ότι οι συγκεκριμένοι άνθρωποι καθορίζονται από το σύστημα αυτών των σχέσεων, μέσω της ταξικής πάλης. Στην «Εισαγωγή» του 1857 ο Μάρξ έλεγε: το συγκεκριμένο είναι σύνθεση πολλαπλών καθορισμών. Μπορούμε να δανειστούμε τη διατύπωση αυτή και να πούμε: οι συγκεκριμένοι άνθρωποι καθορίζονται από τη σύνθεση πολλαπλών καθορισμών, μέσα σε σχέσεις, στις οποίες υφίστανται και των οποίων αποτελούν συγχρόνως συστατικά στοιχεία. Άν λοιπόν ο Μάρξ δεν ξεκινάει από τον άνθρωπο, που είναι έννοια κενή, υπερφορτισμένη δηλαδή με άστική ιδεολογία, το κάνει ακριβώς για να μπορέσει να φτάσει στους συγκεκριμένους ανθρώπους· αν περνάει από τον παρακαμπτήριο

δρόμο αυτών των σχέσεων, των οποίων οι συγκεκριμένοι άνθρωποι αποτελούν τους «φορείς», το κάνει για να καταλήξει στη γνώση των νόμων που καθορίζουν τη ζωή τους και τους συγκεκριμένους αγώνες τους.

Πρέπει να σημειώσουμε βέβαια, ότι ο Μάρξ —παρ' όλες τις παρακαμπτήριες οδούς που ακολούθησε— δεν απομακρύνθηκε ποτέ από τους συγκεκριμένους ανθρώπους, έφόσον σε κάθε στιγμή της γνωστικής διαδικασίας, σε κάθε φάση των αναλύσεών του, δείχνει πως κάθε σχέση, από τη σχέση παραγωγής στον καπιταλισμό, που είναι καθοριστική σε τελευταία ανάλυση, μέχρι τις νομικοπολιτικές και ιδεολογικές σχέσεις, σημαδεύει τη συγκεκριμένη ζωή των ανθρώπων, που καθορίζεται, με τη σειρά της, από τις μορφές και τις συνέπειες της πάλης των τάξεων. Κάθε άφαίρεση του Μάρξ αντιστοχτεί στην «άφαίρεση» που επιβάλλουν στους ανθρώπους οι σχέσεις αυτές, και αυτή ή φοβερά συγκεκριμένη «άφαίρεση» είναι εκείνη που χωρίζει τους ανθρώπους σε έκμεταλλεύμενους εργάτες και κεφαλαιοκράτες έκμεταλλευτές. Πρέπει να σημειώσουμε επίσης ότι το τέρμα της νοητικής αυτής διαδικασίας, το «συγκεκριμένο - της - σκέψης», στο οποίο καταλήγει, αποτελεί τη σύνθεση πολλαπλών καθορισμών που ορίζουν το πραγματικό συγκεκριμένο.

Ο Μάρξ έπαιρνε, με τον τρόπο αυτό, θέσεις ταξικές και αντιμετώπιζε τα μαζικά φαινόμενα της πάλης των τάξεων. Ήθελε να προικίσει την εργατική τάξη με την κατανόηση των μηχανισμών της καπιταλιστικής κοινωνίας και να της αποκαλύψει τις σχέσεις και τους νόμους κάτω από τους οποίους ζούσε, με σκοπό να δυναμώσει και να προσανατολίσει σωστά τους αγώνες της. Δεν είχε άλλο αντικείμενο από την ταξική πάλη, με σκοπό να βοηθήσει την εργατική τάξη στο επαναστατικό της έργο, και να εξαλείψει εν συνεχεία και τις τάξεις και την πάλη των τάξεων, μέσα στο πλαίσιο της κομμουνιστικής κοινωνίας.

Οι ελάχιστες, κάπως σοβαρές αντιρρήσεις που διατυπώθηκαν γι' αυτόν το θεωρητικό αντι-ανθρωπισμό του Μάρξ, αφορούν, το αναγνωρίζω, στα κείμενα του «Κεφάλαιου» που αναφέρονται στην άλλοτρίωση. Θα έλεγα στο θέμα της άλλοτρίωσης, γιατί δεν πιστεύω ότι τα άποσπάσματα, που αναφέρονται εκεί έχουν οποιαδήποτε θεωρητική σημασία. Ένω μ' αυτό, πως ή άλλοτρίωση δεν εμφανίζεται σαν έπεξεργασμένη έννοιολογική κατηγορία, αλλά σαν υποκατάστατο πραγματικοτήτων που δεν έχουν φτάσει ακόμα σε τέτοιο βαθμό έπιστημονικής έπεξεργασίας, ώστε να ανατρέξει εκεί ο Μάρξ. Το θέμα λοιπόν της άλλοτρίωσης κατέχει, κατά τη γνώμη μου, μέσα στο «Κεφάλαιο» τη θέση μιάς έννοιας, ή μάλλον

έννοιών που δεν έχουν ακόμα μορφοποιηθεί, γιατί οι αντικειμενικές ιστορικές συνθήκες δεν έχουν ακόμα παράγει το αντικείμενό τους. "Αν στέκει η υπόθεση αυτή, θα μπορούσαμε να καταλάβουμε γιατί η Κομμούνα, ανταποκρινόμενη στην προσμονή του Μάρξ, άχρηστεψε το θέμα αυτό, όπως το άχρηστεψε επίσης ολόκληρη η λενινιστική πολιτική πρακτική. Πράγματι, μετά την Κομμούνα του Παρισιού στον Μάρξ, όπως και στο τεράστιο έργο του Λένιν, δε γίνεται πουθενά λόγος για άλλотρίωση.

Κι όμως, εδώ ακριβώς βρίσκεται ένα πρόβλημα που δεν αφορά μόνο τη μαρξιστική θεωρία, αλλά τις ιστορικές μορφές της συγχώνευσής της με το εργατικό κίνημα. Το πρόβλημα αυτό τίθεται σήμερα άνοιχτά: πρέπει όπωςσδήποτε να έξεταστεί.

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΛΟΥΪ ΑΛΤΟΥΣΕΡ, ΘΕΣΕΙΣ, ΞΑΝΑΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΤΟ ΛΙΘΟΓΡΑΦΕΙΟ «Χ. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Δ. ΣΙΓΑΡΑΣ, Γ. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ», ΚΥΠΡΟΥ 9 ΜΟΣΧΑΤΟ, ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟΥΣ Π. ΡΟΔΟΠΟΥΛΟ ΚΑΙ Θ. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟ, ΟΡΦΕΩΣ 200, ΤΟΝ ΝΟΕΜΒΡΙΟ 1994 ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΘΕΜΕΛΙΟ

ΑΝΑΤΥΠΩΣΗ: ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1999